

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

**TÜRKİYE SİYASETİNDE DEVLET VE
BORÇLA YÖNETMEK, 2002-2020**

Hasan KILIÇ

Doktora Tezi

Ankara, 2023

TÜRKİYE SİYASETİNDE DEVLET VE BORÇLA YÖNETMEK, 2002-2020

Hasan KILIÇ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi Bilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Hasan Kılıç tarafından hazırlanan “Türkiye Siyasetinde Devlet ve Borçla Yönetmek, 2002-2020” başlıklı bu çalışma, 31 Mart 2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Aylın ÖZMAN (Başkan)

Doç. Dr. Metin YÜKSEL (Danışman)

Prof. Dr. Berrin KOYUNCU-LORASDAĞI (Üye)

Prof. Dr. Bican ŞAHİN (Üye)

Doç. Dr. Pınar BEDİRHANOĞLU (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 6 ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Hasan KILIÇ

1 “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Metin YÜKSEL** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Hasan KILIÇ

Tez yazım sürecimde unutmaya karşı mücadelesini kaybeden

ve

Ben ile Beden'in yarılmasında

Varlığının değerini bir kez daha hatırlatan

Annem'e...

TEŞEKKÜR

Tez yazım süreci boyunca entelektüel ve moral olarak her an yanımda olan tez danışmanım Doç. Dr. Metin Yüksel'e ne kadar teşekkür etsem kâfi gelmez. Tezde iyi olan ne varsa Doç. Dr. Metin Yüksel hocama aittir. Geri kalanı gönül rahatlığıyla üstleniyorum.

Tez İzleme Komitesi'nde yer alan ve tez yazım süreci boyunca entelektüel, akademik ve moral olarak yanımda durarak bana yol gösteren, hakları asla ödenmez olan hocalarım Prof. Dr. Berin Koyuncu-Lorasdağı ve Prof. Dr. Aylin Özman'a sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum. Onlar olmasaydı bu tezin yazılması çok zor olurdu. Tez jürime katılarak sabırla dinleyip ufukumun sınırlarını genişleten Doç. Dr. Pınar Bedirhanoğlu ve Prof. Dr. Bican Şahin'e minnet borçluyum.

Doktora ders ve tez dönemi boyunca entelektüel ve moral dostluğunu tek bir an bile esirgemeyen, koşulsuz ve hesapsız olarak yüküme ortak olan Can Dostum Dr. M. Nuri Durmaz'a özel olarak teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Hayatta her şey güvenmekle başlar. Aynı soydan geldiğim kişiler hayatımda, ailem olmadan önce, bana güvenen insanlar olarak yer aldılar. Kaybetmiş olmamın acısıyla yaşamaya devam etsem de manevi varlığıyla her sıkıntıma ortak olarak sıkıntılarımı azaltan, her sevincimi paylaşarak çoğaltan Babam'a, lisans okumam için büyük emek vererek eğitim-öğretim hayatımın devam etmesine kusursuz katkı sağlayan ağabeyim Özcan Kılıç'a, aramızdaki mesafe uzak olsa da gönlü hep gönlümde atan ablam Özlem Kılıç'a, her daim bana güvenini ve desteğini hissettiğim yengem Evin Kılıç'a, ilk göz ağrım Rupelin Kılıç'a, evimizin tamamlayıcı karakteri ve o olmasa çok eksik olacağımız Lezin Kılıç'a, güler yüzü ve üstün zekasıyla neşemiz olan Z. Diren Kılıç'a, amcasını her gün arayarak moral veren dostum, yeğenim A. Şirhat Kılıç'a, küçücüklerimiz Helbest ve Şervan Kılıç'a ne kadar teşekkür etsem az. Varlıklarıyla ayakta duruyor, sunduklarıyla yaşamaya devam ediyorum.

Tez yazım sürecinde desteklerini esirgemeyen ve büyük emekler veren Emir Ali Türkmen, Pınar Kadirhan, Fatma Bilge, Deniz İdeli, Eylem Gencer, Vedat Yıldız, Özgür Amed, Altan Sungur, Özgür Öktem, Yelda Yürekli, Yekbun Geylani, Sevda Aydın, Selvi İçen, Neval Tan ve bebeği Leyla, Zelal Taştan, M. Fatih Çiçek, Faysal Demirel ve Sedat Aydın'a teşekkürlerimi iletiyorum. Ve son olarak tabi ki sigarama, evime ve oturup iki cümleyi tamamlayabildiğim her mekâna yol arkadaşlığı ettikleri için teşekkürü borç biliyorum.

ÖZET

KILIÇ, Hasan. *Türkiye Siyasetinde Devlet ve Borçla Yönetmek, 2002-2020*, Doktora Tezi, Ankara, 2023.

Bu tez bağlantılı iki soruya cevap aramaktadır. Birinci soru şu şekildedir: küresel siyasette ve Türkiye’de 2000’li yılların yaklaşık ilk iki onyılında devlet ve borçla yönetme dispoitifleri ekseninde iktidarın üretimi ve yeniden üretimi nasıl gerçekleşti? Bu soruyu cevaplandırmak amacıyla devlet ve borçla yönetme dispoitiflerinin gelişim sürecine ve AKP hükümetlerinin politik ekonomiyi ve iktidar ilişkilerini nasıl dönüştürdüğüne ışık tutulmaktadır. Borçla yönetme dispoitifinin iktidar üretiminde nasıl işlevli hale geldiğini anlamak amacıyla finansallaşma süreçleri ve borçlandırma ile ilgili veriler analiz edilmektedir. Burada finansallaşan ekonominin borçlu insanın imalinde önemli bir zemin oluşturduğu ve borçlu insanın imalinin egemenle olan tahakküm ve tabiiyet ilişkilerini derinleştirdiği iddia edilmektedir.

Bu çalışmanın cevabını aradığı ikinci soru ise küresel siyasetteki bu durumun Türkiye siyasetine aktarımı ve aldığı özgül biçimlere dairdir. Bu çerçevede, 2002-2020 yılları arasında devlet dispoitifinin güvenlik devleti olarak yeniden yapılandırılması süreci yasal ve kurumsal düzenlemeler üzerinden ele alınmaktadır. 2000’li yıllardan itibaren egemen toplum-birey ilişkisinde iktidar üretiminde devlet ve borcun daha faal hale geldiği ve bu iki dispoitifin bazı durumlarda birbirlerinin yeniden üretimine katkı sağladığı vurgulanmaktadır. 2016 yılı itibariyle Türkiye politik ekonomisinde köklü değişimlerin gerçekleşmeye başladığı gözleminden hareketle ve küresel gelişmelerin etkisiyle borçla yönetmenin sınırlarına ulaşarak borçla yaşama evresine geçildiği iddiası bir dizi veri temelinde öne sürülmektedir. Bu tez, bahsi geçen dönemi güvenlik devletinden post-güvenlik devletine geçiş olarak karakterize etmektedir. Bu tezin mevcut literatüre özgün katkısı çağdaş Türkiye siyasetinin dispoitif kavramı ve küresel siyasetle ilişkili bir şekilde incelemesinde yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dispoitif, İktidar, Borç, Finansallaşma, Güvenikleştirme, Güvenlik Devleti.

ABSTRACT

KILIÇ, Hasan. *State and Governing Through Debt in Turkish Politics, 2002-2020*, PhD. Dissertation, 2023.

This dissertation aspires to answer two interrelated questions. The first question as follows: based on the state and debt management dispositifs, how did the production and reproduction of power take place in global and Turkish politics between 2002 and 2020? To address this question, I trace the unfolding of the state and debt management dispositifs and go into an analysis of the question of how the AKP governments have transformed the political economy and power relations in Turkey during the period in question. In order to understand how the debt management dispositif becomes functional in the production of power, financialization processes and their relations through debt are investigated. This study emphasizes that the financialized economy not only forms an important basis for the production of the *homo debitor*, but it also deepens the relations of domination and subordination between the *homo debitor* and the sovereign.

The second question underlying this dissertation pertains to the question of the ways in which this global picture manifests itself in its particular forms in Turkish politics. With specific attention to a number of legal and institutional regulations, I thus throw light on the process of restructuring the state dispositif as a security state between 2002 and 2020. It is argued that the state and debt became more and more dominant in the production of power in the society-individual relationship throughout the 2000s and 2010s. This study also points out that radical changes started to take place in Turkish political economy from 2016 onwards. In this context, under the impacts of global political and economic developments, the stage of governing through debt was succeeded by the phase of living with debt. This dissertation also illustrates this period as one of transition from the security state to the post-security state. The original contribution of this dissertation to the existing scholarship lies in its analysis of contemporary Turkish politics in light of the concept of dispositif and its close relationship with global politics.

Keywords: Dispositif, Power, Debt, Financialization, Securitization, Security State.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xiii
TABLOLAR DİZİNİ	xi
GRAFİKLER DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE: DEVLET VE BORÇLA YÖNETMENİN POLİTİK EKONOMİSİ	15
1.1. KAVRAMSAL ARKA PLAN	15
1.1.1. İktidar Dispositifleri ve Yönetimsellik.....	16
1.1.2. İktidar Dispositifleri: Devlet ve Borçla Yönetme	19
1.2. TARİHSEL ARKA PLAN	30
1.2.1. Küresel Politik Ekonomi ve Neoliberalizmin Tarihsel İzleği	31
1.2.2. 24 Ocak Kararları’ndan 32 Sayılı Karar’a 1980’ler.....	34
1.2.3. İstikrarsızlık Onyılı Olarak 1990’lar	40
2. BÖLÜM: ÇAĞDAŞ KÜRESEL SİYASETTE DEVLET VE BORÇLA YÖNETME	48
2.1. 21. YÜZYILDA BORÇ DİSPOSİTİFİ	55
2.1.1. <i>Homo-Debitor</i> ’ın Oluşumu	57

2.1.2. Nüfusun Borçlanması.....	60
2.1.3. Borçla Yaşam.....	67
2.2. DEVLET, GÜVENLİK VE BORÇ.....	72
2.2.1. Şok Doktrini, Devlet ve Piyasa	75
2.3. 21. YÜZYILDA DEVLET DİSPOZİTİFİ: GÜVENLİK DEVLETİ.....	80
2.3.1. Hukuk Devletinden Güvenlik Devletine	88
2.3.2. Güvenlik Devletinin Yasallaşması	94
2.3.3. Yürütme Erkinin Tahkimi ve Popülizm	97
3. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE GÜVENLİK DEVLETİNİN OLUŞUMU VE BORÇLA YÖNETME, 2002-2016	105
3.1. AKP, DEVLET VE PİYASA	110
3.1.1. Muhafazakâr Demokrasi ve Devlet.....	112
3.1.2. Demokrasiyle Devlete Yerleşmek	116
3.2. TÜRKİYE'DE BORÇLA YÖNETME: FİNANSALLAŞMA VE BORÇLANDIRMA.....	121
3.2.1. Şenlikli Finansallaşmanın Nüfusa Yayılması.....	122
3.2.2. Finansallaşma Sürecinde Devlet	127
3.2.3. Borcu Genele Yayararak Yönetme	131
3.2.4. Borcun Yatay Genişlemesi: Kadınları Borçlandırmak.....	135
3.3. TÜRKİYE'DE GÜVENLİK DEVLETİNİN OLUŞUMU.....	139
3.3.1. Güvenlik Devletinin Tahkiminde Yasal ve Kurumsal Gelişmeler	142
3.3.2. Güvenikleştirme ve Yürütme Erkinin Tahkimi.....	164
4. BÖLÜM: POST-GÜVENLİK DEVLETİ VE BORÇLA YÖNETMENİN SINIRLARI, 2016-2020	168
4.1. OHAL'İN POLİTİK EKONOMİSİ	169
4.2. BORÇLA YÖNETMENİN SINIRLARI: BORÇLA YAŞAMA.....	177
4.2.1. Sınırdaki Borç: Temel Hizmetlere Borçla Erişmeden Yaşamın Borçla İdamesine	182
4.2.2. Borçla Yaşamın Sınırları: 2018 Krizi	186

4.3. POST-GÜVENLİK DEVLETİ.....	190
4.3.1. Yönetim Sistemi: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi	196
4.3.2. Siyasal Olanın Belirlenmesi ve Sistemin İşleyişi.....	202
4.4. POST-GÜVENLİK DEVLETİNDE SERMAYE, BORÇ VE DEVLET	220
SONUÇ.....	225
KAYNAKÇA.....	232
EKLER.....	232

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
ANAP	: Anavatan Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
CBK	: Cumhurbaşkanı Kararnamesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CHS	: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi
CMK	: Ceza Muhakemeleri Kanunu
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
EGM	: Emniyet Genel Müdürlüğü
FED	: Amerika Merkez Bankası
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HDP	: Halkların Demokratik Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
JİT	: Jandarma İstihbarat Teşkilatı
KGF	: Kredi Garanti Fonu
KHK	: Kanun Hükümünde Kararname
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
KÖİ	: Kamu-Özel İşbirliği
KVKK	: Kişisel Verileri Koruma Kurulu
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Millî İstihbarat Teşkilâtı
MOBESE	: Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu

MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
OHAL	: Olağanüstü Hal
PVSK	: Polis Vazife Salahiyetleri Kanunu
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİB	: Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı
TİHV	: Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TMK	: Terörle Mücadele Kanunu
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu

TABLOLAR DİZİNİ

- Tablo 1.** Türkiye’de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar
- Tablo 2.** Türkiye’de Yıllara Göre Kredi Kartı Sayıları
- Tablo 3.** Yabancı Sermaye Girişi
- Tablo 4.** ABD’de Konut ve Tüketici Kredisi Borçları
- Tablo 5.** İtalya, Fransa ve İspanya’da Hanehalkı ve Hayır Kurumlarının Borçlarının Net Harcanabilir Gelir Oranı
- Tablo 6.** OECD Üyesi Olan ve Türkiye’ye Yakın Bazı Ekonomilerdeki Ülkelerin Hanehalkı Borçlarının Harcanabilir Gelire Oranı
- Tablo 7.** Banka Karlarının GSYİH’ye Oranı
- Tablo 8.** ABD’nin En Büyük Dört Kartı Dağıtıcısı Kuruluşu
- Tablo 9.** ABD’de Hanehalkı Borçlarının Gelire Oranı
- Tablo 10.** Ülkelerin Hanehalkı Borçlarının Harcanabilir Gelire Oranı
- Tablo 11.** Genel Hükümet Borçlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı
- Tablo 12.** 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinde Geçerli Oyların Partilere Göre Dağılımı
- Tablo 13.** 2002-2012 Yılları Arasında Kamu Borcu ve Özel Sektör Borcunun Toplam Borç İçerisindeki Payları
- Tablo 14.** 2002-2015 Yıllarında Türkiye’de Toplam Banka ve Şube Sayısı
- Tablo 15.** Türkiye’de Finansallaşma Göstergeleri
- Tablo 16.** Finansallaşmanın Kadınları İçererek Genişlemesi
- Tablo 17.** 2010-2015 Yıllarında Kredi Kartları, Tüketici ve Konut Kredisi Borçları
- Tablo 18.** Dış Borç Stoku
- Tablo 19.** Türkiye’de 2003-2007 Yılları Arasında Borç/Harcanabilir Gelir Oranı
- Tablo 20.** IFC ve EBRD’nin Kadınlara Kullanılmak Üzere Sağladığı Krediler
- Tablo 21.** Emniyet Genel Müdürlüğü’ne Yıllar İtibariyle Merkezi Yönetim bütçesinden Ayrılan Miktar
- Tablo 22.** Türkiye’de Güvenlik Devletinin Oluşumunda Etkisi Olan Belli Başlı Yasal-İdari Düzenlemeler
- Tablo 23.** Türkiye’de Yıllara Göre Polis ile Çarşı ve Mahalle Bekçisi Sayıları
- Tablo 24.** 2011-2016 Yıllarında Cezaevlerinde Bulunan Kişi Sayısı ve Türkiye Nüfusu

Tablo 25. Mega Projeler

Tablo 26. Milletvekillerine Yönelik İhlaller

Tablo 27. Cumhurbaşkanına Hakaret Suçlaması Kapsamındaki Soruşturma ve Davaların Sayısı

Tablo 28. Medya Çalışanlarına Yönelik Polis ve Yargı Baskısı

Tablo 29. Sosyal Medya Kullanıcılarına Yönelik Polis Baskısı ve Yargısal Taciz

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. ABD’de Harcanabilir Gelirin Yüzdesi Olarak Ödenmemiş Tüketici Borcu

Grafik 2. Hanehalkı Yükümlülükleri

Grafik 3. Türkiye’de Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartlarının Tutarı (2010-2021)
(Milyar TL)

Grafik 4. 2001-2020 Yılları Arasında Faiz Giderleri

GİRİŞ

Türkiye Siyasetinde Devlet ve Borçla Yönetmek, 2002-2020 başlıklı tezin konusuna hem kavramsal okuma ve nitel-nicel araştırmalarımın hem de kişisel deneyimlerimin etkisiyle karar verdim. Şöyle ki, Fernand Braudel'e göre, toplumsal zamanların çokluğu, zamanı coğrafya ile birlikte düşünmekle mümkün hale gelir. Ona göre toplumsal zaman düz değil, katmanlıdır. Birey, coğrafya ve toplum üçlüsü zamanı tarihsellik içerisinde farklı hızlarda yaşar (Burke, 2000). Bu tezin kalkış noktasının şekillenmesinde esaslı bir yer tutan otobiyografik boyuta, Braudel'in toplumsal zamanların çokluğu kavramı çerçevesinde işaret ederek tezin sonucuna başlamak elzem görünüyor. Esnaf bir ailede yetişen bir birey olarak kendimi içinde bulduğum toplumsal zaman, bankalarla ve kapitalizmin finansallaşma evresiyle tanıştığımız 2000'li yıllara denk geldi. Kırk yıllık geleneksel ticaret yöntemleriyle iş yapan babam, finansallaşan ekonomiye uyum zorlukları yaşarken, ağabeyim büyük bir istekle yeni sürece ayak uydurmaya çalışıyordu. Çek, kredi, taksit ve IBAN gibi kavramlara yabancı olan babamı, ticaretteki finansallaşma eksenli değişimlere razı etmekte zorlanıyorduk. Ona göre bankalarla iş yapmak, tefecilerle iş yapmaya benziyordu. "Tefeci" imgesinde somutlaşan geleneksel ticaret yapma anlayışının cenderesinden kurtulamayan babam gün geçtikçe kurumsallaşp kök salmakta olan yeni finansallaşma pratiklerini benimseme konusunda isteksiz, çekingen ve hatta endişeli davranıyordu. İşlerin yürütücüsü olan ağabeyim ise babamın anlam dünyasında tefeci imgesinde vücut bulan geleneğin baskısını heybesinde taşımamakla kalmıyor, yeni döneme ayak uydurmaktan kaçınmanın imkânsız olduğunu da görüyordu. Bir diğer deneyimim finansal sistemin içerisine girenlerin yurttaşlık taleplerinden ve siyasal itirazlardan tedrici olarak çekilmek suretiyle tabiiyet ilişkilerinin içine giriyordu. Mal sahibi olmak ve/ya geçinmek ile hak sahibi olmak arasındaki gerilim üzerine kurulan bu deneyimin yönet(il)me meselesinde düşüncelerimi yoğunlaştırıyordu.

Bu kişisel deneyimler ve akademik merakla birlikte araştırmalarımı arttırdım ve nihayetinde tez yazdım. *Türkiye Siyasetinde Devlet ve Borçla Yönetmek, 2002-2020* başlıklı teze kaynaklık eden araştırma sorusu şudur: Dünyada ve Türkiye'de 2002-2020

yılları arasında devlet ve borçla yönetmek dispozitifleri¹ ekseninde iktidarın üretimi nasıl gerçekleşti? Bu dönemde hükümette olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) bu dispozitifleri Türkiye siyasetinde nasıl üretti ve dönüştürdü?

Söz konusu sorular etrafında düşünen bu araştırma, küresel politik ekonomiyi dikkate alarak devlet ve borçla yönetme dispozitiflerinin 2002-2020 yılları arasında Türkiye'deki iktidar ilişkilerine nasıl etki ettiğini temel problem olarak ele almaktadır. İki iktidar dispozitifini olarak devlet ve borçla yönetmeye 2000'li yıllar boyunca Türkiye bağlamında ışık tutarak yapısal dönüşümleri irdeleyen bu tezde devlet ve borçla yönetme dispozitiflerinin işleyişi sonucunda toplumsal ve bireysel yaşamların nasıl etkilendiği tartışılacaktır. Bir yandan siyaset kuramı, diğer yandan 1980'lerden itibaren dünya ve Türkiye siyasi tarihi tartışılarak 2000 sonrası Türkiye siyaseti devlet, finansallaşma ve toplumla ilişkiler ekseninde değerlendirilecektir.

Bu çalışma kapsamında çok sayıda iktidar dispozitifini arasında küresel ve ulusal politik ekonomide dönem itibariyle öne çıkan devlet ve borçla yönetme dispozitifleri esas alınmaktadır. Kuramsal olarak bu iki dispozitifin etkileşimlerinin yanı sıra toplumla kurdukları irtibatla sınırlı kalınacaktır. Tezin önemi hem kavramsal olarak devlet ve borçla yönetmeye yüklediği iktidar dispozitifini olma vasfı hem de AKP dönemini bu dispozitiflerle anlama çabasıdır. Bu anlama çabasını gerçekleştirirken yapılan araştırmalar ve kullanılan veri setleri teze katkı sağlayacaktır.

Her ne kadar yakın dönem Türkiye siyasi tarihi üzerine yapılan akademik çalışmalar artarak sürmekteyse de bu çalışma akademik özgünlüğünü iktidar dispozitifini olarak devlet ve borçla yönetmenin dönüşüm halinde olduğunu kabul ederek 2000'li yıllarda devlet, ekonomi ve toplum ilişkisini aktörler ve/veya olaylar endeksli değil, yapılar üzerinden ele alarak sağlamaktadır. Öte yandan Türkiye'deki politik ekonominin kapsam ve niteliğinin küresel politik ekonomiden etkilendiği göz önünde bulundurulduğunda çalışmada izleğini süreceğimiz küresel ölçeğin yanında Türkiye politik ekonomisinin dönemselleştirmelerinin benzerliği daha iyi anlaşılabilir. Bu kapsamda araştırma, 21.

¹ Bu kavram Türkçe'de dispozitif olarak okunmasına rağmen gerek kullanımda rastlanması gerekse de Fransızca'daki orijinal kullanımı sebebiyle "dispozitif" şeklinde kullanılmaktadır.

yüzyıl başları Türkiye siyasi tarihi ve ekonomisi hakkındaki kuramsal tartışmaları ekleyerek farklı bir pencere açıp devletin ve sermaye birikiminin sürekli dönüşen yapısını anlamayı ve bu suretle mevcut literatüre özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Araştırma konusunun içeriği, alanı ve sınırları temel olarak nitel araştırma yöntemlerini kullanmayı gerektirmektedir. Bu kapsamda araştırmada kavramsal ve teorik tartışmalara sıklıkla değinilmekte, bu tartışmalarla tezin incelemek istediği zaman aralığı bağlamıyla birlikte ele alınmaktadır. Fakat araştırmanın bazı aşamalarında nicel araştırma yöntemleri de analizi güçlendirmek için kullanılmaktadır. Araştırma tümdengelimci yöntemle, tezin temeline yerleştirdiği iktidar dispoitifleri üzerinden küresel bir dönemselleştirme ve değerlendirmeye başlamakta ve benzer dönemlerde Türkiye siyasetindeki izdüşümlerini incelemektedir. Bu inceleme yapılırken ülkelerin yasal düzenlemeleri ve hükümet temsilcilerinin söylemleri başta olmak üzere birçok veriyi belge analizi, arşiv araştırması ve söylem analizi tekniklerini kullanacaktır. Bunun yanı sıra, çalışmada yer alan tezler, çeşitli politik ekonomi verileriyle değerlendirilecektir. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) başta olmak üzere çeşitli resmî kurumlar tarafından yayınlanan ve hayata geçirilen kanun teklifleri ve komisyon raporları belge analizi kapsamında incelenecektir. Bu incelemede, kanun yapım süreçlerindeki farklı fikirler ve ilgili TBMM komisyonlarında yürütülen tartışmalar değerlendirilecektir. Bu değerlendirmelerde siyasi partilerin söylem analizleri yapılarak güvenlikleştirme politikalarına karşı bakışları irdelenecektir. Böylece TBMM belgeleri üzerinden güvenlik devleti ve borçla yönetme dispoitiflerinin yerleşmesi sürecine ışık tutulmaya çalışılacaktır. Araştırmada kullanılacak yöntemler ve verilerden elde edilen çıktılar bütünlüklü bir yorumlamaya ve 2020 yılı sonrasına dair projeksiyonların çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

Tezin kapsamını ilgilendiren literatür taraması iki temel başlıkta ele alınabilir. Bunlardan ilki teze katkı sunacak olan kavramsal çerçevedir. Tezin kavramsal çerçevesi devlet ve borçla yönetme dispoitiflerine dayanmaktadır. Literatür taramasını teşkil eden ikinci temel başlık ise Türkiye’de AKP dönemine dair akademik araştırmalara dayanmaktadır. Bu araştırmalar AKP dönemini çeşitli açılardan ele almış, farklı argümanlar ve veriler üzerinden değerlendirmiştir. Bu araştırmalar ışığında AKP döneminde devlet ve borçla

yönetme dispozitiflerinin hangi strateji ve araçlarla işlediğini ortaya çıkarmak tezin temel problemlerinden biri olacaktır.

Bu çalışma, devlet ve neoliberalizm üzerine süregelen teorik tartışmalara yer vererek başlamaktadır. Teorik zeminde yürütülen tartışmalar aktarıldıktan sonra bu tezin ana teması olan devlet ve neoliberalizm başlıkları altında yakın dönem politik ekonomisi ele alınmaktadır. Teorik ve tarihsel tartışmalar ışığında öncelikle Türkiye siyasi tarihinin politik ekonomisi analiz edilmekte, daha sonra Türkiye'nin AKP iktidarında geçirdiği 2002-2020 yılları arasında devletin ve neoliberalizmin (daha özelde finansallaşma ve borcun) ilişkisel dönüşümü dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Bu incelemenin karşılaştırmalı ve/veya ilişkisel olarak gerçekleşebilmesi için yapılan dönemlendirmeler kaba sınırlar halinde belirlenmiş olsa da hem devlet hem de borç Michel Foucault'nun tartıştığı bağlamda, iktidar dispozitif üst başlığında bir arada ve etkileşim içerisinde düşünülmektedir. Bu sebeple kavramsal çerçeve iktidar dispozitiflerine dair değerlendirmelerle başlamakta ve çalışmanın ana temasına bağlanmaktadır.

Bu araştırmanın kavramsal temelini iktidar dispozitifleri olarak devlet ve borçla yönetme oluşturmaktadır. Michel Foucault'nun 1970'li yıllarda yazdığı eserlerle birlikte tartışılmaya başlanan ve Türkçeye “düzenek, aygıt veya şebeke” olarak çevrilen dispozitif kavramı,² söylenmiş ve söylenmemiş her şeyi kapsayan ve bunlar arasında kurulabilecek ilişkiler şebekesidir (Foucault, 2011, 119). Yani “*dispozitif*, bir gerçeği teşkil eden öğeleri başka öğelerle ilişkilendirme becerisidir” (Gambetti, 2012, 29). Bu ilişkilendirme dispozitifin işlevini gerçekleştirmesini sağlar. Bu işlev iktidarın üretilmesidir. İktidar dispozitifleri, dönüşen ve dönüştüren nitelikleri, değişen taktikleri ve stratejileri içerir. İktidar dispozitifleri gündelik yaşamın her anına sirayet ederek iktidarın üretimini sağlayan ilişkileri var eder. Bu yönüyle iktidar dispozitifleri sabit ve durağan değildir, bilakis ilişkisel ve dinamik bir şekilde hareket eder (Coşkun, 2019, 31). Dispozitifler bir ilişki olarak iktidarı ortaya çıkarmak için işlevsel hale gelmesi amacıyla çeşitli özneleşme süreçlerini var eder. Söz konusu düzeneklerin içerisine girildiğinde ortaya çıkan iktidar

² Türkçe karşılığında kullanılan kavramların her biri dispozitif kavramını tam olarak açıklamaktan uzaktır. Bu sebeple çalışma boyunca dispozitif olarak kullanılmaya devam edilecektir.

ilişkileri öznellikler yaratır. Çeşitli öznelliklerin ortaya çıkışı, bireylerin davranışlarının belirlenmesi ve çeşitli duygulanımların öngörülmesi neticesinde görülür. Böylece dispozitifler, tabiiyet ilişkileri yaratırlar. İktidarın üretiminde işlevsel hale gelerek tabiiyetlerin gerçekleştirilmesini sağlarlar.

Tezin esas aldığı iki iktidar dispozitifinden biri devlettir. Foucault'nun devlet analizi üzerine yapılan bir çalışma devleti hareketli ve çoğul yönetimsellik ağı içerisinde konumlandırmaktadır (Coşkun, 2019, 120). Böylece devlet, salt bir araç, canavarlaştırılan bir aygıt ya da kutsal merhaleye çıkarılan bir aşkınlık yerine bütün bir iktidar ilişkileri içerisinde ve diğer iktidar dispozitifleri ile irtibat halinde değerlendirilebilir. Devlet dispozitif, tek bir organizmayı değil, birden çok dinamiği ve çelişkiyi içerisinde barındırır. Dolayısıyla Foucault'ya göre devlet, merkezileşmiş bir yapı değil, bilakis bireyleştirme ve totalleştirme pratiklerinin aynı anda devrede olduğu güç bir konudur (Lemke, 2015, 20). Bu kapsamda devlet, bireyleştirme pratikleriyle öznellikler yaratmakta ve bireylerin davranışlarını belirlemekte/öngörülebilir kılmaktadır. Ayrıca totalleştirme pratikleriyle de sadece tek tek bireyleri değil, nüfusu kendisine konu etmektedir. Böylece iktidarın üretimi açısından bireyler arası ilişkilerden nüfusa kadar çok katmanlı ilişkilere sirayet edebilmektedir. Bu durum devleti, bir dispozitif olarak yönetimsel bir düzenek/aygıt/şebeke haline getirmektedir.

Tezin yaslandığı ikinci temel dispozitif borçla yönetmedir. Neoliberal dönemde teknolojik gelişmelerin katkısıyla finansallaşma ekonomik yaşamın her alanına sirayet etmiştir. Finansallaşmanın ekonomideki etkisinin artmasıyla beraber kredi gibi araçlar üzerinden bireyler artan şekilde borçlandırılmıştır. Finansallaşma, kullandığı tekniklerle dolaşımdaki somut paraya hayali para ekleme yeteneğini ekonomik yaşama kazandırmıştır. Oktar Türel'in hesaplamasına göre, finansal varlıklar "1980'de kabaca 12 trilyon dolar iken, 2007'de 206 trilyon dolara" çıkmıştır (2021, 368). Soyut-hayali paranın artışı, kredi hacimlerinin artışı beraberinde getirmiştir. Kredi hacimlerindeki artış ise borç alma-borç verme ilişkisini nüfusun geneline doğru yaymıştır. Bu süreç neticesinde borçla yönetme, bireylerin davranışlarını belirleme, onları yönlendirme, çeşitli duygulanımlar yaratma gibi etkilerde bulunarak iktidar dispozitif haline gelmiştir. Borçla yönetme dispozitif iktidar üretimini sağlamak için disiplin ve denetim ihtiyacının

doğması ve karşılanmasını bizatihi borçlandırılmış insanın kendisine bırakır. Maurizio Lazzarato'nun bu konuda şunları ifade etmektedir: “Borç, yeni bir iktidar tekniği yaratır. Borçluya uygulanan denetim ve baskı, disiplin toplumlarında olduğu gibi dışarıdan değil, bizzat borçlunun kendisinden gelir” (2015, 58). Bu iktidar tekniği ile açığa çıkan şey bir tür yönetme, *borçla yönetme*dir.

Bu tez, temel olarak devlet ve borçla yönetme dispoitiflerinin Türkiye'nin AKP hükümetleriyle yönetildiği 2000'li yıllarda öznellik yaratımı ve totalleştirme nasıl sağladığını irdelemektedir. Bu kapsamda, öncelikle Türkiye'de AKP döneminin hangi politik ekonomik zeminde başladığına ve AKP'yle ilgili akademik çalışmalara bakmakta fayda vardır. Ayrıca iki dispoitif özelinde AKP hükümetleri dönemindeki dönüşümü incelemek gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı Tek Parti dönemi hariç en uzun süre hükümette kalan parti olarak AKP'nin 2002-2020 yılları arasında Türkiye siyasetindeki yönetme biçimlerinin ikisini incelemektir. Bir başka deyişle, bu çalışmanın amacı, AKP'nin hükümette olduğu 2002-2020 yılları arasında Türkiye siyasetini devlet ve borçla yönetme dispoitifleri ölçeklerinde incelemek ve bu dispoitiflerin küresel politik ekonomiden etkilenişlerini de göz önünde bulundurarak dönemler itibariyle dönüşümleri ve ilişkilerine bakmaktır. Söz konusu amacın gerçekleşmesi için AKP ile ilgili oluşan literatürün bir kısmına daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

2002 yılında ilk hükümetini kuran AKP, ilk döneminde devletin müesses nizamını oluşturan kurum ve değerlere karşı kontrollü bir ilişki içerisine girmekteydi. Bu ilişkide üstünlük sağlamak için aynı zamanda sokakta örgütlenen, tabandan örgütlenerek güç toplama çabası içerisindeydi. Deyim yerindeyse müesses nizam ile kontrollü ilişkide bir yandan yasal düzenlemeler üzerinden devlet ile temaslıydı, diğer yandan ise *sokaktan örgütlenerek* (Doğan, 2019: 72) müesses nizama karşı güç biriktirmekle meşguldü. Müesses nizama karşı Avrupa Birliği üyelik hedefi, neoliberal politikalarla tam uyum görüntüsü, Millî Görüş çizgisinin aksine Batılı değerlerle barışık görünme çabaları sebepleriyle dış destek alan AKP, 2007 yılına kadar müesses nizamla kontrollü ilişkisini sürdürmüştür. Aynı zaman aralığında ise TBMM'de çoğunluk olmasının verdiği

avantajlarla çok sayıda yasa çıkarmış, yasa değişikliği yapmış ve devlet dispozitifini güvenlik devleti biçiminde yeniden biçimlendirmiştir. Bu dönemde çıkarılan özellikle ceza yasaları, 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen İkiz Kule Saldırılarından sonra dünya devletlerinin hızla güvenlikleştirici politikalara başvurması ile tam uyum halindedir. Bu yönüyle, müesses nizam elitleri ile kontrollü gerginliğe eşlik eden devletin yeniden düzenlenmesi söz konusudur.

2007 yılı Türkiye’de devletin dönüşümünde dönüm noktalarından biridir. 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde başörtüsü ve 367 Kararı tartışmaları neticesinde, AKP’nin müesses nizam ile kurduğu kontrollü ilişki gerilim boyutunda bir aşama ileri taşınmıştır. AKP, müesses nizamın yanına CHP’yi ekleyerek sağ-popülist söylem stratejisinin içerisine yerleşmiş ve *biz* olarak AKP’yi ve müesses nizam tarafından mağdur edilen, *öz vatanında parya olanları; onlar* olarak ise orduyu, üniversiteleri, elitleri, CHP’lileri, yani ‘millete’ yabancı ama devletli kesimi işaretlemiştir. Söz konusu “biz-onlar” söylem stratejisi bir yandan 2007 seçimlerinde bir kez daha parlamento seçimini kazanması ile yasal düzenleme yetkisi güçlenen AKP, devleti daha fazla kendi iktidarının lehine işe koşmasını sağlamış, diğer yandan devleti ‘biz-onlar’ söylem stratejisinden dışsallaştırarak devlete ‘millet’ adına talip olmanın hazırlıklarına başlamıştır. Müesses nizam kadro ve güç merkezleriyle kontrollü ilişki yerini kontrollü gerilime bırakmış, Ergenekon Soruşturması başta olmak üzere çok sayıda yargılama ile müesses nizamın elitleri, değerleri ve kurumlarına karşı mücadeleye girişilmiştir. Girilen bu mücadele her ne kadar halk adına ve demokrasi söylemi içerisinde yapılsa da AKP için önemli olan, devlette boşalan alanlara yerleşmektir. Dolayısıyla bu dönemi aynı zamanda müesses nizamla devlete sahip olmak için mücadele dönemi olarak ifade edebiliriz. Bu sahiplenme, müesses nizam elitlerine karşı yargının araçsallaştırılabileceği kadar yargıda örgütlenildiğini de gösteren işaretlere sahiptir. Söz konusu dönemde güvenlik devleti inşası gerek yasal çalışmalarda gerekse siyasal söylem boyutunda devam etmiştir.

2013 yılına gelindiğinde Türkiye’de devletin dönüşümü için bir başka kritik momente varılmış oldu. 2013 yılında Gezi Olayları başta olmak üzere çok sayıda toplumsal temelli ve kimliğe dayalı itiraz AKP’nin sağ-popülizmden otoriter popülizme yer değiştirmesine yol açmıştır. 2007’de, müesses nizam ile başlayan kontrollü gerilim ve mücadele

döneminde bürokrasiden devşirilen makamlar, Yargı, Ordu ve Emniyet gibi kurumlardaki kadrolaşma ve güç tahkimi AKP açısından devletli hale gelmenin tedrici olarak gerçekleştiğini göstermekteydi. 2013'te Gezi Olayları ile başlayan ve 17-25 Aralık diye bilinen yargı ve emniyet mensuplarının AKP'li siyasetçiler ve yakınlarına yönelik başlattığı yolsuzluk operasyonları AKP'nin otoriter popülizmle buluşması ile zamansal örtüşme yaşamaktaydı. Popülizmin en temel özelliklerinden biri antagonistik sınır çizmektir. Kuşkusuz ki popülizmle zamansal örtüşmenin sembolik açıklaması bu sınır üzerinden kurulmuş ve AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 3 Haziran 2013 günü “Yüzde 50’yi zor tutuyorum” (*Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Haziran 2013) diyerek popülist siyasal söylemin en kritik diyalektiklerinden birini kurmuştur. Böylece otoriter devletçi politikalarını toplumun farklı kesimlerine genişleterek sürdürmeye yönelik siyasal söylemin antagonistik sınırı belirlenmiştir.

Sadece antagonistik sınırın belirlenmesi değil, aynı zamanda AKP'nin siyasal kazanım olarak gördüğü gelişmeler partinin özgüvenini arttırmıştır. Bu kapsamda, Cumhurbaşkanının ilk defa halk tarafından seçilmesi ve bu kişinin, eşi başörtülü AKP Genel Başkanı olması gibi gelişmeler AKP'nin özgüven tahkimi yapmasını sağlamıştır. Öte yandan siyasal ajanda olarak bu değişiklik AKP'nin ileride talep edeceği yönetim sistemi ve rejim değişimlerinin ilk ipuçlarını vermekteydi. Kuşkusuz sadece yasal ve yönetsel bakımdan değil, devlet aklı açısından da değişimler yaşanmaktaydı. Bu kapsamda siyasalın kurulduğu yer olan, dost ve düşmana karar verme en merkezi temsilini Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde serimlemektedir. Bu belge, yıllarca birçok kişi tarafından *devletin gizli anayasası* olarak kabul edilmiştir. Devlet aklının pusulası olarak kabul edebileceğimiz bu belge, AKP'nin devlete daha fazla hâkim olduğu bir dönemde, 2014 yılında yeniden yazılmıştır (Timur, 2015, 32). Tüm bu değişimlerle birlikte otoriter popülizm ve devletçilik, Simten Coşar ve Gamze Yücesan-Özdemir'in belirttiği gibi, 2013 yılında sessiz şiddetten sesli şiddete geçmiştir (2014, 12). Bu geçişin ayak seslerini daha derinden duymak için 2015 ve 2016 yıllarını beklemek gerekmişti.

2015 ve 2016 yılları Türkiye'de devletin dönüşümü açısından iki önemli gelişmenin yaşandığı yıllardı. 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerde AKP ilk defa tek başına hükümet kurma şansını yitirmiştir. Seçimden kısa süre sonra erken seçim tarihi 1

Kasım 2015 olarak belirlenmiş, AKP ve lideri Recep Tayyip Erdoğan, devleti sahiplenen bir konumdan politik söylemleri kullanır hale gelmiştir. Bu zaman aralığında Kürt sorununda şiddetsiz çözüm arayışlarına son verilmiş ve Türkiye toplumu ilk defa bu ölçekte şehir içlerine taşınan çatışmalara tanık olmaya başlamıştır. 7 Haziran 2015 öncesindeki şiddet ve çatışmaların olmadığı zemin, yerini her türlü şiddetin kitle iletişim araçları ile gündelik yaşamın her anını kapsadığı bir atmosfere bırakmış ve bu atmosfer 1 Kasım 2015 seçimlerinin sonuçlarını doğrudan etkilemiştir. 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerde AKP tekrar hükümet kurma yetkisine ulaşmıştır. 1 Kasım 2015 ile 15 Temmuz 2016 tarihleri arasında Türkiye’de siyasetin sertleştiği, devlet eliyle yürütülen politikalarda gerilimlerin iç ve dış politikada oldukça yükseldiği bir dönem yaşanmıştır.

15 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’de bir darbe girişimi yaşanmıştır. Darbe girişimi başarısız olmuş ve hemen ardından 20 Temmuz 2016 tarihinde tüm Türkiye’de uygulamaya konan Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edilmiştir. OHAL, yürütme erkine fevkalade yetkiler vermiş, Anayasa Mahkemesi’nin OHAL kapsamı dışında düzenlemeler içeren Kanun Hükmünde Kararnameleri iptal etmemesi bu yetkinin sınırsız kullanımının önünü açmıştır. 20 Temmuz 2016 tarihinden sonra artık Türkiye’de devleti “neoliberal otoriter devlet” veya “otoriter popülizm” gibi kavramlarla açıklamak mümkün olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla AKP’nin dümeninde olduğu devlet dispositifi, siyasal açıdan daha otoriter bir noktaya savrulmuş, mevcut kurumsal yapıyı tahribata uğratan bir nitelik edinmiştir. 20 Temmuz 2016’da ilan edilen OHAL ile yetkileri eline alan iktidar, OHAL gerekçeleri ile sınırlı düzenlemeler yapabilme yetkisine sahip iken, bu yetkileri aşmış ve kamusal ile özel alanları KHK’ler ile yeniden düzenlemeye başlamıştır. Toplumun yönetilmesinde devlet dispositifi hem daha fazla öne çıkmış hem de dönüşmeye devam etmiştir. OHAL şartları altında yönetim sistemini değiştiren referandum kabul edilmiş, bu sistemin devreye girmesini sağlayacak ilk genel seçim erkene alınarak 24 Haziran 2018 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi yürürlüğe girmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi denen bu yeni sistemde devleti “millet”e teslim etmeye yönelik AKP açısından artık devletleşme süreci başlamıştır. Bunun çeşitli

anlamları içeren örneği ise aynı kişinin hem AKP Genel Başkanı hem de Cumhurbaşkanı olabilmesini sağlayan düzenlemedir. Müesses nizama karşı “millet”i temsil eden Erdoğan imajı ortadan kalkmış, devlet dispoitifini hizmetine almış ama ona sahip çıkan, onu tehlikelerden kurtaran imajı yerleşmeye başlamıştır. Bu yapısal ve söyleme dair dönüşüm ile devlet dispoitifinin belli bir ağsallık içerisinde daha fazla alanı kapsaması Türkiye’yi anlamak için yeni anahtar kavramları gerektirmiştir. Nitekim artık popülist doğrudan temsil yerine devleti temsil eden bir imajın çizilmesi otoriter popülizm tartışmalarını yetersiz kılmıştır. Artık otoriter popülizm kavramı yerine farklı kavram arayışlarına ihtiyaç hasıl olmuştur. Hukukçu Ernst Fraenkel, liderlerin belirleyici olduğu, modern demokratik hukuk devleti çerçevesinden uzaklaşıldığı ve totaliterleşmenin gözlendiği günümüz rejimlerine ışık tutabilecek olan “İkili Devlet” fikrini 20. yüzyılın ilk yarısında Almanya’daki çalışmaları ile ortaya koymuştur (Fraenkel, 2020). Bu fikre göre, her devlet dispoitifi bir normlar dizgesine (norm devletine) bir de tedbir devleti aklı ve araçlarına aynı anda sahiptir. Her ne kadar tedbir devleti, norm devletinin sınırlarını çizse de ikisinin birlikte işler olduğu rejimler olarak Fraenkel tarafından tarif edilmiştir. Nitekim bir kısmı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yürütme erkinin elinde kalıcılaştırılan OHAL yetkileri, devlet dispoitifinin dönüşümünü görme ve anlamının sınırlarını genişletmeyi zorunlu kılmıştır.

3 Kasım 2002 tarihinde yapılan genel seçimler, 2001 ekonomik krizi ve bir dizi siyasi krizin ardından yapılmıştır. 1990’lı yıllar boyunca siyasette baskın olan ana akım siyasi partiler bu seçimde yüzde 10 seçim barajının altında kalmış, toplumun istikrarsızlığa tepkisi ve yılgınlığı seçim sonuçlarına yansımıştır. Tek başına hükümet kuracak milletvekili çoğunluğunu yakalayan AKP, 2001 yılında başlayan yapısal reformları sürdürmeye devam etmiştir. Mülksüzleşmeyi getiren özelleştirmelerle, devletin yeniden yapılandırılmasıyla ve ekonomi ile siyaset arasında ayırım koyan, düzenleyici kurumlarla da bu ayırımı garanti altına alan neoliberal politikaları Türkiye’de büyük bir iştah ve hızla uygulanmıştır. Kuşkusuz Türkiye neoliberal politikalar derinleştikçe ve topluma yayıldıkça küresel politik ekonomiden daha fazla etkilenmeye başlamıştır. Sıcak para sağlayan inşaat sektörü gibi sektörler ile yabancı doğrudan yatırımcılar ve özelleştirme gelirlerine odaklanan AKP, KOBİ’leri desteklemiş ve TÜSİAD’a karşı MÜSİAD’a kol

kanat germiştir. İşçilere karşı ise güvencesizlik politikalarını alabildiğine derinleştirmiş ve yasama mesaisinde önemli bir meşguliyeti bu şekilde harcamıştır.

Yapısal reformları uygulayan AKP, 2008’de patlak veren küresel Mortgage krizine kadar özelleştirme ve doğrudan yatırımlardan kaynak devşirmek yoluyla mülksüzleşme ve sorunları erteleme üzerinden topluma olan maliyetlerine bakmaksızın makro ekonomik göstergeler açısından istikrarı sağlamıştır. Nitekim 2002 yılından 2007 yılına kadar Türkiye’ye doğrudan yatırımların istikrarlı bir şekilde artması, AKP’nin politikalarının karşılık bulduğunu göstermiştir.

Tablo 1. Türkiye’ye Uluslararası Doğrudan Yatırımlar (Milyon Dolar)

Yıl	Miktar
2002	1.082
2003	1.702
2004	2.785
2005	10.031
2006	20.185
2007	22.047

Kaynak: TÜRMOB Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu

Görüldüğü üzere, 2007 yılına kadar doğrudan yatırımların aktığı Türkiye piyasasında işler yolunda gitmiş, bu yatırımlara ek olarak özelleştirmeler de bu süreci desteklemiştir. Bu zaman aralığı finansal sermayenin Türkiye piyasasında yayılması sürecidir. Uluslararası ve ulusal yatırımcılar özellikle bankacılık sektörü üzerinden spekülasyon kazançlarına yönelmiş, bu kazançlar için gelen kaynaklar ise finansal içermenin derinleşmesine sebep olmuştur. Yani bu dönem daha çok finansal derinleşme ve yayılma gerçekleşmiştir. Nitekim bu finansal derinleşme ve yayılma, 2001 ile 2006 yılları arasında kullanılan kredi kartı sayısındaki artışta da görülebilir.

Tablo 2. Türkiye’de Yıllara Göre Kredi Kartı Sayıları (1.000)

Yıl	Kredi Kartı Sayısı
2001	13.996
2002	15.705
2003	19.863

2004	26.681
2005	29.978
2006 (Haziran)	31.289

Kaynak: Ceylan (2006, 36)

2013 yılına gelindiğinde 2008 yılı krizinde küresel güçler tarafından başlatılan parasal genişleme politikalarının sınırlarına yaklaşıldığına dair yeni politikalar devreye konmaya başlandı. ABD ve AB Merkez Bankalarının parasal sıkılaştırma politikalarını devreye koyması, Türkiye gibi doğrudan uluslararası yatırımlara ihtiyaç duyan ülkeler için tehlike çanlarının çalmasını haber vermekteydi. Nitekim 2013 sonrası parasal sıkılaştırma tedbirleri peyderpey Türkiye gibi yarı-çevre ülkeleri etkilemeye başladı. Korkut Boratav, Paul Krugman’ın Türkiye açısından söz konusu dış kaynakların kısıtlanmasını “şenlik bitti” şeklinde yorumladığını ifade etmiştir (2019, 286). Özellikle orta sınıfı etkileyen bu daralma, otoriterleşme için reel politik iklimin yaratılmasını da sağlamıştır (Küçük, 29.05.2020). Fakat bu süreçte bir iktidar dispozitif olarak borçla yönetme, hane halklarının borçlarının arttırılması ile iktidara kendini yeniden üretme şansı vermekteydi (Bedirhanoglu, 2021, 203). Bu iktidarı yeniden üretme, borçla yönetmenin yerleşikleşmesinin güçlü katkıları ile devrede kalmıştır.

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi, Türkiye’de sermaye birikimi için dönüşüm zillerini çalmış, borçla yönetmenin sınırlarının test edildiği günler başlamıştır. Çünkü bir yandan küresel ekonomideki gelişmeler ve popülist liderlerin içe kapanmacı ekonomi politikaları diğer yandan finansa dayalı birikim sürecinin sonuna gelen ve siyaset-ekonomi terazisini tutturamayan hükümet belli bir tıkanmayı beraberinde getirmiştir. Ahmet Haşim Köse ve Serdal Bahçe 2019 yılında kaleme aldıkları makalelerinde söz konusu borçla yönetme sınırının nereye geldiğini “...gelir açığını kapatmak için borçlandırma ve borcun geri ödenmesi için daha fazla borçlandırma üzerine kurulmuş bir yapı” olduğu şeklinde dile getirmektedir (Köse ve Bahçe, 2019, 268). Bu yapının etkilenme açısından küresel politik ekonomiyle güçlü bağları vardır ve bu bağlardan kaynaklı oluşan finansman aktığı sürece, yani borçlu insana borcunu ödeyeceği borç verebilecek kaynak ayrıldıkça sürdürülmüştür. Fakat bu kaynakların sınırlarının görülmesi, zaten özelleştirmelerle birlikte mülksüzleşen ve doğal kaynak gelirleri çok az olan Türkiye için yıllar önce devreye konan ekonomi politikalarının artık

faturasının kesileceğini göstermekteydi. Bu dönem borçla yönetme dispoşitifinin iktidar ağı şebekesi içerisinde alanının daralması, devlet dispoşitifi, bireylerin davranışlarını yönlendirme, yönetme ve kontrol etme şeklinde alanını genişletmiştir.

Bu tezin girişini sonuçlandırmak gerekirse denebilir ki, iktidarın ağısallığı içerisinde konumlanan devlet ve borçla yönetme dispoşitifleri ve bu dispoşitiflerin küresel ve ulusal dönüşümü, Türkiye yakın siyasi tarihi açısından dönemlendirmelere tabi tutulabilmektedir. Bunu sağlayan en güçlü sebeplerin ilki söz konusu dispoşitiflerin farklı dönemlere ayrılrsa da doğrudan korelasyonlar ve ilişkiler içerisinde olma potansiyellerinin güçlü olmasıdır. İkincisi ise Türkiye'nin gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de toplumsal olarak ABD ve AB'nin öncüsü olduğu küresel politik ekonomisinin dünya ile olan sıkı bağlarıdır. Türkiye, burada kendine özgü biçimler alan devlet ve borçla yönetme dispoşitiflerini işlevli hale getirirse de küresel politik ekonomi gelişmelerinden doğrudan etkilenmiştir. Bu kapsamda çalışmada varsayılan dönemselleştirmelerin bir ucu küresel ekonomi politikalarındaki değişimlere doğru yönlenmektedir.

Küresel politik ekonomideki değişimler ve etkilerinin Türkiye açısından —özgünlükleri olmakla birlikte— değerlendirilmesi için iktidar dispoşitiflerinin konumları ve yer değiştirmeleri ele alınmak durumundadır. Bu kapsamda 2002-2007 yılları arası dönemde bir yandan finansallaşmanın derinleşmesi ve yayılması gerçekleşirken diğer yandan devlet siyasal dilde millete yabancı olarak ifade edilmektedir. Ama aynı zamanda özellikle yasal düzenlemelerle güvenlik devleti inşa edilmektedir. 2008-2013 yılları arasında ise otoriter popülist siyasal söylem devlete yerleşmeye yani bir anlamda devleti sahibi olan millete –ve dolayısıyla millet iradesine/temsileisine teslim etmeye yönelir. Devlet dispoşitifi koordinatlarının değişmesi, borçlu insanın imalının hızlanmasının yerleştiği döneme tekabül etmekte, 2013 yılı itibariyle artık millet tanımlanmakta, devletin sahibi netleştirilmektedir. Borçlandırılmış insanın imali ile bireylerin davranışları yönlendirilmekte, kontrol ve yönetme biçimleri yerleştirilmektedir. Küresel ve ulusal gelişmelerin etkisiyle 2014-2016 yılları arasında borçla yönetme dispoşitifi hâlâ devrededir. 2014 ile 2016 yılları arasında siyasal söylemin devlete doğru büküldüğü, yasal ve siyasal gelişmelerde devlet dispoşitifinin alan genişlettiği görülür. 2016 ile 2020 yılları arasında Türkiye'de borçla yönetmenin sınırları ve sonuçları görülmeye

başlanmıştır. Artık borçlu insan için borcu borçla kapatma, kamu için ise mülksüzleşme ve finansal kaynak sıkıntısı baş göstermektedir. Borçla yönetme dispoşitifinin sınırlarında ağsallık açısından devlet dispoşitifi daha fazla alan kapsamaktadır. 2016 yılına kadar güvenlik devleti olarak düzenlenen devlet dispoşitifi, 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen Olağanüstü Hal ile birlikte post-güvenlik devleti olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu tarihten sonra toplumu yönetmede sıklıkla başvuru olan aygıtların başında devlet gelmekle birlikte, borcun sınırlarında beliren borcu borçla kapatma gibi durumlar da bireylerin davranışlarını yönlendirme hususunda etkisini sürdürmektedir.

Bu düşünceler ve verilerden yola çıkan tez, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde devlet ve borçla yönetmenin politik ekonomisine dair tarihsel ve kavramsal çerçeve tartışılmaktadır. İkinci bölümde, çağdaş küresel siyasette devlet ve borçla yönetme dispoşitifleri ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye’de güvenlik devletinin oluşumu ve borçla yönetme dispoşitiflerine dair tartışma yürütülmektedir. Dördüncü bölümde ise post-güvenlik devletine geçiş ve borçla yönetmenin sınırlarına işaret edilerek önceki bölümle farklılaşan noktalara dair tartışmalar yürütülmektedir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE: DEVLET VE BORÇLA YÖNETMENİN POLİTİK EKONOMİSİ

2000’li yılların Türkiye siyasetini incelemek için 1980’lere doğru bir yolculuk yapmak gerekliliği kaçınılmazdır. Çünkü devlet, ekonomi ve toplumsal yaşam 1980’lerde başlayan dönüşümle kurucu bir momente girmiştir ve bu dönemin yapısal etkileri anlaşılmeden 2000 sonrasına bakılamaz. 24 Ocak 1980 tarihinde ilan edilen ve *24 Ocak Kararları* olarak bilinen politik ekonomiyi doğrudan etkileyen kararlar ile 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe, Türkiye’de siyasi ve ekonomik dönüşümlere sebep olmuştur. Neoliberalizme entegrasyonunun başlangıcına işaret eden bu olaylarla birlikte Türkiye artık başka bir zamanın içerisine girmiştir. Türkiye’de yıllardır yürürlükte olan neoliberalizm hem kavramsal hem de tarihsel açılarından ele alınması gereken birikim yaratmıştır. Bu birikimin bir yanında devlet diğer yanında ise ekonomi vardır. Devlet ve ekonominin birbiriyle doğrudan ilişkili olduğu bu kapitalist aşamada bireylerin ve toplumun yönetilmesinde başat dispozitiflerden ikisi devlet ve borçla yönetmedir.

Bu bölümde neoliberalizm, tarihsel ve kavramsal arka plan tartışmalarının ortak kesenidir. Bu ortak kesen üzerinden kavramsal arka plan tartışması, yönetimsellik denen neoliberal yönetim biçiminde iktidar dispozitiflerinin nasıl işlediğini tartışarak başlamaktadır. Ardından devlet ve borçla yönetme dispozitifleri özelinde iktidarı üreten ilişkiler ele alınmaktadır. Araştırmanın tarihsel arka planında 1980’li ve 1990’lı yılları onar yıllık dilimler halinde ele alınarak Türkiye politik ekonomisindeki olaylar ve dönüşümler incelenmekte, her iki on yıllık dönem istikrarsızlık olgusu ekseninde tartışılmaktadır.

1.1. KAVRAMSAL ARKA PLAN

Günümüzün yönetim biçimi yönetimsellik ise bu biçime çerçevesini ve rengini veren ana öge neoliberalizmdir. Neoliberal iktidarın üretilmesi ve yeniden üretilmesinde stratejik rolü, iktidar dispozitifleri oynamaktadır. Devlet ve borçla yönetme dispozitifleri, iktidar dispozitiflerinin başlıca iki tanesidir. Diğer dispozitiflerle birlikte belli bir ağsallıkta,

işlemektedir. Bu işlevlilik statik ve zaman, mekân ve topluma aşkın değil, dinamik ve etkilenen/etkileyen diyalektiklere sahiptir. Dispositifler yönetimsellik içerisinde iktidarı üretirken toplumsal yaşamın farklı gerçeklerini birbiriyle ilişkilendirir (Gambetti, 2012, 29).

İktidar dispositifleri olarak devlet ve borçla yönetme, dispositifin ilişkilendirme vasfı üzerinden iktidar üretimini çoğaltma amaçlı bir araya gelme potansiyeline sahiptir. Borçla yönetme, sermaye birikimi ve finansallaşmanın hedef ve imkanlarıyla bireylerin davranışlarını yönlendirici taktikler içererek iktidar dispositifi haline gelmektedir. Devlet dispositifi ise fail olarak hükümetlerin uygulamaları, yasalar, kararname ve eğitim gibi çok geniş bir alanda var olma potansiyeline sahip olan bir diğer dispositiftir. Her iki dispositifin de potansiyelleri ve aktüalitelere vardır. Hem oluş halindedirler hem de politik ekonomideki dönüşümde faildirler.

Bu noktada, bir önemli parantez açarak yönetimsellik zemininde çok sayıda başka dispositifin de bulunduğu kaydedilmelidir. Sembolik iktidar dispositifi başta olmak üzere, diğer birçok dispositif aynı ağsallık arasında yer alır. Bu çalışmanın amacı, tüm dispositifleri açıklayarak belli bir ağsallık şematiği çıkarmak değil, devlet ve borçla yönetme dispositiflerinin nasıl işler hale geldiğini, geliştiğini ve birbirlerini nasıl etkilediğini analiz etmektir. Tüm dispositiflerin ele alınması çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu sınırlayıcı çerçeveden hareketle, iktidar dispositiflerinin eşzamanlı hareket ederek iktidar üretimindeki rollerine odaklanmak gerekmektedir.

1.1.1. İktidar Dispositifleri ve Yönetimsellik

Bu tezin yaslandığı iki kavram iktidar dispositifleri olarak devlet ve borçla yönetmedir. Bu iktidar dispositiflerini açıklamadan önce şunu vurgulamak gerekir: İktidar, bir aktör, yapı ya da form değildir. Parlamenter sistemlerde seçimlerden zaferle çıkan bir parti, iktidar değildir. İktidar, bir ilişkidir ve stratejidir. Operasyoneldir. Gilles Deleuze'ün belirttiği üzere “iktidar sahip olunan bir şey, bir mülkiyet değildir, daha ziyade iktidar uygulanan bir şeydir” (2023, 44). Bu bağlamda tez öncelikle Michel Foucault'ya ait “iktidar dispositifleri” kavramını, iktidarın yukarıda ifade edilen kapsamında esas almaktadır. Dispositif kavramına stratejik anlamlar yükleyip başlıca işlevinin belli başlı

bir ihtiyaca karşılık verme olduğunu belirten Foucault, dispositifin unsurlarına dair şunları kaydetmektedir: “... söylemler, kurumlar, mimari biçimleri, düzenleyici kararlar, yasalar, idari önlemler, bilimsel sözceler, felsefi, ahlaki ve hayırseverce önermelerden – kısacası, söylenmemiş olduğu kadar söylenmiş her şey.” Ona göre, “dispositifin kendisi ise, bu unsurlar arasında kurulabilecek ilişkiler şebekesidir” (2011, 119). Bu şebekede dispositif stratejik iktidar ilişkisi rolünü ifa ederken aynı zamanda “...güç ilişkilerinin ya onları spesifik bir doğrultuda geliştirerek ya da gelişmelerini engelleyerek, bir istikrara oturtarak, onlardan yararlanarak, vb. belli şekillerde manipüle edilmesi olayı olduğunu varsaymak anlamını” taşımaktadır (Foucault, 2011, 121-122).

Foucault'nun oluşturduğu izleği takip eden Giorgio Agamben, dispositif kavramının soykütüğünü çıkarır. Bu kavramın *oikonomia* kavramına referans verdiğine işaret eder ve yine bu kavramın ortak olarak yönetmek, kontrol etmek ve davranışları, jestleri ve insanların düşüncelerini yararlı kılmak adına yönlendirmeyi hedefleyen bir dizi pratiği, bilgi bütünlüğünü, ölçütleri ve kurumları karşıladığını belirtmektedir (Agamben, 2009, 12). Agamben'in de işaret ettiği üzere, dispositifler belli bir ağsallık içerisinde varlık kazanır. Yani iktidar dispositifleri bir yandan tahakkümü sağlamak için çeşitli stratejileri ve teknikleri kendinde barındırırken diğer yandan her türlü kurumun, söylemin ve davranışın ağsallık içerisinde birbiri ile irtibatlanmasında belirir. Bu ikili işleviyle birlikte çeşitli yönetme pratiklerinin merkezinde yer alır.

Judith Revel'e göre, dispositifler “iktidarın maddi operatörlerini, yani iktidar tarafından kullanılan uyruklaştırma tekniklerini, stratejilerini ve formlarını gösterir” (Revel, 2012, 64). Bu yönüyle Revel, uyruklaştırmanın, yani belli bilgiler üreterek yönlendirme, davranışları belirleme özelliğine vurgu yapmıştır. Bilgi yapıları oluşturulan ve davranışları belirlenen bireylerin toplamı olarak nüfus, güç ilişkilerinde öne çıkma ve dengeleme yetisine sahip olmayı dispositifin işlevi üzerinden öğrenmektedir. Foucault'nun Türkçe'ye *Özne ve İktidar* olarak çevrilen kitabına sunuş yazan Ferda Keskin ise dispositiflerin işlevini şu şekilde ifade etmektedir:

Şiddetin dışlanmasıyla birlikte beden iktidar tarafından kuşatılmasında tüm toplumsal bütüne yayılan yeni ve ince teknikler gerekmiş, bu teknikler Foucault'nun 'dispozitif' olarak adlandırdığı somut düzenlemeler biçiminde biçimini almıştır... Dispositiflerin işlevi temelde stratejiktir: yani güç ilişkilerini güdülemek, belli bir

yönde geliştirmek ya da önlerine geçmek, dengelemek, kullanmak işlevine sahiptirler (2011, 18).

Bu alıntıda dikkat çeken husus, Keskin'in iktidar, iktidar teknikleri ve dispoitif arasındaki ilişkiyi resmetmesidir. Stratejik yükler taşıyan dispoitifler, iktidarın ortaya çıkmasında çeşitli teknikleri içeren düzenekler olarak işlevli hale gelmiştir.

Dispoitiflerin iktidar üretiminde yer alması bir yönetimselleştirme pratiğidir. Bu pratik, özneleştirmeyele yakından ilişkili olmakla birlikte gündelik yaşama doğrudan müdahale imkanlarını yaratma potansiyelini de yaratmaktadır (Baştürk, 2013, 246). Gündelik yaşama doğrudan müdahale ve özneleştirme pratikleriyle davranışları belirleme çok katmanlı ilişki ağlarını gerektirmektedir. Nitekim Foucault'ya göre de iktidar dispoitifleri sarmaşık yönetim sanatı zemininde işlevsel hale gelmektedir. Bu açıdan belli bir tarih ve mekânda yaratılan öznellik iktidar dispoitiflerinden bağımsız düşünülemez. Çünkü bilgi üretmek davranışları yönlendiren, kontrol etme ve güç ilişkilerini dengelemede işlevli olan iktidar dispoitifleri yönetimsellik denen güncelin yönetiminin merkezinde yer alır. Bu kapsamda Foucault'ya göre “modernlik için —yani bugünümüz için— önemli olan toplumun devletleştirilmesinden çok devletin ‘yönetimselleştirilme’sidir (2011, 286). Bu kapsamda Foucault yönetimsellik derken şunları kasteder:

- 1- Hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtları olan birçok spesifik ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler ve düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün.
- 2- Bir yanda tüm spesifik yönetim aygıtları dizisinin oluşumu, öte yanda da tüm bir bilgi kompleksinin gelişimi ile sonuçlanan ve yönetim olarak adlandırılacak bu iktidar türünü uzun bir süre içinde ve tüm Batı'da diğer tüm biçimleri üzerinde üstünlük kurmaya götüren eğilim... (2011, 285).

İktidar üreten aygıtlar olarak dispoitifler, belli bir ağsallık içerisinde birlikte hareket etmektedirler. Bu durum, çeşitli ilişkiler üzerinden iktidarın üretimini sağlamaktadır. Bu işleyişle ortaya çıkan yönetimselliktir. Yönetimsellik ağı içerisinde yer alan dispoitiflerden biri olan devlet, Foucault açısından, iktidarı içerimleyen bir şey değil, iktidar dispoitiflerinden biridir. Yani Foucault'ya göre, devlet iktidarın tek hükmedici gücü değil, hükmetme tezahürlerinden biridir (Akt. Baştürk, 2013, 246). Dolayısıyla

devlet kadir-i mutlak bir vafsa sahip olmayıp bilakis yönetimsellik ağı içerisinde yer tutan bir dispozitifdir.

Devlet dispozitifleriyle birlikte yönetimsellik ağı içerisinde yer alan ve iktidarı üreten bir diğer dispozitif borçtur. Borcun dispozitif haline gelmesi neoliberalizmde ekonominin finansallaşmasıyla mümkün olmuştur. Borç her ne kadar insanlık tarihi kadar eski olsa da finansallaşmanın politik ekonomideki konumunun neoliberalizmle birlikte dönüşümü borç konusuna farklı işlev ve anlamlar yüklenmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Borç, artık basitçe ödünç vermenin ötesine geçmiş, sermaye birikiminin temel stratejilerinden biri ve öznelik oluşumunda belirleyici bir aktör haline gelmiştir. Öte yandan borcun dispozitif olmasını mümkün kılan araç olarak kredi *hayali para* olarak iktidar üretim sürecinde yer almaktadır. Hayali para ile somut ürünlerin üretiminden ziyade finansal risklerin üstlenilmesi yoluyla hayatın idamesi sağlanmaya çalışılır (Lemke, 2016, 107). Sermaye birikiminin beklentiye dayanan bu stratejisi, geleceğin finansa ipotek edilmesini getirmiştir. Hayatını idame ettiren borçlu insan, finansal derinleşme³ ile temel sermaye birikim kalemlerinin konusu haline gelmektedir. Bu özellikleri ve ortaya çıkış şartlarıyla borç, bir iktidar dispozitive vasfı kazanmıştır.

1.1.2. İktidar Dispozitifleri: Devlet ve Borçla Yönetme

İktidar dispozitive olarak devlet ve borçla yönetme, belli iktidar stratejilerini uygulama potansiyeline sahip, özneleştirme ve uyruklaştırma süreçlerini barındıran dispozitiflerdir. Her ikisi de bireyin ve toplumun yönetilmesi için kurulan dispozitifler arasındaki ağsallıkta yer alır. Yönetimselliğin var oluşunu sağladığı ağsallık, dispozitifler aracılığıyla gerçekleştirilen özneleştirme sonucunda iktidar üretimini sağlar. Özneleştirme insanları zorlamaya tabi tutmaksızın, belirli bir normativitenin benimsenmesi ve uygulanmasını sağlamakla mümkün hale gelir (Keskin, 2016, 194).

³ Sedat Aybar, finansal derinleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır: “kredi piyasalarının yaygınlaşması, tasarrufların artışı, finansal ürünlerinin kullanımının çoğalması şeklinde zühur etme beklentisidir” (2017b, 168).

1.1.2.1. Devlet

Bu çalışmanın odağında bulunan ilk iktidar dispozitif devlettir. Devlet kavramı üzerine tartışma yürüten çokça düşünür ve sosyal bilimci vardır. Bu yönüyle siyaset bilimi literatüründe üzerine en fazla tartışma yürütülen kavramlardan biri devlettir. Cemal Baki Akal'ın tespitiyle devlet: "...kavramsal açıdan, insanlar onu düşünebilmeye başladıktan sonra var olabildi" (Akal, 2013, 38). Bir başka görüşe göre, hemen her tarihçi ve devlet kuramcısı için devlet, insanlık tarafından kurulmuş en önemli siyasal gerçekliktir (Neocleous, 2015, 10). Bu tarihselliği modern devlet üzerinden bir araya getiren Kaygusuz, devlete dair analizlerinin genel çerçevesini iki noktada toplar. Buna göre:

Bir, modern devlet, soyut bir kategori değil, tarihsel ve toplumsal bir olgudur ve sürekli bir evrim ve dönüşüm halindedir. İki, başlangıcından bugüne, modern devletin evrimi ve dönüşümü, bir parçası olduğu uluslararası düzen içindeki, toplumsal, ekonomik, askeri (jeopolitik) ve siyasal süreçler tarafından belirlenmektedir (2021, 43-44).

İnsanların, üzerinde düşünmeye başladığı günden bugüne devlet üzerine tartışmalar soykütüksel, kavramsal, ontolojik ve tarihsel açılardan ele alındığı gibi devletin işlevleri üzerinden de ele alınmaktadır. Modern devletin inşası ile kapitalizm arasındaki doğrudan ilişki çoğu düşünür tarafından kabul edilse de devleti ele alma biçimlerindeki farklılıklar devam etmektedir. Ana hatları ile bakarsak, kimi yaklaşımlar devleti sınıflı toplumla başlatarak sınıflar arası ilişkide/rekabette araçsallaştırmaktadır. Kimi yaklaşımlar devlete aşkın roller biçerek devleti insan topluluklarının varlık amacı olarak görmektedir. Kimi yaklaşımlar ise devleti toplumsal yaşamın organize edilmesi ve idaresinin sağlanmasında işlevli olan bir aygıt olarak görür. Bu başat yaklaşımlar zaman içinde çeşitli versiyonlarla geliştirilmiş olsa bile bugün dahi devlet üzerine tartışmalar sürmekte olup bu tartışmalarda ortaklıklar kadar farklılıklar da gözlemlenebilmektedir.

Marksist tartışmalarda devlet, burjuvazinin proletarya üzerindeki tahakkümünün aracı olarak görülmektedir. Karl Marx ve Friedrich Engels *Komünist Manifesto*'da "Modern devlet erki, tüm burjuvazinin müşterek işlerine nezaret eden bir komiteden ibarettir" diyerek sınıfsal bir bakışla modern devleti burjuva sınıfının tahakküm aracı olarak yorumlamaktadır (Marx ve Engels, 2018, 55). Marx ve Engels'in devlet analizinin izini süren Nicos Poulantzas gibi Marksist düşünürler devletin salt sınıflar arası bir tahakküm

aracı olmasına değil, aynı zamanda görelî özerk niteliğine de vurgu yapar (Poulantzas, 2014). Böylece Marksistlerin devlete yüklediği işlevselci açıklamaları yapısalcı yorumla genişletirler. Bu genişletmede devletin görelî özerkliği ile toplum arasındaki ilişkisellik vurgulanır. Bu düşünceyi tartışan Clarke şunu kaydetmektedir: “...Poulantzas da devletin işlevini, kapitalist sınıfın çıkarları açısından değil, toplumu bir bütün olarak bir arada tutmayı sağlayacak bir kuruma duyulan gereksinim açısından tanımlar” (2004, 25-26). Nihayetinde bu değerlendirmelere göre devlet salt bir sınıfa ait değildir, özerktir. Bu görelî özerklik de onun toplumu bir arada tutan kurum olarak tanınmasını sağlamaktadır.

Devleti çıkar eksenli yaklaşımdan farklı olarak değerlendiren bir yaklaşıma göre, devleti tanımlarken tarihselleştirerek değerlendirmek gerekmektedir. Bu görüşte olan John Holloway’e göre devlet:

... sadece bir kurum veya bütün toplumlara mahsus bir olgu değil, tarihsel olarak belirlenmiş geçici bir ilişki biçimidir. Sonuç olarak devlet sadece bir araç olarak tartışılmaz veya ideolojik, kitleleri bütünleştirici, baskıcı ve benzeri araçların bir araya geldiği bir yığına indirgenemez (2014, 287).

Çünkü ona göre devlet: “...toplumsal ilişkilerin katılaşmış ya da fetişleşmiş biçimidir” (Akt. Bayhan, 2011, 109). Burada devlete yüklenen aşkınlığa vurgu yapılmakta ve bu aşkınlığın devlete dair dogmatik duygu ve düşünceler üretmesine yoğunlaşılmaktadır. Joachim Hirsch ise bambaşka bir lens ile devlet-toplum ilişkilerini okur. Hirsch’e göre, Fordist güvenlik devlet aygıtı: “...kontrol organlarının yardımıyla toplumsal organizmanın içlerine uzanır ve toplumsal yapıya daha sıkı bağlanır” (2004, 180).

Devlete işlevselci ve araçsalcı yaklaşımlar yerine felsefi ve teolojik pencerelerden de bakıldığı gözlemlenebilir. Örneğin, Marcel Gauchet devletin kökenlerine dair soruşturmasında devlet sorununun anahtarını “din olgusunun derin köklerine yakın bir yerde arar” (2005, 33). Nitekim René Lourau’nun şu cümlesi teolojik ve felsefi pencerenin ardına kadar açılmasına işaret eder: “Teoloji için Tanrı neyse siyaset bilimi için de devlet odur” (2001, 26). Buradaki teolojik ve felsefi soruşturma devlete atfedilen aşkınlığı ortaya koyar. Bu atıf devleti, tarih ve mekân dışı konumlandırarak fetişleştirme yolunda büyük bir mesafenin kat edilmesine sebep olur. Böylesi bir fetişleştirmenin

varacağı yer, gücün en yüksek göstergesi olan devletin gücü amaçlaştırması ve gündelik ahlakın yargısından kendini men etmesidir (d'Entreves, 2005, 207).

Modern devletin rasyonel temellerine işaret eden teorisyen ise Max Weber'dir. Sosyolojik bakış açısı ile devletin fetişleşmek ve aşkınlaşmaktan kurtulmasını sağlayan Weber devleti meşru güç tekeli elinde bulunduran, rasyonel ve her yerde bürokratikleşen bir yapı olarak tasvir eder (2004). Böylece yönetme potansiyel ve kabiliyetine vurgu yapar. Bu yönetme kabiliyeti, güç kullanmayı meşruluk zemini bellemektedir. Böylece bir nüfusun yönetimini ve iktidar üretimini normalleştirmektedir.

Devlet yönetirken hangi pratikleri sergiler? Pierre Bourdieu devlet analizinde bu sorunun cevabını arıyor gibi görünmektedir. 1989-1992 yılları arasında *Collège de France Dersleri*'nde Bourdieu, Weber'in fiziksel şiddet tekeli olarak devlet tanımlamasına bir ek yapar ve *sembolik şiddet tekeli* olarak devletin tanımını genişletir (2015, 18). Devleti bir alan olarak tanımlayan Bourdieu'ye göre devlet bu alanda bizleri ölçer, kodlar ve kimliklendirir (2015, 26). Böylece bireyler birer devlet icadı olarak ifade edilmektedir (2015, 144). Bu düşünce hattında değerlendireceğimiz bir başka görüşe göre devlet tebaası üzerindeki kontrolünü toplumsal düzenlemeler yaparak, ölçeklendirerek, ölçü sistemleri kurarak, kaydederek sağlar (Scott, 2008, 45-49). Öyle ki "her ölçüm eylemi iktidar ilişkileri oyunu tarafından işaretlenen bir eylem" (2008, 53) olarak ifade edilir. Bu değerlendirmeler paralelinde düşünen Boukalas devleti toplumsal dinamiklerin gerçekleştirdiği alanda var olan önemli bir fail olarak görmektedir (Boukalas, 2016, 54). Devlet, toplumsal dinamiklerin gerçekleşmesinde önemli bir fail olarak bu dinamiklerin akışına yön verme imkanına da sahip hale gelebilmektedir.

İster araçsalcı ister yapısalcı isterse de sosyolojik bakış açısının gerektirdiği lenslerle bakılsın, devletin her zaman siyaset bilimi disiplininde önemli bir konu olmaya devam ettiği görülmektedir. Bu çalışma, devlete dair tartışmaları arka plan bilgisi olarak tutmak suretiyle devleti, iktidar şebekesi-ağı içerisinde bir dispoitif olarak almayı tercih etmektedir. Nitekim çalışmanın amacı, tanımlamalar yaparak devleti çeşitli şekillerde kategorize etmek değildir. Deyim yerindeyse devleti tümevarımcı şekilde analiz etmek ve analiz ederken çalışmanın bundan sonraki kısmına dair belli başlı çerçevelere dair

tartışmalar yürütmektir. Bir yandan devlet dispoşitifinin bilgi üretmesi, davranışları yönlendirmesi için çıkardığı kanun ve kararname gibi yasal araçlara odaklanmak, diğer yandan meşrulaştırıcı söyleminin nasıl kurulduğu ve rıza aldığına dair tartışmalar yürütmek amaçlanmaktadır. Yani çalışmanın amaçlarından biri yakın siyasi tarihte devlet dispoşitifinin işleyişi, eyleyişi ve bunları yaparken dönüşümünü yakından mercek altına almaktır.

Devleti bir iktidar şebekesi içerisinde güçleri düzenleyip koruyan ve bunları yaparken de hukuku ve politik ekonomiyi birlikte düşünen bir fail olarak ele alan bu çalışmada Foucault'nun devlet analizini incelemek devletin yönetimsellik ağı içerisindeki işlevini aydınlatır. Daha önce de işaret edildiği üzere, devleti iktidar dispoşitiflerinden biri olarak ele alan Foucault devleti çoğul yönetimsellik ağı içerisinde konumlandırarak onu aşkın bir aygıt olarak değil, iktidar üreten dinamik vasıflarıyla tanımlar (Coşkun, 2019, 120). Böylece devleti burjuva-proletarya denklemi ile fetişleştirici yaklaşımlardan çekip çıkarır. Devleti, iktidar ilişkileri içerisinde bir yere yerleştirir ve iktidar düzeneklerinden biri olarak ifade eder. Devletin failliği tam da bu iktidar ilişkilerine dahil olması ve etkilenmesi bakımından gerçekleşir. Yani devlet iktidar ağları içerisinde yer alan, böylece hem etkilenen hem de etkileyen bir pozisyondadır.

Devlet hem özneleştirme pratikleriyle bireyleri hem de totalleştirerek nüfusu kapsamına almaktadır (Lemke, 2015, 20). Bu bakış açısı esas alındığında devlet, dogmatikleştirilmek ve çerçevenmek yerine iktidar dispoşitifleri arasında kabul edilen, kimi zaman iktidar şebekesi içerisinde öne çıkan ve her zaman dinamik ve değişme potansiyelini kendinde taşıyan bir dispoşitif olarak incelenebilir. Nihayetinde bu çalışmada, devlet bir iktidar dispoşitifi olarak belli stratejilerin ve iktidar tekniklerinin uygulandığı, uyruklaştırma ve normalleştirme süreçlerinin işlediği ama öte yandan bu süreçleri hem etkileyen hem de bu süreçlerden etkilenen olarak ele alınacaktır. Çünkü devlet dispoşitifi, biyo-politik iktidarın yaşam ile ölüm arasına koyduğu her sınıra doğrudan etki etmekte, etkilenme potansiyelini taşımakta ve/veya bu sınırlardan etkilenerek dönüşmektedir.

1.1.2.2. Borçla Yönetmek

Sermaye birikimi tarihsel olarak farklılaşan, üretim ilişkileri ile toplumsal ilişkilerden teknolojik dönüşümlere kadar birçok alandan etkilenen niteliğe sahiptir. 15. yüzyıldan İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar olan dönem boyunca çeşitli biçimler alan ve kendisini yeniden üreten sömürgecilik üzerinden biriken sermaye hem kendi içinde dönemleştirilebilir hem de benzer tarih aralığında Batı toplumları için Sanayi Devrimi gibi tarihsel olaylar üzerinden yeniden yorumlanabilir.

Kapitalist düzenin boy verdiği ve geliştiği yüzyıllar boyunca sermaye birikimi farklı biçimler almıştır. Kimi zaman bir sömürgeci sistemik sömürü ile sermaye birikmiş, kimi zaman buharlı makine ve çitleme hareketi ile bu sömürü meydana gelmiştir. Teknolojinin gelişmesi, sermaye birikimini hem hacim hem de biçim bakımından dönüştürmüştür. Bu dönüşüme ise her zaman sermaye birikimini arttıracak, tahakkümün sınırlarını genişletecek arayışlar eşlik etmiştir. Bu dönüşüm sürecinde borçla yönetmenin bir dispozitif olarak iktidar ağı içerisinde konumlanması neoliberalizmin küresel bir fenomen haline gelmesi, finansallaşmanın giderek daha fazla sermaye birikim biçimi olması ve birikim için çeşitli araçlar üretmesi ile gerçekleşmiştir.

Yakın küresel tarih açısından 1929 Buhranı, refah devletlerini ön plana çıkarmıştır. Dünyanın dört bir yanında refah devleti uygulamaları hayata geçmiş, sosyal ve iktisadi adalet gündemin ön sıralarına gelmiştir. Fakat 1970’lerde bir dizi krizle ortaya çıkan sorunlar, kapitalist düzende neoliberalizm denen evrenin başlangıcına işaret etmiştir. Refah devletinin sonlarına doğru —takriben 1970’lerde— “büyüme oranlarının azalması, işsizlik dalgasının yayılması ve enflasyonun giderek artması” yapısal bir krizi ortaya çıkarmış ve neoliberalizme geçiş için zemin hazır hale gelmiştir (Dumenil ve Levy, 2007, 25). Bu zemin üzerinden neoliberalizm “...gerek ikna ederek gerekse zor kullanarak her yere yayılmıştır” (Saad-Filho ve Johnston, 2007, 16).

Yarım asırlık geçmişe sahip olan neoliberalizm üzerine kapsamlı bir külliyat bulunmaktadır. Bu külliyatın kapsamlı olması beraberinde neoliberalizme dair tanımların farklılaşmasını da getirmektedir. Olumluyucu ve eleştirel tanımlar ve tartışmalar artarak sürmektedir. David Harvey’e göre neoliberalizm: “...insanlığın refahını arttırmanın en

ideal yolunun, girişimci özgürlüğünün maksimizasyonu olduğunu ileri süren ekonomi politik pratiklerin teorisidir” (2012, 68). Harvey, neoliberalizmin yerleşik hale geldikçe “...düşünce biçimlerimiz ve ekonomi politik pratiklerimize nüfuz eden hegemonik bir söylem haline...” geldiğini ve “...artık içinde yaşadığımız dünyayı yorumlamaya ve anlamaya yönelik sağduyumuzun bir parçası...” olduğunu ifade eder (2012, 68). Yiğit Karahanoğulları, neoliberalizm üzerine yapılan tanımlara dair şu özeti yapar:

David Harvey’e göre, neoliberalizm, Thatcherizm’den Çin karakterli sosyalizme kadar her şeyi içermektedir ve tam bir politik ideolojiden çok politik iktisat uygulamaları teorisidir. Neoliberalizmin politik ve toplumsal var oluşa ilişkin yarattığı dönüşüme dair önemli bir yaklaşım Dardot ve Laval’dan gelir: Neoliberalizm günümüz çağdaş kapitalizmin küresel ve egemen aklıdır. Kamusal alanın, devlet yönetiminin, ekonomik akla teslim olmasından öte, bireylerin bizzat kendi öznelliklerinin de artık şirket mantığının ve rekabet normlarının içselleştirilmesi ile kurulduğu bir toplumun ortaya çıkmasıdır. Neoliberalizmde piyasa, insanları yönetmenin olduğu kadar insanların kendilerini yönetmelerinin de ilkesidir (2019, 431).

Neoliberalizm, sadece ekonomik bir program değil, bireyden topluma, politikadan yönetime kadar birçok alanı ilgilendiren bir uygulamadır. Bu yönüyle daima dinamik bir niteliğe sahiptir. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston’a göre de neoliberalizm belli bir üretim tarzının değil, “değişen derecelerde karmaşıklık gösteren, geniş bir toplumsal, iktisadi ve siyasi olgular yelpazesinin üzerinde yükselmektedir” (Saad-Filho, Johnston, 2007, 14). Bir yönetim kipi olarak neoliberalizm, bir yandan yasal ve idari düzenlemeleri kapsayan ve işleten kurumlar diğer yandan ise bunları aşacak şekilde hayatın her alanını düzenleyen yeni kurallar toplamına işaret etmektedir.

Neoliberalizm, 1970’lerdeki sermaye birikim krizine yanıtlar üretmiştir. Bu yanıtların en başta geleni finansallaşmaydı. Finansallaşma ile birlikte yeni sermaye birikim alanları açılmıştır. Neoliberalizm de ancak açılan bu alanlarla yani finansal deregülasyonlarla birlikte büyüebilmiştir (Bourdieu, 2009, 25). Öte yandan sadece ekonomik değil, politik ekonomi stratejileri tahakkümün güç mantığına eklenmiştir (Harvey, 2004, 29). Çünkü 1970’lerde yaşanan sermaye birikim krizleri aynı zamanda siyasal ve toplumsal gerilimleri artırmış, kapitalizm açısından yapısal kriz momentini var etmiştir. Söz konusu momentin aşılmasında neoliberalizmin finansallaşmayla özel ve doğrudan bağlantıları vardır. Finansallaşma ve ardındaki kredi-borç ilişkisi neoliberalizmin iktidar üretimine

kapı aralamıştır. Bu kapsamda finansallaşma neoliberalizm ile birlikte anılmaya başlanmış, hatta ayrılmayacak derecede beraber düşünülen iki kavram haline gelmiştir. Ana akım literatürde dar anlamda “...finansal piyasaların, finansal aktörlerin ve finansal kurumların ulusal ve uluslararası ekonomik arenada rolünün artması” olarak tanımlanan finansallaşmanın (Aybar ve Doğru, 2013, 37) geniş anlamdaki tanımı ise şu şekilde ifade edilebilir:

... finansal alanın reel üretimden ayrışması, kendi iç işleyişiyle çalışır hale gelmesi ve son aşamada da finansal sermayenin sanayi sermayesi üzerinde egemenlik kurma çabası olarak tanımlanabilecek finansallaşma, kapitalist birikim ilişkilerinin yeni bir aşamasına tekabül etmekte ve küresel düzeyde yaşanan iktisadi krizlerin temel belirleyicilerinden birisi olarak bilimsel araştırmaların odağına yerleşmektedir... devleti fiziki sermayeden çok giderek finansal sermayenin egemen olduğu bir kapitalist üretim tarzının yerleşiklik kazanmasında ve bu süreçte ortaya çıkan sınıf içi ve sınıflar arası çatışmaların almaşık siyasi rejim arayışlarına dönüşmesini engelleyecek şekilde temel toplumsal sınıflar arasındaki mevcut iktisadi ve siyasi güç ilişkilerinin sürdürülmesinde yaşamsal bir aracılık işlevi görmeye başlamaktadır (Mihçı, 2015, 9-10).

Dumenil ve Levy, finansal kurumların çarpıcı büyümesi ile finansal ve reel sektörler arasında finansal sektörlerin lehine gelişen ilişkilerin ortaya çıkmasını onun yeni kuralları olarak ifade etmektedir (2007, 27). Elbette finansallaşma olmasa da kredi ve/veya borcun toplumsal tarihi çok uzundur. Fakat neoliberal dönemde finansallaşma iktidar üretiminin aparatı haline gelirken bu dönemin finansallaşmasını diğer dönemlerden ayıran temel özellik ve dolayısıyla yenilik tüketici kredileri ve borcu topluma yaymadır (Lazzarato, 2015,188). Yani finans artık kapitalizmde üretime sermaye sağlama işlevinin ötesine geçerek yapısal dönüşümünün önemli bileşeni olmuştur (Türel, 2021, 38). Nitekim bu yapısal dönüşümde finansallaşmanın rolü finansal ürünlerin artışında da görülmektedir. 1980 yılında küresel finansal varlık stokları 1980 yılında 12 iken, 2009 yılında bu stoklar 206’ya çıkmıştır (2021, 370). Varlıklarda ve ürünlerdeki artış, finansallaşmanın neoliberalizmde sermaye birikiminin ana renklerden biri haline gelmesine işaret etmektedir.

Finansallaşmanın derinleşmesi ve yayılmasının yollarının başında kredi ve borç ilişkileri gelmektedir. Kredilerin özellikle 2001 sonrası küresel politik ekonomide daha fazla hacmi kapsaması tesadüf değildir. Boukalas 2001’den sonra güçlenen bu eğilimi şu şekilde ifade etmektedir: “...halk üzerindeki yıkıcı etkilerini örtbas edebilmek için,

gittikçe daha fazla bir şekilde kredi temelli tüketime bel bağlamıştır” (2016, 59). 2001’de ortaya çıkan ekonomik ve siyasal kriz, tüketim için krediyi öne çıkarmış ve kredi ile verilen borç tedrici olarak bir yönetme biçimine ve dolayısıyla bir iktidar dispozitifine dönüşmüştür. Yani bir yandan belli stratejik kararlarla sınırları belirlenen, diğer yandan davranışların şekillendiği ve iktidarın ortaya çıktığı bir alan haline gelmiştir. Borçla yönetme, borçlanan bireyin davranışlarını sadece bugüne doğru yönlendirme ile değil, geleceğini de satın alarak gerçekleştirir. Geleceğe doğru bu yönelim imkanlar sunularak gerçekleştirilir. Kojin Karatani’nin dediği gibi: “para ve kredi tarafından örgütlenen dünya, ... bir yanılsama âlemidir” (2008, 37). Çünkü kredi kişiye evi almayı değil, evi alma imkanını verir (Bourdieu, 2015, 32-33). Bu imkânın sağlanması, gelecek ile bugün arasındaki ilişkiyi belirsizleştirerek bireyi güvencesizlikle karşı karşıya bırakır. Bu güvencesizlik kredi ilişkisinin temelinde bulunur: “Kredi doğası gereği bir zaman ögesini içerir. Bugün ile gelecek arasında kurulmuş bir ilişkidir... Tüketim alanında ise, geleceği gelirleriyle karşılanmak üzere alınan borçtur” (Balkan, 1994, 17). Nitekim neoliberal yönetimselliğin başvurduğu iki stratejik kavram olan belirsizlik ve güvencesizlik kredi ve borç ilişkilerinde ortaya çıkarak iktidarı üretir. Lazzarato’nun dediği gibi: “Kredi/borç yoluyla el konulan şey, yalnızca zenginlik, yetenekler ya da ‘gelecek’ değil, daha temel olarak, mümkün olandır” (2015, 20). Mümkün olanın ele geçirilmesi, bireyin tekniklerle yönlendirilmesinin yolunu açar.

Sanal para üzerinden geleceği bugüne feda eden, mülk sahibi olmayı bir başka mülksüzlük ile bağlayan bir insan türü kategorize edilecek hale gelir. Bunun adı Borçlandırılmış İnsan’dır. Lazzarato, *Borçlu İnsanın İmali* adını taşıyan eserinde borçlu özneliliğinin nasıl ortaya çıktığını gösterir. Lazzarato’ya göre:

Borç, hem tüm toplum üzerinde bir ‘zapt etme’, ‘yağma’ ya da ‘para sızdırma’ makinesi olarak makro ekonomik idarenin ve yönergenin bir aracı hem de gelirlerin yeniden dağıtımını için bir düzenek olarak davranır. Aynı zamanda bireysel ve kolektif öznelliklerin üretimi ve ‘yönetimi’ için bir aygıt olarak işler (2014, 28).

Bu şekilde borçlu insanın ortaya çıkışına ve borçla yönetmenin bir dispozitif olarak iktidar ağsallığı içerisindeki potansiyeline işaret eder.

Finansallaşmış bir ekonomide kurulan borç ilişkisiyle elde edilen kredidir ama verilen çok daha fazlasıdır. Gilles Deleuze, *Denetim Toplulukları Nedir?* adlı metninde borcun politik ekonomideki konumu, insanlarla toplum açısından belirleyiciliği ve tahakküm ilişkisinde yarattığı dönüşümü şu şekilde ifade eder: “İnsan artık kapatılmış insan değildir. Borç içindeki insandır” (2011). Yani borçla yönetme dispozitifini burada kapatılma ile amaçlanan şeyleri de gerçekleştirir. Nitekim *Krediokrasi* adlı eserinde Andrew Ross bu durumu net şekilde betimler: “Silahlı baskının yokluğunda, cümbür cemaat herkese borç yüklemek, modern zamanlarda özgür yurttaşlara getirilen en sağlam kısıtlama olmuştur (2015, 34). Dolayısıyla alınan, kredi iken karşılığında verilen ise yurttaşlık haklarıdır. Belirlenen ise yeni bir öznellik yaratımı ve borçla yönetmenin iktidar dispozitifini olarak yönetimsellik ağında öne çıkarılmasıdır.

Ross’un belirttiği modern zamanlarda özgür yurttaşların borç yoluyla kısıtlanması son dönemlerde sıkça konuşulmaktadır. Toplumun tümünü ilgilendiren bir konu haline gelen borç yüklenme ve yüklenen bu borç üzerinden insanların davranış ve duygularını öngörülebilir hale getirmeyi —bir çeşit özneleştirme— 2021 yılında beyaz perdedeki bir temsili kısa sürede tüm dünyada izlenme rekorları kırması üzerinden düşünmek mümkün görünmektedir. Kuşkusuz bu konuyu merkezine alan dizinin böylesi bir rağbet görmesi tesadüf değildir. Bu rağbetin temel sebebi, borçla yönet(il)menin günümüz dünyasında ortak konu olacak hale gelmesidir. Eğer Deleuze’ün bahsettiği borç içindeki insan ve Ross’un bahsettiği borç üzerinden silahsız teslim alınan insan, bugün toplumun ortak karakteri olmasaydı, dizinin bu denli rağbet görmesi mümkün olmazdı. Beyaz perdede sözü edilen temsil, Netflix’in 2021 yapımı “*Squid Game*” adlı dizisidir. Yönetmen Hwang Dong-Hyuk’un dizisi kısa sürede Netflix’in en çok izlenen orijinal dizisi haline geldi. Ali Rıza Taşkale’nin “Borcun Şiddeti” olarak başlıklandırıp analizini yaptığı dizi “borca batmış çaresiz insanları...” anlatmaktadır (Taşkale, 16 Ekim 2021). “Alacaklı/borçlu ilişkisinin, sermaye tarafından seçilen ve dayatılan savaş alanı olduğunu, bugün düne göre daha çok iddia edebiliriz” diyen Lazzarato’yu (2015, 187) doğrular şekilde şiddet sahnelerinin yoğunlukla kullanılarak bir savaş alanı görüntüsünü aratmayan söz konusu dizinin tüm dünyada bu kadar çok izlenmesi borçla yönetmenin geldiği sınırları göstermesi bakımından çarpıcıdır. Bu noktada, bu çalışma açısından dikkat çekilmesi gereken soru şudur: Güney Kore’de borçlu insanların borçlarından kurtulmak için sonu

ölüme çıkabilecek bir yarışmaya girme çaresizliğini anlatan bu dizi güncel halimize ve içerisinde yaşadığımız politik ekonomi zeminine dair bize ne anlatır?

Squid Game'in dünyanın en borçlu kişi ve hanelerinin bulunduğu ülkelerinin başında gelen Güney Kore'nin mevcut politik ekonomi zemininden ilham aldığında kuşkuya yer bulunmamaktadır. Nitekim dizideki bazı sahneler Güney Kore'nin siyasi mücadele tarihinin bir benzeri olarak vücut buluyor. Borçlu olunan dışarı ile borçtan kurtulunmak istenen içeri arasındaki sınırların muğlaklaştığı belirsizlik ile dizide borçtan kurtulmak için oynanan her 'oyun'da ölümle karşı karşıya gelmenin güvencesizliği 2000'li yıllar neoliberalizminin yarattığı politik ekonomi ve psiko-sosyal iklimi yansıtıyor. Öte yandan 'oyun'da kuralları belirleyen ve ölüm ile yaşam arasındaki sınırları çizen makineli tüfek kullanıcılarının şiddet tekeli kuşkusuz ki bir iktidar dispozitifini olarak Weberyen devleti andırıyor. Dizideki 'oyun'ların her birinde yaşamını kaybedenlerin kalanlar için ödül miktarını arttırması ise kapitalizmin risk ve olumsuzluk arasında kurduğu ilişkiye işaret ediyor. Fakat kapitalizmin geldiği aşamada risk ölümü imliyor, olumsuzluk ise bu sistemin sebep olduğu borçtan kurtulma ihtimalini.

Bugünün politik ekonomisinde *Squid Game* bize borçla yönetmenin bir iktidar dispozitifini olduğunu, bir yanıla meşru güç tekeli kullanan devlet dispozitifiniyle diğer yanıla kapitalizmin bizleri içerisine düşürdüğü sosyo-ekonomik ve psiko-sosyal dinamiklerle ağsal bir ilişkide olduğunu gösteriyor. Kuşkusuz ki bu dispozitifler sadece bugünü değil, geleceği de ele geçirerek davranışları yönlendiriyor ve bireyleri kontrol altında tutmaya yarayacak şekilde tahmin edilebilir pozisyonda tutuyor. Bu kapsamda, *Squid Game* dizisi ile mevcut politik ekonomi zemininin birbirini çağırması, zamansallık açısından da benzerdir. Lazzarato'nun yerinde ifadesi ile: "borç, şimdi ile gelecek arasında bir köprü kurar: gelecek üzerinde bir öne alım hakkı görür ve uygular" (2015, 58). Geleceğin ipotek edilmesi ile güvencesizleşen yaşam, ehlileştirilen birey açısından temel yaşamsal haklara erişim, yerini krediye erişime yani *borç sözleşmesi yapma hakkına* erişime bırakır (Lazzarato, 2015, 55). *Squid Game* ise bu 'hakkın' sınırlarına işaret eder. Yani gerek dizi kapsamındaki gerekse finansallaşma ve borçla yönetme kapsamındaki borç "...tüketimimizi disipline sokmakta, bizi kontrol etmekte, birtakım tercihler dayatmakta ve en önemlisi hayatta kalma stratejilerine geriletmektedir" (Özcan, 2017, 80).

Dolayısıyla borçla yönetmenin sınırları, Lazzarato'nun biyo-politik analizine *thanatopolitik* bir boyut ekler. Yani yaşamak için öldürmek, hayat merhalesinin esas haline gelir. Görüldüğü üzere yönetimsellik dahilinde özneleştirilen, sadece kısıtlama ve/veya disipline değil, aynı zamanda davranışsal belirlenmişliğe sevk edilen bireyleri *Borçla Yönetme* bir iktidar dispozitif olarak işlevsel hale gelir. Bir başka ifadeyle, bu durum *borçla yönetmedir*.

İktidar dispozitif olarak borçla yönetme, işlevli hale gelebilmek için belli öznellikler yaratır. Borçlu, borçla sadece finansal bir işlem olarak değil, aynı zamanda geri ödeme ahlakını çağırarak bir etik sorun olarak da karşı karşıya gelir. Geri ödeme üzerinden bilgi yapıları inşa edilir, bireysel değerler yaratılır ve borcunu ödemeye endekslenen bir öznellik var edilir. Öte yandan etik sorunun yanına borç geri ödenmediğinde açığa çıkacak olan bir cezalandırma sorunu konur. Bu da beklenen davranışların gerçekleşmemesi durumunda yaptırımların olduğunu, bir cezalandırma mantığı içerisinde gösterir. Bir yandan borç ödeme ahlakı özneliğin merkezine yerleştirilir, diğer yandan ceza ihtimali ile bu öznellik güçlendirilir. Nihayetinde bir yandan devlet dispozitif, diğer yandan ise borçla yönetme dispozitif çağdaş toplumlarda iktidar ilişkilerinin üretildiği ağsal bağlantılara dahil olarak zaman içinde hem etkileyen hem de etkilenerek dönüşen niteliklere sahiptir.

Tez boyunca devlet ve borçla yönetme, yukarıda ifade edilen şekilde bir dispozitif olarak ele alınmaktadır. Bilhassa finansallaşmanın genişlemesiyle borç, devletin güvenleştirme politikaları bağlamındaki dönüşüm süreçleriyle de devlet birer dispozitif olarak tez boyunca kabul edilmektedir.

1.2. TARİHSEL ARKA PLAN

Devlet ve Borçla Yönetme dispozitifleri ne devlet ne de borç ilk ortaya çıktığında bir dispozitif haline gelmiştir. Ancak belli bir sermaye birikim rejimi ile araçlarını tamamlayacak şekilde iktidar stratejileri içerisine yerleştirildiğinde söz konusu kavramların birer iktidar dispozitif haline geldiği ifade edilebilir. Çalışmanın bu başlığında neoliberalizmin tarihi ele alınarak iktidar dispozitiflerinin oluşumu ve dönüşümü küresel ölçekte ve Türkiye politik ekonomi ölçeğinde takip edilecektir.

1.2.1. Küresel Politik Ekonomi ve Neoliberalizmin Tarihsel İzleği

1970’lerle birlikte küresel politik ekonomi önceki dönemlerden bambaşka bir döneme girdi. 1960’larda tüm dünyaya yayılan stagflasyon, neoliberal fikirlerin yayılması için zemin hazırlıyor ve bambaşka bir zamanı çağırıyordu. Fikri köklerini Milton Friedman’ın para politikaları, Robert Lucas’ın rasyonel beklentileri ve vergi indirimleri gibi kamu tercihlerinden alan neoliberalizm karmaşık bir fikirler bileşimine işaret ediyordu (Harvey, 2005, 62). Neoliberalizmin tarih sahnesine çıkışıyla, Keynesyen refah devletine dayalı sermaye birikiminde sınırlara gelindiği görülüyor ve yüksek enflasyon sorunu baş gösteriyordu (Quiggin, 2018, 143).

David Harvey bambaşka bir zamana girişi şu şekilde ifade etmişti: “Geleceğin tarihçileri 1978-1980 yıllarını sosyal ve ekonomik tarihinde devrimsel bir dönüm noktası olarak görecektir muhtemelen” (2005, 9). Neoliberalizm denen bu zaman, mevcut politik ekonomi ve idari yapıların hem işlev açısından hem de organizasyonel açıdan dönüşümünü gerçekleştirdi. Neoliberalizm, her biri kendine özgü biçimler almak ve farklı yöntemlerle uygulanmak üzere hızlıca küresel bir fenomen haline geldi. Küresel fenomen haline gelme sürecinde finansallaşma ve borç ilişkisi kurma öne çıkmıştır. Nitekim sadece 1980 ile 2000 yılları arasında IMF ile borç anlaşmaları yapan Türkiye, Hindistan, Brezilya, Arjantin, Meksika, Peru, Filipinler, Rusya ve Kore gibi ülkeleri dünya haritasında işaretlediğimizde küresel fenomenin oluşumu net şekilde görülebilir (Türel, 2021, 79). Noam Chomsky neoliberalizmin küresel fenomen haline gelişini kendine has üslubuyla şu şekilde ifade etmiştir: “...dünyanın her bir bölgesine özel roller tayin edilmişti. Nitekim Güneydoğu Asya’nın ‘başlıca işlevi’, hammadde ve sanayi gücü sağlamaktı. Afrika, iyileşmek için Avrupa tarafından ‘sömürülmeliydi’” (2000, 25).

Küresel fenomen olarak neoliberalizmin çatısı 1989 yılında devreye konan 1989 Washington Uzlaşması’dır. Bu uzlaşma çeşitli eleştirilerle karşılaşmasından sonra yenilenerek Post-Washington Uzlaşması yürürlüğe konmuştur. Washington Uzlaşması uluslararası ölçekte pazar ufku olan, esnek üretim organizasyonu ile işgücü maliyetlerini düşürmeyi amaçlayan, devletin yeniden ölçeklenmesini öngören küreselleşme ve piyasa serbestisi üzerine kurulmuştur. 1970’lerde sermaye birikim rejimindeki tıkanma ile

borçlanma talebi art arda gelmiş ve Washington Uzlaşması kendisini Dünya Bankası ve IMF gibi borç veren ulus-üstü kurumlara dayandırmıştır. Borç karşılığında bu ulus-üstü kurumlar tarafından talep edilen *yapısal uyum programları* aracılığı ile neoliberalizm ülkelerin içerisine doğru genişleyerek hakim politik ekonomi programı olmuştur.

Washington Uzlaşması'nın çatısı çok geçmeden akmaya başlamış, dünyada gelir dağılımındaki adalet konusu başta olmak üzere pür piyasa anlayışına yönelik ciddi eleştiriler yükselmeye başlamıştır. Yoksulluk, işsizlik ve borçluluğu arttıran Washington Uzlaşması'nın yerini Post-Washington Uzlaşması almıştır. Yani su akan çatı değiştirilmek yerine restore edilmek istenmiştir. Bu restorasyonda kamu otoritesi geri çağırılmış ve düzenleyici-meşrulaştırıcı işlevler yüklenmek üzere görevlendirilmiştir. Düzenlemeyi denetleyici ve bağımsız üst kurullar aracılığıyla yapmak isteyen ve böylece teknokrasiyi sahneye daha kapsamlı şekilde davet eden bu uzlaşma neoliberalizme balans ayarı çekmek suretiyle devamını sağlamak istemiştir. Yani neoliberalizmde kökten değişiklik olmamış, Washington Uzlaşması rehabilite edilmiştir (Yıldırım, 2011, 20).

Çatısı Washington ve Post-Washington Uzlaşmalarıyla kurulan neoliberalizm çeşitli iktidar stratejileriyle hayatta kalmıştır. Böylece politik ekonomi pratikleri ve stratejileri bütünü olarak neoliberalizm küresel dünyada hegemonik hale gelmiştir. ABD ve Batı Avrupa hegemonyasının yeniden üretildiğini görmek için 1980'lerde kredi veren ve borçlandıran öznelerle bakmak faydalı olabilir. Neşecan Balkan'a göre: "1982 krizi ile birlikte ortaya çıkan bir özelliği de riskli kredilerin, başta ABD bankaları olmak üzere beş, altı büyük banka tarafından verilmiş"tir (1994, 34). Borç verme, karşılığında hem faiz alarak yoksullaştırma hem de borç alanlar açısından piyasaları deregüle etme üzerinden mülksüzleşmeye yol açmıştır. Siyasal açıdan ise kredi üzerinden borç alan ülkelerde hem devlet-toplum hem de devlet-sermaye ilişkilerinde neoliberalizm ekseninde dönüşüm talep edilmiştir.

Küresel güçler hegemonyasını sadece sermaye birikim rejimini veya devlet yapısını değiştirerek değil, Harvey'in isabetle belirttiği üzere: "yaşam biçimleri, sosyal ilişkiler... düşünme şekilleri, üreme etkinlikleri, toprağa bağlılıklar..." gibi geniş bir yelpazede değişimi gerçekleştirerek sağladı (2005, 10). "Başka bir alternatif yok" sloganı ile hareket

eden neoliberalizmin küresel bir fenomen olmasının başlangıç coğrafyası Latin Amerika'ydı. Şili'de askeri yönetim aracılığı ile devreye konan neoliberal reformlar hızla Latin Amerika'nın diğer ülkeleri Venezuela, Bolivya ve Arjantin gibi ülkelerde uygulanmaya başlandı (Kingstone, 2018, 201). Aynı dönemde özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmaya yüz tutmasıyla birlikte Doğu Avrupa ve eski Sovyetler coğrafyasında da neoliberalizm hızla yayılmıştır. Gareth Dale ve Adam Farby komünizmden neoliberalizme hızlı dönüşümün altını çizmektedir (2018, 234). Latin Amerika ve Doğu Avrupa'nın yanı sıra neoliberalizmin Afrika'da yayılmasının izini sürdüğü makalesinde Graham Harrison söz konusu yayılmanın Afrika için kazanç değil, tümüyle acı getirdiğini ifade etmiştir. Harrison'ın belirttiği üzere, neoliberalizm Afrika'ya 1979 yılından itibaren Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu üzerinden yayılmıştır (2019, 278). Afrika'nın yanı sıra Ortadoğu için de yapısal reform programları geliştirilmiş ve ulusal ekonomilerin finansal sisteme dahil edilmesi çalışmaları yapılmıştır (Uymaz Yılmaz, 2018) Neşecan Balkan'ın iddia ettiğinin (1994, 123) aksine IMF'nin ülkelerle yaptığı stand-by anlaşmaları sadece iktisat politikalarında değişim talep etmemekte, bilakis ülkelerin politik ekonomi rotalarını değiştirmekte ve kurumsal düzenlemelere kadar çok sayıda değişiklik talep etmektedir. Dünya Bankası ve IMF sadece neoliberalizmi yaymıyor, aynı zamanda ülkelerin iç politikalarına da müdahalede bulunuyordu. Nitekim Korkut Boratav IMF'nin Güney Kore siyasetine doğrudan etkisini şu şekilde aktarmaktadır:

Aralık 1997'de Doğu Asya krizi patlak vermiştir. Güney Kore ile IMF arasında çok ağır koşullar içeren stand-by anlaşması hazır. IMF imzayı geciktirir. Başkanlık seçimlerinde muhalefetin Başkanlık adayı Kim Dae-Jung'tan anlaşmaya uyma taahhüdü ister. Kredi anlaşması bu taahhüt verildikten sonra yürürlüğe girer (2021, 199).

Neoliberal zamanda ekonomik mekanizma ve işleyişler dönüşürken devletin dönüşümü de sağlanmaktaydı. Çünkü neoliberalizm “sadece bir ekonomik doktrin olarak kalmayıp yaşamı tümüyle kuşatan bir normativite ve rasyonalite biçimi” haline gelmiştir (Keskin, 2016, 189). Bu biçimin oluşturulmasının en önemli faillerinden biri devletti. Devlet, sosyal refah uygulamaları ile kamusal hizmetlerin sunumu gibi görevlerinden arındırılırken daha fazla güç paylaşımının dolayımı olma nitelikleri ile donanmaktaydı. Dolayısıyla devletin kurum ve pratikleri yeniden biçimleniyor, toplum ve sınıflarla farklı

ilişkiler kurma yolunda bir dönüşüm gerçekleşiyordu (Harvey, 2005, 86). Leo Panitch'in belirttiği gibi, devlet stratejileri ile sermaye birikim dinamikleri arasında ayrılmaz bağlar kuruluyordu (Panitch, 2004, 55). Böylece sermaye ve devlet arasındaki ilişkiler tek yönlü olmaktan çıkıp karmaşık bir yapının, belli bir iktidar ağı şebekesinin üzerine oturmuştur. Ellen Meiksins Wood, kapitalist sistemi ayakta tutanın devletin meşru zor kullanma özelliği olduğunu belirtmiş ve toplumsal düzeni sağlama işlevinden bahsetmiştir (2004, 46). Neoliberal dönüşümde özelleştirme, esnekleştirme, sermaye hareketlerinde serbestlik, finansal denetimi güçlenen yürütme erkinin konumu itibariyle finansallaşmanın olağanüstü artışı üzerinden bir toplumsal iktisadi ve siyasi yeniden üretimi var etmiştir (Başak ve Mutlu, 2017, 51).

1.2.2. 24 Ocak Kararları'ndan 32 Sayılı Karar'a 1980'ler

Türkiye toplumu ve devletinin borç ve borç krizleriyle tanışması modernleşme süreciyle eşzamanlı gerçekleşmiştir. 1875 ve 1876 yıllarında Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyememesi ile başlayan borç krizi Düyûn-u Umumiye İdaresi'nin yolunu açmış, 1881 yılında ise Osmanlı Devleti iflas etmiştir (Pamuk ve Karaman, 2009, 32). Osmanlı'nın mali yapısının çökmesinin ve Batı dünyasına daha fazla bağımlı hale gelmesinin nedenlerinden biri olan borç krizi ve sonrasında yaşananlar Cumhuriyet'in ilk dönemleri hariç Türkiye'nin politik ekonomisinde borç konusunun sürekli gündemde kalmasına sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde 1944'te kurulan Bretton Woods Sistemi ve Marshall Yardımları Türkiye'yi etkilemiş ve ABD ile kredi anlaşmaları yapılmıştır. Bu kapsamda yapılan anlaşmalarla Türkiye'nin uluslararası işbölümü ile iki kutuplu dünyadaki politik konumu belirlenmiştir. Yani kredi yoluyla Batı blokuna eklenmenin sadece ekonomik bağlamda değil, politik ekonomi kapsamında da etkileri olmuştur.

Türkiye'nin politik ekonomisinde, 2000 yılı sonrası yaşananları anlamak için önce 2000'lere zemin teşkil eden tarihsel arka plana bakmakta fayda var. Yani 2002-2020 yılları arasında hükümetler kuran AKP'nin devam ettirdiği neoliberal politikaların kökenini görebilmek için 24 Ocak 1980 tarihine geri dönmek gerekmektedir. Kuşkusuz

Türkiye'nin kapitalizme eklemlenme süreci daha erken olsa da 2000'li yıllar boyunca yürürlükte olan neoliberalizmin köklerini 1980'lerde görmek mümkündür. 2002-2020 yılları arasında Türkiye'de AKP, neoliberal politikaları uygulamaya devam etmiş, hatta finansallaşmayı derinleştirerek topluma yaymıştır. Borçla yönetmenin tam bir dispozitif haline gelmesi de finansallaşmanın topluma yayılması, daha fazla kişinin kredi ilişkisi içerisine girmesi ile gerçekleşmiştir.

1950-1970 yılları arasında küresel politik ekonomide yaşanan gelişmeler yeni arayışların önünü açmıştır. Bu kapsamda 1970'li yılların ortalarından sonra neoliberal politikalar devreye konmuş ve zamanla çok sayıda ülkeye yayılmıştır. Bu politikaların temelinde yatan finansal serbestleşme yayıldığı hemen her ülkede uygulanmıştır. 1970'li yıllar Türkiye açısından politik ekonomi bağlamında yıkıcı olmuştur. Bu yıllarda ekonomik krizlere eklenen siyasi krizler istikrarsızlık ortamını derinleştirmiştir. Cenk Saraçoğlu'nun isabetle belirttiği üzere, söz konusu yapısal tıkanmanın aşılması için neoliberalizm Türkiye'ye tank paletiyle gelmiştir (2015). Türkiye önce 24 Ocak 1980'de alınan politik ekonomi kararlar ve bu kararları müteakiben 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe ile neoliberalizme geçmiş ve deyim yerindeyse oyunu neoliberalizmin kurallarına göre oynamaya başlamıştır. Nitekim Fuat Ercan'ın aktardığına göre, dönemin önemli aktörlerinden Turgut Özal, 24 Ocak Kararları ile 12 Eylül askeri darbesi arasındaki ilişkileri şu şekilde ifade etmiştir: "12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık" (2005, 98). Dolayısıyla bu tarihsel eşikte, sermaye birikiminin ve toplumsal ilişkilerin tıkanmasına karşı dünyada hızla yayılan neoliberalizme eklemlenme askeri-idari bürokrasi ile siyasi aktörlerin rızası ile gerçekleşmiştir.

24 Ocak 1980 sonrası siyasete atılıp Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak Türkiye politik ekonomisinde neoliberalizmi hakim kılan Turgut Özal'ın rehberliğinde 24 Ocak Kararları olarak tarihe geçen kararlar alınmış ve devreye konmuştur. 24 Ocak Kararları ile özel sektörün önü açılmış, dış ticaret serbestleştirilmiş, devlet yeniden biçimlendirilmiş, parasal serbestleşme sağlanmış ve serbest piyasa uygulamasına daha fazla uyum sağlanmıştır. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin hemen öncesindeki siyasi istikrarsızlıkta ilan edilen 24 Ocak Kararları, ilk aşamada iktisadi düzenlemeler olarak lanse edilse de 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birleşince söz konusu dönüşümün yapısal nitelikler taşıdığı

açığa çıkmıştır. Bu yapısal değişiklikle sadece ekonomi alanı değil, siyasi ve toplumsal alan da etkilenmiş, yani tam bir politik ekonomi dönüşümü gerçekleştirilmek istenmiştir. Hem 12 Eylül askeri darbesi ile 24 Ocak Kararları'nın uygulanması kolaylaştırılmış, hem de 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal, 12 Eylül sonrası kurulan cunta hükümetinde ekonomiden sorumlu bakan olarak görev yapmıştır.

24 Ocak Kararları'nı anlamak için dönemin hükümeti, ordu yönetimi ve Turgut Özal arasındaki ilişkilere yakından bakmak gerekir. İlhan Tekeli, 24 Ocak Kararları'nın ilanı ile oluşan tepkileri azaltmak için bu ilişkilerdeki gelişmeleri şöyle aktarır:

...Süleyman Demirel 24 Ocak kararlarını anlatmak için üç gün üst üste basın toplantısı yapmış ve programın dış desteği olduğunu ilan etmiştir. 24 Ocak Paketi Bakanlar Kurulundan geçmeden önce, 8 Ocak'ta Genel Kurmay Başkanlığında bir brifing vermiş olan Özal, kararlar açıklandıktan sonra 30 Ocak'ta askerlere ikinci bir brifing vermiştir. Özal'ın bu brifinglerinin ne kadar etkili olduğu 12 Eylül sonrasında açık hale gelmiştir (2017, 11).

Gerek aktörler gerekse de sonuçları itibariyle, 24 Ocak Kararları sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal sonuçları itibariyle Türkiye'de neoliberalizmin temellerini atarak kurucu kararlar kategorisine girmiştir. Bu kararlar IMF ve Dünya Bankası'nın ilk defa birlikte uyguladığı istikrar ve yapısal uyumdan oluşan pakettir (Karahanoğulları ve Türk, 2018, 415). IMF, Türkiye'ye açtığı kredi borçlanması karşılığında neoliberalizm denen politik ekonomi programına uyum sağlayan politikaların devreye konmasını talep etmiştir. Neoliberal politik ekonomiye uyum sağlaması Türkiye halkını ilk kez geniş çapta finansal araçlarla tanıştırmıştır. 9 Ekim 1983 tarihinde İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması ve 1986 yılında borsada alım satımların başlaması bu tanışmanın erken ürünleridir (Tekeli, 2017, 30).

1980'lerde IMF ile kurulan ilişkiler Türkiye'nin vergi devletinden borç devletine dönüşümüne sebep olmuştur (Türel, 2021, 33). Kamuya yüklenen hizmetler özelleştirilmiş ve bireyselleştirilmiştir. Böylece vergiye dayalı kamu-yurttaş ilişkisi, yurttaşın temel kamusal hizmetleri dahi piyasadan temin etmesinin yolunu açmıştır. Bu temin ilişkisi de borçla sürdürülmüştür. Küresel politik ekonomiye dahil olmak Türkiye ekonomisinin dışarıya açılmasında önemli bir adım olmuştur. Nitekim IMF ile 1961 yılından itibaren yapılan anlaşmalardaki en yüksek borç meblağına 1980 yılında imza

atılmış, 1 milyar 838 milyon dolarlık kredi anlaşması ile Türkiye-IMF ilişkilerinin o güne kadarki en yüksek kredi borçlanması olmuştur (Özçam, 2004, 2).

24 Ocak Kararları'nın hayata geçmesinde kolaylaştırıcı işlev olarak 12 Eylül askeri darbecileri oldukça çaba sarf etmiştir. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın "699 yasa, 90 Kanun Hükmünde Kararname (KHK), 76 MGK kararı ve 3 MGK bildirisi olmak üzere toplam 838 yasa" çıkarılarak restorasyon aşamasının yaşandığını yasal düzenlemeler nezdinde göstermiştir (2018, 332). Bu yönüyle 12 Eylül darbesi devletin yeniden yapılandırılması doğrultusunda uyguladığı politikalarla Türkiye'nin darbeler tarihinde bir dönüm noktasını temsil etmiştir (Şarlak, 2022, 113). Resmî ideoloji olarak Kemalizm cuntacılar eliyle sağ Kemalizm olarak yeniden üretilirken, iktisadi değişiklikler de otoriter devlet politikaları ile yasal zemine taşınmıştır. Munck'un teorik olarak "neoliberalizmde devlet geri çekilmedi, bilakis dönüştürüldü" (2007, 112) şeklinde dile getirdiği nokta, Türkiye siyasal hayatında bu dönem bir kez daha deneyimlenmiştir. Devlet bir şekilde iktidarın yeniden üretiminde kurumsal ve düşünsel zemini örmüştür. Bu dönüşümü devletin yeniden düzenlenmesi olarak ifade eden Bülent Tanör'e göre yasama-yürütme ilişkileri yeniliklerin ilkidir. Bu yenilikte yürütme erki cumhurbaşkanı üzerinden güçlendirilirken anayasa yargısı da daralmıştır (Tanör, 1995, 43). Böylece devlet yeniden düzenlenmiştir (Ayman Güler, 2021, 427)

Yürütme erkinin güçlendirilmesine paralel olarak bu erkin emrindeki polis erki de yeniden düzenlenmiştir. Devletin yeniden yapılandırılması süreci ile el ele giden polisin yeniden yapılandırılması, polis teşkilatını güçlendirerek yürütme erkinin toplum üzerindeki etkisini arttırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda Demir ve Öztogay'ın aktardığına göre, 1979 yılında Emniyet Genel Müdürlüğü'ne ayrılan bütçe 9 milyar 975 milyon 992 bin TL iken 1983 yılında bu miktar yaklaşık on kat artarak 91 milyar 331 milyon 970 bin TL'ye çıkmıştır (Demir ve Öztogay, 2017, 107). Bu bütçe artışı polisin toplumsal ilişkilere daha fazla dahil olmasını getirmiştir. Böylece polis eliyle yürütme erki daha fazla iktidar üretim ilişkisi yaratma kabiliyeti edinmiştir.

1980 yılında gerçekleşen bir dizi olayın akabinde ortaya çıkan dönüşümü devlet açısından inceleyen Şebnem Oğuz, bu dönüşümü üç ana başlıkta ele almıştır. Bunlardan ilki siyasal

alanın daraltılmasıdır. Siyasal alan daraltılarak demokratik hak taleplerinin kısıtlanması amaçlanmıştır. İkinci olarak yürütme erkinin yasama karşısında güçlendirilmesidir. Böylece neoliberal devlet mantığına uygun şekilde ‘hızlı’ denilen kararlar alınacak ve kimse demokratik hakkını talep edemeyecektir. Üçüncü ve son olarak yürütme erkinin uluslararası birikim süreçlerine uyumlu hale getirilmesi ve eklemlenmesidir (2010, 211-212). Oğuz’un bahsettiği başlıklar, dönemin karar alıcıları tarafından sembolik ve fiziksel şiddete de başvurulmak suretiyle kurucu bir siyasa ortaya çıkarılmıştır.

Devletin bu şekilde dönüşümü reel politik açılarından sancılı süreçlerin yaşanmasına sebep oldu. Alev Özkazanç 1980 sonrasında devletin aldığı biçimi yaşadığı dönüşüm ile birlikte ele almakta ve şunları kaydetmektedir:

1980 öncesi şiddetlenen birikim krizine yanıt verecek (...) devlet müdahalesi merkezileşmiş, kişiselleşmiş ve siyasileşmiş bir müdahale biçimini aldı. Devletin sınıf karakterinin ‘yozlaşmasına’ paralel olarak bir temsil ve müdahale biçimi olarak çoğulcu parlamentarizm yerini kollamacı, yanaşmacı, popülist ve enformel yapı ve ilişkilerin ağırlık kazandığı melez bir biçime bıraktı (Özkazanç, 1998, 8).

Karar alıcıların politikaları neticesinde beliren kurucu akıl, demokratik toplumun gerekliliklerini ve hak mücadelelerinin demokratik yaşam için etkisini gözardı ederek sermaye birikim rejiminin tıkanıklığını gidermeyi ve bu yolda devleti yeniden düzenlemeyi tercih etmiştir. Bu tercihler, 1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de her an parıldayabilecek yapısal krizlere zemin hazırlamıştır. Nitekim Özkazanç’ın analizleri 1980’li ve 1990’lı yıllar boyunca Türkiye politik ekonomisinin neden istikrarsızlık girdabında dolaşacağını açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye’de neoliberalizme geçiş aşaması bir yandan otoriter devlet politikalarının yardımına ihtiyaç duymuş, diğer yandan ise neoliberalleşme hızla hayatın her alanını sarmıştır. Neoliberalizme rıza üretiminde İslamcılık ile Yeni Sağ’ın ortaklığı işlevsel kılınmış, tüketim toplumunun değerleri yüceltilmiştir. Bir yandan devletin otoriterliği, diğer yandan piyasanın de-regülasyonu el ele gitmiş, toplumsal rızanın üretiminde teknoloji önemli bir işlev görmüştür. Fakat burada bir noktayı vurgulamak gerekir: Neoliberal otoriter devlet politikaları henüz yerleşmemiş, bunun yerine otoriter devlet aygıtı neoliberalizmin yerleşik hale gelmesini desteklemek üzere ekonomik alanı

hükümete, siyasi alanı kendisine —katı çizgilerle olmayan bir şekilde— tahsis etmiştir. Tanör'ün belirttiği gibi, özellikle milli güvenlikle ilgili konularda askeri otorite siyasi otoriteler tarafından söz sahibi olarak kabul edilmiştir (1995, 60). Kitabı neoliberalizmin ekonomi ile siyaset arasına koymak istediği kati ayırım çizgileri ve ekonomiyi teknokrazi üzerinden yapılandırma isteği de Türkiye örneğinde gerçekleşmeye yönelmiştir. Nitekim darbeyi yapanların ekonomi konusunu Özal'a havale etmeleri ve kendilerini de siyasi rejimin yeniden düzenlenmesine vakfetmeleri bu durumun uygulaması olarak öne çıkmaktadır (Tekeli, 2017, 22). Özal'ın ABD'de eğitim aldığı dönemde serbest piyasa mantığını benimsemesi ve birlikte çalıştığı bürokrat kadroları bu mantık ekseninde seçmesi neoliberalizm ile teknokrasinin çarpıcı bir ortaklığını göstermekteydi. Neoliberalizmin işleyişine uygun olarak Türkiye'de 1980'ler devlet ve ulusal-uluslararası sermaye kesiminin tahakkümlerini sürdürmek için işbirliği içerisinde hareket ettiği açıktır (Yalman, 2002,46).

Darbe yönetiminden seçimli demokrasiye geçişle birlikte 1980'li yıllarda iki genel seçim düzenlenmiştir. Bunlardan ilki 6 Kasım 1983 yılında gerçekleşmiş ve Anavatan Partisi (ANAP) yüzde 45,15 oy oranı ile birinci parti olmuştur. ANAP'ın hükümeti kurmasının akabinde ilk icraatı, ekonomi ile ilgili yasaları TBMM'den geçirmek olmuştur. Bülent Tanör'ün *ilgi çekici* olarak ifade ettiği bu yasal düzenlemelerle “ekonomide dönüşüm ve yeniden yapılanma politikaları” sağlanmaya devam etmiştir (Tanör, 1995, 61). Yani 24 Ocak Kararları'nın ortaya koyduğu politik ekonomi perspektifi sürdürülmüştür. 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan genel seçimlerde ANAP'ın oyları yüzde 36,31'e düşmesine rağmen yüzde 10 seçim barajı düzenlemesi sebebiyle ANAP temsilde adaletsizlik yaratacak şekilde temsil oranının yüzde 64,89'una sahip olmuştur (Tanör, 1995, 73). ANAP'ın iktidarda kalması neoliberalizmin daha fazla yerleşikleşmesi sürecini devam ettirmiştir.

24 Ocak Kararları'nın yanında Türkiye politik ekonomisinin 1980'ler dönemini karakterize eden ikinci momenti kuşkusuz ki 11 Ağustos 1989 tarihidir. 11 Ağustos 1989 tarihi Türkiye politik ekonomisinde sonraki on yılları da etkileyecek şekilde önemli bir tarihe tekabül etmektedir. Bu tarihte Bakanlar Kurulu'nun kararı üzerine Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32*

Sayı Karar (Resmî Gazete, 11.08.1989) ile finansal serbestleşmenin önu daha fazla açılmıştır. Bu kararla birlikte: “sermaye hareketlerine dış ticaret açısından serbesti getirilmiş, uluslararası finansal sermayenin Türkiye’ye giriş ve çıkışına konan her türlü kısıtlama kaldırılmıştır” (Bayramoğlu Özüğurlu, 2009, 271).

1.2.3. İstikrarsızlık Onyılı Olarak 1990’lar

Türkiye’de tedbir alınmadan devreye konan finansal serbestleşme istikrarsızlıklar içinde on yıl geçirilmesine neden olmuştur. Finansal serbestleşmeyi hiçbir önlem veya soru işareti olmaksızın gerçekleştiren anlayışın pusulası IMF ve Dünya Bankası’nın neoliberal politikaları derinleştirmeye dair fikirleriydi. Bu fikri pusulayla ilerleyen süreç, Türkiye’de finansal serbestleştirmenin genişlemesi, özelleştirmeler, emek piyasalarının esnekliği ve refah harcamalarının kısıtlanması gibi yapısal uyum denilen düzenlemelerin gerçekleşmesinin 1990’lı yıllarda ivme kazanmasına odaklanmıştı. Bu uyum düzenlemeleri neticesinde 1990’lı yıllarda Türkiye ekonomisi spekülâtif ve rantiyer kazançların adresi oldu. Yeldan’ın belirttiği üzere, Türkiye ekonomisi “ulusal mali piyasaların serbestleştirilmesi ve dış finans merkezleriyle eklemlenme süreci...” sonucunda 1990’lı yıllara dış dünya ile tamamen uyumlu hale gelmiştir (2016, 25). Yeldan, 32 Numaralı Kararların dış sermaye ile bağlantısını şu şekilde belirtmektedir: “...ulusal ekonomide büyüme ve birikim süreçleri tamamen dış sermaye hareketlerine ve dünya finans piyasalarına terk edilmiş durumdadır” (2017b, 100). Görüldüğü üzere, Türkiye ekonomisinin dış dünya ile uyumlu hale getirilmesi, ekonomisinin dış kaynaklara daha fazla bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Böylece Türkiye ekonomisinde kriz momentleri ani yabancı sermaye çıkışları ile paralel yürümüştür. Korkut Boratav’ın paylaştığı verilere göre, yabancı sermaye giriş ve çıkışlarındaki seyir 1994 krizi özelinde doğrudan anlamlı hale gelmekte, ani sermaye çıkışlarının krizle iç içe geçtiğini göstermektedir:

Tablo 3. Yabancı Sermaye Giriş (Milyon Dolar)

Yıl	Yabancı Sermaye
1990	4516
1991	284
1992	6905

1993	12771
1994	(-) 6326

Kaynak: Boratav (2021, 104).

Dış sermaye hareketleri ile Türkiye’deki krizler arasındaki bu paralellik, karar alıcıların küresel politik ekonomi ile tam ve dengesiz uyum sağlanmaya çalışırken Türkiye ekonomisinin yapısını dikkate alınmadığını göstermekte, deyim yerindeyse neoliberalizme iman etme düzeyinde bir itimat görülmektedir. Mali piyasalardaki deneyimsizlik, uluslararası piyasalara herhangi bir önlem alınmadan doğrudan serbestleşmeyle dahil olunması Türkiye’ye krizler getirmiştir. Bu kapsamda, ekonomik krizler birbirini izlemiştir. Bu krizlerde kazanan ise finans kurumları olan bankalar olmuştur. Bankaların kârlılık oranları 1976-1980 yılları arasında yüzde 12,5 iken, bu oran 1991-1997 yılları arasında tüm krizlere rağmen yüzde 79,9 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır (Aybar, 2017, 191).

Finansallaşma ile paralel olarak sürekli kriz ve istikrarsızlığın baş gösterdiği bu zaman zarfında çok sayıda yolsuzluk ve hortumlama skandalı kamuoyuna yansımıştır. Kuşkusuz söz konusu dönemde görülen krizler sadece Türkiye’ye özgü değildir. Oktar Türel, 1997-1998 yıllarında sadece Doğu Asya ülkelerinde on altı kriz meydana geldiğini kaydetmektedir (2021, 411-412). Bu krizlerin küresel coğrafyada dağılımı açısından baktığımızda da benzer finansal kriz sonuçlarını görürüz. Neoliberal politikalar sebebiyle 1994 yılında Meksika’da, 1997’de Güneydoğu Asya’da, 1998 yılında Güney Amerika ve Rusya’da krizler baş göstermiş ve her bir ülke ticari ve jeostratejik ilişkiler üzerinden bir başka ülkede krizin fitilini ateşleyebilmiştir (Dumenil ve Levy, 2009, 200). Türkiye de diğer ülkeler gibi neoliberalizm ve neoliberalizme geçişteki sorunlardan kaynaklı art arda krizler yaşamıştır. Belirtildiği üzere, bu krizleri özellikle de 1990’larda yaşanan krizleri 1989’da çıkarılan 32 Sayılı Karar’dan ayrı düşünmemek gerekmektedir. Finansal işlemlerdeki serbestlik, faiz giderlerini büyük ölçüde arttırmış ve krizi tetiklemiştir. Bu kapsamda 1994’te bütçeden karşılanan faiz ödemelerinin milli hasılaya oranı yüzde 7,7 ile birinci gider kalemi olmuştur (Karahanoğulları, 2019, 461). Bankacılık sektöründe de durum farklı değildir: “1988’de 2,8 milyar dolar olan ticari banka borçları 1993’te 11,1 milyar dolara, 1,8 milyar dolar olan özel kesim borçları 6,7 milyar dolara ulaşmıştır” (Sönmez, 2009, 45). 1990’lı yılların bir diğer karakteristiği kuralsızlığın ve

serbestleşmenin esas alındığı, siyaset ile ekonomi yönetiminin ayrıldığı bir dönem olması ve böylesi bir dönem sebebiyle merkezinde bankaların olduğu, ilkel birikim yöntemlerini devreye koyan suç ekonomisinin oluşmasıdır (Aybar, 2017a, 116).

Aydoğuş ve Erdölek Koza 1990'lı yıllar Türkiye'si için karanlık bir tablo çizmiştir. Onlara göre Türkiye için ekonomik açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da istikrarsızlık yıllarıdır (Aydoğuş ve Erdölek Koza, 2017, 99). 1990'lar bir yandan siyasi istikrarsızlıklar silsilesinin yaşandığı, diğer yandan otoriter devlet uygulamalarının etkisi ile paramiliter güçler ve hak ihlallerinin sıradanlaştığı bir dönem olarak tarihe geçmiştir. 1990'lı yıllar boyunca bir yandan otoriter devletin farklı kimlikleri tanımamakta ısrarı diğer yandan ekonomik krizlerin süreklileşmesi siyasal ve toplumsal gerilimleri arttırmıştır. Bu birbirini besleyen gelişmeler Türkiye'nin 1990'lı yıllarını bir istikrarsızlık odağı haline getirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kurulan araştırma komisyonları ve bu komisyonların raporları Türkiye'nin 1990'lı yıllarda istikrarsızlık odağı haline geldiğini gösteren bir dizi veriyi gözler önüne sermektedir. Üç yasama döneminde çok sayıda komisyon raporu yayınlanmıştır. Bu raporlar yolsuzluklardan siyasi cinayetlere çok sayıda başlıkta araştırma yapmıştır. Raporlara sirayet eden, hatta kimi raporlarda doğrudan istikrarsızlığa işaret eden ibarelere rastlamak mümkündür. 1990'lı yıllarda TBMM üyeleri çok sayıda araştırma komisyonu kurmuş ve raporlarını yazmıştır. Bu raporların çoğu ekonomik ve siyasi kriz konularına ilişkin olmakla birlikte 1990'lı yıllardaki istikrarsızlığın kapsamını yansıtmaktadır.

TBMM'nin hazırladığı raporların önemi hem dönemin istikrarsızlığını resmetmesi hem de istikrarsızlık yaratan olaylara dair resmi kayıtlar olmasında yatmaktadır.⁴ Dönemin karmaşa ve istikrarsızlığını net olarak ortaya koyması hasebiyle raporlarda yer alan ibareler özellikle dikkat çekicidir. Bu kapsamda söz konusu komisyon raporlarından bazıları şöyledir:

⁴ TBMM tarafından araştırılan ve raporları sunulan tüm raporlar için bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/Denetim/Meclis-Arastirma-Komisyonlari> (Erişim Tarihi: 23.05.2022).

- 2 Temmuz 1993 Günü Sivas'ta Meydana Gelen Olayların Sebep ve Sorumluları ile Olayların Oluş Şeklinin Ortaya Çıkarılması ve Maddi Zararların Tespiti Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu
- Özelleştirme Uygulamalarıyla İlgili Usulsüzlük ve Yolsuzluk İddialarını Araştırarak Alınması Gereken Tedbirleri Tespit Etmek Amacıyla Meclis Araştırması Komisyonu
- Yasa Dışı Örgütlerin Devletle Olan Bağlantıları ile Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındaki İlişkilerin Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu
- Refah Partisi'nin Süleyman Mercüme ile Bağlantılarının ve Maddi İlişkilerinin Araştırılarak İddia Edilen Hukuk Dışı Mali Kaynaklarının Tespiti Amacıyla (...) Meclis Araştırması Komisyonu
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Boşaltılan Yerleşim Birimleri Nedeniyle Göç Eden Yurttaşlarımızın Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirlerin Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu,
- 1990 Yılına Kadar Hayali İhracat Yoluyla Hangi Firmaların Ne Kadar Haksız Kazanç Sağladıkları, Bu Suretle Yapılan Ödemelerin Usulüne Uygun Olarak Geri İstenip İstenmediğini ve Geri İstenilen Paralardan Ne Kadarının Tahsil Edilebildiğini Tespit Etmek; İhracatın Dünkü ve Bugünkü Yapısı ile Sorunlarını ve Hayali İhracat İddialarını Araştırmak Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu
- Petrol Ofisi Genel Müdürlüğünde Yolsuzluk ve Usulsüzlük Nedeniyle 1993-1994 Yıllarında Meydana Gelen Kurum Zararının Tespit Edilmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu
- Özelleştirme Uygulamalarıyla İlgili Usulsüzlük ve Yolsuzluk İddialarının Araştırılarak Alınması Gereken Tedbirleri Tespit Etmek Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu
- Bazı Gazete Kuruluşlarının Amaçları Dışında Fon Kaynaklı Kredi Kullandıkları İddialarını Araştırmak Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu

Bu komisyon raporlarına bakıldığında 1990'lı yıllar boyunca kaosa varan ciddi bir istikrarsızlık yaşandığı açık şekilde görülmektedir. TBMM'nin 19. Döneminde 369 sıra

sayısı ile “2 Temmuz 1993 Günü Sivas’ta Meydana Gelen Olayların Sebep ve Sorumluları ile Olayların Oluş Şeklinin Ortaya Çıkarılması ve Maddi Zararların Tespiti Amacıyla (...) Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergeler ve Meclis Araştırma Komisyonu Raporu” (TBMM, 1993) hazırlanmıştır. Sivas’ta Madımak adlı otelin yakılması ile çoğu ozan, düşünür ve sanatçı olan 33 kişinin ve 2 otel çalışanının yaşamını yitirdiği olay araştırılarak rapor hazırlanmış ve 369 sıra sayısı ile TBMM Genel Kurulu’na sunulmuştur. Döneminde büyük infial yaratan ve günümüze değin etkileri devam eden bu olay, Türkiye’deki siyasi ve inançsal fay hatlarını hareketlendirmesi bakımından istikrarsızlığa katkı sağlamıştır. Araştırma komisyonunun açılması için yazılan gerekçelerden biri olayın yaşanması ile ilgili “bazı güçler tarafından yönlendirildiği açık olan kişilerin saatler süren ve güvenlik güçleri tarafından yeterince müdahale edilmeyen hezeyanları sonrası...” (TBMM, 1993, 1) ifadelerini kullanarak Sivas’ta yaşanan olayla ilgili provokasyon ve kamu zafiyeti/kastı vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Raporda kamu zafiyeti/kastı raporun ilerleyen kısımlarında da kayda geçmiş, hatta Milli İstihbarat Teşkilatı’nın kurumsal hiyerarşiyi işleterek istihbarat ulaştırmak yerine bir polis memuruna şifahi olarak iletildiği açığa çıkmıştır. Yine olayda provokasyon ihtimalini güçlendiren ibareler de raporda kaydedilmiştir (1993, 8-13). Dönemin istikrarsızlığının bir parçası olan, demokratik düzenin kesintiye uğraması gerekçede bu olay üzerinden şu şekilde ifade edilmektedir: “...demokrasimizi yaralayacak, toplumda inanç ve etnik köken farklılıklarına dayalı bölünmelere neden olacak çok sorumsuz bir davranıştır” (1993,1). Sivas’ta yaşanan ve etkileri hala Türkiye toplumunca hissedilen bu olayla ilgili TBMM tarafından hazırlanan rapora bakıldığında kurumsal işleyişin hukuk ve demokratik düzene layık şekilde ilerlemediği, toplumdaki etnisite ve inanç esaslı fay hatlarının hızlıca harekete geçirilebileceği görülmüştür.

TBMM’nin 20. Döneminde 743 sıra sayısı ile “...Özelleştirme Uygulamalarıyla İlgili Usulsüzlük ve Yolsuzluk İddialarını Araştırarak Alınması Gereken Tedbirleri Tespit Etmek Amacıyla (...) Meclis Araştırması Raporu” (TBMM, 1996a) hazırlanmıştır. Dönemin istikrarsızlık gerçeğini sadece kimlik ve/veya siyaset merkezli olaylarda değil, ekonomi merkezli olaylarda da görmek mümkündür. 743 sıra sayılı bu rapor tam da ekonomi merkezli karmaşaya ve bu karmaşadan faydalanarak elde edilen ranta işaret etmektedir. Kamu otoritesinin hukuka uygun denetim ve diğer faaliyetlerini

gerçekleştirmedigine işaret eden çok sayıda yolsuzluk iddiası rapora yansımıştır. Komisyonun kurulması için sunulan gerekçelere yansıyan iddiaların bazıları şu şekildedir: 11 kombine özelleştirilirken özelleştirme geliri dahil devlete 26 milyar lira fazladan maliyet yüklenmesi, PETLAS'taki usulsüzlükler, yem fabrikalarının alacakları ile ilgili sorunlar, tersanelerin işletme haklarının devri ile ilgili sorunlar (1996a, 2) bunlardan bazılarıdır. Raporun özelleştirmelerle ilgili sorunların tartışıldığı bölümünde, özelleştirme yapılırken ekonomik gerekliliklere yeterince dikkat edilmediği, özelleştirme süreçlerinin işçiler ve gelirler başta olmak üzere birçok alanda doğru şekilde planlanmadığı ifade edilmiştir (1996a, 107-108). Raporun sonuç kısmında bahsedilen bir vurgu dönemin istikrarsızlığının ekonomik alana ve özelleştirmelere etkisini açıkça ifade etmekte ve özelleştirme uygulamalarındaki temel sorunlardan birini “siyasi istikrarsızlık” (1996, 107) olarak kabul etmektedir.

Yine TBMM'nin 20. Döneminde 195 Sıra Sayılı “Refah Partisi'nin Süleyman Mercüme ile Bağlantılarının ve Maddi İlişkilerinin Araştırılarak İddia Edilen Hukuk Dışı Mali Kaynaklarının Tespiti Amacıyla (...) Meclis Araştırması Komisyon Raporu” (TBMM, 1996b) kamuoyu ile paylaşılmıştır. 1990'larda yaşanan istikrarsızlık hemen her konuya etki ettiği gibi hemen her siyasi partiye de sirayet etmiştir. İslamcı geleneğe yaslanan Refah Partisi, bu raporda yolsuzluk iddialarının merkezindedir. Bilindiği üzere, yolsuzluk hem ceza hukuku bağlamında suç hem de İslam inancı gereği günahdır. İslamcı geleneğe ve yasal düzene uyumlu olarak kurulan ve siyasal söylemini üreten Refah Partisi bu raporda Süleyman Mercüme adlı yöneticisi ve üst yönetim ile yakın bağları olan bir kişi üzerinden yolsuzluk yapma iddiasıyla araştırılmıştır. Meclis araştırma komisyonu kurulması talebiyle hazırlanan gerekçelerden birinde parti ile şahıs arasındaki ilişki şu şekilde ifade edilmektedir: “Bilgiler, Süleyman Mercüme -bazı Arap Ülkeleri finansı- milli görüşe bağlı kuruluşlar ve şirketler, özellikle Uluslararası İnsani Yardım Teşkilatı (İHH) -Necmettin Erbakan- Refah Partisi unsurları arasında likit bir dolaşımın kesinlikle varlığı yönündedir” (1996b, 2). Siyasi partilere Hazine tarafından yapılan maddi yardımın kişisel çıkar sağlanacak şekilde başkalarına aktarılması yasal olarak suç teşkil etmektedir. Fakat —kendisinin de kabul ettiği üzere— Süleyman Mercüme Refah Partisi'ne Hazine tarafından verilen 65 milyar TL'yi kendi hesabında değerlendirmiş, bu yasal ihlal bizatihi komisyon raporunda yer almıştır (1996b, 28).

TBMM üyesi milletvekilleri tarafından hazırlanan araştırma raporları 1990'ların Türkiye'sinde kamu otoritesinin sarsılmış olması başta olmak üzere çok sayıda nedenden ötürü istikrarsızlık yaşandığı ve bu istikrarsızlığın hemen her alana ve aktöre bir şekilde sirayet ettiği görülmektedir. TBMM çalışmalarına da çok defa konu olan ve olay hakkında Meclis araştırma komisyonu raporu yayınlanan 1990'ların en ikonik olayı, kuşkusuz ki Susurluk Olayı'dır. 1990'ların bir olayda sıkıştırılmış hali sayabileceğimiz Susurluk Olayı'nı Ayşegül Sabuktay şu şekilde tanımlamaktadır:

4 Kasım 1996'da Susurluk yakınlarında bir kamyonla çarpışan otomobilde Doğru Yol Partisi milletvekili Hüseyin Kocadağ ve hüküm giydiği çeşitli suçlardan aranan bir suçlu, Abdullah Çatlı bulunuyordu. Arabanın bagajında silahlar ve susturucular da bulunmuştu. Çatlı ve Kocadağ öldü. Bucak yaşadı (2010, 21).

Siyaset-mafya denklemi 1990'ların temel tartışma konularından biriydi ve Susurluk Olayı bu tartışmaların en önemli örneği olarak kayıtlara geçti. Hukuk dışına çıkılan ilişkiler ve olaylar, bizatihi TBMM Susurluk Olayı'nı Araştırma Komisyonu tarafından resmi kayıtlara geçmişti (2010, 22).

Susurluk Olayı dahil 1990'lı yıllarda yaşanan hukuk dışı olaylar, siyaset kurumunun sorun çözme kapasitesini yitirmesi, devlet kurumları ile siyasetçiler arasında bitmeyen gerilimler, yolsuzlukların sistematik şekilde devam etmesi ve art arda yaşanan ekonomik krizler, kaosun çıkması için bir kıvılcımı yeterli hale getirmekteydi. 1990'lı yıllardaki kaotik ortamın kökeninde önem sırasına sokulması mümkün olmayan ve fakat bir sarmal şeklinde birbirini besleyen ekonomik çalkantılarla (Balseven ve Önder, 2009, 91) topluma kimlik, sınıf ve inanç eksenli yansıyan siyasi istikrarsızlık bulunmaktadır. Bu dönemi 1993-2002 yılları arasında kategorize eden Raşit Kaya on yıl içinde en az üç ekonomik kriz yaşandığını, yine bu dönemde beş ayrı başbakanın başkanlığında altı ayrı koalisyon hükümetinin ülkeyi yönettiğine dikkat çekerek söz konusu kaotik ortamı betimlemiştir (Kaya, 2009, 244).

Küresel siyasette 1970'li yıllarla birlikte neoliberal politikaların hakim olmasına paralel olarak Türkiye Cumhuriyeti tarihinin de en kritik dönüşümlerinden biri 1980 yılında gerçekleşmiştir. Neoliberalizme entegrasyon Türkiye'de 1980'li ve 1990'lı boyunca

sürecek istikrarsızlığın kapılarını aralamıştır. Kimi zaman bir trafik kazasında kimi zaman hükümetlerin güvenoyu alamamasında kimi zaman da bir TBMM raporunda beliriveren istikrarsızlıkla birlikte Türkiye, 21. yüzyıla doğru yol almıştır. 2000'li yıllarla birlikte hem dünyada hem de Türkiye'de neoliberal politikalarda reforma gidilmiştir. Küresel siyasetteki politik ekonomi eksenli dönüşümler neoliberalizmin finansallaşmayı merkeze alan yeni bir safhaya geçiş ve devletin güvenlikleştirme politikaları bağlamında dönüşümünü önceleyerek gerçekleşmiştir.

2. BÖLÜM: ÇAĞDAŞ KÜRESEL SİYASETTE DEVLET VE BORÇLA YÖNETME

2000’li yıllar teknolojik gelişmeler ve küreselleşme politikalarının etkisiyle siyaset ve ekonomideki dönüşümlerin yerkürenin birçok bölgesine yayıldığı bir döneme tekabül etmektedir. Siyaset ve ekonomideki dönüşümün temel niteliklerinde sınır aşırı benzerlikler söz konusudur. Fakat bu niteliğe dair dönüşüm her ülkenin kendi özgül tarihi, politika yapıcılarının kararları ve ekonomik yapısı gibi bir dizi unsurun bir sonucu olarak farklı biçimler almıştır. Bu bağlamda tezin ikinci bölümü 2000’li yılların küresel siyasetinde devlet ve borçla yönetme dispoitiflerinin temel niteliklerine yoğunlaşp bu nitelikleri nicel verilerle sınyarak ülke bazlı değerlendirmeler yapmaya girişmektedir. Bölümde devlet ve borçla yönetme dispoitiflerinin Türkiye’deki izdüşümleriyle karşılaştırma yapabilmek için hem kavramsal temelde hem de verilere bağı karşılaştırmalı değerlendirmelere yer verilmektedir. Bu kapsamda bölümün temel amacı, çağdaş küresel siyasette devlet ve borçla yönetmenin dönüşümüne nitel ve nicel açılardan bakmak ve Türkiye’yle mukayese edilebilecek siyasi ve ekonomik pencereler açmaktır. Bu amaç, tezin sonraki bölümleri olan Türkiye’de devlet ve borçla yönetmeyi anlamak için küresel siyaseti anlamak ve Türkiye’yi de bu siyasetin içerisine oturtmaktır. Bu, tündengelimci bir yöntemi kullanarak 2000’li yıllar Türkiye siyasetini daha iyi anlamak için zorunlu görünmektedir.

Tezin temel amacı kapsamında 2000’li yılların başında biri ekonomik (dot.com krizi) diğeri ise siyasi (11 Eylül saldırıları) krizlere neden olan iki olayın etkisiyle küresel siyasette devletin ve ekonominin yeniden organize edilmesinin sebep ve sonuçlarına odaklanılarak bölümdeki tartışmalara başlanacaktır. İlk başlıkta 21. yüzyılda ekonominin yeniden organize edilmesiyle finansallaşmanın etkisini arttırması ve kredi yoluyla borcun genele yayılarak dispoitif işlevi görmesi değerlendirilecektir. Burada borcun topluma yayılmasıyla bir iktidar dispoitifinin nasıl işlediğı gösterilmeye çalışılacaktır. İkinci başlıkta borçla yönetme ve devlet dispoitiflerinin gerek güvenikleştirmenin politik ekonomisi gerekse devletin çeşitli araçlarla piyasaya doğrudan müdahale eden iktisadi bir

aktör olarak etkisi ele alınacaktır. Bu başlıkta amaçlanan, güvenlik devletinin hangi söylem ve araçlarla kendi etki alanını arttırdığına ve ekonomik gelişmelerle birlikte borçlandırma kapasitesini nasıl büyüttüğüne ışık tutmaktır. Son başlıkta ise 21. yüzyılda devlet dispozitifinin yeni formu olarak güvenlik devletinin yerleşmesi süreci ele alınacaktır. Bu başlıkta hukuk devletinden güvenlik devletine geçişin yürütme erklerinin gücünü tahkim etmesi, güvenlik devletinin yerküreye yayılımı ve güvenlik devletinin araçlarıyla otoriter popülizmin yükselişi arasındaki ilişki tartışılacaktır. Bölüm boyunca gerek güvenikleştirme anlayışına dayanan güvenlik devletinin inşasının gerekse de borcun bireylerin yaşamlarını idame ettirmesinde artan etkisinin küresel fenomenler olarak sınırlar, ulusal ekonomiler ve toplumlar aşırı niteliği göz önünde bulundurularak çeşitli örneklerle bu durum izah edilmeye çalışılacaktır.

2000’li yıllarda çağdaş küresel siyaset, 1990’lı yılların ekonomik ve siyasi krizlerini miras almıştı. 1990’lı yıllarda ilan edilen tarihin sonu tezi, 2000’li yıllarla beraber yanlışlanmıştı. Bu tezle çizilen *toz pembe* tablolara karşın dünya bir yandan yoksulluk, borçluluk ve ekonomik krizlerle, diğer yandan savaşlar, düşmanlıkların yükselişi ve insan haklarının gerileyişiyle boğuşmaktaydı. Bir başka deyişle, 2000’li yıllara kalan miras iyimserlikle bezenmiş tarihin sonu değil, politik ekonominin kapsamlı bir kriziydi. Çünkü 2000’li yılların hemen başında gerçekleşen ve yerküreye doğru yayılan olaylar, politikalar ve müdahaleler hızla yeni bir döneme girildiğine işaret ediyordu.

21. yüzyıla devreden politik ekonomi eksenli mirasın zamansal akışına baktığımızda, neoliberal borçluluk düzeninin ABD’deki başlangıcı önemli bir momenti teşkil etmektedir. ABD, 1986 yılında net borçlanmaya başlamış, bunu 1990’larda Güneydoğu Asya ülkelerinin borç krizleri izlemiş ve 2001 yılında piyasalar finansal kriz yaşamaya başlamıştır (Camacho ve Nieto, 2009, 6). Kamuoyunda *dot.com krizi* olarak bilinen, 21. yüzyılın ilk krizinin sebebi artan finansal liberalizasyon ve teknolojik gelişmelerin yol açtığı finansal çeşitlenmelere otoriteler tarafından uygulanması gereken takip, kontrol ve denetim politikalarının yetersiz kalmasıdır (2009, 9). Bu kapsamda “1990’lardaki genişlemede ise başını yeni teknoloji şirketlerinin hisse senetlerindeki hızlı yükselişin çektiği bir ‘dot.com’ balonu ortaya çıktı ve bu balon da 2000’de patladı” (Orhangazi, 2020, 49). Dot.com krizinin esaslı sebeplerinden biri olan teknolojik gelişmeler,

çoğunlukla sermaye birikimi için kullanılmış, finansallaşmanın derinleşmesinde oldukça önemli bir etki yaratmıştır. Bazı araştırmacıların kaydettiği üzere:

Modern mikro elektronik ve internet, bilginin aktarılması sırasında hacmi en çok ulaştırıp maliyetleri en az ulaştırma konusunda büyük bir güce sahiptir. Teknik değişiklikler, yapısal dönüşümleri mümkün kılarak onlara hız kazandırmıştır (Camacho ve Nieto, 2017, 226).

Sonuçta teknolojik gelişmelere finansallaşma eşlik etmiş ama kamu otoriteleri aynı refleksi gösteremeyerek krizin kapılarını aralamıştır. Tarihin bu döneminde teknoloji, sermaye ve regülasyon arasındaki bu uyumsuzluk, sermaye birikiminin öngörülemez şekilde gelişmesine ve dolayısıyla krizlere zemin hazırlamıştır.

Dot.com krizinin ilk sonuçları kapitalizmin temel mottosuna karşı konumlanmaktaydı. Kapitalizmin “Bırakınız Yapsınlar” mottosuna dayanan ekonomiye devlet müdahalesini istemeyen yaklaşım, dot.com kriziyle bir kez daha yanlışlanmıştır. Dot.com krizinin gelişim sürecinde yetersiz kalan devlet, ekonomik alana müdahale etmiş ve şirketleri kurtarma operasyonuna girmişti (Eren ve Saraçoğlu, 2017, 94). Devletin müdahalesi ekonomide toparlanma işaretlerinin artmasına neden olmuşsa da müdahale biçimleri finansallaşmayı arttırma şeklinde olmuştur. Bu müdahalelerle parasal genişleme arttırılmış, riskler devlet tarafından üstlenilmiş, borçlar toplumsallaştırılmıştır. Dolayısıyla dot.com krizine müdahaleler, finansallaşmayı daha fazla derinleştirmiş ve teknolojinin kullanımını geniş alanlara yaymıştır. Devlet müdahalesinin etkilerini analiz eden Christian Marazzi'nin dot.com krizine benzeyen bir başka ekonomik krize müdahale örneği bağlamında vurguladığı gibi, bu kriz “finansallaşmanın yeni yayılma ve genelleşme aşamasına geçiş”i imlemiştir (Marazzi, 2014, 30). Finansallaşma çağında devlet müdahaleleri, sermaye birikimini kısa vadede yavaşlatsa da finansallaşmaya yeni alanlar açarak orta ve uzun vadede birikimin arttırılmasına sebep olmuştur. Böylece hem finansal derinlik artmış, hem de finansallaşma üzerinden beliren borçla yönetme dispozitifinin muhatabı olan nüfus giderek genelleşmiş ve hatta nüfusun tamamını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Gerek sermaye birikiminin finansallaşma aşamasındaki ilk uygulamaları gerekse de devlet müdahalelerinin etkileri bakımından değerlendirildiğinde finans, kapitalizm bünyesinde bir asalak değil, bilakis bilinçli tercih edilen sermaye birikim yolu olarak ifade edilip neoliberalizmin asli bir parçası şeklinde

kabul edilebilir (Husson, 2008, 5, 7). Bu asli parça kapitalizmin değirmenine nüfusu borçlandırarak su taşımaktadır.

Neoliberalizmin asli parçası olarak finansallaşma ve bu yolla sermaye birikiminin gerçekleşme imkânı kredi dolayımıyla mümkün olmuştur. Kredi ilişkisi hem borçlunun yaratımı hem borç verenin kâr etmesi yoluyla sermaye birikimini sağlaması hem de devletin faiz oranlarının belirlenmesi ve benzeri yollarla bu ilişkinin içerisinde olması bakımından borçla yönetmenin asli unsuru olarak öne çıkmıştır. Frederic Jameson “finans kapital için ancak borç ve kredinin hüküm sürdüğü bir dünya” derken bu gerçekliğe işaret etmektedir (Akt. Haiven, 2016, 35). Nitekim 21. yüzyıl, finansallaşma yoluyla birikim ve bireylerin ve toplumların kredi üzerinden davranışlarının belirlenmesi açısından sermaye-birey-devlet üçgeninde farklı ilişkilerin ve bu ilişkilerde iktidarın ortaya çıkmasının belirginleştiği bir döneme tekabül etmektedir.

21. yüzyılda *olgun kapitalizm* artık tam olarak finansallaşmış (Lapavitsas, 2019, 15) ve finans “olgun kapitalist ekonomilerdeki hâkim etkinlik haline gelmiştir” (Magdoff, 2008, 154). Finansallaşma sürecinin merkezindeki öge hayali paradır. Bu para merkezli bu ekonomide 21. yüzyılın başları itibariyle nüfus “bir ayda otuz trilyon doların el değiştirdiği, parayla kaplı bir dünyada” yaşamaya başlamıştır (Martin, 2002, 13). Paranın dolaşımıyla doğrudan ilgili olan finansallaşmanın temel etkinlik haline gelmesiyle, yine parayla doğrudan ilişkili olan kredi ve borç denklemi ortaya çıkmaktadır. Robert Skidelsky yürüttüğü tartışmalarda kredinin, parayı bir borç sözleşmesi olarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (2021, 49). William K. Tabb’ın 2001 krizinden sonra kredi üzerinden borçlandırmanın nasıl genişlediğine dair değerlendirmesi borçlanmanın derinleştirilmesine dair ivmeyi göstermektedir: “Krizle mücadele için Merkez Bankası faiz oranlarını düşürdü ve düşürmeye devam etti. Bu da şirketlerin ve bireylerin borçlanmasını ucuzlattı ve insanların borçlarını ödeyip daha fazla borç almalarını sağladı” (2008, 8). Bu durum dönemin borç verilerince de doğrulanmaktaydı. Buna göre 2000-2004 yılları arasında Amerika’da aileler üç milyon dolar *mortgage* kredisi kullanmıştı (2008, 9). Sadece hane halklarının kredi borçları değil, aynı zamanda genel kredilerin toplam artışına tanık olunmuştu. Bu kapsamda, dot.com krizinden sadece birkaç yıl sonra, 2004 yılında küresel kredi piyasası 3 trilyon dolara ulaşmıştır

(Nesvetailova, 2007, 22). Nüfusun finansal sisteme içerilmesindeki artış çoğunlukla krediye dayanan borç ilişkilerinin yaygınlaşması ve borcun dispozitif olarak nüfus üzerinde çeşitli stratejilere konu edilmesine neden olmuştur.

Borç dispozitifinin iktidar üretiminde işler hale gelmesinin önemli faillerinden biri teknolojik ve iktisadi gelişmelerse diğer önemli faili devletin politik ekonomisidir. Politik ekonomi ekseninde devletin varlığı, dot.com ve sonrasında yaşanan krizlerde ekonomiye müdahalelerde bulunmuş, hatta ekonomideki gelişmelerden iktidar üretici sonuçlar elde etmiştir. İktidar üreten ilişkileri sadece ekonomi alanında sınırlamamış, siyasal alana da yayarak politik ekonominin gerçekleşmesinin önemli aktörü olmuştur. Bu kapsamda devlet 21. yüzyılın başında politik ekonomi aktörü olarak sahneye bir kez daha çıkmıştır. Sahneye çıkış için dot.com krizinde yaşanan şokun bir benzeri aynı dönemlerde siyasi alanı etkileyecek şekilde vuku bulmuştur. Yani küresel güçler ve toplumlar, dot.com krizinin olumsuz etkileriyle mücadele ederken politik ekonomide dönüşümü tamamlayan yeni bir şok kapıya dayanmıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde tüm dünyada şok etkisi yaratan 11 Eylül saldırıları gerçekleşti. Bu saldırıların sonuçları itibariyle tüm dünyayı etkileyeceği fikri yaygın halde iken, Jürgen Habermas “11 Eylül’den kelimenin tam anlamıyla bütün dünyayı ilgilendiren ilk tarihsel olay diye söz etmek mümkün...” diyerek 11 Eylül saldırılarının etki haritasına işaret etmişti (2008, 49). Çünkü 11 Eylül saldırıları gerek şüpheliler gerekse de hedef haline getirilen ülke açısından sınır aşırı düşünmeyi gerektirmekteydi. Dolayısıyla bu saldırılar sadece şok etkisi yaratmadı, aynı zamanda küresel siyasete ve toplum-devlet ilişkilerine de doğrudan etki etti. Bu etkiyle devlet sahneye dönüşü için güç topladı ve daha güçlü bir şekilde politik ekonomiyi ve toplumsal yaşamı etkilemeye başladı. 11 Eylül sonrası sahneye daha güçlü dönen devlet (Sidel, 2004, 145), Piketty’nin dediği gibi daha önce hiç görülmedik bir ağırlığa sahip oldu (2014, 510). Nitekim bu ağırlığı politik ekonominin sınırları içerisinde genişletti. Devletin politik ekonomide belirleyici gücünün artmasının siyasi ve psikolojik açılardan zeminini, 11 Eylül saldırıları ve sonuçları belirlemiştir. Çünkü 11 Eylül saldırıları, egemenler için bir mucize etkisi yaratmış ve durumun kural dışı olduğuna devlet dispozitifini tarafından karar verilmiştir (Çelebi, 2001, 120). Devlet dispozitifinin durumun kural dışı olduğuna karar vermesi, ekonomiden

siyasete, devletten topluma, hak mücadelelerinden meşru siyasi söylemlere kadar her alanı doğrudan etkilemiştir.

11 Eylül saldırılarının küresel siyaset açısından yeni bir dönemin başlangıcı olduğu genel kanaat haline gelmiştir (Öniş ve Erdoğan, 2002, 14). 11 Eylül saldırılarına ilişkin Türkiye devlet kurumu olan Kara Harp Okulu'nun değerlendirmesini aktaran Metehan Temizel şunu kaydetmektedir: “ABD’ye yapılan bu terör saldırısı, dünya düzenini değiştiren son dönüm noktası olarak sayılan Berlin Duvarı’nın yıkılışından sonra muhakkak ki 21. yüzyıl dünyasına yön verecek en önemli etken niteliği taşıyacaktır” (Temizel, 2011, 330). 11 Eylül’den iki yıl sonra Ulusa Sesleniş konuşmasında ABD Başkanı George W. Bush, ‘Teröre Karşı Küresel Savaş’ın Amerikan ulusunun tarih boyunca karşılaştığı hiçbir tehde benzemediğini ilan ederek tarihi kırılmaya işaret etmiştir (Balta, 2012, 18). Bu tarihi kırılmada devlet dispoşitifi kendisini güvenlik devleti olarak re-organize etmiştir. Bu re-organizasyon devlet dispoşitifini güvenikleştirme araçlarıyla donatmış, 21. yüzyılda devletin sureti değişmeye başlamıştır. Bu değişim, küresel siyasetteki değişime paralel ve bu değişimin bir parçası olarak gerçekleşirken, güvenlik devleti dispoşitifinin inşası yüzyılın ilk dönemlerinde temel gündemlerden biri haline gelmiştir. Yani “güvenlik kendisini devlet faaliyetinin temel ilkesi olarak” dayatmıştır (Agamben, 2004, 159). Böylece devletin temel ilkesi, toplumsal ve bireye ait alanların güvenikleştirilmesini gerektirmiştir. Devlet-birey ilişkilerini doğrudan ilgilendiren bu dönüşümde yasa önce gelirken (Esposito, 2018, 141) bu ilişki bir anda ters yüz olmuş ve önleyici tedbirler kapsamında siyasal karar, yasayı öncelemeye başlamıştır. Yani güvenlik devleti dispoşitifi toplum ve/veya bireyle kurduğu ilişkiyi yasa dolayımından çıkarmış, faillik-önleyicilik diyalektiğini doğrudan kurmuştur. Böylece suç öncesine odaklanmış güvenlik anlayışı, “henüz olmamış ve asla olmayabilecek bir şeyin önüne geçme” mantığıyla hareket etmeye başlamıştır (Akça, 2018, 59). Kuşkusuz böylesi bir varsayım devlet-toplum ilişkilerini dönüştürmüş ve iktidar üretici ilişkilerin birçok alana sirayet etmesini mümkün kılmıştır. Virilio’ya göre güvenikleştirme yeni ve özel bir günün doğuşuna işaret etmektedir (2003, 17). Güvenikleştirme anlayışı 21. yüzyılda iktidar üreten ilişkilere dair yeni şeyler ifade ederek (Gambetti, 2012, 25), finansallaşma çağını andırırçasına yeni bir zamanı imlemiştir.

Bu yeni zamanda güvenlik devleti, gündelik yaşamın her alanını/anını güvenleştirmek yöntemlerinin konusu haline getirmiştir. Bu kapsamda, siyasal kuran dost-düşman ayrımı yeniden biçimlendirilmiş ve düşman güvensizliğin faili olarak kodlanmıştır. Düşman, hayali olarak sürekli yeniden icat edilir hale getirilerek paranoya üretimi, olguların önüne konmuştur. Böylece “...yükselen güvenlik paranoyasından devlet ve sermaye” faydalanmıştır (Balta, 2012, 140). Bu dönemde bir yandan güvenlik devletinin inşası, devlet-toplum-birey üçgeninde dönüşümlere yol açmış, diğer yandan ise finansallaşmaya dayalı sermaye birikimi genelleşmiş ve yoğunlaşmıştır. Bu genelleşmeye eşlik eden siyasal dönüşüm devletin dönüşümü şeklinde belirlemiştir. Sermaye birikimi ve devletin dönüşümü, 11 Eylül saldırıları sonrası başlayan ve hızlıca tüm dünyaya yayılan temel siyasal paradigmadaki köklü dönüşümlere dayanmaktaydı. Artık yeni dönemde para kadar, düşman da hayaliydi ve her an temas edilebilir hale getirilmişti.

Bu yıllarda ivme kazanan iki dispoitif olarak finans -ve borçla yönetme- ile devlet -güvenlik devleti- arasındaki siyasal söylem ilişkisi bir yandan hayali düşman üretimiyle belirlenirken, diğer yandan sermaye birikiminde yeni yol ve yöntemlerin serpilmesine sebep olmaktaydı. Sermaye birikimi bir yandan askeri bütçelerin arttırılmasıyla diğer yandan korku kültürünün derinleştirilerek bu korkuya karşı bireylerin güvenliğe daha fazla kaynak ayırmasıyla gerçekleşmiştir (Haiven, 2016, 88). Yani yönetimsellik ağı içerisinde iktidar üretimi bir alana sıkışmamış, bilakis çok sayıda alanın nüfusun yönetiminde çeşitli işlevler üstlendiği, birbirine temas edebildiği şekilde yeniden örgütlenmiştir. Söz konusu yeniden örgütlenme hem kriz sonrası sermaye birikim rejimindeki ivmelenme hem de güvenlik devletinin yerleşmeye başlamasıyla birlikte toplumsal değişime olanak vermekte ve bu sebeple kurucu bir içerikle donanmaktaydı. Lapavitsas bu durumu sistemsel dönüşüm olarak ifade etmektedir (2019, 37). Gerek dot.com ve 11 Eylül krizlerinden doğan toplumsal şok hali, gerek bu şokun ardına dizilen küresel siyasetteki dönüşümler gerekse de bu dönüşümlere eşlik eden borçla yönetme ve devlet dispoitiflerindeki yeniden konumlanmalar bizlere şunu çok net bir şekilde göstermektedir: Dünya 21. yüzyıla girdiği esnada politik ekonomi başka bir döneme girmek üzereydi.

Yeni dönemin başlangıcına işaret eden dot.com krizi ve 11 Eylül saldırıları devlet ve sermaye açısından “hayırlı bir felaket” şeklinde ifade edilebilir (Neocleous, 2014b, 201). Bu hayırlı felaketlerle birlikte hem güvenlik devletinin inşası için siyasi zemin hazırlanmış hem de neoliberal hegemonyanın sürdürülmesi için finansallaşma derinleştirilmiştir (Karahanoğulları, 2008, 227). Böylece finansallaşmanın esas kurumları olan devlet ve finans kurumları krizlerden kârlı çıkmış ve Lenin’in ifade ettiği gibi bir kez daha kapitalizmin güçlü (...) kurumları olduklarını göstermişlerdir (1995, 37). Hayırlı felaketten sağlanan faydanın lokomotif gücü devlet olmuştur. Devlet, iktidar üreten ilişkileri toplumsal yaşamın her alanına yaymış, hem borç dispozitifleriyle irtibatlı normalleştirme teknikleri hem de toplumsal yaşamın birçok alanına doğrudan müdahil olarak gözetim ve denetimi örgütleyen iktidar üretimlerini sağlamıştır. Böylece sermayenin finansallaşma yoluyla birikmesi borç dispozitifini öne çıkarmış, toplumsal yaşamın güvenleştirilmesi de devlet dispozitifini güvenlik devleti şeklinde dönüştürmüştür. Bu yönüyle henüz 21. yüzyılın başında gerçekleşen hayırlı felaketler iktidar dispozitifleri olarak borç ve devletle yönetmenin toplumla ilişkilerinde dönüşümleri beraber getirmiştir. Devlet-toplum-sermaye arasında gelişen etkileşimsel süreç 21. yüzyılın temel iki dispozitifini olan devlet ve borç dispozitiflerine hem şekil vermiş hem de bu dispozitiflerin etkisinde kalmıştır.

2.1. 21. Yüzyılda Borç Dispozitifini

Borçla yönetme, 21. yüzyılda sermaye ile devletin kesiştiği, güncel teknolojik gelişmelerin sermaye birikiminin aracı olarak kullanıldığı, paranın hayali olarak üretilebilip çoğaltıldığı bir dönemde yönetimsellik ağı içerisinde öne çıkan temel iktidar dispozitiflerinden biridir. Bu dispozitifin beşiği, sanal paradan ötesi olan ve “... temaların, fikirlerin, mecazların, ölçümlerin, metaforların ve nüfuz etmenin, (...) alanlara yayılması ve sızmasını ifade” eden finansallaşmış ekonomidir (Haiven, 2016, 21). Bütün ekonomiye yayılan ve başından sonuna kadar ona eşlik eden finansallaşma, bunu borç ilişkisi kurarak mümkün kılar (Marazzi, 2014, 184). Dolayısıyla genelde finansallaşma, özelde ise borç 21. yüzyılda temel kapitalist birikim türlerinden birini temsil eder (Haiven, 2016, 20; Fumagalli ve Mezzadra, 2012, 46). Bu birikim türü, sanayiden gündelik ihtiyaçların karşılanmasına kadar her sektöre/alana yayılarak dispozitif haline gelmiştir. Finansallaşmış ekonominin olduğu her yerde, borç dispozitifini peşi sıra

gelmektedir. Fumagalli ve Mezzadra'nın "süper markete alışverişe gittiğinizde bile kredi kartıyla ödeme yaptığınız anda oradadır" (2012, 30) dediği yerde, borç ilişkisi de kurulmaktadır. Tüketici kültürünü hem geliştiren hem de bu kültürden etkilenen finansın "borç kültürü oluşturması" kaçınılmazdır (Harvey, 2015, 70; Karahanoğulları, 2008, 229). Borç kültürünün oluşmasının bir boyutu sermaye birikimiyken, diğer boyutu borcu kültürün bir parçası haline getirecek kadar çok kişinin söz konusu ilişkiyi tesis etmesidir. Ali Rıza Güngen, Susanne Soederberg'in eserine yazdığı önsözde finansın genele yayılmasını finansın demokratikleşmesi olarak ifade ederek 'finansın demokratikleşmesi'nden kastın ne olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Finansın demokratikleşmesi olarak yorumlanan süreç bütün hızıyla devam etmekteydi. Aslında bahsedilen kapsayıcılık ya da demokratikleşme para toplumunun bir üyesi olmak, piyasa nimetlerinden faydalanabilmek ve diğerleriyle 'eşit' bir şekilde sömürülebilmekten ibaretti (Soederberg, 2016, 14).

Finansın demokratikleşmesinin kavramsal olarak sorunları bulunmaktadır. Şöyle ki, bu dönemde finans demokratikleşmemiştir. Yani demos ve kratosun birleşimiyle ilişkilenecek yerine demosa yayılmıştır. Nitekim Güngen'in bahsettiği "eşit bir şekilde sömürülebilme" de söz konusu değildir. Çünkü borç ilişkisini kuran finansal ilişki, genele yayılsa da nüfusu gelir, etnisite, kentleşme ve sektörel mensubiyet gibi çok sayıda kategoride ayrı ayrı değerlendirmektedir. Dolayısıyla borç demosa yayılırken, demosu kendi içerisinde eşit olmayan şekilde kategorize etmektedir. Fakat 21. yüzyılda demosa yayılan borç ilişkisi, sermaye birikiminin yeni bir özelliği olarak öne çıkmış ve "kitlese katılım"ı esas almıştır (Fumagalli ve Mezzadra, 2012, 117). Böylece borçlanma üzerinden kurulan ilişki, sadece bireyler bazında kalmamış, toplulukların davranışlarını belirleyen bir niteliğe de bürünmüştür. Bu kapsamda, finansallaşma [ve borç]⁵ bir sosyal eyleyenliği temsil eder (Haiven, 2016, 14). Bu sosyal eyleyenlik durumu, Haiven'in belirttiği gibi, dispositife bağlanır:

Finansal metaforlar, uygulamalar, anlatılar, idealler, ölçümler, ideolojiler ve kimliklerin sosyal dokunun her yerinde iç içe geçmiş dağınık görünümü ile finansallaşmanın sosyal dokunun çeşitli unsurlarının kapitalist birikimin gitgide karmaşıklaşan düzeninin hizmetine sokulmasını sağlayan yeni bir dizi tekniği ve dispozitif'i temsil etmesiyle ilgileniyorum (Haiven, 2016, 14).

⁵ Köşeli parantez içindeki ekleme bana aittir.

Haiven'in ilgilendiği konuyu borç üzerinden okuduğumuzda, borç ilişkisinin çoğaltılması, borcun nüfusa yayılarak bir yönetim dispositifi haline getirilmesi, borç üzerinden davranışların ve eyleyenliğin belirlenmesi yoluyla öznellik üretimidir. Yani borç, bir iktidar dispositifi olarak hem nüfusu konu edinir hem de bireysel bazda öznellikler üretir. Haiven'e göre, bu süreç "insan eylemlerini anlama ve koordine etmeye yönelik dil, metafor ve imgelerin derinliklerine kök salmış bir sistem" oluşturur (Haiven, 2016, 74). Fumagalli ve Mezzadra da bu sürecin sadece egemenliğin doğrudan uygulanışıyla açıklanamayacağı ve insan davranışlarının yönetilmesi üzerinden okunması gerektiğine yoğunlaşmaktadır (2012, 123). İnsan davranışlarının yönetilmesiyle üretilen öznellik biçimleri, iktidarın borç dispositifiyle birlikte ortaya çıkmasını getirmektedir.

2.1.1. *Homo-Debitor*'ın Oluşumu

Ekonominin finansallaşmış halinin her yere sirayet etmesinin aracı kredi ve borçtur. Kredi, borç ilişkisini mümkün kılar. Kredi sözleşmesi şeklinde hukuksallaştırılan borç, geri ödeme yükümlülüğünü cezai şartlara bağlar. Kredi dolayısıyla borçlanan, öznellik edinir ve iktidar dispositifinin konusu haline gelir. Peki, kapitalizmin finansallaşma evresinde borç nasıl bir yönetim dispositifi haline gelir?

Borcun iktidar dispositifi haline gelmesini anlamanın ilk yolu kredi ve borç kelimelerinin etimolojik kökenlerine bakmaktır: "Borç anlamındaki kredi sözcüğünün Latince kökü credo, 'inanıyorum' anlamına gelmektedir. Borç veren kişi, borcu alanın borcunu parasal eşdeğerinde ödeyeceğine güvenen kişidir" (Skidelsky, 2021, 55). Bu etimolojik yakınlık, borçlu insana hem geri ödeme yükümlülüğü hem de duygu içeren kavramlarla anlam içermektedir. Dolayısıyla bir öznellik ve iktidar ilişkisi ortaya çıkarmaktadır.

Borç toplumların gündemine girdiği günden beri sadece iktisadi bir değer olarak değil, toplumsal, kültürel ve etik bir değer olarak da işlev görmüştür. Borcun bu özelliği, onun ilerleyen dönemlerde dispositif haline gelmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Borcun teolojik köklerini araştıran Graeber, insanlara borçlu olmakla Tanrı'ya borçlu olmak arasındaki yakın ilişkiyi tespit eder (2015, 62). Borç üzerinden kurulan bu teolojik

kökensellik, onu iktisadı aşan boyutlarla buluşturmaktadır. Bu boyutlardan biri şükran hissi, diğeri ise borç ödemenin ahlakilik içerisinde değerlendirilmesidir (Graeber, 2015, 7-15). Böylece borç kişiler arasındaki ilişkileri iktisat-aşırı hale getirmektedir. Hem maddi geri dönüşü hem de ahlaki olma ölçütü olarak nitelendirilmektedir. Borç, bireylerin toplum içerisindeki konumu, değer yüklü sıfatlarla tanımlanması gibi çok sayıda iktisat-dışı betimlemenin göstergesi haline gelir. Borç ödeme ahlaki olma ölçüsü olarak değerlendirilir (Lazzarato, 2020, 45). Bu ahlaki olma ölçüsüne suçluluk eşlik eder: “Siz borçlarınızdan sorumlu olursunuz ve hayatınızda yarattığı zorluklardan ötürü suçluluk duyarsınız. Borçlandırılan, suçluluğu yaşam biçimine dönüştüren mutsuz bir bilinçtir” (Hardt ve Negri, 2013, 18). Bu kapsamda borcunu ödeyemeyen birey hem hukuki olarak cezanın konusu haline getirilmekte hem de ahlaki olarak kötü insan olarak değerlendirilmektedir (Graeber, 2015, 15). Özneleştirme teknikleri gerek maddi cezalandırma boyutu gerekse de manevi toplumsal tanımlanma boyutuyla gerçekleştirilmektedir. Birey, borç ilişkisiyle ceza tehdidi ve ahlaki kötülükle karşı karşıya bırakılır. Böylece davranışları yönetilir. Toplum/birey, devletin ve sermaye arasındaki bu sarmal ilişki ağını kuran borç ilişkisidir. Söz konusu ilişki ağı toplumda düzeni sağlayan bir sorumluluk duygusu üretir (Graeber, 2015, 134).

Her siyasal düzen, bir politik ekonomi örüntüsüne işaret eder. Siyasal düzenle sağlanan şey sadece uyum değil, kapitalist toplumlarda sermaye birikim yollarının da sağlanmasıdır. Bu açıdan özneleştirme tekniklerinin sübuta erdiği, bilişsel ve duygusal etkileri bulunan, teolojik ve tarihsel köklere sahip olan borç, finansallaşma üzerinden genele yayıldıkça, yani nüfusu ilgilendirdikçe bir dispositif olarak örgütlenir. Lazzarato, borcun dispositif olarak örgütlenmesi sürecini şu şekilde açıklar: “Her ekonomik, politik ya da sosyal dispozitif, iktidarın kendine has etkilerini yaratır, özgül taktikler ve stratejileri harekete geçirir, farklı tabiiyet ve boyun eğdirme süreçlerine göre ‘yönetilenleri’ kuşatır” (2020, 81). Böylece borç kontrol eder, disipline sokar ve yönetilenleri hayatta kalma stratejileri üretmeye getirir (Hardt ve Negri, 2013, 18).

Bu kuşatma sadece borçlu insanın zorunluluklarıyla açıklanamaz. Tek taraflı bir zorunluluk ilişkisi aşılır ve ilişki daha ötesine taşınır. Borçlu insan, ceza ve ahlaki yükümlülüğün bir araya gelmesi neticesinde bir duygu yapısına dönüşür (Dienst, 2015,

38). Üretilen duygu, öznelğin tesisinde önemli bir bileşen haline gelir. Cezai ve duygusal bileşim, borçlu insanı devlete ve sermaye akımlarına daha fazla bağlı hale getirir. Borçlu insanın gündelik yaşamını idame ettirdiği her an söz konusu duygunun yaşama sırayeti daha güçlü gerçekleşir. Böylece nüfusa yayılan finansallaşmış kapitalizm döneminde borç, bir yaşam kipi haline getirilmiştir (Karadağ, 2020, 241). Bu yönüyle de borç, öznellik üreterek bireyleri kuşatan bir dispoziyona dönüşmüştür: “Kredi ya da borç ve onun alacaklı-borçlu ilişkisi, öznelğin üretilmesinin ve denetiminin özgül tarzlarını ima eden kendine has bir iktidar ilişkisi tesis eder” (Lazzarato, 2020, 25). İktidar üreten ilişkilerin bağlandığı biçim yönetimseliktir: “Borç, insanın hayal gücünü kısıtlayan ve bireyi gelecek tasavvurundan yoksun bırakan neoliberal bir yönetimsellik biçimidir” (Taşkale, 2015, 158).

Borçlu insan, artık genele yayılmış ve politik ekonomi içerisinde anlamlı hale gelen bir öznelliktir. Lazzarato “homo-economicus”un bu özel biçimine “homo-debitor” (borçlandırılmış insan) der. Ona göre: “Borçlandırılmış insan doğumundan ölümüne kadar, kendisine tüm hayatı boyunca eşlik edecek bir alacaklı-borçlu iktidar ilişkisine tabidir. Eskiden cemiyete, tanrılara, atalara karşı borçluysak da artık Sermaye ‘tanrı’sına borçluyuz” (2020, 27).

21. yüzyıl kapitalizminin *homo-economicus* üretiminin bir parçasıdır *homo-debitor*. Bu insan tipi, belli bir yaşam kipi içerisinde varlığını sağlamaktadır. Bu varlık, sermayeyle doğrudan ilişkili yaşam sürmektedir. Bu da *homo-debitorun* normalleştirilmesi ve rutinleştirilmesini gerektirir. Bu yaşam kipi kuşkusuz borç alan için geleceği kurtarma arayışının süreklilişmesini getirmektedir. William Shakespeare, borç almakla bireyin tutum gücü arasındaki ters orantıyı şu şekilde ifade eder: “Borç almaksa tutum gücünü yıpratır” (Akt. Skidelsky, 2021, 55). Yani borç ilişkisi her kurulduğunda sermaye ve devlete karşı daha fazla güçsüzleşmiş bireyler ve bireyler topluluğu ortaya çıkmaktadır. Sermaye bağımlılık ilişkilerini derinleştirmekte, devlet toplum ve bireyler üzerindeki gücünü tahkim etmektedir.

2.1.2. Nüfusun Borçlanması

Krediyle borçlanmanın öznelik üretmesi 2000’li yıllarda hız kazanarak iktidar şebekesinin genişlemesine neden olmuştur. 2000’li yıllarda her ekonomik ve/ya siyasal sıkışma daha fazla finansallaşma, dolayısıyla daha fazla borçlanma dalgası yaratmıştı. Bu dalganın yaratılmasında teknolojik gelişmelerin etkisi olmakla birlikte kapitalist birikim yöntemlerinin politik olarak tercih edilmesi belirleyici etkindir. Nitekim 2000’li yıllardaki ekonomik krizlere politik ekonomi kapsamındaki müdahaleler ve tercihler borçla yönetmenin nüfusa yayılmasının nicel göstergelerini ortaya koymaktadır.

2001 yılında yaşanan dot.com krizinin akabinde daha fazla finansallaşma ve borçlandırma gerçekleşmişti. 2008 krizi de benzer sonuçlar üretti. 2008 yılına doğru ekonomik göstergeler, sistemik sorunun ulaştığı düzeye işaret etmekteydi. Bu sorunlu göstergeler, 2008 krizi olarak bilinen krizi çağırmakta ve sonuçları itibariyle dünya ekonomisini doğrudan etkileyecek bir niteliğe bürünmekteydi. 2008’de finansal balonun şişmesi ve bu balona önlem alınmaması dünyayı etkileyen birtakım sorunları beraberinde getirdi. Finansal derinleşme hem coğrafi sınırları aşarken hem de yoksul-güvencesiz sınıflara doğru da genişlemekteydi. Bu genişleme, riskleri çoğaltmakta, risklerin artışı kâr iştahını kabartmaktaydı. Bu döngü, 2008’de tüm dünyayı etkileyen iktisadi krizin arka planını oluşturmaktaydı.

Bu krizde rol alan borç ilişkisinin en çarpıcı boyutu, sadece üst ve orta sınıfların borçlanması değil, bilakis alt sınıfların da borç ilişkisine dahil edilmesiydi. Borcun genelleşmesi küresel borç miktarlarına şu şekilde yansımıştır: “2000’lerin başında 87 trilyon dolar olan toplam küresel borçlar, 2007’de 142 trilyon dolara, 2014’te ise 199 trilyon dolara ulaşarak toplam dünya GSYİH’sinin 3 katına çıktı” (Orhangazi, 2020, 43). Borç ilişkilerinin genelleşmesi kapsamında yoksulların finansal sisteme dahil edilmesi 2008 krizinin en belirgin sebeplerinden biriydi (Akçay ve Güngen, 2016, 56). Kredi ve banka kartlarının toplam nakit-dışı işlem değerine oranı 2001 yılında ABD’de yüzde 2,5 oranında iken aynı tarihte Japonya’da bu oran yüzde 1’in altında seyretmiştir. Yani kredi ve banka kartları, diğer finansal enstrümanlar karşısında düşük oranlardaydı. Fakat bu rakamların, 2007 yılı itibariyle ABD’de yüzde 5 oranına yaklaşmış, Japonya’da yüzde 1 oranına (Lapavitsas, 2019, 114) ulaşmış olması borç ilişkilerindeki hızlı büyümenin

yarattığı riskler ile nüfusa yayılan borçlanmaya işaret etmekteydi. Bu dönemde finansallaşmanın genişlemesi küresel bir fenomen olarak öne çıkmıştır. Ali Rıza Güngen 2008-2009 sonrasında finansal kaynağa ulaşma kolaylığı yakalayan Güney ülkelerinde düşük faiz ortamının da etkisiyle hızlı kredi genişlemesi ve borçlanmanın kolaylaşması aşamalarının yaşandığını ifade etmektedir (2022, 203). Güngen'in bir başka çalışmasında belirttiği üzere "Becker vd. (2010) yüksek faiz oranları ve sermaye hareketlerine bağlı olarak 'çevresel finansallaşma'nın birçok ülkede yaşandığını kaydetmişlerdir" (Güngen, 2015, 26).

Finansallaşma ve borç ilişkisinin hacim olarak büyümesinde bir yandan alt sınıfların sisteme dahil edilmesi diğer yandan ise devletin söz konusu genişlemeleri belli kriterlerle sınırlamamasının doğrudan etkisi olmuştur. Bu bağlamıyla 2008 krizi bağlamındaki tartışmalarda her ne kadar devlet, krize müdahale -kriz sonrası- üzerinden değerlendirilse de gözden kaçırılmaması gereken nokta, devletin 2008 krizi öncesi de krize zemin hazırlayan uygulamalarla devrede olmasıdır (Skidelsky, 2021, 374). Bu uygulamaların esasında nüfusun borçlandırılması vardır. Nüfus kredi yoluyla borçlandırılarak daha fazla bağımlı kılınmaktadır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere, ABD'deki konut ve tüketici kredisi borçları 2001 yılından 2008 yılına kadar sürekli bir artış göstermiş, 2008 yılına gelindiğinde konut kredileri iki katına çıkarken, tüketici kredilerinde yüzde 50 artış sağlanmıştır. Bireyler kredi yoluyla borçlandırılarak borcun genelleşmesi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4. ABD'de Konut ve Tüketici Kredisi Borçları, 2001-2008 (Milyar Dolar)

Yıllar	Konut Kredisi Borçları	Tüketici Kredisi Borçları
2001	7.498	1.867
2002	8.400	1.974
2003	9.399	2.078
2004	10.666	2.192
2005	12.108	2.285
2006	13.488	2.388

2007	14.562	2.519
2008	14.640	2.563

Kaynak: Karataş (2011, 104)

Konut ve tüketici kredisiyle kurulan borç ilişkisi alt sınıflara doğru genişledikçe riskleri daha fazla büyümüştür (Akçay ve Güngen, 2016, 56). Böylece ABD’de borçlarını geri ödeme imkânı olmayanların —belli bir sömürü planlaması içerisinde— sisteme dahil edilmesi krizin temel sebeplerinden biri haline gelmiştir (Bauman, 2019a, 35). 2001 itibariyle tüm nüfusu hedef alan bu finansal anlayış, kârı arttırmak isteyen piyasa aktörleri ve buna yol veren kamu otoriteleri üçgeninde, gelir düzeyi en altta olan sınıflara yönelik borç ilişkisini yayma isteği geri ödemelerle ilgili sorun yaratmış ve sistem kırılğan hale gelmişti (Figenkaplan, 2019, 18). Nihayetinde ortaya çıkan bu kriz, “ABD’de 2008 yılında konut fiyatların düşmeye başlaması sonrasında, birbirini tetikleyen bir dizi olaylar zinciri sonucunda kapitalizmin tarihinin en büyük krizlerinden biri” olarak kayda geçti (2016, 22).

Krizin ortaya çıkmasının temel dinamiklerinden biri, borçlu insanın (*homo-debitor*) yaratılmasında yaşanan aşırı hız ve buna ilişkin kamu otoritelerinin yol açıcı tutumudur. Bu sebepler neticesinde yanılısama üreten bir “borç refahçılığı” başgöstermiştir. Soedeberg borç refahçılığının bağımlılık etkisi yaratmasına vurgu yaparak yanılısamanın normalleştirildiğini ifade etmektedir: “Borç refahçılığı ... artık nüfusun kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak için yüksek fiyatlı kredilere giderek artan bağımlılığını etkin bir şekilde yeniden yapılandırıp, normalleştirmektedir” (Soedeberg, 2016, 88).

Bu normalleşme, toplumsal açıdan krediye durmaksızın artan talebin, yani bireylerin artan şekilde *homo-debitora* dönüşme talebinin sonuçlarından biridir. Borcun toplumsallaşması 2008 krizini beslemiş, dot.com krizinden sonra artan gevşek para politikaları finans kurumlarının daha fazla sanal para üreterek (Lapavitsas, 2017a, 10) borçlandırmayı yaymasını —diğer taraftan baktığımızda daha fazla *homo-debitor* üretilmesini— sağlamıştır. Paranın hayali olarak üretim skalasının genişlemesiyle bireylerin reel birikimi arasındaki makas açıldıkça sistemik problemlerin doğuşuna neden olan zemin güçlenmiştir (Lapavitsas, 2017a, 18).

Borcun genelleşmesinin etkisiyle ortaya çıkan 2008 krizi hem sektörel hem ulusal ekonomiler bazında tüm küreye yayılmıştır. 2008 krizi sonuçları itibariyle de ülke ekonomilerinin sınırlarını aşan etkiler yaratmıştır. Öte yandan finansallaşmış ekonomide, finans merkezli krizin diğer sektörler-alanlar itibariyle etkilerini hissetmesi krizin küresel bir fenomen olduğuna işaret etmektedir. Graeber, 2008 krizinin finans alanını aşan kapsamını şu şekilde betimlemiştir:

Eylül 2008’de, dünyayı neredeyse durma noktasına getiren finansal krizin başlangıcı yaşandı. Dünya ekonomisi birçok açıdan durdu da: gemiler okyanuslarda gidip gelmez oldu, binlercesi kuru havuzlara alındı. Bina yapmadığı için inşaat vinçleri söküldü (2015, 21).

Bankacılık sektörünün merkezinde olduğu ve borç ilişkilerine dayanan bu kriz, yukarıda da ifade edildiği gibi, kısa sürede çok sayıda sektöre yayılmıştı. 2008 krizinin etkilerini sektörel baz yerine ülkeler bazında inceleyen Brenner, bu krizi bir salgına benzetmiş ve yayılımını şu şekilde ifade etmiştir:

Salgın tüm dünyaya yayıldı. Amerika’nın en büyük konut kredi şirketlerinden biri olan American Home Mortgage, iflasını ilan etti ve bir Fransız bankası olan BNP Paribas, borç verme piyasasının yok olduğunu söyleyerek 2 milyar euro tutarındaki fonlarından üçünü dondurdu. Alman SachsenLB Bankası’nın çöküşün eşğine gelmesiyle birlikte Avrupa’dan Çin’e kadar pek çok bankanın, kendilerine büyük zararlara yol açan yüksek riskli sub-prime borçlarını satın aldıkları ortaya çıktı (Brenner, 2011, 121).

2008 yılından sonra da finansallaşma derinleştirilmiş ve borç genele yayılmaya devam etmiştir. Bireyler açısından yaşamak için borç almak artık kaçınılmaz hale gelmeye başlamıştır. Bu durumun merkezinde ise 2008 krizine müdahale etmesiyle devlet vardır. 2008 yılında yaşanan ekonomik sorunlar karşısında devlet merkezli müdahaleler gerçekleşmiştir. Bu müdahaleler krizin sebeplerini ortadan kaldırmamış, bilakis ileriye doğru atılma diyebileceğimiz finansal derinleşmeyi gerçekleştirmiştir. Ülkelerin müdahalesi, Merkez Bankaları aracılığıyla olmuştur: “2008 finansal krizi sonrası başta FED olmak üzere pek çok gelişmiş ülke merkez bankası politika faiz oranlarını indirmiş ve reel faizlerin negatif olmasını sağlamıştır” (Şeker, Demirel, 2019, 8). Devlet müdahalesi, batan şirketlerin kamulaştırılmasına kadar varmıştır. Neoliberalizmin serbest piyasanın kutsallaştırılmasına dayanan klasik söylemi boşa çıkmıştır. Bu kapsamda Amerika Merkez Bankası (FED), 26 Kasım 2008’de Bank of America’nın Merrill Lynch

Yatırım Bankasının 50 milyar dolara satın alınmasına izin vermiştir (2019, 12). Devletin müdahalesi sadece ABD’de değil, küresel hegemonik güçlerden biri olan Avrupa’da gerçekleşmiştir. Bu kapsamda Avrupa Merkez Bankası “2011 kasımında 523 bankaya 490 milyar avro, 2012 şubatında 800 bankaya 530 milyar avro borç” (2019, 13) vermek suretiyle müdahalede bulunmuştur. Görüldüğü üzere devletler, 2008 krizinden çıkış için daha fazla finansallaşmayı esas almıştır:

Krizden çıkış için ise parasal genişleme politikalarının popülerlik kazandığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere bu süreçte en önemli araç, ABD Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (AMB) dolayısıyla uluslararası piyasalara sıcak para arzının son yıllarda hızlanması gibi uygulamalar nedeniyle Merkez Bankaları olmaktadır. Örneğin küresel krizin başlangıcı kabul edilen 2007 yılı ağustos ayında 866 milyar dolar olan FED’in bilanço büyüklüğü kriz sonrasında 3,5 kat artarken; Ağustos 2007-Eylül 2012 arasında AB içerisinde parasal genişleme süreçlerini yürüten AMB’nin bilanço büyüklüğü ise 1,2 milyon Euro’dan 2,7 kat artarak 3,2 trilyon Euro’ya yükselmiştir (Boyratz, 2021, 427).

Yani 2008 krizine karşı alınan devlet önlemleri şirket kurtarmalarından Merkez Bankası müdahalelerine, satın almalarından yeni kredilerin açılmasına kadar geniş skalada seyretmiştir (Erdönmez Ataman, 2009, 91-96). Tüm dünya ekonomisini etkileyecek şekilde ABD Merkez Bankası tarafından 2008 krizinden çıkış için alınan önlemler şöyle sıralanabilir: düşük faiz, parasal genişleme, kurtarma planı, vergi indirimleri. Bu önlemler kendi başına piyasadaki parayı arttırmış ve finansallaşmayı daha fazla arttırmıştır. Lazzarato kapitalizmin “astronomik rakamlarda para şırınga edilerek hayatta” tutulduğunu belirtir (Lazzarato, 2020, 129). “*Monthly Review*, borç artışını bir tür uyuşturucu bağımlılığına benzeterek” her seferinde daha fazla uyuşturucuya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmekteydi (Akt. Foster, 2011, 16). Bauman da benzer şekilde şunu kaydetmektedir: “kredi ile yaşamak diğer birkaç uyuşturucu gibi bağımlılık yapıcıdır ve sunulan diğer sakinleştiricilerden daha bağımlılık yapıcı olduğu kesindir” (2019a, 37).

2008 krizine müdahale biçim ve içerikleriyle devletler, finansal piyasaların “işleyişinin yapı ve organizasyonunun tesis edilmesine eşlik ettiler” (Lazzarato, 2020, 23). Böylece nüfus borçla yaşamaya daha fazla bağımlı kılındı. Borcun daha fazla toplumsallaşmasını getiren bu süreçten sonra 21. yüzyıl kapitalizmi açısından borcun hem krizlerin sebebi hem de çaresi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır (Dienst, 2015, 35). Devlet bu süreçte, ödenemeyen borçların faillerini daha fazla borçlandırmak suretiyle uyuşturucu etkisine

maruz bırakmıştır. Yani devlet müdahaleleri, yurttaşları ve ekonomik sistemi borçtan arındırmak yerine, borçlandırmayı arttırmak suretiyle bir yandan *homo-debitor* konumunun güçlenmesini, diğer yandan ise finansal kuruluşların kurtarılması ve yeniden karlarını arttırmasını sağlamıştır.

Tablo 5, 2008 krizine rağmen borçlanmanın arttığını göstermektedir. Borçlanmanın artışı uyuşturucu etkisi yaratmanın yanı sıra yeni bir borçlanma furiasının başlamasına neden olmuştur. Tablo 5’te görüldüğü üzere 2008 krizinden doğrudan etkilenen İtalya ve Fransa’ya ait hanehalkları ve hayır kurumlarının borçları 2008 krizine rağmen artışını sürdürmüştür. İtalya’da 2015 yılı itibariyle 2008 yılına oranla yüzde 8 civarında bir artış gerçekleşmiş, Fransa’da bu artış yüzde 10 civarında olmuştur. İspanya’da ise 2015 yılında 2008 yılına göre düşüş yaşansa da 2001 yılına göre hâlâ yüzde 50 oranında bir artışın olduğu görülmektedir.

Tablo 5. İtalya, Fransa ve İspanya’da Hanehalkları ve Hayır Kurumlarının Borçlarının Net Harcanabilir Gelirlere Oranı (%)

Ülkeler	2002	2008	2015
İtalya	54,49	81,59	89,24
Fransa	74,76	98,69	108,3
İspanya	84,22	150,2	121,7

Kaynak: Gürcan (2019/2, 83).

Dünyanın en gelişmiş ekonomileri arasında yer alan bu üç ülkeye ait veriler, 2008’den sonra devam eden borçlandırma siyasetine işaret etmektedir. Bu kapsamda, başta alt sınıflar olmak üzere her türlü sınıfsal grubun finansallaştığı, özellikle işçiler ve yoksullar üzerinden finansallaşmanın sürdüğü dönem devamlılık göstermektedir (Lapavitsas, 2017b, 53). Nitekim hemen hemen her OECD ülkesinde hane halkları borçlarının 2008 yılından beri istikrarlı şekilde artması bu devamlılık ilişkisinin bir başka göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır (Robinson, 2019/2, 16).

Tablo 6. OECD üyesi olan ve Türkiye'ye Benzer Bazı Ekonomilerdeki Ülkelerin Hanehalkı Borçlarının Harcanabilir Gelire Oranı (%)

Ülke	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İtalya	80,8	85,7	89,5	89,0	91,1	89,5
Brezilya	---	34,7	48,6	50,8	52,3	53,1
Polonya	51,5	52,8	57,0	60,2	58,3	60,0
Rusya	---	---	---	22,8	26,6	30,5

Kaynak: OECD (2022a)

Tablo 6'da görüldüğü üzere, OECD üyesi olan ve Türkiye ile benzer ekonomilere sahip olan İtalya, Brezilya, Polonya ve Rusya'da hanehalkı borçlarının harcanabilir gelir oranları sürekli artmıştır. Benzer bir artışın yaşandığı ABD'de de durum farklı değildir: “2012’de yapılan bir çalışmaya göre ABD’de hane halklarının yüzde 40’ı temel ihtiyaçlarını karşılamak için kredi kartına başvurmaktadır. Yıllık 50.000 dolar geliri olan hanelerde bu oran yüzde 45’e çıkmaktadır” diyen Soedeberg, takvim yaprakları 2012 yılını vurduğunda borcun gündelik yaşam açısından zorunluluğuna ve dolayısıyla kültür haline gelip yerleşmesine işaret etmektedir (Soedeberg, 2016, 135). Borcun gündelik yaşamın normal bir parçası olması ve kültür haline gelmesi, borçla yönetme dispoitifinin yerleşik hale geldiğini göstermektedir.

Borcun toplumsallaşmasındaki devamlılık, borçla yönetme dispoitifinin terk edilmediğini, bilakis bir yönetim aygıtı olarak krize rağmen daha fazla örgütlendiğini göstermektedir. Nitekim borcun toplumsallaşmasını dönemin temel politik ekonomi göstergelerinden biri sayan Marazzi şunu kaydetmektedir: “...Hane ekonomilerinin borçlanması ve buna paralel olarak ABD ya da Avrupa’da tasarruflarda görülen az ya da çok belirgin düşüş, finansal kapitalizmin genişletilmesini ve küresel ölçekte yeniden üretilmesini sağlayan şeydir” (2014, 188). Bireylerin sisteme entegrasyonunu sağlayan motivasyon açısından baktığımızda ise Soedeberg’in şu ifadeleri, borcun toplumsallaşmasına neden olan temel psikolojik atmosferi göstermektedir: “Borçlanma, marjinalleşmenin acısını bertaraf etmek, azaltmak ya da en azından ertelemek için son bir umut” (Soedeberg, 2016, 19).

Son umut, bitimsiz bir devinim yaratmıştır. Yani borcu borçla idare etmeye dayanan “...2009 yılında, kredi kartı kullanıcılarının yüzde 56’sının ödenmemiş kredi kartı hesaplarına sahip olması gerçeği” (Soedeberg, 2016, 139) son umudun “takla attırmak” denen, borcun borçla kapatılması yaklaşımını bireyler-haneler-şirketler açısından geliştirmiştir. Bu yaklaşım neticesinde 2011 yılında “toplam ödenmemiş borç 296,1 milyar doları” (2016, 139) bulmuştur. Bu durum sistemin borçları azaltmak ya da finansallaşmayı dizginlemek yerine sistemik problemleri ehliileştirmek ve fakat borcu toplumsallaştırmaya devam etmek niyetini ortaya koymaktadır. Bu niyetle birlikte borçla yönetme dispositifi bireyleri ve toplulukları iktidarın üretimine hazır hale getirmektedir.

2.1.3. Borçla Yaşam

Borçla yönetme dispositifi finansallaşma, kredi ve borçlandırma üçgeninde hayat bulur. 21. yüzyıl ise kapitalizmin her krizinde biraz daha finansallaşarak politik ekonominin dönüştürüldüğü bir çağdır. Bu çağın alamet-i farikası yaşamak için sürekli borçlanma zorunluluğunun oluşmaya başlamasıdır. Borçla yaşamının taşları, finansal varlıkların ve kredi kullanım kanallarının açılmasıyla döşenmektedir. Bu kapsamda küresel finansal varlıklar, 1995 yılı itibariyle 66 trilyon dolar bir hacme sahipken, 2005 yılına gelindiğinde bu hacim 142 trilyon dolar olarak gerçekleşmiş, 2006 yılında ise 167 trilyon dolar gibi bir seviyeye ulaşmıştır (Painciera 2017, 277). Bu veriler, finansallaşmanın yaşamın her alanına yayıldığını ve finansal varlıkların borçlandırma yoluyla sermaye birikim yolu haline geldiğini göstermektedir.

Finansal varlıkların artışına paralel olarak bankaların kârlarının artması bir başka borçlandırma göstergesidir. Çünkü bankalar ne kadar çok kredi verip borçlandırır, o denli faiz geliri elde etmekte ve kâr sağlamaktadır. Tablo 7’den de görüldüğü üzere, 1988-2005 yılları arasında banka kârlarının GSYİH’ye oranı ABD’de yüzde 250 civarında, İspanya’da yüzde 150’ye yakın, Fransa’da ise yüzde 75 civarında artış göstermiştir. Öte yandan “daha çok spekülâtif fonların coşturduğu bu para ticaretinin ulaştığı yekûn 1992’de 820 milyar doları, 2004’te ise 1,8 trilyon aşamamıştı. Bu koşullar altında, *The Economist*’ten (21-28 Mart 2008) öğrendiğimize göre de 2007 yılında ABD’de finans sektörü, çalışan nüfusun %5’i ile toplam kârın %40’ını sağlamayı başardı” (Timur, 2014,

62). Bu durum, bankaların daha fazla para hacmiyle, daha fazla kişiye, daha fazla miktarda kredi verip faiz üzerinden büyük kârlar edindiğini göstermektedir.

Tablo 7. Banka Kârlarının GSYİH'ye Oranı (%)

Ülke	1988	2005
ABD	0,74	1,62
İspanya	1,42	1,77
Fransa	0,96	1,53

Kaynak: Dos Santos (2017, 132).

Küresel kapitalizmin amiral gemisi olan ve küresel politik ekonominin belirlenmesinde kuşkusuz en belirleyici güç olarak öne çıkan ABD'deki finansallaşma süreçleri hem doların dünya parası olması hem de ABD'nin hegemonik güç olmasından kaynaklı dünya politik ekonomisini doğrudan etkilemektedir. Bu sebeple, ABD'deki finansallaşma süreçlerine baktığımızda kredi ve borç dolayısıyla kurulan düzeni çok net şekilde görmek mümkün hale gelmektedir. Tablo 8'de ABD'nin en büyük dört kredi dağıtıcısının 2009 yılı itibariyle dağıttığı kredilerin hacmi görülmektedir. Buna göre, ilk dört dağıtıcı 2009 yılı itibariyle 632,69 milyar dolar kredi dağıtmıştır.

Tablo 8. ABD'nin en büyük dört kredi kartı dağıtıcısı, 2009 (Milyar Dolar)

Banka	Verilen Kredi
Bank of America/MBNA	194,70
Chase	184,09
Citi	148,90
American Express	105,00

Kaynak: Soedeberg (2016)

ABD'de büyük bankalar açısından 2006 yılı itibariyle bireylere verilen kredilerin toplam krediler içindeki portföy payı Citigroup için yüzde 77,7; Bank of America için yüzde 76,3 ve HSBC için yüzde 40,5'tir (dos Santos, 2017, 135). Yani verilen krediler içerisinde de bireylere verilen krediler geniş bir hacmi kapsamakta, borçlandırılmış insanın imaline katkı sağlamaktadır. Böylece yukarıda bahsedilen veriler bankaların kâr elde eden aracılar olduğu ve borçlu insanın imalinin tüm nüfusa doğru yayıldığı zemine işaret etmektedir.

Finansal varlıklar ve borçlandırma yöntemlerinin artması borcun genelleşmesini ortaya çıkarmıştır. Devlet müdahalelerinin finansal derinleşmeye ve daha fazla borçlanmaya sebep olması ve borç refahçılığının süreklilik kazanması bir noktadan sonra hanehalkları ve bireyler açısından gelirinden daha fazla borçlu olma durumunu yaratmıştır. Bu durum borç öznelliğinin ortaya çıkmasına, bireylerin davranışlarının belirlenmesine ve dolayısıyla borçla yönetme dispozitifinin işler hale gelmesine neden olmaktadır.

Tablo 9’da yılları esas alan karşılaştırmaya bakıldığında hane halklarının artık gelirlerinden fazla borçlandığı, yani borçla yaşadığı görülmektedir. Neoliberalizme geçilen 1970’lerden beri artan borçlanma, 2001-2007 periyodunda artık hanehalklarının gelirlerini aşarak yüzde 122 gibi bir orana ulaşmıştır. Bu bakımdan söz konusu dönemde haneler, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut gelirleriyle yetinememekte ve bu ihtiyaçları gelirlerinden fazla borçlanarak sağlamaktadır. Borçla yaşamak, geri ödeme yükümlülüğü, yeniden borçlanma ihtiyacı ve geleceğin ipotek altına alınması boyutlarıyla ABD’li hanehalklarının davranışlarını yönlendirmeye başlamıştır.

Tablo 9. ABD’de Hanehalkı Borçlarının Gelire Oranı (%)

Yıllar	Hanehalkı Borcu/Gelir
1971-1980	68.3
1981-1990	77.1
1991-2000	94.5
2001-2007	122.0

Kaynak: Minqi Li (2008, 107)

Finansallaşma ve elde edilen gelirden fazla borçlanarak yaşama sadece ABD’ye özgü değildir. 2000’li yıllarda ABD’de ev idaresinin borçlanma oranları, hanelerin gelirlerine oranı yüzde 120 iken İngiltere’de bu oran yüzde 140 olarak kayda geçmiştir (Lazzarato, 2020, 17). Yani İngiltere’de haneler gelirlerinin yüzde 40 oranında fazlasını borçlanarak —gelecekte ödenmek üzere— yaşamlarını sürdürmektedir.

Tablo 10. Ülkelerin Hanehalkı Borçlarının Harcanabilir Gelire Oranı, 2015 (%)

Danimarka	Avustralya	İrlanda	Kanada	Kore	Portekiz	Finlandiya	Belçika
293,1	202,4	181,1	178,2	162,3	140,8	125,4	111,7

Kaynak: OECD (2022b)

Tablo 10’da görüldüğü üzere, 2015 yılı itibariyle Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, İrlanda, Kore ve Portekiz gibi gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde hanehalklarının borçları, harcanabilir gelirlerinin seviyesi en düşük yüzde 111,7, en yüksek ise yüzde 293,1 arasındadır. Borcun harcanabilir gelir oranla yüksek olması, yaşamı borçla idame ettirme arayışlarını kaçınılmaz kılmakta ve borçlandırılmışlık hemen herkesin artık ortak paydası haline gelmiştir.

Bireysel bazda bakıldığında da borçlanma düzeylerinin arttığı görülmektedir. Buna göre ABD’de kişi başına düşen tüketici kredisi 2000 yılında beş bin dolar iken, 2005 yılında bu miktar yedi bin doları geçmiştir (Bonner ve Wiggin, 2006, 228). Yani sadece beş yıllık bir süreçte tüketici kredisi, yüzde elliye yakın bir artış gerçekleştirmiştir. Bu beş yıllık zamanda ABD’li yurttaşların ihtiyaçlarını borçlanmayla karşılamak zorunda kalması kadar finansallaşmış kapitalizmin hayali para üretim kapasitesi de dikkat çekicidir. Bu bağlamda, bireyler temel ihtiyaçlarını karşılamak ve/veya tüketim kültürüne uyum sağlamak için gittikçe artan oranda kredi yoluyla borçlanmakta, geleceğe dönük yükümlülükler girmekte ve sorumluluklar almaktadır.

Grafik 1. ABD’de Harcanabilir Gelirin Yüzdesi Olarak Ödenmemiş Tüketici Borcu (-milyar dolar/2000-2005)⁶

Kaynak: Foster (2008, 10).

Grafik 1’de ABD’de ödenmemiş tüketici borçlarının harcanabilir gelir içerisindeki oranı yer almaktadır. Bu orana bakıldığında, beş yıllık zaman içerisinde tüketici borçlarının,

⁶ Veriler John Bellamy Foster’in eserinden (Foster, 2008) alınarak tarafımda grafik haline getirilmiştir.

gelirin yüzde 20 üstüne çıktığı görülmektedir. Yani bireyler gelirleriyle hane halkları borçlarını ödeyemez duruma gelmişlerdir.

ABD’de gerçekleşen borçlanma düzeyini Gayri Safi Yurt İçi Hasıla’ya (GSYİH) oranla ölçmek de mümkündür: “Hanehalkı borçlanması 1980’de GSYİH’nın yüzde 50’si iken bu rakam 2000’de yüzde 71’e, 2007’de yüzde 100’e yükselmiştir” (Tabb, 2008, 21). Yani hane halkı borçlarının miktarı 2007 yılı itibariyle GSYİH’ye eşitlenmiştir. Bireyler ve haneler, GSYİH kadar borçlanarak yaşamakta, finansal kapitalizm hanelere ülkenin yurt içi hasılası kadar ekstra para üretebilmektedir. Yani bir ülkenin iç hasılası kadar hayali para üretilmekte, bireyler geçinmek için bu hayali paraya ihtiyaç duymaktadır. Bu durumun gerçekleşmesini finansallaşma süreçleri ve para üretme teknikleri sağlamakta, dispoitif olarak borç mümkün kılınmaktadır.

İster hane halkı bazında isterse bireysel bazda olsun, gelirden fazla borçlanma, borçlandırılmış insanın ihtiyaçlarını yeni borçlarla karşılamasını, bu durum da geleceğe dönük sürekli borçlanma ihtimalini yaratmıştır. Bu durumu mümkün kılan finansallaşma ve finansal varlıkların artışı, borç ilişkisini toplumun geneline yaymıştır. Bu kapsamda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

- Borç döngüsünün yaygınlığı, daha fazla bireyin borç ilişkisi döngüsüne girmesi,
- Borç ilişkisine girenlerin geleceklerini ipotek olarak sunup karşılığında davranışlarının belli bir düzeyde belirlenmesine gönüllü veya gönülsüz izin vermesi,
- Bu borç döngüsüne girenler, maddi borcun ödenmesi ve manevi gerekliliklerin yerine getirilmesi sorumluluğuyla karşı karşıya kalıp yönetilenler üzerindeki öznellik üretimine dahil olmasıyla iktidar ilişkisinin konusu olması,
- Haneler ve bireyler bazında yaşamın sürdürülmesi için daha fazla borçlanmanın sonuç olarak belirmesi ve bunun gündelik yaşamın olağan bir parça haline gelerek kültürleşmesi.

Nihayetinde, gelecekte ödenmeye sevk edilen borçlanma, hane halklarının finansal sistem ve bu sistemden elde edilmek istenen politik ekonomi hedeflerine daha fazla uyum sağlayıcı öznelliklerin üretilmesine sebep olmaktadır. Bu kapsamda bir yandan borç

ilişkileri genele yayılmış, diğer yandan borç üzerinden öznellikler üretilmiş ve dispozitif iktidar üretiminde işlevsel hale gelmiştir.

2.2. Devlet, Güvenlik ve Borç

Devletin müdahalesi kapsamında borçla yönetmede gerçekleşen devamlılık ve bunu mümkün kılan sistematik yaklaşım ile psikolojik atmosfer neticesinde 2008 yılın sonrasına bırakılan miras daha fazla finansallaşma, kredi ve borç olmuştur. Bu kapsamda, borçla yönetme dispozitifini güçlendirecek şekilde borcun toplumsallaşması sağlanmaya devam etmiştir. Borcun toplumsallaşmasına neden olan bir başka sebep ise doğrudan bireylerin borçlu insan olarak yapılandırılmasının yanı sıra şirket ve devlet borçlarının tüm nüfus üzerine maliyet olarak yüklenmesidir. Devletin özel şirketleri kurtarmak için yaptığı her borç üstlenmesi ya da satın alma, tüm nüfusun belli yükümlülüklerle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu yükümlülüklerin yarattığı maddi yük, mevcut gelirin üstündeki harcamaları borçla karşılayan toplulukların varlığıyla birlikte düşünüldüğünde yeni borçlanmaların artmasıyla sonuçlanmaktadır.

Borcun devlet eliyle genelleştirilmesi yöntemi devletin krize müdahalesiyle ortaya çıkmaktadır. Devletin batan şirketlerin kamulaştırması başta olmak üzere çok sayıda yöntemle çeşitli maliyetleri nüfusa yüklemiştir. Bu maliyetin devlet hazinelerinden karşılanması ve devlet hazinelerinin nüfusun hemen hemen tümünden elde edilen gelirlerle oluşturulması göz önünde bulundurulduğunda söz konusu maliyetin nüfusa yüklendiği görülebilir. Nitekim 2008’de sadece ABD ve Avrupa ülkelerinde değil, aynı zamanda yükselen ekonomilerde de devlet ve şirket borçları artmıştır. 2002-2016 yılları arasında hem devlet hem de şirketlerin borçları sürekli artmış, daha dar bir zaman dilimi olan 2010-2012 yılları arasında devlet ve şirket borçları iki katına çıkmıştır (Akt., Erdem, 2019, 205).

Tablo 11. Genel Hükümet Borçlarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Oranı, 2008-2015 (%)

Ülke	2008	2015
OECD Ortalaması	57,0	83,6
Çek Cumhuriyeti	33,0	51,7
Polonya	75,7	98,8

Meksika	34,3	54,7
İspanya	47,7	111,7

Kaynak: OECD (2022c).

Bir yandan devlet borçları diğer yandan şirket borçlarındaki artış, nüfus açısından maliyeti yüklenme gibi finansallaşmanın derinleştirilmesiyle gerçekleşen potansiyel borç yükümlülüklerinin kapısını aralamıştır. Yine kamu borçlarındaki artış da maliyetlerin bir başka bileşeni olarak öne çıkmıştır. Borçların gelirlere oranının yüzde 100’ü aştığı, gündelik yaşamın idaresinin borç üzerinden sağlandığı bir zamanda ek maliyetlerin, borçlu insanın daha fazla borçlanmasıyla sonuçlandığında kuşku bulunmamaktadır. Böylece borçlu insanın imalinde büyük bir mesafe kat edilmiştir. Oysa devlet borçları, Karl Marx’ın isabetle belirttiği üzere “...kapitalist bir ulusun kolektif olarak sahip olabileceği veya paylaşabileceği tek şey” olmaktadır (Akt. Dienst, 2015, 38). Yani devlet borçlarının artması, borç maliyetlerinin topluma doğru yayılmasını beraberinde getirmekte ve borçlu insanın imalinde daha da mesafe kat edilmesi demektir.

Borcun topluma yayılmasının bir başka yöntemi, devletin temel hakları sağlama görevinden vazgeçmesiyle paralel yürümüştür. Devlet, sadece piyasaya müdahale edip belli maliyetleri topluma transfer etmesiyle değil, aynı zamanda kamusal hakları metalaştırarak borcun toplumsallaşması —ve tabii ki borçlu insanın imalinin sağlanması— sürecinde başat rol oynamıştır. Yani temel yurttaş haklarından yararlanabilmek için borçlanma gereği her geçen gün artmıştır. Buna göre ABD’de öğrenim kredileri 1996-1997’de 2 milyar dolar iken, 2006-2007 yıllarında 17 milyar dolara çıkmıştır. ABD’de hane giderlerindeki dağılım da borcun yaşamda yer edindiği konuma işaret etmektedir. Borcun yaşamdaki yeri açısından çarpıcı bir veri şudur: ABD’de hane gelirlerinin yüzde 14’ü borç ödemelerine giderken, temel gıdaya dahi yüzde 13 harcanmaktadır (Tabb, 2008, 21). Sistemik şekilde yurttaş haklarından yararlanma borçlanmayla mümkün hale getirilmektedir:

Doğrudan ya da dolaylı ücret artışı yoktur (emeklilik) ama tüketim kredisi ve tahvil piyasasına teşvik vardır (emeklilik sandığı ve özel sigorta); barınma hakkı yoktur ama gayrimenkul kredileri vardır; parasız eğitim hakkı yoktur ama eğitim masraflarını karşılamak için borç verilir; risklere karşı yardımlaşma yoktur (işsizlik, sağlık, emeklilik vs.) ama bireysel sigortalara yatırım vardır (Lazzarato, 2020, 84).

Yani neoliberal finans çağında temel haklar dahi ekonomikleştirilmekte (Brown, 2018, 47), borçlanma gereği arttırılmakta ve borçlu insanın imalinde daha fazla mesafe kat edilmektedir. Lazaratto “bireysel borç olmasa da, herkesin yaşamını ağırlığıyla tam anlamıyla ezen kamu borcu söz konusudur, çünkü herkes bu yükü üstlenmek zorundadır” diyerek kurulan bu sistematik *zorunluluk ilişkisine* işaret etmektedir (2020, 31). Devlet hem kurtarma operasyonları hem Merkez Bankası üzerinden ekonomiye müdahaleleri hem de borcu nüfusa yayması itibariyle borçla yönetme dispoitifinin önemli faillerinden biridir. Bu faillik bir yanıyla sermayenin devamlılığını, diğer yanıyla bireylerin daha fazla borçlanmasını getirmektedir. Borçlanma sınırlarının sürekli olarak gelişmesi, borçlandırılmış insanın borçla yönetilmesidir. Bu bağlamıyla, borç dispoitifinin topluma yayılması ve borçlu insanın imalinde devlet sadece müdahale edici değil, oyun kurucu bir role de sahiptir. Devlet borçlu insan imalinde rol alırken sonuçlarından da fayda sağlamaktadır. Çünkü borçlu insan davranışları belli bir çerçeveye sığdırılmış, borç üzerinden kurulan sermaye birikim yolunu normalleştirmiş ve dahil olmuş insandır. Böylece yönetilmesi için borç dispoitifi açısından işlevsel hale gelmiştir. Bu süreç devletin dahil olmasıyla şu şekilde işlemiştir: ekonomi devlet ve piyasa aktörleri eliyle finansallaşmış, kredi üzerinden borçlu insan yaratılmış, gelir ile harcama arasındaki makas açıldıkça borç bu boşluğu doldurmak üzere devreye girmiştir. Borç, giderek her alana yayılmış ve toplumsallaşmıştır. Borçlu insan, hem nicel olarak hem de rıza göstererek bu döngüye dahil edilmesi bakımından yönetilen olarak üretilmiş ve yeniden üretilmiştir.

21. yüzyılın yönetimsellik ağı içerisinde devlet ve borç iki dispoitif olarak işlemiş ve iktidarın üretilmesinde misyon yüklenmiştir. İki dispoitifin birlikte çalışması üzerinden düşünüldüğünde devlet piyasada oyun kurucu rolüyle borçlu insanın imalini sağlamış; borçlu insanın artması devletin tahakküm potansiyelini geliştirmiştir. Dolayısıyla politik ekonomi çerçevesinde, devletin piyasada oyun kuruculuğunu finansallaşmanın kolaylaştırıcı rolünü oynaması bakımından müdahaleci rolü ile devletin bizatihi güvenlik devletine dönüşerek yönetimsellik ağında kendine özgü rolünü oynaması bakımından fail olmasına eklenmiştir.

2.2.1. Şok Doktrini, Devlet ve Piyasa

Devlet ve borçla yönetme dispozitifleri, kitabi neoliberalizm için kati ayrımlarla düşünülmesi gereken dispozitiflerdir. Liberal görüşe göre devlet, piyasaya müdahale etmemeli ve sınırlandırılmalıdır. Bu görüşün gerçek yaşamda karşılığının olmadığı, bilakis devletin er daima hem politik hem de ekonomik alanda var olduğuna defalarca tanık olunmuştur. Nitekim bu ana akım görüşü eleştiren Skidelsky, söz konusu iddianın ideolojik olduğunu ve aldatmacaya dayandığını ifade etmektedir:

... kendini devlet karşıtı olarak tanıtmaya aslında bir aldatmacaydı ve kaynağını kısmen tarihsel perspektif yokluğundan, kısmen de ideolojiden alıyordu: bir piyasa düzeninin eğer devlet gücünün bir eseri değil de, kendiliğinden bir büyümenin sonucu olarak sunulursa çok daha çekici görüldüğü açıktır. Neoliberallerin gerçekte sürekli devlet desteği olmadan bir gün bile var olmayacak olsa da, serbest piyasaya olan inançlarını şaşaalı ilanları eşliğinde, aynı aldatmacaya bugün de sürmektedir (Skidelsky, 2021, 127)

Colin Crouch neoliberalizmin iddia ettiği kadar piyasaya bağlı olmadığını ifade ederek söz konusu keskin ayrım iddiasıyla pratikte yaşanan arasında bir gerilimin ortaya çıktığını belirtmektedir (2014, 10). Bu tartışmaları da içerecek şekilde neoliberal döneme özgü yönetimsellik ağı üzerinden baktığımızda bu iki dispozitifin işleyişi, ekonomi ile siyaset birbirinden net bir şekilde ayrılamayacağını ortaya koymaktadır. Bu dispozitiflerin bir ağı içerisinde işlemesi, yeni iktidar ilişkileri üreterek nüfusun yönetilmesinden öznelliklerin yapılandırılmasına kadar olan genişçe bir skalayı var etmektedir.

Leo Panitch ve Gindin, devlet ile piyasa arasında konan ayrımı sahte olarak niteler ve küresel kapitalizmin oluşturulmasının merkezine devleti yerleştirir (2019, 19). Onlara göre “mülkiyet haklarının korunmasında, sözleşmelerin denetlenmesinde, para birimlerinin istikrar kazanmasında, sınıf ilişkilerini yeniden üretilmesinde, bunalımların sınırlandırılmasında devletlerin rolü, kapitalizmin işleyişinde her zaman belirleyici olmuştur” (Panitch ve Gindin, 2019, 19). Panitch ve Gindin’in tespit ettiği ilişkiselliği Soedeberg bir adım ileri taşımaktadır. Ona göre “...devlet, günümüz finansal sisteminin değişmez ve temel bir belirleyicisidir” (Soedeberg, 2014, 31). Eserinin ilerleyen sayfalarında devletin rolünü ayrıntılandıran Soedeberg şunu kaydeder: “kapitalist devletler, bana göre, hem paranın hem de kredinin toplumsal gücüne aracılık etmede ve bu gücü pekiştirmede bütünüleyici ve vazgeçilmez bir rol oynamaktadırlar” (2014, 36). Bu

bakış açılarından hareketle denebilir ki, 21. yüzyılda devlet ve ekonomi arasındaki ilişkiyi gösteren en belirgin kurumların başında merkez bankaları gelmektedir. Bu bankalar devlet eliyle ekonomiye müdahale etmekte, özellikle finans ve borç meselelerini doğrudan ilgilendiren enstrümanları müdahalenin aracı olarak kullanmaktadır.

Merkez bankası finansallaşmış kapitalizmde devlet ile ekonomi arasında çeşitli müdahale araçları yoluyla bağlantılı şekilde işler (Lapavitsas, 2019, 155). Bu kapsamda, resmi kurum olan merkez bankası para üzerinde kontrol sağlamak suretiyle bu ilişkiyi kurmaktadır. Müdahale araçları üzerinden devletin düzenlemeleri finansallaşmanın önünü açmış ve sermaye birikimine yol vermiştir. Devletler sadece ulusal piyasalar çerçevesinde değil, finansallaştırıcı müdahalelerle tüm dünyada borçlanmanın yaygınlaşmasını sağlamıştır (2009, 218-219). Finansallaşmanın yaygınlaşması kapsamında borç ilişkilerinin genişlemesine yol açan faillerin başında devlet gelmektedir. Devlet, finansal serbestleştirmeyi sağlayan yasal düzenlemeler ve faiz oranlarına müdahale ederek sermaye akımlarının önünü açmakta (Camacho ve Nieto, 2017, 233), daha fazla kredi ve borç imkanının yaratılmasını sağlamaktadır.

Devlet, borçlanmanın yoğun ve yaygın gerçekleşmesiyle çalışırken borç nüfusun yönetilmesinde işlevsel olmasıyla yönetimsellik ağı içerisinde çalışmaktadır. Bu ağsallık içerisinde devlet ve ekonomi arasındaki ilişki bütünü, iktidarın üretimini sağlamaktadır. Gerek sınıfsal ilişkilerin yeniden üretilmesi gerekse para üzerindeki kamu kurumunun etki derecesi sermaye ile devleti bir arada düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Sermaye birikimini mümkün kılan borcun toplum üzerinde kurduğu ilişki devlete referansla tanımlanabilir. Lazzarato, borcun toplumu zapt edici rolünü vurgularken devletin uyruklaştırma pratiklerine fayda sağladığını, geliri yeniden dağıtarak siyasi yönünü edindiğini, yağma şeklinde sonuçlar üretmesi bakımından ortaya çıkan birikim yönüyle iktisadi sonuçlar ortaya çıktığını gösterir. Ona göre “borç, hem tüm toplum üzerinde bir ‘zapt etme’, ‘yağma’ ya da ‘para sızdırma’ makinesi olarak hem makro ekonomik idarenin ve yönergenin bir aracı hem de gelirlerin yeniden dağıtımı için bir düzenek olarak davranır” (Lazzarato, 2020, 24-25).

Güvenlik ve borç, her biri bireyleri-toplumu zapt etmeyi ve sermaye birikimini gerçekleştirmektedir. Bu açıdan kapitalist birikim, güvenliği hem içerir hem de araç haline getirir. Ezgi Duman bu ilişkinin bir örneğini yıllardır gidip geldiği İstanbul'da Silivri Cezaevi'nin hikayesi üzerinden nakletmektedir. Hapishanenin yanına alışveriş merkezinin yapılmasının tesadüfi olmadığını ifade eden Duman'a göre:

...hapishane ve AVM kompleksi birbirinden çok farklı amaçlar için yapılmış görünseler de aslında bu yapılar aynı zihniyetin üzerine, hatta eni sonu aynı amaçlarla inşa edilmişler.

Söz konusu düşünsel ve mekânsal ortaklıkla, zamansal kesişmenin tesadüfi olduğunu iddia etmek mümkün değil. Modern devletle bir cezalandırma biçimi olarak hapsedmenin tecessüm edişinin zamansal karşılaşmasının tesadüfi olmadığını iddia etmenin mümkün olmadığı gibi... (2021, 18).

İlişkiyi güvenliğin ve sermayenin kurumları yerine güvenlik tekniği üzerinden kuran Lazzarato'ya göre ise borç "...yalnızca ekonomik bir aygıt değildir, aynı zamanda hükümetin, yönetilenlerin davranışlarının belirsizliğini azaltmayı hedefleyen bir güvenlik tekniğidir" (2020, 36). Yani devletler, borçlu insanı imal ederek insan davranışlarını belli çerçevelere sığdırmakta ve iktidar üretmek için çeşitli yolları var etmektedir. Bu ilişki sadece olunan zamanı içerimleyen bir niteliğe sahip değildir. Borç ile siyasal bağın kurulması kökleri geçmişe giden bir ilişki türüdür: "Tarihsel olarak, borç mekanizmasıyla insanları bağlamak ve rehin almak, her zaman halkın üretimi ve siyasal bağın kuruluşunun önemli bir yönü olmuştur" (Mbembe, 2020, 118). Yani tarihte biçimleri farklı olsa da borçla rehin almak-bağlamak-yönetmek arasındaki ilişkinin sürekliliği söz konusudur.

Devlet ve borçla yönetme dispoitifleri arasında kurulan ilişkilerin 21. yüzyıldaki görünümünü belirleyen güvenliktir. Güvenlik bir yandan yaşamın temel ihtiyaçlar kapsamında devamını sağlama, açlık, yoksulluk ve güvencesizlik risklerine karşı korunma diğer yandan ise dışarıdan gelecek tehditlere karşı korunma ihtiyacını karşılama düşüncesidir. Bu yüzyılda finans sektörünün yükselişi ile güvenikleştirme paradigmasının nedeni olarak güvencesizlik fikrinin yükselişi arasında doğrudan bağlar gören Haiven, söz konusu güvencesizliği yaratan sürecin, diğer yandan güvencesizliğin çözümü olarak kendini sunduğunu belirtmektedir (Haiven, 2016, 61). Buradaki mantık şu şekilde işlemektedir: Önce güvensizlik duygusu yaratılmakta, sonra bu güvensizlik

duygusunun giderilmesi için çeşitli alternatifler sunulmaktadır. Bu alternatifler temelde borçla yönetme ve devletle yönetme dispozitiflerine dayanmaktadır. Nitekim güvenikleştirme süreçlerini ilk başlatan ülkelerden biri olarak ABD’de 2002 yılında geliştirilen güvenlik stratejisi “güvenliğin metaya dönüştürülebileceği” (Neocleous, 2012, 112) temasına dayandırılmaktaydı. Bu satış sadece maddi bir satışa değil, genel anlamda iktidar üretimini sağlayan dispozitifsel dönüşüm fikrinin satışına neden olmaktadır. Böylece, satıcılar belirlenmiş, alıcıların güvenlik ihtiyacı hasıl edilmiştir. Alıcılar penceresinden baktığımızda —ki bu alıcılar tüm nüfustur— gelir-harcama dengesi bozulduğu ve borçlu insan haline geldikleri için söz konusu ihtiyacın giderilmesi de daha fazla borçlanma şeklinde olmaktadır.

Burada esas sorun ihtiyacı hasıl hale getirmek için yaşanan olayları, küresel siyaset paradigmasının hizmetine koşma sorunudur. Nitekim küresel siyaset paradigmasının yerleşmesi için hem borçlu insan hem de devlet dispozitifleri belli bir yönetim tekniği üzerinden koşullandırılmaktadır. Bu koşullandırma yönetiminin adı “şok terapisi”dir. Şok terapisi 21. yüzyıl neoliberalizmini anlamak için Naomi Klein tarafından ortaya atılan kavramdır. Klein, 2007 yılında yayımladığı ve 2010 yılında Türkçeye çevrilen *Şok Doktrini-Felaket Kapitalizminin Yükselişi* adlı eserinde neoliberalizmin Şok Doktrini ekseninde politik ekonomi genişlemesini ele alır. Ona göre kapitalizm, toplumlara ve sistemlere Şok Terapileri uygulayarak neoliberal politikaları yürürlüğe koyar. 2001 sonrası artan bu terapiler, toplumların hafızalarını yıkıma uğratarak yeni düzeni dayatır. Esası sermaye birikimine dayanan bu terapiler enformasyon, şiddet, zor gibi alanlarda çeşitli şekillerde uygulanır. Böylece neoliberalizm terapinin uygulandığı toplumlarda devreye girer (Klein, 2010). Klein’in bu önerisinden hareketle, 21. yüzyılda şok terapisi gerektiren iki momentten söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki dot.com krizi ve onu takip eden 2008 krizi, ikincisi ise 11 Eylül saldırıdır. Bu şoklarla toplumsal hafıza büyük bir yıkıma uğratılmakta ve tehdit algıları, topluma enjekte edilmektedir. Nitekim 2008 ekonomik krizi sürecinde dünyanın adını sıkça duyduğu, o dönem Amerikan Merkez Bankası Başkanlığı yapmış olan Alan Greenspan’ın yaklaşımını değerlendiren Marazzi, şok doktrininin politik ekonomiye nasıl yön verdiğini açıkça ortaya koyar:

Greenspan ekonomisi, Naomi Klein tarafından betimlenen ve krizlerin şiddetinin ‘politik olarak imkansız’ı ‘politik olarak kaçınılmaz’a dönüştürme biçimine, serbest

piyasayı yerkürenin her köşesine dayatma fırsatı haline gelen *şok ekonomisine* daha çok benzemektedir (2014, 50).

Şokun yarattığı travma kontrol, gözetleme ve yönlendirme pratiklerini toplumdaki rızaya olarak gerçekleştirmenin yolunu açmaktadır (Coşkun, 2019, 42). Bu görüşü destekleyen bir başka görüşe göre “giderek artan oranlarda, sistemin merkezinde birikimin finansallaşması, neoliberal politikalarla da güçlenerek ‘küresel bir şok terapi rejimi’ yaratmıştır (Foster, 2011, 46). Küresel şok terapi rejimlerinin nüfusa verdiği ilk mesaj, güvencesizlik içerisinde olunduğudur. Dolayısıyla iktisadi güvensizlik riskine karşı borç, siyasi güvensizlik riskine karşı devlet ilk kurtarıcı olarak akla getirilmektedir. Yani riski kabullenen güvenlik, hatta riskten beslenen güvenlik (Gambetti, 2012, 29) aşaması ortaya çıkmaktadır.

Küresel şok terapisi, belli bir paradigmaya eşlik etmiş ve yukarıda ifade ettiğimiz borçla yönetme ile devletle yönetme dispozitiflerini güçlendirmenin yöntemi haline gelmiştir. Bu kapsamda, borçla yönetme ve devletle yönetme yönetimsellik açısından, küresel paradigma ve paradigmanın yerleşmesi tekniklerine uyumlu olarak bir arada çalışmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken şey, iki dispozitifin *birbiri için* değil, genel bir yönetimsellik açısından iktidarın üretimi için *bir arada* çalışmasıdır. Bir arada çalışan iki dispozitiften borçla yönetmenin dönüşümü ve borç eksenindeki finansallaşmanın devletle ilişkilerinin yanı sıra devletin dönüşümü de gerçekleşmiştir. Bu dönüşümle birlikte devlet dispozitif, bir güvenlik devleti şeklinde yapılandırılmıştır. 21. yüzyıldaki dönüşümlere uyumlu şekilde devletteki bu dönüşüm de yeni bir zamanın habercisi konumundaydı. Nitekim devletin dönüşümüyle yeni bir çağın başlangıcı arasındaki ilişkiyi inceleyen Carl Schmitt, devletin iç ve dış etkilerle dönüştüğünü, devlet dönüştükçe anayasa ve yasanın da değişeceği ve insan toplulukları için yeni bir çağın müjdesinin ardı sıra geleceğini ifade etmiştir (Schmitt, 2005, 254). Devletin dönüşümünün yasanın dönüşümüyle birlikte yürümesi tam da dispozitif olarak devletin güvenlik devleti olarak yeniden organize edilmesini getirmiştir.

2.3. 21. Yüzyılda Devlet Dispositifi: Güvenlik Devleti

Devlet dispositifi, 21. yüzyılda güvenlik dolayımıyla yeniden düzenlenmiştir. Devletin kurumsal kapasitesinin güvenlik ekseninde dönüştürülmesi, yasal mevzuatın yenilenmesi, devlet kurumları içerisindeki güvenlikle ilgili birimlere ayrılan bütçe miktarlarındaki değişim, devlet işlerinin icrasını belirleyen çerçeve metinler ve/ya karar alıcıların konuşmaları gibi birçok alanda ortaya çıkan güvenlik eksenli düşünceler devletin yeniden yapılandırılmasında öne çıkmıştır. Bu kapsamda, Soğuk Savaş'ın bitimiyle deyim yerindeyse altın yıllarını yaşayan hukuk devleti formundan güvenlik devleti formuna hızlı bir şekilde geçilmeye başlanmıştır. Küreselleşmenin düzeyi, teknolojik gelişmeler ve ulus-aşırı tehdit algıları güvenlik devletinin hızlıca yayılmasını ve birçok ulusal devletin dönüşümüne etki etmesini sağlamıştır. Güvenlik devleti, devlet dispositifinin yeniden düzenlenmesinde yürütme organına güç takviyesi yapılmasını, bu organa yasama ve yargı gibi erklere göre daha güçlü olmasını sağlayacak bir yetki aktarımı yapmıştır. Güvenlik devletinin hegemonik söylemi “terörle mücadele”ye dayanmakta, bu hegemonik söylemle gerek içeride gerekse ulus-aşırı müdahalelerde meşruluk bağlamı oluşturulmak istenmektedir. Böylece devlet dispositifi yeniden yapılandırılmış ve güvenlik devleti olarak işlemiştir. Devleti güvenlik bağlamında yeniden yapılandırmak hem güvenliği iktidar üretiminin meşruluk zemini haline getirmeyi hem güvenlik kaygıları üzerinden yeni sermaye alanları ortaya çıkarmayı hem de ulus-aşırı müdahaleler için meşru söylem tertibatını kullanmayı ortaya çıkarmıştır.

Güvenlik insan topluluklarının olduğu günden beri temel bir ihtiyaçtır. Kökeni insanlık tarihi ile bir arada düşünülebilir. Güvenlik en genel anlamda, insanın doğaya ve kendi türüne karşı korunması için ihtiyaç olan ve “korkusuzca yaşayabilme durumu ve emniyet hali olarak” tanımlanmaktadır (Akgül Açıkmeşe, 2021, 241). Güvenlik ihtiyacı, daima var olmuş ama insan topluluklarının yaşam tarzı, teknik gelişmeler ve siyasal değişim sonucu biçim değiştirmiştir. Güvenlik ihtiyacını ortaya çıkaran en temel şey, güvensizlik

duygusunu yaratan tehdit algısıdır. Bu tehdit algısı kimi zaman somut bir olay, kimi zaman ise soyut bir düşman tahayyülü üzerinden üretilir.⁷

21. yüzyıldaki güvenlik ihtiyacı, hem somut bir düşmana işaret edilmesi hem de o düşmana çeşitli anlamlar veya imgeler yüklenmesi üzerinden yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırmanın çerçevesi oldukça genişletilmiştir. Buna göre güvenlik artık devletler ya da insanlar arası bir konu olmaktan çıkmış, farklı alanlardaki tehditleri tanımlayan anahtar kavramlardan biri haline gelmiştir: “Çevreden sağlığa, ekonomiden bilişime kadar artık hayatın birçok alanı güvenlik sorunu” olarak ele alınmaya başlamıştır (Çalkıvık, 2021, 281). Gerek genişleyen tanımı gerekse de birçok alana yayılmasıyla 21. yüzyıldaki güvenlik yaklaşımını, kendinden öncekilerden ayıran özelliği küresel siyaset kompleksinin merkezine doğru ilerleyen bir parçası haline gelmesidir. Böylece güvenlik, küresel siyaset kompleksinin içinde konumlanan bir alan olmaktan çıkmış, gittikçe diğer siyasal, toplumsal ve iktisadi alanların belirlenmesinde güçlü konumlar elde etmiştir. Bu bağlamıyla güvenlik, iktidar dispoitiflerini çevreleyen bir niteliğe sahip olmuştur. Örneğin, devlet dispoitifi güvenlik fikri etrafında yeniden yapılandırılmıştır. Bir başka örnek olarak borcun güvensizlik duygusunun yerleşmesi karşısında kimi zaman güvenlik metalarının alınmasıyla ortaya çıkması olgusu verilebilir. Dolayısıyla güvenlik, dispoitifleri dolayımlayan bir nitelik arz etmektedir.

Küresel politik ekonomiye ve güç matrisleri ile müdahaleye meşruiyet üretmesi bakımından anahtar kavramların başında gelen güvenlik kavramı, iktidar dispoitifleri üretmenin zemini olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlam üzerinden devlet dispoitifine baktığımızda güvenlik ihtiyacının üretilmesi ve giderilmesinde iktidar dispoitiflerinden biridir. Bu ilişki kapsamında devlet dispoitifi, güvenlik dolayımıyla yeniden organize edilmiş, siyasal alanın yeniden tanımlanması üzerinden farklı meşruluk ve müdahale araçları elde edebilmiştir. Devleti Foucaultcu anlamda bir stratejiler,

⁷ Türkiye’de 2012 yılının aralık ayında gösterime giren, senaristi ve yönetmeninin Emin Alper olduğu *Tepenin Ardı* (2012) filmi hem tezin incelediği dönem beyaz perdede yer alması hem de dönemin toplumsal gerçekliğine dikkat çekmesi açısından düşmanın soyut ve üretilen bir varlık olduğuna dair oldukça çarpıcı şeyleri ortaya koymaktadır. Film boyunca karakterler tepenin ardında tahayyül ettikleri düşmanlar yani olmayan varlıklar kabulü üzerinden kendi yaşamlarını düzenlemektedir. Bu yönüyle film, soyut düşman tahayyülünü ve bu tahayyülü gerçekleştirenlerin yaşamlarını nasıl etkilediğini çarpıcı şekilde resmetmektedir.

kurumlar ve fikirler bütünü olarak ele alırsak güvenlik hem devlet stratejilerinde öncelikli belirleyici konuma gelmiş, hem kurumsal kapasiteyi ve organizasyonu dönüştürmüştür. Yani güvenikleştirme devletle kurduğu ilişki üzerinden yönetimsellik ağı içerisinde iktidar üretimini sağlayan güvenlik devleti formunu ortaya çıkarmıştır. Bu form, toplumun yönetilmesinin düzeneklerini oluşturması ve yaşamın ekonomi, kültür ve ideoloji gibi alanlarıyla bir ağ içerisinde ilişkiler kurması, dönemin siyasal paradigma içerisinde anlamlı kılınması gibi çok sayıda sebepten ötürü farklıdır. Yani güvenlik fikri, devleti araçları ve amaçları bakımından doğrudan etkilemiştir. Böylece devlet lensleri, güvenlik odaklı olmuş ve yaşamın her alanı devlet tarafından güvenikleştirme üzerinden değerlendirilmiştir.

Güvenlik devletinin dispozitif olarak inşa edilmesinde bir yandan güvencesizlik üzerinden ihtiyaçların hasıl olması/edilmesi gerçekleşmiş, diğer yandan şok terapisi rejimiyle güvenlik devletinin inşası için gerekli siyasal atmosfer oluşturulmuştur. Şok terapisi, bireyler ve toplulukların dünyayı anlamlandırma şemalarında dönüşüme neden olmuştur. Tehdit algıları, özgürlük taleplerini önceler konuma ulaşmıştır. Tehdit algısının genişlemesi ve tekinsizlik hissinin yaygınlaşması, merkezi yönetimlerin toplumsal yaşama daha fazla müdahil olabilmesinin önünü açmıştır. Öyle ki, artık güvenlik toplumların temel ihtiyacı olarak kabul edilmiş, şok üretici olaylar bu ihtiyacı arttırırken, 11 Eylül saldırıları söz konusu olayların bu yüzyıldaki ilk küresel etkiler üreten örneği olarak kayda geçmiştir. Bu yönleriyle güvenlik, bir iktidar kurma biçimi, bir yönetim mantığı haline gelmiş (Çalkıvık, 2021, 283), güvenikleştirme süreçleri başlamış, devlet ise bu sürecin merkezinde duran aygıt olmuştur. Devletin güvenlik ihtiyacını karşılamaya yönelmesi, ona yeni müdahale araçları ve meşruluk bağlamları sunmuştur. Nitekim devlet sadece kendi kurum ve araçlarıyla değil, aynı zamanda güvenliği bir hizmet olarak kurgulamış ve sınırlarını/yetkilerini kendisi belirlemek üzere özelleştirmiştir. Böylece devlet, hem hukuk devleti vasıflarını giderek bir kenara bırakmış ve güvenlik devletinin araçlarıyla donanmıştır hem de meta üretimini sağlayan bir hizmet olarak yayılmasını sağlamıştır.

Devletin güvenliği siyasal olarak düşünmesi ama onu bir yanıyla sermaye birikiminin konusu etmesi rastlantıya değil, bir iktidar üretim planına işaret etmektedir. Reinhart

Koselleck'in halk kudretinin hâkim olduğu dönemde insanların geleceğe dönük düşünüşünde yer alan eskatolojik kurtuluşun nüvelerine rastlaması (Koselleck, 2013: 288) salt bir rastlantı değil, aralarındaki ilişkiyi gösterir niteliktedir. Yani modern dönemde etimolojik köklerine inilen kavramların teolojik ilişkilerinin açığa çıkarılması ve bu kavramların aynı teolojik köklere referans olması, söz konusu kavramlar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu kapsamda, güvenlik söylemi —aynen borç söyleminde olduğu gibi— tarihsel köklerine kadar incelenmiş, teolojik kökleri açığa çıkarılmıştır. Böylece borç üzerinden kurulan meşruluk bağları, köken itibarıyla güvenlik kavramı etrafında düşünülebilir. Bu kapsamda, 21. yüzyılda güvenlik ile teoloji arasında bağ kurularak meşruiyet problemi giderilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda “güvenlik ve teoloji birlikte ilerlemektedir: dünyaya hürriyet ve güvenlik dağıtarak Amerika Tanrı'nın işinden başka bir şey yapmamaktadır” (Neocleous, 2016, 121). Teolojik kökenden hareketle, günümüze geldiğimizde tehdit algıları yerli yerine oturtulmakta, Neoclaus'un belirttiği gibi, kurtarıcılık misyonunun faili olarak Amerika belirlenmekteyse de güvenlik devletinin küresel yayılımıyla hemen her ulusal sınırdaki asıl kurtarıcının bizatihi devleti imlediğini ifade etmek zor değildir. Fakat burada dikkat çekilmesi gereken nokta devletin güvenlik devleti formuna *Tanrı* kavramı etrafında yüklenen kadir-i mutlaklıktır. Bu kadir-i mutlaklık güvenlik devletinin teolojik köklerine atıf yaparak onu güç ekseninde aşkın bir noktada konumlandırmaktadır.

Tanrı'nın en kudretli güç olduğu bir tahayyülde düşman/tanrıtanımaz varlıklar daima kurucu ötekidir. Çünkü bu varlıklar, aşkın kelamın kendisini her yeniden üretilişinde sahnenin vazgeçilmez unsurudurlar. Bu yönüyle güvenlik ihtiyacının inandırıcı olması ve topluluklar tarafından 'satın alınabilir' hale getirilmesi için küresel siyasette bir kurucu ötekinin icadı gerekmiştir. “Terörle mücadele” ibaresi etrafında hegemonik hale gelen söylem, kurucu ötekinin bulunmasına yol açmıştır. Kurucu öteki, devletler tarafından küresel siyaset kompleksine uygun şekilde üretilmektedir. Bu kompleksin rıza alabilmesi için kurucu öteki, şok terapisinin üstüne bina edilmekte, yani güvenlik ihtiyacı şok terapisinin ardından gelmektedir. Bu bağlamıyla hegemonik güç günah keçisi kullanılarak inşa edilmektedir: “Belirli egemenlik ilişkilerinin belirli toplumsal gruplar üzerine kurulması ve böylece bu grupların kriminalize edilmesi ve toplumsal alandan dışlanması üzerine kurulur” (Paye, 2009, 184). Böylece kurucu ötekinin, dışlandığı ama

aynı zamanda tanındığı gerçekliği ile yüzleşilmektedir. Kurucu öteki, egemeni kuran ve tanınarak dışlanan bir *hayali düşman* olarak yapılandırılmaktadır. Böylece "... güvenlik projesi, o devletin tüm üyelerinin Düşmanı olduğu ve devletin tam da varlığına bir tehdit olduğu söylenen *yeni bir Düşman hayali* ile üretilir" (Neocleous, 2016, 10) (vurgu yazara ait). Buradaki hayali düşman, dost-düşman arasındaki sınırları çizen, toplumdan rıza alan ve bu ikisini başarabildikçe müdahale referanslarına kavuşabilen devletin, güvenikleştirme zeminini var etmektedir.

Görüldüğü üzere, düşman kategorisi burada ilk olarak hukuken değil, siyasal olarak yaratılmaktadır. Bu siyasal yaratım, hukuki güvenceyi pas geçerek düşmanı, bir suçlu olarak yapılandırmaktadır (Paye, 2009, 226). Fakat bu düşman öyle bir yapılandırılmıştır ki her yerde ve her zaman ortaya çıkabilen ve fakat görünmez olarak yaşamına devam edebilecek şekilde betimlenmiştir. Mark Neocleous düşmanın bu çağda yeniden yapılandırılmasını şu şekilde ifade etmektedir:

...Düşman 'artık somut ve erişilebilir' değildir. Daha ziyade artık 'geçici ve kavranılamaz bir hal almıştır'. Düşman artık 'hasmane bir aura gibi bilinmeyen ve görünmeyen ve fakat her daim mevcuttur. Düşman geleceğin belirsizliğinde ortaya çıkar ve meşruiyetini azaldığı yerde meşruiyeti destekler. Bu düşman aslında yalnızca ele geçemez değil ama tamamen somut soyuttur' (Neocleous, 2016, 13).

Düşmanın somut ve erişilebilir olmaması, güvenlik devletinin müdahale sınırlarını alabildiğine genişletmektedir. Çünkü bu yaklaşıma göre düşman, her yerde bir anda ortaya çıkabilir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla hem somuttur hem değildir, hem soyuttur hem değildir. Jacques Derrida da 'düşman'ı köken itibariyle anonim ama mutlak bir tehdit olan şekilde tasvir etmişti (2008, 129). Ona göre düşmanın yapılandırılmasına katılan anonimlik, düşmanın amorf ve/veya hayali şekilde gösterilmesini sağlayabilmektedir. Düşmanın her an ensede olma ama hiçbir zaman görülemeyecek şekilde tahayyül edilmesi, güvenlik ihtiyacını hem zamanın hem de mekânın kılcal damarlarına kadar enjekte etmenin zeminini hazırlamakta, bireyler açısından ise tanımlanamaz olduğu ölçüde kaygı düzeyini arttırmaktadır. Kaygı düzeyindeki bu artış güvenikleştirme pratiklerinin alanını ve meşruiyetini genişletmektedir. Böylece topluluklar tarafından tanımlanamazlığı ve ele avuca sığmazlığıyla öteki olarak kodlanan derin düşmanlık hissi yaratılmakta, aynı zamanda ötekilik atfedilen hemen her mekâna müdahalenin kapıları

aralanmaktadır. Müdahale biçimleri ve zaman aralığı belirsizliğe sevk edilmektedir: “...güvenlik söylemi çerçevesinde oluşan güvenlikleştirme pratikleri ‘icat edilmiş öteki’ne (imagined other) yönelik derin bir düşmanlık hissi yaratarak söz konusu ‘öteki’ üzerinde hegemonya oluşturmasında bir araç olarak kullanılır” (Miş, 2011, 354). Miş’in belirttiği gibi öteki üzerinden ulaşılmak istenen hegemonyadır. Hegemonya arayışı, aynen borçlandırılmış insanın imalindeki gibi, bir düzenin kurulmasına işaret etmektedir. Bu düzenle birlikte hâkim güçlere rıza üretilerek yaşamın devamı sağlanmaktadır.

Kurucu öteki, güvenlik devleti dispoitifinin işlevsel hale geleceği bir siyasal bölünmeyi ortaya çıkarmaktadır. 21. yüzyılda bu siyasal bölünme 11 Eylül saldırıları sonrasında gelişmiştir. Neocleous’un belirttiği gibi, 11 Eylül saldırılarından sonra küresel bir konsept devreye konmuş ve devlet-toplumlar şu tercihle baş başa bırakılmıştır: “Ya medeniyetle berabersinizdir ya da teröristlerle...” (Neocleous, 2012, 284). Bu söylem bir yandan Avrupa-merkezci düşüncenin doğuşuna kadar uzatılabilecek köklere sahip iken, diğer yandan ise düşmanın değişen biçimi, içeriği ve müdahalenin genişletilmek istenen sınırları bakımından yenidir. Bu yönüyle de ‘medeni’ ve ‘terörist’ olma durumları kültürel alandan tarihe kadar çeşitli veçheleri tarif edilen politik ekonomi çerçevesi içerisine alınmaktadır. Tarihsel köklere atıflarla güçlendirilen bu söylemsel meşruluk bağları, küresel güç matrisleri ve müdahale yollarının açılmasına zemin hazırlamaktadır.

11 Eylül saldırılarından hemen sonra dönemin ABD Başkanı George W. Bush’un yaptığı “yanımızda olmayanlar, karşımızdadır” (Akt. Arslan, 2006, 125) açıklaması, söz konusu güç matrislerinin zorunlu kılınan taraflarını imlemekteydi. Siyasal bölünmenin bu şekilde kurgulanması ve güvenlik pratiklerinin ‘terörle mücadele’ ekseninde yürürlüğe konması, siyasal bir tercih olduğu kadar düşman ve suçlu arasındaki ayrımı yok eden tarihsel bir dönemece de tekabül etmektedir. Bu kapsamda ‘terörle mücadele’ söylemi, “düşman ile suçlu arasındaki ayrımı yok” etmekte (Paye, 2009, 15) ve ‘medeniyet’ kampında yer almayan kişi, topluluk, örgüt ve devletleri suçlu sayarak bunlara yönelik operasyonları meşru kılmaktadır. Siyasal karar, kendisini medeniyet tarafında konumlandıran güçler için harekete geçirici vasfını ortaya çıkarmıştır. Nitekim bu operasyonlarda hedef, geçmiş dönemdeki gibi sadece devletler ya da o devletlerin askeri kapasiteleri değil, tüm nüfus olmaktadır. Bu bağlamıyla hegemonik söylemle meşrulaştırılmak istenen operasyonlarda hemen herkes hedef haline gelmekte, ‘potansiyel terörist’ kapsamı nüfusu içerecek

şekilde genişlemektedir (Claudia ve Rens, 2007, 26). İnsanlar arasında sivil-asker ayrımı kalkmış ve operasyonda hedef alınan insan, alt-insan haline gelmiştir. Böylece güvenlik devletleri açısından düşman olarak kodlanan öteki, alt edilmesi gereken ya da insan-olmayan olarak tanımlanmaktadır (Koselleck, 2013). Sadece müdahale coğrafyasında değil, orali olan ama başka coğrafyalarda ikamet eden/başka coğrafyalara göç edenler açısından da insan-dışılığa işaret eden kategori geçerliliğini korumaktaydı. Bu gayri-insanlaştırmayı —çoğunlukla askeri müdahalelerinin politik ekonomi etkileri nedeniyle yerinden edilenlerin oluşturduğu— göçmenlerin ötekileştirmesi üzerinden ele alan Bauman, bu insanlarla ilgili güvenlik tertiplerinin devreye konduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

Onların meşru insan hakları sahipleri kategorisinden dışlanmalarının yolunu açıyor ve vahim sonuçlar doğurarak, göçmen meselesinin etik alanından çıkıp güvenlik tehditleri, suç önleme ve cezalandırma, cürüm, düzen savunusu ve en nihayet, genellikle askeri saldırı ve düşmanlıklarla ilişkilendirilen olağanüstü hal alanlarına yöneliyor (Bauman, 2019b, 70).

Dost ile düşman ayrımının keskinleştirildiği, düşmanın hukuki daireden çıkarılarak kodlandığı bir çağda hegemonik güvenlik devletinin müdahalesi, önleyicilik esasına dayanmakta ve bir tür önleyici savunma söylemi etrafında meşrulaştırılmaktaydı. Şiddetin anakaradan uzaklığı onu haksız kılmamakta, bilakis anakaranın korunması açısından müphemlikle çerçevelenmiş düşman tehdidine vehmedilen soyut tehdit failliğiyle mutlaklaştırılmaktaydı. Böylece 21. yüzyıldaki müdahalelerin haklılık payesi oluşturulmakta, ‘teröre karşı savaş’ adı altında gerçekleştirilen müdahaleler *haklı savaş kuramını* sahneye yeniden çağırmaktaydı: “Haklı savaş kavramının ortaya çıkışıyla ‘şer’ kavramı da geri geldi. Düşmanı şer eksenini olarak sunmak, ona karşı mücadeleyi mutlaklaştırmaktaydı” (Balta, 2012, 41). Müdahalenin haklılığıyla düşmanın mutlaklığı birlikte düşünülmemekte ve güvenlik devletinin meşruluk bağlarıyla araçları tahkim edilmekteydi. Öte yandan şer kavramı bir yandan hukukun dışına taşmanın anahtarlarını vermekte, diğer yandan teolojik anlamlara atıf yaparak müdahalelere meşruluk kazandırmanın taşlarını döşemektedir. Böylece dıştan içe doğru taşınan güvenikleştirme ve her yerin/şeyin/kişinin güvenliğinin konusu edilmesine zemin hazırlanmaktaydı. Yani esasında nüfusun kontrol, denetim ve davranışlarının yönetilmesi sağlanmak istenmekteydi.

Güvenikleştirme konseptine dayanarak inşa edilen güvenlik devletinin yaygınlaşan ve hegemonikleşen söylemi esasında bazı temel noktaların pas geçilmesine dayanmaktaydı. Bu bağlamda, hegemonik ‘terörle mücadele’ söylemi güvenlik devletinin inşası için işlevsel olmaktaydı. Güvenlik devleti inşasının ilk pratiklerinden biri olan ve ABD’de yasal hale getirilen *Vatanseverlik Yasası*’na (*Patriot Act*) bakıldığında sorunun sadece ‘terörle mücadele’ değil, aynı zamanda yürütme erkini güçlendirmekten ulusal kimliği çerçevelemeye kadar geniş yelpazede bir iktidar üretimi olduğu görülmektedir. Bu iktidar üretimini *Vatanseverlik Yasası* üzerinden değerlendiren Neocleous, söz konusu yasanın sadece tehdit algılarına dayanan güvenlikle ilgili değil, aynı zamanda yürütme erkine meşruluk kazandırma ve ulusal kimliğin çerçevelerinin yeniden belirlenmesi ile ilgili olduğunu ve bu kurguda ötekinin inşasının önemli olduğunu ifade etmektedir (Neocleous, 2012, 80-85). Güvenikleştirme pratikleri ve güçlendirdiği öteki söyleminin esasında yönetimsellik ağı içerisinde iktidar üretiminin sağlanması amacını taşıdığını Avrupa ölçeğinde de görmek mümkündür. Jean-Claude Paye’nin yaptığı araştırmada ‘terörle mücadele’ gerekçesiyle yürürlüğe konulan önlemlerin çoğunun ‘terör’le ilgisi olmadığını belirtmekte ve konunun nüfusun yönetilmesine dayandığını ifade etmektedir:

Statewatch örgütü, 25 ve 26 Mart 2004’te Avrupa Konseyi tarafından öngörülen elli yedi önlemden yirmi yedisinin terörle hiç ilgisi olmadığını ya da çok az ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bu önlemlerin amacı belirli grupların değil, ama (...) tüm nüfusun gözetimini sürdürmektir (Paye, 2009, 20).

Görüldüğü üzere, asıl çerçeveyi ‘terörle mücadele’ ve ‘güvenlik ihtiyacı’ değil, iktidarın yeniden üretiminde güvenlik devleti ve güvenikleştirme söyleminin aldığı bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Bu durumda mantık şöyle işlemektedir: “Güvenlik, özgürlüğün, demokrasinin ve sağlıklı toplumun temelidir; aslolan, ‘güvenliğimizi sağlaması’ için devlet iktidarının nasıl daha etkili kullanılacağıdır” (Neocleous, 2014b, 14). Yani dost-düşman ilişkisi üzerinden siyasal olanın yeniden kurulması, teolojik köklere de atıf yapan meşrulaştırıcı söylem ve somut sınır aşırı müdahalelerin merkezinde devletin yeniden organize edilmesi ve daha etkili hale getirilmesi amacı yürümektedir.

Devlet dispozitifinin güvenlik devleti olarak yeniden organize edilmesi ve iktidar üretim ilişkilerinin daha çok ilişkiyi kapsayacak şekilde genişletilmesi 21. yüzyılın küresel

siyasetinde belirleyici bir noktada durmaktadır. Bu belirleyicilik insan yaşamı ile devlet-toplum-birey ilişkileri arasındaki temel yaklaşımların çözülmesi ve yerine yenilerinin yerleştirilmesine dayanmıştır. Bu ilişkilerin yeniden kurulumunda “...özgürlük güvenliğinin değil, güvenlik özgürlüğünün sınırı” olarak belirlenmiştir (Bayra, 2019, 125). Böylece bireylerin kendilerini daha özgür ama daha güçsüz (Krastev, 2017, 99) kabul ettikleri bir siyasal iklime ulaşılmıştır. Bu iklim şok terapileriyle güçlendirilmiş, güvenlik devletinin yerleşmesi için toplumsal ve psiko-siyasal zemin oluşturulmuştur. Bir yandan teolojik referanslarla güçlendirilen güvenlik ihtiyacı ve ötekinin hayali inşasıyla şok terapilerinin toplumdaki etkileri, diğer yandan güvenliğinin özgürlük ve demokrasi gibi değerlerin sınırı haline gelecek şekilde genişletilmesi belli bir siyasal zemin yaratmış, bu siyasal zeminde hukuk devleti, tedrici olarak güvenlik devletine dönüşmüştür. Bu dönüşümle birlikte güvenlik devleti, hızlıca yayılarak —örneğin birebir benzeyen ‘terörle mücadele’ yasaları çok sayıda ülkede art arda yasal mevzuata girmiştir— küresel fenomen haline gelen bir dispozitif olmuştur. Bu yönüyle, devlet 21. yüzyıl siyasetinde iktidar üretimini sağlayan yönetimsellik ağı içerisinde güvenlik devleti vasfıyla yeniden konumlanmaya başlamıştır. Bu konumlanma, bir yandan sermaye birikim alanlarını çoğaltmış diğer yandan devletin politik ekonomideki rolünü genişletmiş ve tahkim etmiştir.

2.3.1. Hukuk Devletinden Güvenlik Devletine

20. yüzyılda dünya tarihi, merkezi Avrupa kıtasında olan iki dünya savaşı, sömürgecilik karşıtı mücadeleler, faşist diktatörlükler gibi demokrasiye aykırı gelişmelerin sahnesi olmuştur. Bu deneyimler neticesinde hem toplum ve bireyin devlete karşı korunması hem de devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesi fikri güç kazanmıştır. Böyle bir dönemde hukuk devleti fikri de güç kazanmıştır. Çünkü hukuk devleti fikrinin temeli devletin hukukla sınırlanmasıdır (Sancar, 2020, 34). Bu fikrin bir anayasaya yazılması 1870 yılında Massachusetts Anayasası’yla gerçekleşse de kavramın popüleritesi 1960’ların ikinci yarısından itibaren artmıştır (2020, 31). Sovyetler Birliği’nin yıkılması ve Avrupa Birliği’nin kurulmasıyla birlikte demokrasi, sınırlandırılmış iktidar ve ifade özgürlüğü gibi değerlerin hukuk devleti formuyla sağlanacağına olan inanç artmıştır. Böylece 1990’lı yıllarda hukuk devleti formu geçerliliğini korumuştur.

21. yüzyılın ilk iki on yılında ise güvenlik devleti hukuk devletinin yerini almaya başlamıştır. Bu durum, siyasal bir kararın öncülüğünde ortaya çıkmış ve küresel konsept olacak şekilde yayılmıştır. Güvenlik devleti, hukuk devletini geri plana iterken, onu toptan yok saymamış, bilakis onun yöntemlerini, araçlarını üstlenmiş ve kendi temel yaklaşımına eklemiştir. Bu eklenmede hukuka dair temel prensiplerin birçoğu aşınırken güvenlik devletinin birçok uygulaması ise yasallık kazandırılarak hayata geçirilmiştir. Örneğin, önleyicilik doktrinine imkân veren müdahaleler yasal hale getirilirken suçluluk ile şüpheli olma durumlarının yer değiştirmesi sağlanmaktadır. Bu değişimi göz önünde bulundurarak, 21. yüzyıldaki devlet dispozitifini anlamının yollarından ilki, Giorgio Agamben'in⁸ belirttiği üzere, ona dair analizimizi "kökten bir dönüşüm bağlamına oturtma" gerekliliğini talep etmektedir (Agamben, 6 Ocak 2019). Yani 21. yüzyılda devlet dispozitive, önceki yüzyıllardaki devlet dispozitiveyi göre temel dönüşümler yaşamıştır. Güvenlik devleti ancak bu dönüşüm bağlamıyla düşünülürse yerli yerine oturtulabilir. Bu kapsamda, Agamben'e atıfla ifade edilecek olursa güvenlik devleti, 21. yüzyıl küresel siyasetinde yaşanan köklü dönüşüm üzerinden değerlendirilebilir. Yani toplumsal yaşamın güvenikleştirilmesi, güvenikleştirmeye sermaye arasında meta zincirlerinin kurulması, düşmanın oluşturularak kurucu ötekilik atfedilmesi gibi birçok köklü dönüşüm küresel siyasette güvenlik devletinin yerleşik hale gelmesine neden olmuştur.

Bu dönüşümü anlamak için hukuk devletinin güvenlik devletiyle süreklilik ve kopuşlarını incelemek gerekmektedir. En genel anlamıyla, insan hak ve özgürlüklerini koruyan ve geliştiren ilkelerin başat olduğu devletlere hukuk devleti vasfı atfedilir (Keskinsoy ve Kaya, 2021, 1147). Hukuk devletinde güvenlik, özgürlük, eşitlik ve insan onuru gibi değerlerden sonra gelmektedir. Güvenlikle ilgili pratikler bu değerlerin süzgecinden geçmek durumundadır. Bu kapsamda:

...hukuk devleti, devletin tüm eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu bir sistemin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle güvenlik, devletin varoluş amacı olmaktan çıkarak, hukuk düzeninin bir unsuru haline getirilmiştir. Zira hukuk

⁸ Giorgio Agamben'in metni, ilk defa 24 Aralık 2015 tarihinde yayımlanmıştır. Türkçeye çevirisi ise 6 Ocak 2019 tarihinde yapılmıştır. Metinde Türkçe çevirisinin bilgileri yer alacaktır. Metnin orijinali için bkz. https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/12/23/de-l-etat-de-droit-a-l-etat-de-securite_4836816_3232.html (Erişim Tarihi: 25 Mart 2022).

devleti ile birlikte devlet sadece güvenliği sağlamakla değil özgürlük, eşitlik, insan onurunu korumakla da yükümlü hale gelmiştir (Bayra, 2019, 107).

Güvenlik fikri etrafında örgütlenen devlet dispozitifinin 21. yüzyılda etkisini arttırmasıyla hukuk devletinin krizinin başlaması benzer tarihsel aralığa denk gelmiştir. Bu dönemde hukuk devletinin araçsal bir yapıya büründüğüne dair fikirler ileri sürülmüştür (Akçabay, 15 Kasım 2018). Hukuk devletinin temel taşlarından biri olan suç-ceza diyalektiği, fiilin gerçekleşmesi gerekliliği gibi çok sayıda önemli disiplinci iktidara atıf yapan bileşenin yerini önleyicilik anlayışıyla karar vererek müdahale etme opsiyonu almıştır. Böylece güvenlikleştirme nüfusun öznel halinde üretilerek düzenlenmesi pratiğiyle hukuk devletinin krizini derinleştirmiştir.

Hukuk devletinin krizinden güvenlik devleti doğmuştur. Hukuk devletinin temel vasıflarından biri olan tüm eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olması şartının yerini *makul şüphe* ve *önleyici tedbir* gibi güvenlik devleti vasıfları almıştır. Yine hukuk devletinin yükümlülüğü olan özgürlük, eşitlik ve insan hakları gibi temel normlar yerini devlete atfedilen güvenliği özgürlük pahasına sağlama fikrine bırakmıştır. Dolayısıyla köklü bir dönüşüm yaşanmış ve dönüşüm sürecinde hukuk devleti krize sürüklenirken güvenlik devletinin iskeleti de açığa çıkmaya başlamıştır. Hukuk devletinin krizinden güvenlik devletinin türetilmesinin köşe taşlarından biri siyasal söylemin hukuktan, siyasal olana doğru bükülmesidir. Yani siyasal söylem suç ve ceza diyalektiğini esas almamakta, önleyicilik doktrinini yerleşik hale getirmek üzere şüpheli veya suçlu olduğu kanıtlanmaksızın suçluluk atfetme eksenli kavramlarla kullanılmaktadır. Güvenlik devletinin ‘terörle savaş’ söylemi, hukuk devletinin temel bileşenlerinin yerine önleyici tedbirleri devreye sokmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, önleyici tedbirler ön plana çıkarken (Balta, 2012, 44), hukuk devletinin temel ilkelerinden biri daha pasif hale getirilmiştir. Çünkü güvenlik devleti, olan değil, olası tehditler üzerinden hareket etme ilkesine sahipti (Balta, 2012, 146). Bu hareket ilkesi, sadece bir uygulama olmaktan çıkarak devlet-toplum-birey üçgenindeki tüm ilişkileri dönüştürme ve dönüşen ilişkiler üzerinden güvenlik devletinin iktidar üretim sahasını tahkim etmektedir:

‘Potansiyel suçlu’, ‘riskli’, ‘tehlikeli’, ‘yetersiz’, ‘yeteneksiz’, ‘sorunlu’, ‘güvenilmez’ gibi tanımlar ve sınıflandırmalar elbette sadece bu sıfatların layık

görüldüğü kişileri ilgilendirmemekte, toplumun geneli bu tanımlar üzerinden şekillendirilmekte ve düzenlenmektedir (Coşkun, 2019, 204).

Dolayısıyla güvenlik devletinin önleyici tedbirler yaklaşımı, tüm nüfusu konu edinmekte ve damgalama siyaseti üzerinden, buradaki sıfatlar aynı zamanda birey-devlet-toplum eksenindeki ilişki ağında gerçekleşmektedir (Goffman, 2020, 29).

21. yüzyılda “...önleyici meşru müdafaa gibi kavramların güvenlik literatürüne katılarak olağanüstü halin olağanlaştığı bu dönem, hukuk devletinin aslında bir güvenlik devleti olduğunu göstermektedir” (Bayra, 2019, 113-114). Bu dönemde “güvenlik için ana kriter hukukun üstünlüğünden ziyade gerekliliktir” (Neocleous, 2012, 32). Bu gerekliliğe kamu yararı, ulusal menfaat ve/ya ulusal çıkar gibi adlar verilmektedir. Böylece kamu yararı adıyla devlet, güvenlik nedenleriyle her türlü yola başvurmasına çerçeve hazırlanmış olur (Neocleous, 2015, 81). Çünkü meşruluğunu hukuk yerine güvenlik ihtiyacına dayandırmaktadır. Bu temel yaklaşımın açtığı yolda, artık, ‘teröre karşı savaş’ olağanüstü halin süreklileşmesine cevaz vermektedir (Mbembe, 2020, 57). Hukuk yerine güvenlik ihtiyacının yasanın içerisine yerleştirilmesinin önemli bir nedeni olduğu olağanüstü halin süreklileşmesi, güvenlik devletinin inşasında önemli bir eşiği imlemektedir. Bu kapsamda bir örnek olarak ABD’de çıkarılan ve yukarıda işaret edilen *Vatanseverlik Yasası*’na bakılabilir. Bu yasaya göre “polis ve istihbarat servislerine terör ile savaşta yeni yetkiler verir. Bilhassa yetkililer terörist gruplarla bağlantı içinde olduğundan şüphelenilen yabancıları süresiz tutuklayabilir ve alıkoyabilir” (Paye, 2009, 24). Bu örnekten de görülebileceği gibi, kamu yararı üzerinden güvenliğin öncelenmesi, yürütme erkinde güç tahkiminin sağlanmasına neden olmuştur. Bu noktada iki olgu ön plana çıkmaktadır: Bunlardan birincisi istisnanın yasa içerisine yerleşerek süreklileşmesi, diğeri ise bu yerleşmeyle ortaya çıkan yürütme erkindeki güç tahkimine rızayı kurucu bir ötekinin inşasıdır.

Güvenlik devletinin temel yaklaşımı olan güvenikleştirme söyleminin merkezine yerleştirilen kurucu öteki olarak düşmanın zaman ve mekânın içerisine zerk ettirilmesi, nüfus açısından her an bir güvensizlik üretimine, yani acil durumun her an parlayıverebilmesine neden olmaktadır. Bu kabul, güvenliği yaşamın vazgeçilmez acil durum bileşeniyle ortaklaştırmaktadır. Bu ortaklaşmayla birlikte güvenlik devleti, acil

durum uygulamalarını kalıcı hale getirerek yeni normalı yaratmış ve bu kapsamdaki fiilleri hukuka dahil etmiştir (Paye, 2009, 13). Acil durumun süreklileşmesi ve güvenlikleştirme ortaklığından yürütme erkine güç tahkimi çıkmıştır. Yürütme erki hem acil durum ilanı yetkisi hem de önleyici tedbirleri alma yetkisiyle olağanüstü hali/acil durumu süreklileştirebilecek konuma erişmiştir. Olağanüstü hâl/acil durumun sürekliliği neticesinde yürütme erkinin güç tahkimine hukukun araçsallaşması süreci eşlik etmiştir (Akkanat, 2014, 281). Örneğin, ABD’de 2001 yılında çıkarılan *Vatanseverlik Yasası*’nın geçici maddeleri 2006 yılında kalıcı hale getirilmiştir (Neocleous, 2012, 41). 13 Kasım 2001 tarihinde ABD Başkanı’na ‘süresiz alıkoyma’ başta olmak üzere çok sayıda yetki veren düzenlemeyi ve 26 Ekim 2001 tarihinde çıkarılan *Vatanseverlik Yasası*’nı ele alan Giorgio Agamben şunu kaydetmektedir: “istisna halinin çağdaş siyasette egemen yönetim paradigmasına dönüşme eğilimi her geçen gün artmaktadır” (2006, 11-12). İstisna haline dair tartışma yürüten Walter Benjamin de istisna halinin kural haline geldiğini ifade etmiştir (Benjamin, 2010: 19-43). Agamben, bu görüşten hareketle istisna haline dair şunları ifade etmekteydi: “...her geçen gün istisnai bir önlem olarak değil, bir yönetim tekniği olarak kendini göstermekle kalmayıp, hukuk düzeninin oluşturucu paradigması şeklindeki doğasını da apaçık belli etmektedir” (Agamben, 2006, 15).

Kural haline gelen istisna hali, siyasal düzeninin oluşturucu gücü oldukça, özel bir hukuk (savaş hukuku gibi) değil, hukuk düzeninin sınırlarını belirler. Bu bağlamda, hukuk düzeninin sınırları güvenlik devletidir. Yani kalıcı hale gelerek kural vasfını kazanan acil durum “...artık bir endüstridir. Acil durum artık yeni normaldir” (Neocleous, 2016, 31). Endüstriyel boyutu, hemen her şeyin güvenliğin metası haline gelebilmesine, yeni normal ise siyasal düzenin güvenlikleştirme bağlamında kurulmasına işaret etmektedir. Böylece güvenlik devleti hem endüstriyel kompleksi hem de siyasal buyruğu birlikte taşımaktadır. Acil durumun yeni normal olması ve bir endüstrisinin yaratılmasını iç güvenlik üzerinden görmek mümkündür. İç güvenliğin yoğunlaşması ve güvenlik devletinin iç güvenlikle ilgili aparatlarını geliştirmesiyle birlikte güvenlik endüstrisi gelişmiştir. Güvenlikleştirme, toplumun güvenlik endüstrisiyle ilişkisini fayda-maliyet analizi üzerinden kurmasına sebep olmuştur (Zedner, 2003, 176). Bu süreçte, birçok ülkede olduğu gibi ABD’de de güvenlik devletinin inşası kapsamında yurtiçi güvenlik kurumları oluşturulmuştur ve nüfusun gözetlenmesi kapsamlı hale getirilmiştir (Öztürk ve

Çelikpala, 2012, 49). ABD'deki İç Güvenlik Ofisi çeşitli stratejiler üretmiş ve bu stratejilerde şu üç amacı ortaya koymuştur: “ülkede terörist saldırıları önlemek, ülkenin terörist saldırılara hedef olmaması için gereken tedbirleri almak ve saldırı sonrası zararı azaltmak ve iyileştirmek” (Yılmaz, 2011, 366). Görüldüğü üzere, güvenlik devletinin temel yaklaşımları iç güvenlik ekseninde de örülmüştür. Kraska'nın belirttiği üzere: “teröre karşı savaş’ polis ve asker, iç ve dış güvenlik ayrımlarını bulanık hale getirdi” (Kraska, 2007, 511). Bulanıklığın hukuki belirsizlikle birleşmesi, 21. yüzyılda daha fazla dispozitif bünyesine katan yönetsellik ağının sınırlarını genişletmiştir. Teknik kullanımıyla gerçekleşen disiplinci iktidardan denetimci iktidara geçiş, iç siyasette de yoğunlaşmış ve bu tekniklerin üretiminden kullanımına kadar olan süreçler, endüstrinin konusu edilmiştir. Böylece güvenlikleştirme politik ekonomiyi dolayımlayarak var olmuştur.

Bu dolayım ABD ve birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de iç güvenlik kurumları oluşturulmasına neden olmuştur. Bu kapsamda, 2010 yılında Türkiye’de Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı kurulmuştur. Bu kurumun kurulmasının arkasındaki temel mantık, tanıdık görünmektedir: “... terör olgusunda meydana gelen değişiklikler ve bu değişikliklere karşılık kontra terör faaliyetlerinde bulunması gereken çok boyutluluk ve uluslararası iş birliği ihtiyacı...” (Yılmaz, 2011, 367). Böylece iç güvenlik hem yürütme erkini güçlendiren hem de endüstri yaratan bir niteliğe büründü. Ulusal yaşamın çoğu alanına sirayet etti. Örneğin, “üniversitelerde iç güvenlik yönetimi üzerine açılan kursların, yüksek lisans ve doktora eğitimlerinin ve bu konuda yapılan bilimsel çalışmaların sayısı giderek artmıştır” (Yılmaz, 2011, 365). Yanı sıra bu endüstri kendi “istihdamı”nı da yarattı. Buna göre dünya üzerinde “2017 yılında, özel askeri ve güvenlik şirketleri, yaklaşık 2,4 milyon kişiyi istihdam etti ve genellikle (...) devlet güçleriyle iş birliği yaptı” (Robinson, 2019/2, 27).

Nihayetinde güvenlik devletinin, hukuk devletinin yerine ikame edilmesinin siyasal arka planı güvenlikleştirme pratiklerini yerleştirmek ve güvenlik tehdidini arttıracak söylem gücünü oluşturmaktır. Bu söylem gücü ile düşman, suçluya dönüştürülmüş ve devletin yeniden düzenlenmesi gerekliliği ileri sürülmüştür. Bu kapsamda devlet, güvenlik devletine dönüşmüş ve gündelik yaşam güvenlikleştirilirken, bu süreçten doğan teknik

ihtiyaçlar başta olmak üzere her türlü ihtiyaç güvenlik endüstrisini büyütüştür. “Yurttaşın (...) bir nevi potansiyel terörist haline gelmesiyle, Güvenlik Devleti (...) kamusal ile özeline iç içe geçtiği” bir biçime bürünmüştür (Agamben, 6 Ocak 2019). Bu bağlamda, 21. yüzyıla birlikte “hukukun üstünlüğü ilkesinden (*rule of law*) hukukla yönetme ilkesine (*rule by law*)” (Balta, 2019, 43) geçilmiş ve “...Batı demokrasileri birer güvenlik devletine evrilmiştir” (Bayra, 2019, 120). Böylece Levent Köker’in belirttiği “ABD’nin, hukukun üstünlüğünü ‘ulusal’ ve ‘uluslararası’ güvenlik endişelerine feda etmeye hazır müttefikler de bularak, tüm dünyayı, tarafları belirsiz bir ‘savaş alanı’na çevirmesi” (Köker, 2005, 53) kaygısı gerçekleşmiş görünmektedir.

2.3.2. Güvenlik Devletinin Yasallaşması

Tarafları belirsiz bir savaş, güvenlik devletinin yayılmasına işaret etmekteydi. Bu yayılmanın temel mantığı yine düşman üzerinden kurulmuş ve düşmanın her yerde ve her an ortaya çıkabileceği fikrine dayanmıştı. Bu yaklaşıma göre düşman olarak onun “yüzü, ismi, yeri yoktur” (Mbembe, 2020, 70). Bu kabul, savaş sahnesinin evrensel olduğunu ima etmekteydi (Neocleous, 2016, 17). Böylece 21. yüzyıldan önce geçerli norm olan sınır ve cephe gibi kavramlar ortadan kalkarak (Yılmaz, 2011, 362) sınır ötesi müdahaleler operasyon adı altında yürütülmeye başlanmıştır. Sınır ötesi operasyonların olağanlaşması ve yaygın hale gelmesiyle nüfusların yönetimi de daha fazla ulusal olmaktan çıkmış, sınır ötesinde de hegemonyanın üretilmesini gerektirmiştir (Rana ve Rosas, 2006, 219). Bunun gerçekleşmesi için öteki üzerinden kurulan güvenlik söylemi “hak-hukukun muğlaklaştırması ve özneliği arzulara indirilmesi” yaklaşımını geliştirmiştir (Gambetti, 2012, 30). Burada hak ve hukukun muğlaklaştırılmasına ‘terör’ ve ‘terörist’ tanımlarının muğlaklaştırılması eşlik etmiştir (Rana ve Rosas, 2006, 226). Yani bir yandan hak-hukuk çerçeveleri belirsiz hale getirilmiş ve böylece düşman kategorisinin kapsamı genişletilmiştir. Diğer yandan ise öznellik, hak ve hukuk sahibi yurttaş fikrinden ayrı değerlendirilmeye başlanmış ve güvenlik dolayısıyla kendisini gerçekleştirme uygun görülmüştür.

Güvenlik devletinin yasalar aracılığıyla işler hale gelmesine meşruluk zemini oluşturan odak “terörle mücadele” söylemidir. Bu söylem bir yandan soyut düşman kategorisini genişletmenin diğer yandan somut müdahalelerde bulunmanın dolayımı haline gelmiştir.

Oysa “terörle mücadele” söylemi, 21. yüzyılda ABD başta olmak üzere sınır-aşırı müdahalelerde bulunan yayılcı devletlerin hegemonik söyleminin özünü oluşturmaktadır. “Terörle mücadele”nin devlet merkezli bakış açısının ürünü olduğu bilinmektedir. Bu bakış açısı haklı-haksız ve suç-ceza gibi diyalektiklerden arınarak devletlerin çıkarına politikaların üretilmesi ve müdahalelerde bulunulmasına dayanmaktadır. Öbür taraftan korku salma, yıldırma ve dehşete düşürme gibi terör kavramının da tarihte devletler tarafından sıklıkla uygulanan bir şiddet biçimi olduğu açıktır. Buradan hareketle, bu çalışmada “terörle mücadele” ibaresinin —alıntılar dışında— her kullanımı, tırnak içinde yapılmakta ve bu söylemin hegemonya arayışının bir parçası olduğu bilinciyle eleştirel bakılmaktadır. Çünkü Terörizm Çalışmaları’ni iki başlıkta inceleyen Noam Chomsky’ye göre terörizm gerçekçi yaklaşım ve propagandist yaklaşım olmak üzere iki şekilde değerlendirilir. Propagandist yaklaşım genellikle hükümetler tarafından benimsenir ve totaliter devlette enstrüman olarak kullanılır. Bu yaklaşımda düşman dizayn edilir. Uluslararası terörizm ise devletlerin şiddeti ülke dışına taşınmasına olanak sağlar (Chomsky, 1991, 12-15). Bu olanak yeni bir duruma işaret eder. 11 Eylül ile yeni bir siyasetin kurulumu arasındaki ilişkiye dair Catherine Mills şunları ifade eder:

...uçakların kaçırılması ve New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’nin yok edilmesi yeni bir tür siyasete yol açmış, ya da hiç olmazsa ABD gibi anayasal demokrasiler içerisindeki gizli eğilimlerin ön plana çıkmasına olanak sağlamıştır. 11 Eylül’ün ardından yirmi birinci yüzyılın başlarındaki siyasal-kültürel sahnede, yerlerinden edilmiş sığınmacıların ve mültecilerin yeni ve artan nüfusları, süresiz gözaltı, Guantanamo Körfezi, Ebu Gureyb, kişilerin kanunsuzca alıkonularak gizlice başka ülkelere nakli, yasa dışı yargılamalar ve büyük demokrasiler içerisinde devlet tarafından yürütülen işkencelerin ifşası gibi vakalar da dahil olmak üzere, sözde ‘Teröre karşı Savaş’ hâkim olmuştur (Mills, 2021, 57).

Yani “terörle mücadele” söylemi hem güç ilişkilerinde oynadığı roller hem de muğlaklığı ve yeterince kategorize edilmemişliği dolayısıyla temkinli yaklaşmayı gerektiren bir söylemdir. Bu gerçeğe rağmen “terörle mücadele” söylemi hükümetlerin güvenlikleştirme politikalarını yasal hale getirip devleti dönüştürmede kullandığı deyim yerindeyse bir maymuncuk anahtarına dönüştürülmüştür.

Bu arka plan akışına eşlik edecek şekilde yayılan güvenlik devletinin izini yasal düzenlemeler üzerinden okuduğumuzda ne denli sınır aşırılmış bir mefhumla karşı

karşıya olduğumuzu görürüz. Burada güvenlik devleti, sadece bir devletin yayılımını değil, diğer devletlerin de güvenlik devleti olarak re-organize olmasına işaret etmektedir. Bu kapsamda, ABD'deki *Vatanseverlik Yasası*'nın ilk örneklerinden biri olduğu bu düzenlemeler, 'Anti-Terrorism Act 2001', Yeni Zelanda'da 'Terrorism Suppression Act', Avustralya'da 'Security Legislation Amendment (Terrorism) Act' ve 'Australian Security Intelligence Organisation Legislation Amendment (Terrorism) Act', Güney Afrika'da 'Protection of Constitutional Democracy Against Terrorist and Related Activities Bill' gibi yasaların yürürlüğe girmesiyle sınır ötesi yayılımını genişletmiştir (Bayra, 2019, 124). Bununla birlikte 11 Eylül'ün hemen ardından kasım reformlarıyla Fransız ceza ve olağanüstü hâl mevzuatında önemli değişiklikler yapılmıştır. İngiltere ise güvenlik sebebiyle en çok yasal düzenleme yapan bir başka Batılı ülkedir. Keza 2000 yılında İngiliz hükümeti tarafından yürürlüğe sokulan 'The Terrorism Act 2000', 11 Eylül saldırıları sonrası 'The Anti-Terrorism, Crime and Security Act 2001' ile yürürlükten kalkmış ve yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Güvenliğin yasa yapıcı haline geldiği İngiltere'de terörle mücadele yasaları bununla sınırlı kalmamıştır. Zira 2001 sonrası 'Prevention of Terrorism Act 2005', 'Terrorism (Northern Ireland) Act 2006', 'Counter Terrorism Act 2008', 'Terrorist Asset Freezing etc Act 2010', 'Terrorism Prevention and Investigations Measures Act 2011', 'Protection of Freedoms Act 2012', 'The Justice and Security Act 2013', 'Counter Terrorism and Security Act 2015' ve 'Counter-Terrorism and Border Security Act 2019' gibi yasalar yürürlüğe sokulmuştur" (Bayra, 2019, 123-124). Devletin güvenlik ideolojisi ekseninde tekrar güç kazanmasıyla yasal düzenlemeleri yapması arasındaki ilişkiyi üç devlet örneğinde inceleyen Sidel, İngiltere'nin "terörle mücadele" hususunda uzunca bir geçmişe sahip olmasına rağmen yasal düzenlemeler yaptığını, Avustralya'nın yasal düzenlemeyi yaptığı yıl itibariyle yakın bir "terör tehdidi" ile karşı karşıya olmamasına rağmen yeni düzenlemeleri hayata geçirdiğini, Hindistan'ın ise geçmişteki düzenlemelere ek düzenlemeler yaptığını ifade etmiştir (Sidel, 2004, 147). Sidel'in araştırmasında görüldüğü üzere, devletlerin güvenlik devleti olarak dönüşümünün temelinde 'terör' ve 'terörizm' yerleşirken, yasal düzenleme ya da 'terör' tehdidi olsun ya da olmasın güvenlik devletinin yerleşmesi küresel bir fenomen haline gelmiştir.

Zühtü Arslan, güvenlik devletinin yayılmasıyla “terörle mücadele” üzerinden üretilen hegemonik söylem arasındaki eş zamanlılığı ifade ederek “Avrupa’da, Orta Asya’da ve dünyanın birçok yerinde demokratik ülkeler, demokrasiye geçmeye çalışan ülkeler ve demokratik olmayan ülkeler güvenlik gerekçesiyle ve ‘terörle mücadele’ söylemi altında hak ve özgürlükleri” aşındırdıklarını vurgulamıştır (Arslan, 2006, 127). Bu kapsamda “güvenlik devletleri”, ABD, İngiltere, Kanada ve Türkiye de dahil birçok ülkede özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında, belirginleşmiştir” (Berksoy, 2021, 217). Yine Mustapha K. Pasha’nın Hindistan ve Pakistan’daki güvenlikleştirmeye dair çalışmasını aktaran Dikmen Alsancak ve Küçük sadece devletin değil, sivil toplumun da güvenlikleştirildiğini ve hatta sivil toplumun devletçi projeyi yeniden ürettiğini ifade etmektedir (Dikmen Alsancak ve Küçük, 2022, 48-49).

Yani hem coğrafi yayılım hem de deneyim sahibi olup olmama eksenlerini kesen bir gerçeklik olarak güvenlik devleti yasal düzenlemelerle hem iç hukukun merkezine doğru ilerlemiş hem de devletlerin güvenlik devleti mantığı ekseninde müdahalelerine kapı aralamıştır. Bu noktada, hak ve özgürlüklerin güvenliğini sağlama, güvenlik tehdidi algısının üretilmesi karşılığında hak ve özgürlüklerden feragat etmeye dönüşmüştür. Nihayetinde, güvenlikleştirme politikaları kapsamında gerek coğrafi gerekse de hukuki düzenlemeler bakımından güvenlik devletinin hukuk devletinin yerini aldığı bir dönemin kapıları aralanmıştır. Güvenlik devleti, siyasal kararlar devreye konmuş ve yerkürenin hemen her devletini doğrudan etkileyerek yasallık ve meşruiyet kazandırılmış veçhesiyle fiili olarak yayılmıştır.

2.3.3. Yürütme Erkinin Tahkimi ve Popülizm

Güvenlik devleti, yeni bir zamanın başlangıcına işaret ederken bu zamanın aktörü olarak yürütme erkini ön plana çıkarmıştır. Güvenlik devleti inşası ilerledikçe yürütme erklerinin de güç tahkimi artmıştır. Bu kapsamda, yürütme erkleri, güvenlik tehdidinin yasal güvencelerin önüne geçmesinin etkisiyle belirleyici bir konum elde etmiştir. Güvenlik devletiyle yürütme erki arasındaki ilişkiye dair Benjamin Arditi ABD bağlamında şunları ifade etmiştir:

Bush ‘terörle savaş’ sırasında ele geçen ABD’de tutuklularına yönelik her türden kaba, insanlık dışı ve alçaltıcı muameleyi yasaklayan bir kanun tasarısına imza atmış, fakat başkanın ulusal güvenlik için gerekli görmesi durumunda, işkencenin - hükümetin gözünde- yasal kılınma olanağını açık bırakan bir yazılı beyan eklemeyi de ihmal etmemiştir (Arditi, 2010, 98).

ABD özelinde ifade edilen bu uygulamalar, bir yandan hukuk devletinin yürütme erkinin güçlenmesiyle bir miktar daha aşındığına işaret ederken diğer yandan yürütme erkinin hukuku önceleyecek konumu elde ettiğini göstermektedir. Böylece “bir kişi, mahkeme kararı ile değil yürütme erkinin bir temsilcisi tarafından verilen bir sertifika ile terörist ilan edilir” (Paye, 2009, 78-79). Yani artık suçun sübuta ermesi değil, yürütme erkinin ilanı yeterlidir. Bu uygulamalarla yürütme erki, devlet dispozitifini içerisinde yasama ve yargıya göre çok daha belirleyici bir konuma yerleştirilmiştir. 21. yüzyılın ilk yıllarına damgasını vuracak ‘terörle mücadele’ mantığının yürütme erkini güçlendirici niteliği birçok düzenlemede görülmektedir. Bunun en bariz ve ilk yasal örneği ABD’de çıkarılan *Vatanseverlik Yasası*’dır:

...Patriot kanunu olarak adlandırılan bu kanun, yürütme ve yargı organlarının izleme, gözetim ve araştırma yetkilerini genişletmekte, federal hükümeti herhangi bir politik grubu terörist olarak tanımlama yetkisi vermektedir. Diğer taraftan bu kanun ev ve işyerlerinin habersiz aranmasını yasallaştırılması ve kişilere ait finans, sağlık ve eğitim ile ilgili kayıtlara izinsiz giriş yetkisi vermesi yanında, telefon dinleme ve internet iletişimini izleme alanlarında da yürütme geniş yetkiler tanımaktadır (Turhan ve Aksu, 2011, 64).

Böylece söz konusu yasa ile yürütme erkinin sadece uluslararası müdahalelerin önünü açmakla kalmamakta, aynı zamanda yurtiçine müdahale zeminini de genişletmiş olmaktadır (Sidel, 2004, 11). Bu sınır aşırı müdahale anlayışı, sadece ABD’nin gerçekleştirdiği yasal düzenlemelerle sınırlı olmayıp birçok ülkede ‘terörle mücadele’ retoriğine yaslanılarak çıkarılan yasal düzenlemelerde de takip edilebilmektedir. Nitekim önleyici müdahale denen ve bulunduğu coğrafyalarda müdahaleyi gerektiren siyasal karara dayalı anlayışla birlikte yürütme erki, sınır ötesi müdahalelerin gerekliliğini belirleme hususunda da ön plana çıkmıştır.

Güvenlik devletinin yayıldığı her yerde devletin uygulama gücü olarak yürütme erki, ‘teröre karşı savaş’ paradigmasının verdiği yetki genişliğiyle temel hakları daraltma imkanını ele geçirmiştir. ‘Terörle savaş’ retoriği şöyle işlemektedir:

...daha ziyade sivil toplumu ve toplumsal düzeni şekillendirmekle fazlası ile ilgilidir: vatandaşları ve özneleri, vatandaşları özne olarak üreterek ve yeniden-üretmek, halkları yeni güvenlik modları ve yönetme yöntemleriyle yeniden oluştururken ve her şeyden çok, birikim için yeni zeminler test ederek (Neocleous, 2014a, 31).

Dolayısıyla bu ‘savaş’ yeni bir yönetimsellik formu olmuştur (Claudia ve Rens, 2007, 5). Bu durumda, iç güvenlik açısından önemli bir kurum olarak polislik öne çıkmıştır. Bu kapsamda, güvenlik devletinin asli unsurlarının başında polis gelmektedir. Güvenlik devleti dispozitifinde “polis her yerdedir” (Neocleous, 2014b, 200). Polis her yerde olarak iktidar üretiminde önem kazanırken güvenlik devletinin teknikle ilişkisini geliştirmesi neticesinde polis kişisel bilgileri daha kolay elde eder ve kontrolsüzce kullanarak iktidar üretim sürecine katkıda bulunmaktadır (Paye, 2009, 16). Bu iktidar üretimi, bilgiyle sıkı ilişki içerisinde gerçekleşmektedir. Bilgi, erk sahibi yürütme ve polisin nüfusun tümüne dair analizler çıkarmasını, karar almasını ve bu kararları uygulamaya koymasını mümkün kılmaktadır.

Polisin her yerde olması ve hukuk devleti ilkelerini ihlal eder şekilde bilgiyle donanması, onu güvenlik devletinde ayrıcalıklı bir konuma itmiştir. Bu konum gereği polis artık güvenlik devleti dispozitifinin iktidar üretiminde önemli bir konumdadır. Bu bakış açısından hareketle Paye şunu kaydetmektedir:

... polis, ulus devletinin merkez organı haline alır. Sadece düzeni ve toplumsal kontrolü korumak için egemenlik işlevi yoktur; aynı zamanda güvenlik politikalarının uygulanmasına halkın seferber edilmesi yoluyla hegemonik de bir işlevi vardır (2009, 182-183).

Böylece, polisin devletle toplum arasındaki işlevine de ışık tutmaktadır. Nitekim polisin yürütme erki emrinde olduğu gerçeğinden hareketle, varsayılan tehdit/düşman üzerinden toplumun seferber edilebilmesi, hukuk devletinin öngörülebilirlik ile suç-ceza diyalektiğini yürütme erkinin yetki ve harekete geçirme gücü karşısında eritmektedir.

Yürütme erkinde aşırı güç tahkimi, yargı erkinin alanı, temel yurttaş hakları ve sivil toplum alanının daraltılması, siyasetin özerk var oluşu yerine anti-siyasetin güvenlik eksenli inşası, medyanın güvenlik ideolojisi ekseninde organize edilmesini beraberinde

getirir. Güvenlik devletinin gündelik yaşamın her alanını güvenikleştirmesi neoliberal yönetimselliğin *homo politicusu* politik kararların dışına itmiş ve bu durum “demokrasi kurum, kültür ve tahayyülleri açısından muazzam sonuçlar” doğurmuştur (Brown, 2018, 42). Böylece güvenlik, yürütme erkinin faili olduğu bir tür otoriterlik eğilimini beslemektedir (Neocleous, 2012, 13). Bu kapsamda “... yürütme kendisine yaşama ve yargı ayrıcalıklarını verir ve bu da güçlerin formel ayrılığını sorguladır” (Paye, 2009, 50). ABD’de Başkan’a verilen ‘düşman savaşı’ ilan etme yetkisi, yürütmenin gücünün tahkim edilmesinin bariz örneklerinden biridir. Bu yetki “sadece vatandaş olmayanlar üzerinde uygulanabilmekte” (Arslan, 2006, 126) ve ‘düşman savaşı’ olarak ilan edilen kişinin en temel hakları olan nerede olduğu bilgisi ve gözaltının süreye dayanması gibi temel hakları bile askıya alınmaktadır (Arslan, 2006, 127).

Görüldüğü üzere, güvenlik devletinde asıl devlet erki yürütme organıdır. İster parlamento içinden seçilmiş isterse de Cumhurbaşkanı ve/ya Başkan tarafından atanmış olsun isterse de Cumhurbaşkanı ve/ya Başkan’ın kendi yetkileriyle icra edilsin, yürütme organı devletin gücünü kullanan başat aktör haline gelmiştir. Güvenlik devletinde yürütme organının aşırı güçlü olmasını, 21. yüzyılın henüz ilk çeyreğinde ortaya çıkan popülizm tartışması örnekleyebiliriz. Güvenlik devletinin inşasının ve yayılımının gerçekleştiği yıllarda, dünya gündemine popülizm tartışması damgasını vurmuştur. Popülizmin *Cambridge Sözlüğü* tarafından 2017 yılının kelimesi seçilmesiyle bu tartışma alevlenmiştir (Balta, 2019, 114). Her ne kadar kelimenin kullanımı geçmişe dayansa da popülizm kelimesinin 2017 yılının kelimesi seçilmesinin temel nedeni, söz konusu dönemde ABD’den Avrupa’ya, Asya ve Ortadoğu’ya kadar birçok siyasi coğrafyada yönetim erkinin popülist liderler ve partilerine geçmesidir.

Popülizm kavramsal olarak çeşitli şekillerde tanımlanmış ve ortak bir tanım geliştirme hususunda fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Chantal Mouffe’a göre: “popülizm bir ideoloji değildir ve ona programatik bir içerik atfedemeyiz. Popülizm siyasi bir rejim de değildir. Zamana ve mekâna göre çeşitli biçimler alabilen bir politika yapma yöntemidir...” (Mouffe, 2019, 23). Ona göre bu edim, fikir ile pratiğin bir arada olmasıdır ve yöntemle yakından ilişkilidir. Popülizm okumasını Chantal Mouffe’tan farklı bir noktadan geliştiren Jan-Werner Müller’e göre, popülist iktidarların üç temel özelliği ön plana

çıkmakta olup popülistler: “devlet aygıtını gasp ederler, yolsuzluk ve ‘kayırmacılık’ yaparlar ve (...) sivil toplumun bastırılması için sistemli bir çaba gösterirler” (Müller, 2017, 16). Yine ona göre popülistler her ne kadar düzen ve kurum karşıtı retoriğe yaslansa da kendi kurumları ile bir sorunları yoktur (Müller, 2017, 80). Bu sebeple popülistler devleti işgal etme arayışı içerisinde (Müller, 2017, 84). Müller’in Mouffe’a göre bakış açısı daha çok kişiselleştirme üzerinden yürümesidir. O da popülizme bir rejim veya ideoloji tanımı yapmaz ama popülizm analizini popülistler üzerinden sürdürmektedir. Kişiselleştirme üzerinden popülizmi analiz eden başka araştırmacılara göre de popülizm karizmatik lider etrafında örgütlenir (Yıldız, 2017, 13). Bu sebeple her popülizmden bahsettiğimizde popülist bir liderden bahsederiz. Bu lider, yürütme erkini kullanan siyasi karar vericidir. Popülizmde lider kültürünün öne çıkmasına vurgu yapan Evren Balta’ya göre popülizm: “‘siyasi liderlerin büyük rol oynadığı ve kurumlara çoğu kez güvenilmeyen’, agresif ve şahsileştirilmiş bir siyaset yapma tarzına dönüşü işaret eder” (Balta, 2019, 110). Bir başka kişiselleştirme üzerinden yapılan analize göre popülist liderler “yabancı düşmanı, ataerkil, otoriter” yönleriyle siyaset yapmaktadırlar (Appadurai, 2017, 18). Kişiselleştirme üzerinden okumayı tercih etse de siyasal alanın yapılandırılmasına vurgu yapan Arditi’ye göre:

Sağcı popülistler, karmaşıklığı ve kozmopolitliğe karşı milliyetçi ve yabancı düşmanı önyargıları devreye sokar. Toplumsal fragmanlaşmanın üstesinden gelmenin yollarından birinin sınırlandırılmış bir siyasal alan olduğunu yeniden kabul ettirme çabasındadırlar (2010, 56).

Popülizme ve/veya popülistlere hangi anlam atfedilirse edilsin, popülizm neoliberal dönemde siyasetin iç çeperi olarak gelişmiştir. Siyasetin temsili demokrasi ekseninde kurulduğu günümüzde, popülizm demokrasinin bir sapması olarak değil, onun bir parçası olmuştur (Yılmaz, 2017a, 36). Dolayısıyla popülizmi neoliberal dönemde liberal-olmayan bir politika yapma biçimi olarak ifade etmek mümkündür (Berezin, 2011, 267). Yani neoliberalizmle uzlaşmaz çelişkileri bulunmayan, bizatihi neoliberalizmin yarattığı iklimde büyüyen bir popülist zaman gerçekleşmiştir.

Popülizmi tanımlayan bu değerlendirmelerin her biri popülizm tartışmasına katkı sunmakta iken, popülizmin yükselişini 2008 kriziyle irtibatlandıran okumalar vardır. Aylin Topal “özellikle 2008 krizi bağlamında ve ertesinde popülizm ve otoriterlik

tartışmaları yeniden” alevlendiğini belirtir (Topal, 2022, 133). John Quiggin 2008 yılında başlayan ekonomik krizin siyasi etkilerinden birinin popülizmin yükselişi olduğunu ifade eder (Quiggin, 2018, 143). Yine Gareth Dale ve Adam Fabry, kaleme aldıkları makalede 2008 krizi ile neoliberalizm arasında ilişki kurarak otoriter popülizmin yükselişini bu sürecin sonuçlarından biri olarak görmektedir (Dale ve Fabry, 2018, 242). Della Porta ise sağ popülizmin yükselişini küreselleşmenin oluşturduğu sorun ve çatışmalarla ilişkilendirmektedir (Della Porta, 2017, 45). Bu fikirlere yakın bir argüman öne süren Robert Skidelsky’ye göre, “2008’den beri dünya ekonomisinde görülen sancılar henüz ideolojik ve siyasal potansiyeli kesinleşmemiş olan popülizmin hem solda hem sağda baş göstermesi” gerçekleşmiştir (Skidelsky, 2021, 36). Popülizmin irtibatlarıyla ilgili bu değerlendirmeler elbette bir yönüyle hakikate işaret etmektedir. Fakat popülizmle kurulan bu irtibatlar eksik görünmektedir. Popülizmi kişiselleştirerek okumak ya da ona bir yöntem tanımı atfetmek hakikatin belirli parçalarına işaret etmektedir. Popülizmin yükselişini 2008 kriziyle ilişkilendirmek ve dolayısıyla neoliberalizmle bağlantılandırmak da hakikatin bir başka parçasıyla sınırlı kalmış görünmektedir.

Öte yandan belirtildiği üzere, popülizmi sadece bir kriz semptomu olarak görmek, eksik bir bakış açısıdır. Çünkü 2008 krizi üzerinden görülen popülizmin tarihi daha fazla eskiye gitmektedir. Örneğin, 1990’larda pek güçlü olmayan sağ popülistler, Fransa’da 2002’de aşırı sağcı popülist Le Pen üzerinden, İtalya’da 2001 ve 2008 yıllarında Berlusconi üzerinden güçlenmesinin arkasında yatan nedenlerden biri güvenlik kaygıları ve korkuydu (Berezin, 2011, 9-27). Yine henüz 2006 yılında *Newsweek International* “Popülistlerin Yürüyüşü” başlığıyla yayınladığı bir yazıda popülizmin küresel bir fenomen haline geldiğini ifade etmekteydi (Berezin, 2011, 30).

Kıymetli katkılarına rağmen yukarıda zikredilen incelemelerin popülizmin/popülistlerin yükselişinin güvenlik devletiyle irtibatını es geçtiğini iddia etmek mümkün görünmektedir. Bu kapsamda literatürdeki popülizm tartışması ister teorik tartışmalar isterse tarihsel zemine oturtma girişimleri olsun, bir yanıyla eksik kalmıştır. Popülizmin beslendiği zemin güvenlik devletinin araçları ve hegemonik söyleminden direkt olarak etkilenmiştir. Popülist liderler, devlet idaresi, toplumla kurdukları ilişki ve denge-denetleme mekanizmalarına karşı çıkışları açısından henüz 2000’lerin başında giderek

artan güvenlik devleti stratejileri, söylemleri, erk taksimlerinden oldukça faydalanmıştır. Nitekim Marie-France Hirigoyen, 2000’lerde güvenlikleştirme ile otoriter liderler arasındaki bağlantıyı şu şekilde ifade etmektedir: “2000’lerden beri Avrupa dahil olmak üzere pek çok ülkede, gerekirse özgürlük ve yurttaş haklarından vazgeçme pahasına düzen ve güvenliğin hükmünü hedef edinmiş, her geçen gün daha fazla güç elde etme peşinde, güçlü ve otoriter adamların yükseldiğini görüyoruz” (2021, 49). Bu yönüyle, güvenlik devletinin yerleşmesi ve nitelikleri ile popülistlerin yükselişi arasındaki bağlantı, aynı zamanda güvenlik devletinin yayılması ve yürütme erki özelinde güç tahkimiyle ilgilidir. Bu anlamda, popülizmin güvenlik devletinin inşası üzerinden de okumak mümkündür. Popülizmin güvenlik devletinin zemininde yükselmesi üç temel noktada gösterilebilir. Bunlar:

1. Güvenlik devletiyle popülist yönetimlerin her ikisi de yürütme erkinin güç tahkimi üzerinden irtibatlanabilir. Güvenlik devleti, hukuk devletinin dengeli ve kurumsal işleyişini yürütme erkinin güçlenmesi yönünde bozmuş, popülistler yürütme erkinin gücünü kullanmış ve hatta daha fazla güçlendirerek yönetmek istemiştir. Nitekim bu güçlendirme arayışının en öne çıkan yönü yürütme erkinin lider etrafında örgütlenmesidir.
2. Güvenlik devletinin inşası sürecinde siyasal olanın kurulması öteki olarak kodlanana atfedilen kuruculuk rolü ve ötekinin düşman olarak tanınması üzerinden şekillenmiştir. Bu siyasal kurgu, popülistler dilinde “biz-onlar” şeklinde yeniden formüle edilmiş, çoğunlukla söz konusu miras devralınarak mülteciler, kadınlar, LGBTİ+ bireyler alt-insan olarak kodlanmıştır.
3. 2000’li yılların başlarında devreye konan güvenlik devletinin inşası, hukuk devletinin ilkelerini âtıl hale getirmiştir. Böylece hukuki güvence ve hukukun üstünlüğü başta olmak üzere çeşitli ilkeler aşınmıştır. Popülistlerin hukuk devleti ilkeleriyle kurduğu ilişki de aynı rotadan ilerlemiş ve popülistler verili düzeni sağlayan hukuk ilkeleriyle sürekli mücadele halinde olmuşlardır. Söz konusu mücadelede de yürütme erkinin güç tahkimine yaslanarak birçok örnekte hukuk devleti ilkelerini ihlal etmenin yollarını bulmuşlardır.

Bu tezin bu tartişmalara katkısı popülizme dair ana akım okumaya güvenlik devletinin eklenmesi gereğine yaptığı vurgudur. Bir başka deyişle, güvenlik devletinin araçlarının popülistler tarafından üstlenilmesi ve uçlara taşınması hususlarının popülizm analizlerine dahil edilmesi gerekmektedir.

21. yüzyılın başında yaşanan iki olay dünyada şok etkisi yaratmış ve küresel siyasette yapısal dönüşümlerin kapısını aralamıştır. Devlet, güvenlik devleti olarak yapılandırılmış sermaye birikiminde finansallaşma ve borçlandırma merkezi bir konum elde etmiştir. Bu durum Türkiye'nin 2000'li yıllarını doğrudan etkilemiş ve devlet ile piyasanın dönüşümünde pay sahibi olmuştur.

3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE GÜVENLİK DEVLETİNİN OLUŞUMU VE BORÇLA YÖNETME, 2002-2016

Küresel siyasetin 21. yüzyıldaki dönüşümü Türkiye’yi iç dinamikleriyle birlikte etkilemiş ve biçimlendirmiştir. Küresel siyasette neoliberalizmin modifiye edilmesi ve güvenlik devletinin inşası, Türkiye’deki dönüşümü anlamının pusulası niteliğindedir. Erik Jan Zürcher’in Millî Mücadele dönemine dair çalışmalarda küresel gelişmelerin bağlam olarak yeterince değerlendirilmemesi hususundaki eleştirisi (Zürcher, 2021) literatürde sonraki dönemler için de geçerli görünen bir eleştiridir. Bu gözlemi dikkate alarak 21. yüzyıl Türkiye siyasetini, küresel gelişim-dönüşüm süreçleriyle birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bu kapsamda bir önceki bölümde küresel bağlamda güvenlik devleti ile borçla yönetme dispoitiflerinin nasıl inşa edildiği, yayıldığı ve işlediğine dair çizilen çerçeveye bu bölümde Türkiye özelindeki tartışma ile devam edilecektir.

Bu bölümde, 2002 yılında yapılan genel seçimlerde tek başına hükümet kurma şansını elde eden Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) Türkiye siyasetine devlet ve borçla yönetme dispoitifleri üzerinden nasıl hükmettiği tartışılmaktadır. Bölüm kapsamında önce AKP’yi tek başına hükümet kurmaya taşıyan 2002 yılı genel seçimlerinin sonuçları ve bu sonuçları ortaya çıkaran sebepler ele alınmaktadır. Sonra AKP’nin tek başına hükümet kurmasına yol açan politik ekonomik nedenler ele alınarak 2000’li yıllarda hükümette kalmasının önemi üzerinde durulacaktır. Çünkü 2000’ler Türkiye’sini AKP’den ayrı incelemek mümkün değildir (Çiğdem, 2014, 7).

Bölümün ilk temel başlığında AKP’nin devlet ve piyasayla kurduğu ilişkiler, muhafazakâr demokrasi ve neoliberalizm üzerinden değerlendirilecektir. Bu başlıkta AKP’nin hükümete gelişi sonrasında neoliberalizm ve devletle kurduğu ilişkiler hem söylem düzeyinde hem de mesafe kurma düzeyinde ele alınacaktır. Özellikle muhafazakâr demokrasi söyleminin devlete sahiplik istenciyle ilişkisi incelenerek AKP’nin demokrasiyle devletin karar alma süreçlerine hakim olması üzerinde durulup devletin dönüşümünü hangi araçlar ve söylemlerle sağlamak istediğine dair tartışma

yürütülecektir. Sonraki temel başlıkta 2000’li yıllarda borçla yönetme dispozitifinin işler hale gelmesini sağlayan finansallaşma süreçleri çeşitli göstergeler üzerinden ele alınacak, finansallaşmayla devlet arasındaki ilişki incelenecek ve borçlandırma ile borcun genele yayılarak dispozitif haline gelip nüfusu konu edinmesinin üzerinde durulacaktır. Bu bölümün üçüncü ve son temel başlığında ise Türkiye’de güvenlik devletinin inşası ele alınarak, bu oluş sürecinde yasal ve kurumsal düzenlemeler değerlendirilmekte ve yürütme erkine güç tahkiminin ne şekillerde gerçekleştiğine ışık tutulmaktadır.

AKP, kurulduktan bir yıl sonra katıldığı genel seçimleri kazanarak Cumhuriyet tarihinin çok partili döneminde tek başına hükümet kurma yetkisini elde eden dördüncü parti olmayı başardı (Şarlak, 2022, 325). Sadece tek başına hükümet kurmasıyla değil, 7 Haziran 2015 genel seçimlerine kadar girdiği tüm seçimlerde aynı başarıyı sürdürmesiyle de Türkiye siyasi tarihinde müstesna bir yer edindi. AKP’yi hükümet olmaya taşıyan dinamikler, sonraki başarısının da zeminini göstermektedir. Çünkü “AKP, 1990’lı yılların mirası üzerine kurulmuştu. 1990’lı yıllar ekonomik ve siyasi kriz ve skandallarla geçmesi, merkez partilerin erimesi, 28 Şubat sürecinin zorlayıcı tedbirlerle merkezi yeniden kurmaya çalışması bakımından Türkiye’nin kayıp yılları idi” (Çınar, 2017a, 9). Bu kayıp yıllar hafızasını hemen her seçimde kullanan AKP, ısrarla istikrar vurgusu yaparak güçlü bir söylem hattı tutturabildi.

AKP’nin kayıp yıllar vurgusunun temelinde parti kurulmadan önceki yılların ekonomik ve siyasi krizlerine yaptığı atıf yatmaktaydı. Kayıp yılların neticesinde oluşan istikrarsızlıkla “Türkiye 21. yüzyıla cumhuriyet tarihinin savaş dönemleri dışındaki en büyük ekonomik kriziyle girdi” (Savran, 2004, 35). Ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlığın neden ve sonuçlarından biri olan merkez-sağ ve solun bölünmesi, AKP’nin tek başına iktidara gelmesinde etkili oldu (İba, 2013, 95). AKP Genel Başkanı Erdoğan “Türkiye’de AK Parti’nin ortaya çıkması, mevcut siyasal anlayışların milletin değer ve beklentilerine cevap verememesinin, kriz ve gerilimlerin siyasal alanı daraltmasının bir neticesidir” demişti (2004, 11). Siyasette yaşanan çöküş ve bölünme halkın mevcut partilerden umudunu kesmesine neden olmuş, bu partileri TBMM dışında bırakmış ve yeni kurulan bir partiyi ön plana çıkarmıştır (Duran, 2018b, 7). Bu

başarısızlık-başarı durumu ile AKP'nin başarısı arasındaki ilişkiye dair partinin temsilcilerinden biri olan Yalçın Akdoğan şu değerlendirmeleri yapmıştır:

AK Parti'nin ortaya çıktığı siyasal konjonktür bir dizi olumsuzlukla yoğrulmuştur. Koalisyon iktidarlarıyla yıpranan siyaset kurumu, yolsuzluklarla ve kötü yönetimle ortaya çıkan ekonomik darboğaz, ekonomik çöküntünün beraberinde getirdiği sosyal kriz, uluslararası alanda gerileyen bir ülke imajı, gelecekte ümidi azalan ve tepkileri giderek yükselen sosyal sınıflar... (Akdoğan, 2010, 63).

Bu psikolojik ve siyasal zeminde AK Parti'nin çıkış başarısı politik ekonomi temelinde üç unsur üzerinden değerlendirilebilir. Bunlar, sınıflararası koalisyon kurabilmesi, AKP kadrolarının geçmişteki belediye başarıları, merkez sağ ve sol siyasetlerin çökmüş olmasıdır (Öniş, 2010, 259).

AKP'nin yeni olarak ifade ettiği şey Millî Görüş fikrinden ayrılan kadrolardan oluşması ve merkez siyaseti örgütlemesidir. Nitekim AKP sadece yeni olana yaslanmamış, siyasi gerilimleri besleyen çeşitli söylemleri üretmiştir. Krizin yanı sıra uzun dönem koalisyonlarla yönetilen Türkiye'de sivil siyaset-ordu ilişkileri gerginleşmiş, 27 Şubat 1997 tarihinde Ankara'ya bağlı Sincan'da tankların yürütülmesine kadar varmıştır. Öte yandan Kürt sorunundan kaynaklı çatışmalar devam etmekteydi. Bu atmosferde Millî Görüş geleneğinden ayrılan bir grup siyasetçi liberal demokratik iddiaları taşıyan Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurarak seçimlere dahil oldu. Siyasi ve iktisadi istikrarsızlığa karşı hem mevcut gerilimleri beslemesi hem de yeni olana vurgu yapması neticesinde AKP seçimi kazanarak tek başına iktidara geldi (Pamuk, 2021, 283). *Millî Görüş gömleğini çıkarma* sözünü düstur eden AKP kadroları, Batı ile barışık bir İslamcılık anlayışı üzerinden neoliberal politikalara tam entegre ve reform yanlısı tutum ile milletvekili genel seçimlerine girdi. Bunun yanı sıra dönemin özgül atmosferinden ötürü çok sayıda merkez-sağ parti de seçimlere dahil oldu. Öte yandan Kürtlerin yoğun yaşadığı kentlerde daha örgütlü olan ve Kürt sorununun çözümü yolunda politik talep öne süren Demokratik Halk Partisi (DEHAP) ve çok sayıda irili ufaklı sol ve sosyalist parti de seçimlere dahil oldu. Bunların yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi gibi daha merkez-sol partilerle muhafazakâr milliyetçi çok sayıda parti de yarışa katıldı. Toplam on dokuz partinin seçmenlerin tercihlerinde yer aldığı bu seçim Türkiye'de uzun bir AKP hükümetleri döneminin başlangıcı oldu.

Öte taraftan 3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimlerinde seçime katılım ve 1980 darbesi sonrası yasal hale getirilen yüzde 10 seçim barajının etkisi de büyük oldu. Merkez-sağ ve merkez-sol bölünmesi ve Kürt kimliği eksenli DEHAP seçimlerde yüzde 10 ülke geneli seçim barajının altında kalarak TBMM’de temsil edilemedi. Bu durum, temsilde adaleti zedeleyerek AKP’nin oy oranına göre çok fazla sayıda milletvekilliği kazanmasına neden olarak tek başına hükümet kurmasında önemli bir faktör haline geldi. Böylece Türkiye demokrasisinin yapısal sorunlarından biri olan baraj, AKP’nin tek başına hükümet kurmasında etkili oldu.

Tablo 12. 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinde Geçerli Oyların Partilere Göre Dağılımı, Oy Oranları (%) ve Milletvekili Dağılımları

Parti	Toplam Oy Sayısı	Oy Oranı	Milletvekili Sayısı
AKP	10.848.704	34,42	365
CHP	6.114.843	19,42	177
DYP	3.004.949	9,52	0
MHP	2.629.808	8,35	0
Genç Parti	2.284.644	7,24	0
DEHAP	1.933.680	6,13	0
ANAP	1.610.207	5,12	0
Bağımsız	302.801	0,96	8
Parlamento Dışı Toplam	11.463.288	36,36	0

Kaynak: TÜİK (2002).

Tablo 12’de görüldüğü üzere, 2002 milletvekili genel seçimlerine katılım oranı yüzde 79,1 olmuştur. Önceki ve sonraki seçimlere göre oldukça düşük olan bu oran, demokratik katılımın ilk aşaması olan sandığa gitme açısından zayıf sonuçlar göstermektedir. Demokratik katılımın düşük olmasının sebepleri kuşkusuz ki demokrasi kalitesini etkileyen diğer olgularla birlikte değerlendirilebilir. 2002 yılı öncesi iktisadi, siyasi ve toplumsal gerilimlere siyasi partilerin çözüm olamaması bir yandan katılımı düşürmüştü diğer yandan yeni kurulan partiyi birinci parti haline getirdi ve DYP, ANAP ve MHP gibi 1990’lı yılların etkili siyasi partilerinin düşüşüne yol açtı. Demokratik katılımın düşük olmasının yanı sıra geçerli oy sayısı ile oy kullanan seçmen sayısı arasındaki 1 milyonu

aşkın fark da seçim sonuçları açısından çarpıcıdır. Kullanılan tüm oylar açısından yaklaşık olarak her otuz oydan birinin geçersiz sayılması da demokratik katılım hususunda üzerinde durulması gereken bir noktadır.

2002 seçimlerinde AKP seçime katılan oyların yüzde 34,3'ünü almasına rağmen Meclis'teki sandalyelerin yüzde 72,6'sını almıştır. CHP ise seçime katılan oyların yüzde 19,4'ünü alırken sandalyelerin ise yüzde 35,6'sını alabilmiştir. Dolayısıyla bir yandan oy oranı-vekil sayısı arasındaki adaletsizlik diğer yandan geçerli oy sayısının (31.510.007) yaklaşık üçte bir oranının (11.463.288) parlamentoda temsiliyetinin olmaması gerek parlamentoya etki eden demokratik katılımın gerekse de temsilde adaletin sağlanamaması adına AKP lehine işlemiştir. Öte yandan bir partinin, aldığı 3.004.949 oya rağmen parlamentoya hiçbir vekil gönderemezken 302.801 oy alan bağımsız adaylar Parlamento'da sekiz koltukta temsil edilebilir hale gelmiştir. Böylesi adaletsizlik ve katılım sorunları kuşkusuz ki yüzde on seçim barajının sebep olduğu yapısal sorunların bir yansımasıdır. Nitekim yüzde on seçim bariyeri ve seçim sistemindeki sorunlardan kaynaklı adaletsizlik ve katılım sorunu gerçekleşmeseydi, Türkiye siyasi tarihi bambaşka bir patikada yoluna devam edebilir, demokrasinin kalitesi tartışmaları da bu varsayımdan hareketle farklı mecralarda akabilirdi.

Hem politik ekonomi hem kurumsal yapılanma ekseninde çeşitli olumsuz tabloların etkisiyle hükümet kurma yetkisini elde eden AKP, 2000'li yıllar Türkiye siyaseti göz önünde bulundurulduğunda Türkiye siyasi hayatına damgasını vuran partilerden biri olmuştur. İlhan Uzgel'in belirttiği gibi:

Gerek partinin kurulduğu ve iktidara geldiği iç ortam (2001 krizi, merkez sağ ve soldan gelen partilerin artık Türkiye siyasetinin ve dönüşümünün yükünü taşıyamaz hale gelişleri) gerekse dış ortam (Irak savaşı, bütün Ortadoğu'da yükselen siyasal İslam ve Batı karşıtlığı) AKP'nin hem bir siyasal parti olarak önemini arttırdı, hem de onu bu çok önemli gelişmelerin kavşağına yerleştirdi (Uzgel, 2013, 11).

Dolayısıyla sadece Türkiye'deki istikrarsızlık değil, aynı zamanda hem jeopolitik hem de politik ekonomi eksenli dış ortam da AKP'nin ortaya çıkışı ve yükselişinde önemli etkenlerden olmuştur. Neoliberalizmin yeni safhasına geçiş ile "terörle mücadele" söyleminin yayılması bu etkenlerin önde gelenlerindedir.

3.1. AKP, Devlet ve Piyasa

2000’li yıllarda AKP hükümetleri döneminde Türkiye’de hem devlette hem de piyasada önemli değişimler gerçekleşmiştir. Fakat bu değişimler belli başlı politik süreklilikleri de beraberinde taşımıştır. AKP politikaları bir yandan devletin dönüşümünü diğer yandan ise piyasayı yeniden düzenlemeyi esas almıştır. Devletin ve piyasanın yeniden yapılandırılmasına dair yeni politika ve uygulamalar uzun süre küresel siyasetteki değişimlerle paralel gerçekleşmiştir. Devlet güvenlik devleti olarak piyasa ise neoliberal kurallara göre düzenlenmiştir.

Piyasanın neoliberalizm kapsamında düzenlenmesi 2001 krizi sonrası Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında gerçekleştirilmiş ve AKP bu programda IMF’nin ve Dünya Bankası’nın oynadığı rolü devam ettirmiştir (Öniş, 2005, 4; Akçay, 2019, 55). Neoliberalizmin Post-Washington Konsensüsü kapsamındaki güncel sürümünde devlet piyasaya müdahale etmeyi yeniden gündemine almıştır. Dolayısıyla Türkiye’nin neoliberalizm serüvenini kapsamında baktığımızda bu program 24 Ocak 1980 programının tamamlayıcısı olarak görülebilir. Korkut Boratav neoliberalizm kapsamındaki sürekliliği şu şekilde ifade etmektedir:

AKP hükümetleri Kemal Derviş’in yönetiminde ve IMF’nin rehberliğinde belirlenen ‘Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı’nı devraldı; bununla ve sonraki IMF’ye reçeteleri ile uyum sağladı; 1998-2007 yılları, bu nedenlerle, iktisadi ve sosyal politika alanları söz konusu olduğunda ‘farklı hükümetler, tek siyaset’ olarak nitelendirilmiştir (Boratav, 2009, 3).

Bu fikri destekleyecek şekilde belirtmek gerekir ki, AKP kendisinden önceki hükümetlerin IMF’ye sunduğu niyet mektuplarındaki yol haritasını takip ederek (Sönmez, 2009, 56-59) söz konusu sürekliliği sağlamaya devam etmiştir. Yine “2000 programını hiçbir değişikliğe uğratmadan ve 2005 yılında üç yıllık yeni bir dönem için uzatarak, 2008 Mayıs ayına kadar kesintisiz uygulamıştır” (Ekzen, 2013, 474). Bu yönüyle kapitalizmden kopuş değil, neoliberalizmin yeni bir safhasına yönelik uyum gerçekleşmiştir.

AKP küresel kapitalizmin taşıyıcı kurumları olan IMF ve Dünya Bankası'nın programlarının takipçisi olmaya devam etti. AKP tarafından açıklanan Acil Eylem Planı 58., 59. ve 60. Hükümetlerin politik ekonomi tercihleri ve 2005 yılında IMF ile 2005 yılında kabul edilen Stand-By anlaşması bu takipçiliğin örnekleridir (Altıok, 2007, 58).

AKP, Türkiye'nin neoliberalizme eklenmesini başat politikalardan biri olarak belirlemiştir (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010, 120). Nitekim AKP iktidara geldiği günden hemen sonra neoliberalizmle uyumlu hareket edeceğini belirtmiş ve özellikle finans merkezlerine sıcak mesajlar göndermiştir:

AK Parti Hükümetinin dövizle ilgili düzenlemeleri daha da kolaylaştıracağını ve Türkiye yabancı yatırımcı girişini daha da cazip hale getireceğini ilan ediyordu. Daha önce kabul edilmiş olan IMF programıyla devam etmek suretiyle küreselleşme yanlısı bir duruş alan AK Parti, bugüne kadar küreselleşmenin aktörleri, süreçleri ve öncüleri ile karşı karşıya gelmedi, bilakis işbirliği yaptı (Dağı, 2010, 126).

Bu sıcak mesajların öznesi olarak Erdoğan, 1990'ların sonuna doğru İslamcı burjuvazinin finans kapitale eklenmeyi sağlayacak bir siyasi lider arayışında kendisini öne çıkarmıştır (Gürel, 2013, 45).

AKP, Post-Washington Uzlaşısı'na uygun hareket etmiştir. Bu kapsamda 1999'da ivme kazanan düzenleyici ve denetleyici kurumlara ilişkin olarak muhalefetteyken yaptığı eleştirileri hükümetleri döneminde dillendirmemiştir: "AKP'nin büyük bir inançla IMF programına sarılması ile bu eleştiriler de kısa bir süre sonra rafa kalkmıştır. Parlamentoda elde ettiği mutlak çoğunluk avantajıyla, AKP hükümeti, IMF programı ve Dünya Bankası kredileriyle, düzenleyici programı devam ettirmiştir" (Bayramoğlu, Özügürlü, 2009, 278). Nitekim Boratav'ın da belirttiği gibi: "AKP, 2000-2001 krizinde IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasını devralmış; sadakatle uygulamış; 2003'te beş yıllık yeni bir anlaşma yapmış; sonraki yıllarda da reçeteyi büyük ölçüde izlemiştir" (2021, 55). Bu durum AKP'nin kurduğu 58. Hükümetin kendisinden önceki hükümetlerin politikalarını sürdürme hususunda bir süreklilik ilişkisi kurduğuna bir kez daha işaret etmektedir (Zabcı, 2014, 215). Bu yönüyle, AKP'nin piyasayla kurduğu ilişkinin niteliği uzun hükümetler dönemi elde etmesinin de şifrelerinden biridir. Mete Kaan Kaynar, AKP'yi merkez-sağ bir parti olarak ifade ederken bu partinin karakteristik özelliğinin (diğer

merkez-sağ partiler gibi) küresel kapitalizme ekonomik uyum sağlamak olduğunu vurgulamaktadır (Kaynar, 2013, 38). Bu uyum süreci bir yandan 2001 krizi sonrası devreye konan politikaların sürekliliği, diğer yandan bu sürekliliği mümkün kılan sınıflar arası ve sınıf fraksiyonları arası dengelerle ilgili görünmektedir:

2001 yılında yaşanan Cumhuriyet tarihinin en büyük krizinin ardından, sermaye fraksiyonları ile sermaye, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin de yeniden yapılandığı bir sürece girilmiştir. Yaşanan kriz ve ardından 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesiyle burjuvazinin halihazırda onaylamış olduğu IMF destekli neoliberal programın uygulanması hız kazanmıştır (Karaçimen ve Çelik, 2017, 90).

AKP'nin piyasayla küresel dönüşüm eksenindeki ilişkisinin bir benzeri devletle ilişkisinde gerçekleşmiştir. Devleti güvenlikleştirme politikaları kapsamında değişime uğratma AKP'nin hükümetleri boyunca süreklilik sağladığı temel yaklaşımlardan biridir. Bu sürekliliği AKP'nin pragmatist siyasal söyleminde değil, yasal-kurumsal düzenlemelerinde bulmak mümkündür. “Dağı’ya göre AKP, Türk siyasetinde hayatta kalmak için aynı bilgisayar oyunlarında *level* atlamak gibi adım adım planlanan bir strateji izlemektedir” (Ezikoğlu, 2021, 78). Bu kapsamda AKP'nin siyasal söylemi dönemsel olarak değişim göstermiş, pragmatizm ekseninde şekillenmiştir. Bu yüzden AKP'nin özellikle ilk yıllarında yaslandığı ve kendini konumlandığı muhafazakâr demokrasi kavramı, bu kavramın devletle kurduğu ilişkinin niteliğini ve kavramın atıfta bulunduğu siyasal tahayyülü değerlendirmek gerekir.

3.1.1. Muhafazakâr Demokrasi ve Devlet

AKP'nin ilk yıllarında sınıksız olarak savunduğu muhafazakâr demokrasi kavramı bu partinin demokrasi, toplum ve devletle mesafesini belirleyen en önemli kavram olarak öne çıkmıştır. “Biz Ak Parti olarak muhafazakâr demokrasi anlayışına önem atfediyoruz” diyen AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan “muhafazakâr demokrasi olarak ifade ettiğimiz, siyasal kimlik altında ortaya koyduğumuz siyaset üslubu, siyaset tarzı ve siyaset kültürü sadece Türkiye açısından değil, dünya siyaseti açısından da çok önemli bir açılamdır” diyerek bir taraftan kavramı tanımlamış, diğer taraftan küresel siyasetle ilişkisini kurmuştur (Erdoğan, 2004, 7-8). Öte yandan bu kavram etrafında yürütülen tartışmalarla AKP, devleti tanımlamış ve konumunu belirlemiştir. Çünkü “AKP'nin muhafazakarlığının meşrulaştırılması, AKP'nin siyasi hayatta kalmasının ilk bağımsız

değişkeni” olarak görülmüştür (Ezikoğlu, 2021, 52). Yani bu kavram etrafında dönen tartışmalarla AKP’nin hayatta kalması arasında doğrudan ilişki oluşmuştur.

Muhafazakâr demokrasi kavramını AKP’yle ilişkilendiren ve yıllarca AKP’de üst düzey yetkilerde bulunan Yalçın Akdoğan, bu kavramın pratik değerini şu şekilde ifade etmiştir: “AK Parti’nin hem Batılıların zihinlerinde anlamlandırabileceği hem halkın kendisinden bir şeyler bulabileceği, hem de siyasal sistem içinde bir meşruiyet kanalı oluşturabilmek açısından bu kavramın ciddi bir pratik değeri bulunmaktadır” (2004, 147). Görüldüğü üzere, muhafazakâr demokrasi kavramı çok sayıda işlev üzerinden düşünülmüştür. Bu kavramla partisini ilişkilendiren AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ise daha ideolojik bir çerçeveye çizmiştir: “Erdoğan partisini ‘muhafazakâr demokrat’ olarak adlandırılmış ve bu yeni eğilimi ‘geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim’ talebine verilen cevap olarak tanımlamıştır” (Koyuncu, 2014, 58). İşlev ve ideolojik içerik bakımından kullanılan muhafazakâr demokrasi kavramı, gündelik siyasi rekabetin söylem esaslı tartışmalarında AKP tarafından kullanılmıştır. Kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanıtan AKP söyleminde antagonizmanın karşısında “müesses nizam” ve “elit” gibi ifadelerinde de karşılığını bulan muarızlarını üretmiştir. Nitekim bu muarızlardan biri olan muhalefet, müesses nizamın temsilcisi olarak sunulmuştur (Yılmaz, 2018, 43).

AKP sadece muhalefetle kalmamış, muarızlar söylemini orduya doğru genişletilmiştir: “Ak Parti’yi iktidara getiren, Türk milletinin ‘hükümet bir yanda, ordu bir yanda’ ikiliğini sona erdirme arzusudur” (Özel, 2004, 119). Muhalefete karşı ezilenin temsilciliğine soyunan bu söylem kimi zaman siyah Türklük iddiasına sığınmıştır. Siyah Türklük iddiasını Kemalist elitlere karşı acı çeken mağdur çoğunluk üzerine kuran AKP, Anadolu’nun çocukları gibi bir sahiçilik söylemi kullanmıştır (Yılmaz, 2017a, 483). Bu yönüyle Beyaz Türkler ülkeye yabancı, anti-İslamcı ve elitist gibi söylemlerle kodlanmıştır (2017a, 499). Antagonizmanın karşısına konan sadece isimlendirilmekle kalmamış, içeriği doldurularak öteki ilan edilmiştir.

AKP'liler muarızlarını Türkiye'nin demokratikleşmesi önünde engel, muhafazakâr demokrat olarak kendilerini ise demokratikleşmenin faili olarak kodlamıştır. Buna göre: “Türkiye’de devletin kontrolünü elinde tutan vesayetçi yapı ve sistemden yararlanan elit gruplar ise dönüşüm taleplerine ısrarlı bir şekilde karşı çıkmışlardır” (Miş ve Sobacı, 2018, 130). Bu kapsamda AKP devletin demokratikleşmesine talip olduğu savını ileri sürmüştür. Devletin demokratikleşmesiyle kasıt “devleti militer-bürokrat/aydın tahakkümünden kurtarıp halka açması ve millet iradesine dayanan meşruiyet anlayışını” hayata geçirmektir (Bilgin, 2018, 102). Bu temel kurgu kapsamında bir yandan muarızlar belirlenirken diğer yandan destekçi olarak seçtikleri kesimlerin bağlılığını talep etmişlerdir. Millete yabancı olan müesses nizama karşı ezilenin temsilcisi olma üzerinden oluşturulan “mazlumluk anlatısı, merkez sağıın Türkiye siyasetindeki söylem hattının kurucu anlatılarından biri olarak belirlemektedir. Merkez sağ, bu anlatıyla muhafazakâr kitleyi, müesses nizama karşı konsolide eder” (Özger, 2021, 336).

AKP'nin muhafazakâr demokrat kimliği onun Avrupa Birliği (AB) başta olmak üzere Batılı kurumlarla ilişkilerinin güçlenmesini sağlamış ve bu durum AKP'ye hem müesses nizam dediği muarızlarına karşı hem güç kazandırmış hem de meşruluk zeminini arttırmıştır (Akçay, 2019, 55). Öte yandan neoliberalizmle uyum ve muhafazakâr demokrat kimlikle birlikte belli bir imaj yaratılarak sermaye fraksiyonlarıyla ortak payda yaratılmıştır. AKP Genel Başkanı Erdoğan muhafazakâr demokrasi üzerine yaptığı bir konuşmada “küresel rekabet, ticaret ve uluslararası ilişkiler ağı, kapalı toplumların hızla kendilerini dünyaya açmalarını gerekli kılmaktadır” (Erdoğan, 2004, 12) diyerek muhafazakâr demokrasinin piyasa ve küresel ekonomiyle mesafesine dair ipuçları vermiştir. Böylece AKP güçlenirken “...hem Batıcı-laik büyük burjuvaziyi hem de sermayenin diğer fraksiyonlarını tatmin eden politikalar yürütmüş ve geniş bir ittifakın desteğini almıştır” (Berksoy, 2017, 14).

Sermayele ve devletle ilişki açısından muhafazakâr demokrasi, AKP'nin kontrollü gerilim politikasında uyum yönüne işaret etmekteydi. Nitekim AKP'ye yakın akademisyenlerden biri olan Burhanettin Duran'a göre muhafazakâr demokrasi bir uyum ve entegrasyon arayışıydı (Duran, 2018a, 50). Bu kavrama ait esneklik özellikle AKP'nin orduyla ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Orduyu müesses nizamın başat

öznelerinden biri sayan AKP ilk dönemleri itibariyle, orduyla ilişkisinde ikili bir strateji izlemiştir. Bir yandan orduya siyaseten inisiyatif vermekte diğer yandan ise orduyla çatışmadan kaçınmaktadır (Akyol, 2002, 31). Yani kontrollü gerilim orduyla ilişkilerde de temel stratejilerden biri olmuştur. Yalçın Akdoğan AKP tarihindeki en önemli metinlerden biri olan eserinde meşruiyet sağlamanın şartları arasına “yerleşik devlet geleneğine uygunluk” şartını eklemekte ve şunları ifade etmektedir: “AK Parti hem devlet erkinin kabulleri hem milletin beklentileri sebebiyle kendisine daha makul bir rota çizmeye çalışmaktadır” (Akdoğan, 2004, 122-149).

AKP ilk dönemleri itibariyle siyasal söylemdeki antagonistik unsurların yanı sıra uyum ve süreklilik vurgusunu da ihmal etmemiştir. AKP’ye yakınlığıyla bilinen SETA’nın çıkardığı yayınlardan birinde bulunan değerlendirme Cumhuriyet’e geçişle monarşiden oligarşiye, AKP’yle oligarşiden demokratik devlete geçişin sağlandığına dair büyük bir iddia ortaya atmıştır:

2002’de iktidara gelen AK Parti üç adımda ülkenin yönetim yapısı demokratik bir rejime doğru yönlendirmiştir. Bu adımlar devlet ile toplum arasındaki bağı kuran siyaset kurumunun demokratik bir rejimde görülecek işlevselliğe kavuşturulmasını kapsamaktadır. Bu minvalde ilk olarak Ak Parti, iktidarın erken dönemlerinde siyaset kurumunu sınırlandıran ve işlevsizleştiren askeri ve sivil vesayet kurumlarını ve uygulamalarını peyderpey geriletmiş ve kaldırmıştır. İkinci olarak ise siyaset kurumunu topluma çok daha fazla açmak adına devletin zirvesini belirleme yetkisini doğrudan halka vermiştir. Ekim 2007’de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine dair anayasa değişikliği ve Ağustos 2014’te bu değişiklik uyarınca cumhurbaşkanı ilk defa halk tarafından doğrudan seçilmesi bunu somutlaştırmıştır. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle birlikte Erdoğan aktif cumhurbaşkanı olacağını ifade ederek yerleşik cumhurbaşkanlığı profiline uymayacağını sinyallerini vermiştir. Son olarak toplumu siyaset üzerinde tamamiyle belirleyici hale getirmek ve siyaset dışı aktörlerin etkisini azaltmak adına 16 Nisan 2017’de düzenlenen halk oylamasıyla hükümet sistemi değişikliği gerçekleştirilmiştir. Böylece demokratik siyasetin zemini inşa edilerek siyaset kurumu tamamiyle topluma açık duruma getirilmiştir (Aslan, 2018, 40-41).

Yani ifade edilene göre muhafazakâr demokrasi kavramı etrafında muarızlarla başlatılan politik mücadelede AKP hem devletle uyum içerisinde olmuş hem de devleti demokratikleştirme yönünde adımlar attığı savında olmuştur. Fakat hem muhafazakâr demokrasi fikrine hem söylemsel biz-onlar kurgusuna hem de devletin demokratikleştirilmesi iddiasına güçlü eleştiriler gelmiştir.

3.1.2. Demokrasiyle Devlete Yerleşmek

AKP'nin uyum, entegrasyon ve demokratikleşme gibi anlamlar yüklediği muhafazakâr demokrasiye yönelik eleştirilerden biri bu kavramın pragmatist bir ürün olduğu ve imaj üretme işlemi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre muhafazakâr demokrasi dönemin seküler güçleriyle baş edebilmek için başvurulmuş kavramsal bir imajdı. Bu imajla bir ideolojinin sahiplenilmesinden çok partinin başkaları tarafından tanımlaması için kavramsal anahtarlar verilmekteydi (Yavuz, 2010, 18). Oysa AKP'nin devleti demokratik ve liberal açıları esas alarak dönüştüreceğine ilişkin birçok analiz vardı:

Bu analizlerde AKP'nin iktidara gelişi, 'güçlü devlet geleneğine' meydan okumak ve 1980 askeri darbesinden sonra kurulan otoriter rejimden çıkmak için tarihi bir fırsat olarak görülmüştü. Merkez-çevre, devlet-toplum, bürokratik-siyasal elitler gibi model ikiliklerinden ikinci tarafın temsilcisi olarak görülen AKP'nin, o güne kadar baskı altında tutulmuş gruplara (özellikle İslami ve Kürt) siyasal alanın açılacağı, bunun da temsiliyeti güçlendireceği, bu kesimlerin 'yarı demokratik melez' ile aralarında biz uzlaşma sağlanacağı umulmuştu (Kutun, 2021, 167).

AKP'nin demokratikleşme momentumu yaratacağına dair inancı Yüksel Taşkın şu şekilde ifade etmektedir:

Çevreden gelen bir hareketin demokratikleştirici etkileri üzerinden demokratik derinleşme (konsolidasyon) literatürüne vurgu yapılmaktaydı. Buna göre askeri ve sivil vesayeti geriletken AKP, demokratik derinleşme sürecinin de en önemli taşıyıcısıydı. Buna paralel bir yorumlama da AKP'yi Osmanlı'dan bugüne kadar gelen, DP'yle zirve yapan, merkez sağa özgü 'muhafazakâr modernleşme' anlayışının taşıyıcısı olarak gören yaklaşımıydı (2012, 112).

Ne var ki siyasetteki gelişmeler devletin demokratikleştirilmesi ve siyasi liberalizasyondan başka bir yöne doğru gitmekteydi. İlhan Uzgel'in belirttiği gibi, AKP'nin liberallerle ortaklaşarak kurduğu yeni hegemonik blok devletçi anlayışın dönüştürülmesini gündeme almıştır (2013, 12). Söylem antagonizması açısından kendisini çevrenin sözcüsü, müesses nizam ve muhalefeti ise merkeze yerleştiren AKP'nin bu kurgusunu eleştiren Tanıl Bora'ya göre söz konusu merkez-çevre kurgusu tamamen yanlış olmasa da ezberlenmiş ve şematik bir açıklamadır (Bora, 2009, 128). Bu şema AKP'nin müesses nizamı Beyaz Türk, kendisi ve taraftarlarını ise Siyah Türk olarak kodlamasıyla bir mazlumluk söylemine dayandırmıştır (Çınar ve Sayın, 2014, 375). Bu mazlumluk söylemi bir güç istenciyle beraber gelişmiştir. Mazlum söylemine yaslanan

AKP, Pınar Bedirhanoglu'na göre: "...kendisini 'Kemalist devlet bürokrasisine karşı halkın' temsilcisi olarak tanımlayarak yeniden üretmekte, devletin neoliberal otoriter dönüşümünü böylece sürdürmeye çalışmaktadır" (Bedirhanoglu, 2013, 53).

AKP'nin devletle kurduğu ilişkinin devletin demokratikleştirilmesinden çok devleti millet adına yönetmek için "vesayetçi güçler" denen kadroları hedef alması şeklinde ortaya çıkmaktadır. AKP hükümetlerinde üst düzey görevlerde bulunan Mahir Ünal, bir tür modernleşme analizi üzerinden kendilerinden önce sorunlu bir devlet-millet ilişkisinin kurulduğunu ifade ederek tam da bu noktaya temas etmektedir (Ünal, 2018, 273). Bir başka ifadeyle, AKP temsilcileri tarafından devletin kurucu bir eleştirisi ve demokratikleştirilmesi sorunu değil, devlete sahiplik kipi tartışması yürütülmektedir. Bu yönüyle AKP devletle demokratikleşme yönünde eleştiri mesafesinde değil, devlet gücünün kullanılmasını esas alan mesafede ilişki kurmuştur.

Bu yüzden AKP'nin özellikle 2007-2011 arasındaki politik mücadelesi devletle değil, yerleşik elitlerle. Bu mücadele, içerisinde devletin demokratikleştirilmesinden çok devlet sahipliğinin sağlanmasını barındırmaktaydı. Bunu sağlamak için "laik Kemalist elitlere karşı savaşarak gücünü pekiştirme" yolunu seçti (Ezikoğlu, 2021, 8). AKP'nin hegemonya mücadelesini resmî törenler üzerinden inceleyen Reyhan Ünal Çınar, yapılan yönetmelik değişiklikleriyle "millet ile devletin kucaklaşması"nın gerçekleştiğini ifade ederken esasında AKP'nin devletle olan mesafesinin bir demokratikleşme değil, millet adına devlete yerleşme olduğuna başka bir açıdan işaret etmektedir (Ünal Çınar, 2020, 202).

AKP'nin güç istenci arttıkça ve gerçekleştikçe muhafazakâr demokrasinin ufkunda devletin demokratikleşme ihtimalinin belirmediği daha fazla görülmüştür. Muhafazakâr demokrasi söylemine yaslanan AKP'nin vesayetçi çizgiyi geliştirme amacı kısa sürede post-muhafazakâr otokrasi hattını geliştirmiştir:

Zamanı, sinik bir inançsızlıkla geriye çevirerek, 'otantik aslına dönüş' siyaseti üretiyor. İslami ideolojinin modernlik ve kozmopolit çoğulculuk karşısında yaşadığı öfkeli yabancılaşma duygusunu, inkâr/ret eğilimlerini ve zihinsel içe/geçmişe kapanma reflekslerini başka türlü anlamlandırmak mümkün değil. İslamcı muhafazakarlık, halihazırda yaşam tarzı, inanç, cinsel tercih ve siyasi farklılıkları bir

tür sosyal patoloji olarak değerlendiren ve hizaya çekmeye çalışan niteliği ile, sadece bir otoriter yönetim ve gözetim rejimi kurmayı amaçlamakla kalmıyor... (Açıkel, 2016a, 12).

AKP, hegemonya mücadelesi yürütürken devletle üç tarz ilişki kurmuştur. Bunların ilkinde devletle tarihsel olarak mesafeli olan ama kendisine bağlı kitleleri devlete eklemlenmiştir. (Tuğal, 2011, 164). Diğer ilişkide artan oranda devlet sermayesini eline geçiren bir konum elde etmiştir (Koyuncu, 2014, 71). Üçüncü ilişkide ise devletin dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Yani her üç tarz-ı siyaset de devletle entegrasyon ve sahiplik üretme üzerinden şekillenmiştir. Nitekim “AK Parti’nin meşruiyeti sağlamak için devletin hassasiyetlerini gözetmesiyle özgürlükleri geliştirmek için milletin beklentilerini karşılamaya çalışması arasındaki çabalar kırılğan bir çizgi izlemekte...” diyen Akdoğan, burada devletle kurulan ilişkiyi bir devlete yerleşme olmaktan çok devletle mesafenin belirlenmesi olarak ifade etmektedir (2004, 120). Oysa aynı Akdoğan Türkiye siyasi hayatını merkez-çevre denkleminde okurken ““merkez’in hassasiyetleri önemli ölçüde ‘devlet’in hassasiyetleri anlamında kullanılıyor. Yani merkezde siyaset yapmak merkezin kırmızı çizgilerine riayet etmeyi beraberinde getiriyor” diyerek çevrenin merkeze yürümesini ve merkezin dönüşümünü birlikte ele almaya devam etmiştir (Akdoğan, 2004, 137).

Sağ bir parti olarak AKP’nin temel amacı: “...sistemi demokratikleştirerek ehliileştirmek değil, sistemin kumanda merkezlerini ele geçirmek olmuştur... Devleti ele geçirmek, demokratikleşmenin önüne konunca, bugün yaşananların altyapısı oluşmuş oldu” (Taşkın, 2017, 19). Merkez AKP’leştikçe kırmızı çizgiler farklı tabularla yeniden çizilmiş, AKP ve muhafazakâr demokrasi fikrinin devletle olan mesafesi devlete yerleşme şeklinde belirginleşmiştir. Ümit Kurt’a göre, AKP iktidarını pekiştirdikçe AB projesini dışlamaya başlamış ve ‘müesses nizamın’ partisi olma yolunda ilerlemiştir (Kurt, 2009, 7). Müesses nizamın yerine yerleşmeye ise politikanın yüksek derecede yeniden merkezileştirilmesi eşlik etmiştir (Tansel, 2019, 322). Müesses nizam partisi olduktan sonra “... temel hak ve özgürlüklere ciddi kısıtlamalar getirdiği torba yasalar ve yargı reform paketleri ile” yoluna devam etmiştir (Özdoğan, 2021, 149). Dolayısıyla AKP’nin devletle ilişkisinde belirleyici olan, anti-devletçilik ya da devletin geriletilmesi değil, anti-seçkincilikti. Bu karşıt olma durumu da belli bir seçkinciliğe özgüydü. Yani “AK

Parti'nin devleti güçlü kılma (...) anlamında bir muhafazakarlığa başından sonuna kadar sahip çıktığı söylenebilir” (Duran, 2018a, 53).

Böylece demokrasi devlete yerleşmenin, muhafazakârlık devleti sahiplenmenin kodları olarak öne çıkmıştır. Bu kapsamda:

AKP'nin ekonomik ve siyasal liberalizasyon amacıyla ekonomi-siyaset ayrılığını kurumsallaştırma ve merkez-çevre, devlet-toplum, bürokratik-siyasal elitler arasında olduğu varsayılan çatışmaları uzlaştırma taahhütleri kuşkusuz bunda etkili oldu. Nitekim ilk döneminde, 'güçlü devlet kapasitesi' ile kurumlar nezdinde, demokratikleşme görünümü, kapsamlı düzenlemeler yaparken bugünkü otoriterliğe geçişin mekanizmalarını da oluşturmakta [idi] (Kutun, 2021, 159).

Burada akılda tutulması gereken nokta, otoriterliğe karşı demokratikleşme değildir. Bilakis demokratikleşmeyle sivilleşme arasında kurulan muğlak ilişkide ikisi arasındaki makas alabildiğine açılmaktadır. Bu kapsamda AKP, demokratik devletin inşası yerine sivil otoriter bir devlet biçimini oturtmuştur (Akça, 2018, 55). Demokratikleşmeyle güç dağılımı gerçekleştirme ya da siyasal karar süreçlerine katılımı arttırmak yerine devlet her fırsatta daha fazla merkezileştirilmiştir. Her kriz veya güç mücadelesinin sonunda merkezileşme belirlemiştir. 2007'de etkileri hissedilen ekonomik krizde de devlet kurumlarındaki Kemalist kadrolarla girişilen mücadeleler gibi sert siyasi süreçlerde de ortaya çıkan hep daha fazla merkezileşme olmuştur (Bekmen, 2018, 96).

Galip L. Yalman'ın Osmanlı-Türk geleneğinde devletin algılanış biçimi üzerinden yaptığı değerlendirme AKP'nin devletle ilişkisi açısından da çarpıcıdır: “Devlet, devlet seçkinleri olarak ifade edilen, kendi kendilerini belirleyen ve kendi özgül varlıklarının bilincine sahip olan öznelerle özdeşleştirilerek özgül kurumsal yapılarıyla tanımlanınca, kendi 'rasyonalite'sine sahip bir (tür) 'gerçeklikmiş' gibi görünecektir” (Yalman, 2004, 48). Yalman'ın gözlemleri AKP deneyiminde bir kez daha belirlemiştir. Parti önce devlet sahipliğine yönelmiş, devletteki gücünü arttırdıkça hegemonik parti haline gelmiştir:

Askeri-bürokratik seçkinlerin rolünün gerilemesi, AKP'nin zaman içinde hegemonik bir partiye dönülmesi ve klientelistik ilişkilerin AKP'de yoğunlaşması, devlet kaynaklarından (popüler sektörler için vasıfsız konumlar ve kamu kaynaklarının partikülaristik yeniden dağıtımı; seçkin kesimler için yüksek/müessir kamusal pozisyonlar) yararlanamayan ve yararlanma umudunu yitiren popüler kesimleri ve seçkin tabakalarını yabancılaştırmıştır. Sonuçta önce dönemlerin (askeri-bürokratik

ve rekabet içindeki parti) seçkinlerinin uzlaşmalarına dayanan çoklu vesayet sistemi, yerini hegemonik parti sistemi (...) biçimini almış bir tek parti vesayetine terk etmiştir (Baykan, 2021, 29).

AKP Genel Başkanı Erdoğan da AKP hegemonik parti haline geldikçe kendisini partinin tek karar alıcısı olarak görmüştür. Üstelik Ahmet Çiğdem'e göre Erdoğan, 2002 yılından beri devleti kendisiyle özdeşleştirmiştir (Çiğdem, 2014, 31). Böylece "AKP dönemi devletin yeniden kurulması ve kontrolün sağlanması için aşırı derecede belirgin mücadele dönemi oldu" diyen Özden, Akça ve Bekmen'e göre, bu süreç devletin demokratikleştirilmesini değil, devlet aparatları üzerinde total bir kontrolü getirdi (2017, 201-202). Bu total kontrol durumu kişi ve kadroları devletle özdeşleştirmiş, devletin dönüşümünde bu failerin hareket alanını genişletmiştir. Bu yönüyle Erdoğan ve AKP'nin iktidar odaklı olduğunu ifade etmek ve onlar için geçmişten çıkarılan derslerle iktidarda kalabilmenin ve ülkeyi yönetmenin esas olduğunu belirtmek mümkündür (Çınar, 2013, 312). Böylece AKP ve Erdoğan, devletin sahiplik kipinin failerini tasfiye ettikçe sivilleştirilmiş ama demokratikleştirmemiş, bilakis demokratik düzeyi düşürmüştür:

AKP kendisini önceleyen yılların klientelistik geleneklerine geniş anlamıyla ricat ederken, hem bu alanda son derece yeni bazı dinamikleri hayata geçirmiştir hem de Türkiye'nin 'çifte vesayet sistemi'ni tasfiye etmiştir. AKP döneminde, Türkiye'nin siyasal rejiminin niteliği bakımından en önemli sonuçları doğuran dinamiklerden biri Cumhuriyet tarihinin uzun soluklu askeri vesayet sisteminin (...) geriletilmesidir... Ne var ki Türkiye'nin çifte vesayet sisteminin askeri ayağının gerilemesi daha demokratik bir düzen oluşturmak şöyle dursun, askeri vesayetle daha güçlü olduğu dönemlerde imkân sağladığı 'seçimsel demokrasi'nin (...) ortadan kalkmasıyla sonuçlanmıştır (Baykan, 2021, 37).

AKP'nin AB reformlarını hayata geçirdiği ilk dönemleri dahil olmak üzere devletle kurduğu ilişkide esas ikilem demokratikleşme *versus* otoriterleşme değil, sivilleşme *versus* askerileşmeydi. Ömer Laçiner'in belirttiği gibi:

...askeri vesayet'in ortadan kalkışı ile onun güdüklediği, kısıtladığı farz edilen 'sivil siyaset'lerin önünün açılacağı ve en azından o 'normal' demokrasilerdeki gibi iki alternatif iktidar partili/bloklu bir siyaset alanının oluşacağı umulmuşken; gidişat o yönde olmamış; AKP'nin oy ve nüfuz alanını giderek genişletmekle kalmayıp muhtemel iktidar adaylarının 'alternatif' olarak görülmesini zorlaştıran, silikleştiren bir hegemonya kurabildiği bir noktaya gelinmiştir (2012, 10).

Demokratikleşme yerine sivilleşmenin tercih edilmesi hem devletin hem de neoliberalizmin dönüşümünde kilit roller oynamıştır. Bu kapsamda özelleştirmeler vesayetın kırılması söylemiyle birlikte kullanılmış ve vesayetın kırılmasıyla sivilleşme arasındaki karşıtlık yeniden üretilmiştir. Nitekim bu dönem boyunca neoliberalizmin Post-Washington Uzlaşısı kapsamındaki safhasında baştan itibaren finansallaşma ve dışa açık ekonomi esas politika hattı olmuştur. Devlet ve piyasanın dönüşümünün gerçekleşmesi, AKP'nin iktidar üretme ilişkilerini de etkilemiş ve güvenlik devleti ile borç yönetme dispoşitifleri iktidar üreten ilişkileri var etmede temel alanlar haline gelmiştir.

3.2. Türkiye'de Borçla Yönetme: Finansallaşma ve Borçlandırma

AKP'nin Post-Washington Uzlaşısı'na tam uyumu ve AKP öncesi gerçekleşen 2001 krizine karşı politika yapıcılarının IMF ve Dünya Bankası reçetelerine sarılması Türkiye ekonomisinin yapısında finansallaşmayı öne çıkarmıştır. Finansallaşmanın öne çıkmasının iki diğer nedeni ise bir yandan teknolojik gelişmelerin etkisi diğer yandan AKP'nin büyümeyi merkeze alan politik ekonomi yaklaşımıdır. Bu dönemin neoliberal politikalarında büyüme finansal kaynaklara ucuz erişime bağılıydı ve AKP döneminde finansallaşma artarak devam etti (Güngen, 2020, 118).

Türkiye ekonomisinin yapısında finansallaşmanın ivme kazanması beraberinde finansal ürünlerin artmasına ve bankaların ticari yaşamda etkin rollerini artmasına neden oldu. Öte yandan finansal ürün ve özne genişlemesine neden olan kamu borçlarının azaltılması ve borçların özel sektör/hane/bireye doğru transfer edilmesi politikasıyla birlikte borçlanma tabana yayılmıştır. Borcun genişlemesiyle birlikte finansallaşma ve borçlandırma sadece iktisadi bir aktivite değil, aynı zamanda politik ve iktidar üretimine dair bir çehreye de sahip olmuştur. Kendisine muhafazakâr olarak adlandıran AKP, finansallaşmanın İslam'la kesişim noktasında olan faiz konusunda ilginç çıkarımlarda bulunarak bu kesişim noktasından uzaklaşmaya çalışmıştır. Bu durumun veciz bir örneğini AKP'nin düzenlediği Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu'nda sunum yapan Murat Çizakça'nın ifadelerinde bulabiliriz:

Faiz tamamen kaldırılamaz, ancak tedricen ve yavaş yavaş en alt düzeye indirilebilir. Zira faiz, sermaye piyasasında, fiyatlar gibi, arz ile talebi dengelediğinden, faizi ortadan kaldırmak fiyat sistemini ortadan kaldırmaya benzer. Bu aynı zamanda en büyük çağdaş İslam alimlerinden Fazlur Rahman'ın da fikridir. Dahası, faiz yasağı sadece dindarları kapsar. Dinde zorlama olmayacağına göre, (laikraha fi'd din), yasak Müslüman olmayanları veya Müslüman olup da yasağa uymak istemeyenleri kapsayacak şekilde zaten uygulanmaz (Çizakça, 2004, 109-110).

AKP, neoliberalizmle tam uyum hedefi kapsamında finansallaşma ile ideolojik kimliği olan İslamcılık arasındaki karşıtlık ilişkisinde İslam yorumunu bükerek finansallaşma önündeki varlığına dair eleştirileri ilk günden bertaraf etmek istemiştir. Tüm bu yönleriyle de 2000'li yıllar Türkiye'sinde hem küresel gelişmeler hem hükümet politikaları finansallaşma sürecinin ivme kazanmasında ve borcun bir yönetim dispozitifine haline getirilmesinde başat rol oynamıştır.

3.2.1. Şenlikli Finansallaşmanın Nüfusa Yayılması

Finansallaşma günümüz dünyasında hemen her ulusal ekonominin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Hatta 2001 dot.com ve 2008 Mortgage krizlerinde finansallaşmanın başat rolü ve küresel etkisi düşünüldüğünde finansallaşmanın iktisadi aktiviteler yönünden küreselleşen ekonomideki rolü daha iyi anlaşılabilir. Her iki kriz de 2000'li yıllarda gerçekleşen, finansal piyasalarla doğrudan ilgili ve milyarlarca insanı etkileyen krizler olarak kayda geçmiştir.

Finansallaşma, finansal ürünler, piyasalar, aktörler ve kurumların artışıyla ölçülebilir (Fine, 2010, 12). Türkiye'de finansallaşma süreçlerine dair farklı görüşler vardır. Abdülcelil Koç Türkiye'de finansallaşmayı üç temel döneme ayırmıştır. Buna göre birinci dönem 1980-1988 yılları arasında altyapının oluşturulmasıyla gerçekleşmiştir. İkinci dönem ise 1989-2001 yılları arasında küresel finans piyasalarına eklenmeyle belirginleşmektedir. Yeniden yapılanma dönemi olarak adlandırdığı üçüncü dönem ise 2002-2012 yıllarını kapsamaktadır (Koç, 2015, 124-133). Üçüncü döneme adını veren yeniden yapılandırma ile kamu borçlarının azalması, borcun özel sektöre ve topluma doğru aktarılması kastedilmektedir. Ümit Akçay'a göre ikinci aşama 2001 yılı ile başlamıştır. Bu aşamanın temel niteliklerinden biri özel sektörün borçlandırılması iken bir diğeri ise hanehalkı borçlanmasının artık Türkiye toplumuna yayılmasıdır (Akçay, 2017, 45).

Dönemleştirmelerdeki farklılığa rağmen ortak özellik kamu borçlarının azaltılması ve borcun özel sektör/hane/bireylere transfer edilmesidir. Bu kapsamda: “...dış kaynak bulma ihtiyacı 1990’larda kamu kesiminden 2000’li yıllarda özel sektöre kaydırıldı. Böylece AK Parti döneminde kamu kesiminin borçluluk oranı düşerken, özel sektörün borçluluk oranı yükseldi” (Pamuk, 2021, 291). AKP’nin mali disiplini esas alan uygulamaları neticesinde kamu kesimi borcunun GSYH’ye oranı 2001 yılında yaklaşık yüzde 90’dan 2010 yılında yüzde 40 civarlarına düşürüldü (Pamuk, 2021, 288).

Finansallaşma ve borcun topluma yayılmasıyla birlikte geniş kitleler finansal süreçlere dahil edildi. Bedirhanoglu’nun belirttiği gibi, bu durum toplumun finansal piyasalar tarafından metalaştırılmasına yol açtı:

AKP’nin iktidara gelişinin hemen ardından, para dolayımıyla üzerinden sermayenin devlet üzerinde kurduğu doğrudan disiplini hafifletmek için kamu borçlanmasını azaltma kaygılarıyla, finans çevrelerinin daha geniş kitleleri finans piyasalarına dahil etme/finansal çevrelerinin daha geniş kitleleri finans piyasalarına dahil etme/finansal olarak içerme çabaları örtüşmüş ve bu örtüşme toplumun bütününe finans piyasaları tarafından metalaştırılmasının önünü açmıştır (Bedirhanoglu, 2021, 203).

2002-2007 ile 2010-2013 yıllar arasındaki dış kaynak bolluğu Türkiye’de finansallaşmanın genişlemesine etki etmiştir (Konukman, 2019, 296). Bu bolluk dönemi daha sonra Paul Krugman tarafından Türkiye ekonomisi için “şenlik” olarak adlandırılmıştır (Akt. Boratav, 2019, 286). Bu şenlik kapsamında 2002-2007 yılları arasında dışarıdan gelen sıcak para stoku 98,1 milyar dolar artmıştır (Sönmez, 2009, 64). 2002-2017 yılları arasında “net dış sermaye girişleri 592,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir” (Orhangazi, 2020, 104). Bu durum sadece Türkiye’ye özgü değildir. 2000’li yıllardaki temel politik ekonomi yaklaşımı neticesinde çok sayıda ülkede finansallaşma topluma yayılmıştır:

Hane halkı yükümlülüklerinde keskin artışlar ve tüketici kredisi genişlemesinin damga vurduğu finansallaşma süreci (kitlesele finansallaşma) özellikle 21. yüzyıl başından itibaren aralarında Türkiye’nin de olduğu çok sayıda geç kapitalistleşen ülkede ön planda görülmektedir (Güngen, 2015, 31).

Finansallaşma süreçlerinin topluma yayılmasını kamu ve özel sektör borçlarının toplam borç içindeki payına bakarak izlemek mümkündür.

Tablo 13. 2002-2012 Yılları Arasında Kamu Borcu ve Özel Sektör Borcunun Toplam Borç İçerisindeki Payları (%)

Yıl	Özel Sektör Borcu/Toplam Borç	Kamu Borcu/Toplam Borç
2002	33,2	49,8
2012	67,2	30,7

Kaynak: Koç (2015, 132-133).

Tablo 13'te görüldüğü üzere, AKP'nin ilk hükümet kurduğu 2002 yılında özel sektör borcunun toplam borç içindeki payı yüzde 33,2 iken bu oran sadece on yılda yüzde 67,2'ye ulaşarak iki kattan fazla artmıştır. Buna karşılık 2002 yılında kamu borcunun toplam borca oranı yüzde 49,8 iken finansallaşma ve toplam borç hacmi büyümesine rağmen kamu borcunun toplam borca oranı yüzde 30,7'ye düşmüştür. Yani kamu borcu azalırken özel sektörün borcu artmıştır. Bu durum borcun özel sektöre doğru transfer edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla 2000'li yıllarda ivme kazanan finansallaşmanın muhatabı esasında devletten çok özel sektör/hane/bireyler olmuştur.

Türkiye'de 2000'li yıllarda finansallaşmanın izini finansal failer üzerinden de incelemek mümkündür. Finansal failer olarak bankalar ve onlara bağlı kurumların/eklentilerin serencamı Türkiye'de finansallaşmanın önemli göstergelerinden biri olmuştur.

Tablo 14. 2002-2015 Yıllarında Türkiye'de Toplam Banka ve Şube Sayısı

Yıl	Banka	Şube
2002	61	6.908
2015	52	11.193

Kaynak: Arıcan ve Tanınmış Yücememiş (2018, 137).

Banka sayısındaki azalmaya rağmen şube sayısı artmıştır. Finans sektöründeki teknolojik gelişmelere rağmen şube sayısındaki bu artış finansallaşmanın izini sürmemizi kolaylaştırmaktadır. Bunun yanı sıra bankacılık sektöründeki personel sayısına baktığımızda da teknolojik gelişmelere rağmen istihdamın arttığını ve dolayısıyla artan talebe cevap verilmek istendiği görülmektedir. Buna göre 2002 yılında istihdam edilen

her bin kişiden 121 kişi bankacılık sektöründe çalışırken 2015 yılında bu sayı 201 kişiye çıkmıştır. Bankacılık sektörü çalışanlarının sayısının toplam istihdam içindeki oranı 2002 yılında 0,57 iken 2015 yılında bu oran 0,76'ya kadar yükselmiştir (Arıcan ve Tanınmış Yücememiş, 2018, 146). Öte yandan 2002 yılında Türkiye'deki bankaların dönem kârları 2 milyar 356 milyon TL iken 2016 yılı itibariyle 35 milyar 971 milyon TL'ye çıkmıştır (Arıcan ve Tanınmış Yücememiş, 2021, 139). Banka şube sayılarındaki artışla bankacılık sektöründeki istihdamda görülen yükseliş gibi göstergeler Türkiye'de 2000'li yıllardaki finansallaşmanın boyutlarına ışık tutmaktadır.

Finansallaşma faillerinin yanı sıra finansal ürünlerdeki artışa bakmak 2000'li yıllar Türkiye ekonomisi yapısının finansallaşmayla ilişkisini göstermektedir. Finansallaşmanın topluma yayılmasının en iyi göstergelerinden biri banka kartı ve kredi kartıdır. Öte yandan toplumun finansal işlemler ve ürünlere rağbeti ve bunları hayatına yerleşik hale getirmesini gösteren en önemli ürünler ATM'lerdir.

Tablo 15. Türkiye'de Finansallaşma Göstergeleri (Yıl Sonları İtibariyle/Adet)⁹

Yıl	Banka Kartı	Kredi Kartı	ATM
2002	35.057.308	15.705.370	12.069
2003	39.563.457	19.863.316	12.857
2004	43.084.994	26.681.128	13.544
2005	48.243.369	29.978.243	14.832
2006	53.464.057	32.433.333	16.511
2007	55.510.092	37.335.179	18.800
2008	60.551.484	44.392.614	21.970
2009	64.661.947	44.392.614	23.800
2010	69.916.462	46.956.124	27.649
2011	81.879.926	51.360.809	32.462
2012	91.000.000	54.000.000	36.334
2013	95.447.366	56.835.221	42.011
2014	96.329.365	57.005.902	45.576
2015	98.977.422	58.215.318	48.277

⁹ Bu tablo, Bankalar Kart Merkezi'nin Seçilmiş İstatistikleri ve Yıllık Faaliyet Raporları'ndan derlenmiştir: <https://bkm.com.tr/secilen-aya-ait-istatistikler/> (Erişim Tarihi: 31 Aralık 2022).

2016	100.654.261	58.795.476	48.421
2017	112.134.456	62.453.610	49.847
2018	120.486.669	66.304.603	51.941
2019	133.199.632	69.825.826	53.024
2020	144.743.198	75.697.214	52.798

Tablo 15’te görüldüğü üzere, Türkiye’de 2002 yılından 2020 yılına kadar banka kartı, kredi kartı ve ATM sayısı dört kattan fazla artış göstermiştir. Yani finansal ürünlerin ve araçların toplumsal yaşamdaki yeri büyük bir hacimle artış göstermiştir. Bu mutlak artışın oransal anlamını takdir edebilmek Türkiye nüfusundaki artışı göz önünde bulundurmakla mümkündür. Bu durumda sonuçlar daha da çarpıcıdır. 2002 yılından 2011 yılına kadar Türkiye nüfusu yüzde 13 civarında bir artış göstermekteyken (2002 yılında 65 milyon 22 bin olan nüfus, 2011 yılında 73 milyon 58 bine çıkmıştır) sırasıyla banka kartı, kredi kartı ve ATM sayılarında ise yüzde yüzden, yüzde iki yüzden ve yüzde yüz elliden fazla artmıştır. Yani oransal olarak nüfusa göre bire ondan fazla artan finansal aktivite söz konusu olmuştur. Yine 2011 ile 2020 yılları arasında Türkiye nüfusu yüzde 15’e yakın oranda artış gösterirken, banka kartları, kredi kartları ve ATM sayıları sırasıyla yüzde 75, yüzde 50 ve yüzde 50 artış göstermiştir.

Finansallaşma sadece finansal ürünleri, piyasaları ve aktiviteleri içeren dikey süreçlerle değil, yatay süreçlerle de gerçekleşmektedir. Finansallaşmanın yatay süreçlerdeki seyirinin en önemli göstergelerden biri ekonomik yaşamda eşitsizliğe uğrayan kadınları da içermesidir. Yani finansallaşma sadece farklı sınıflar arasında dolaşarak genişlememekte, aynı zamanda ticari ve sosyal yaşamda dezavantajlı olan kadınları da içererek genişlemektedir.

Tablo 16. Finansallaşmanın Kadınları İçererek Genişlemesi (%)

Finansallaşma Göstergesi	2011	2017
Hesap Sahibi Olanlar	32,7	54,3
Banka Kart Sahipliği	31,5	48,4
Kredi Kart Sahipliği	26,2	32,5
Finansal Kuruluştan Borç Alanlar	2,4	11,4

Kaynak: Güngen (2021, 139).

Görüldüğü üzere, 2011 ile 2017 yılları arasında, yani altı yıl içinde finansallaşma süreçlerine kadınların katılımı çok fazla artış göstermiştir. Özellikle finansal kuruluştan borç alanlar göstergesinde kadınlar içindeki oran yüzde 2,4'ten yüzde 11,4'e yükselmiştir. Finansallaşma artarken aile ve arkadaşlardan borç alanlar kategorisinde kadınlar 2011-2017 arasında yüzde 41'den yüzde 25'e, erkekler için aynı oran aynı aralıkta yüzde 44,9'dan yüzde 31,8'e düşmüştür. Ekonomi alanında geride bıraktıran kadınların finansallaşma süreçlerine dahil edilmesi ve borçlandırılması, sermaye birikiminin artırılması ve toplumun borçlandırılmasının derinleştirilmesi açısından önemlidir. Bu yönüyle kadınların borçlarını eş-dost-akraba-yakın yerine finansal kuruluştan edinmesi hem sosyal ilişkilerin dönüşümüne hem de borçlandırmanın yayılmasına işaret etmektedir.

Yurttaşların aile ve arkadaşlardan borç almak yerine finansal kuruluştan başvurması iktisadi aktivitenin yeni yönelimini göstermektedir. Fakat aynı zamanda finansallaşma ve yeni borç ilişkilerinin yurttaşlar, yakınları ve finansal kuruluşları arasındaki yeni durumda dolayı sosyal ilişki ve bu ilişkinin yeni anlamlar kazanmasını getirmiştir. Bu yeni ilişki en çok tüketici kredilerinde görülmektedir. Çünkü tüketici kredileri yurttaşların ihtiyaçlarını gidermek için yakınları yerine bankalara başvurduğu başat finansal yollardan biridir. Türkiye'de 2002 yılı itibariyle tüketici kredisi kullandırılan kişi sayısı iki milyon civarında iken 2017 yılına gelindiğinde bu sayı on milyon kişiyi aşmıştır. Aynı zamanda "Türkiye ekonomisinde kredi/mevduat oranının TL cinsinden 2002'de yüzde 35 seviyesindeyken, 2017'de yüzde 140'a kadar yükseldiği" hesaplanmıştır (Karataş, 2018, 262). Yine "...2002 yılında yaklaşık yüzde 2 olan tüketicilerin GSYH'ye oranı 2015 yılında yüzde 20'ye ulaşmıştır" (Karaçimen ve Çelik, 2017, 94). 2000'li yıllarda hem dikey olarak hem de yatay olarak hacimli bir genişleme söz konusudur. Böylece bir yandan borçlanmada miktar olarak artış gerçekleşmiş, öte yandan ise nüfusun kahir ekseriyetini içerisine alacak bir finansal genişleme yaşanmıştır. Bu durumun oluşmasında sadece piyasa aktörleri değil, devlet de birinci dereceden rol oynamıştır.

3.2.2. Finansallaşma Sürecinde Devlet

Post-Washington Uzlaşısı kapsamında yeni bir aşamaya giren neoliberalizm her türlü müdahaleden uzak piyasa mekanizmasının çeşitli krizler ürettiği deneyiminden hareket

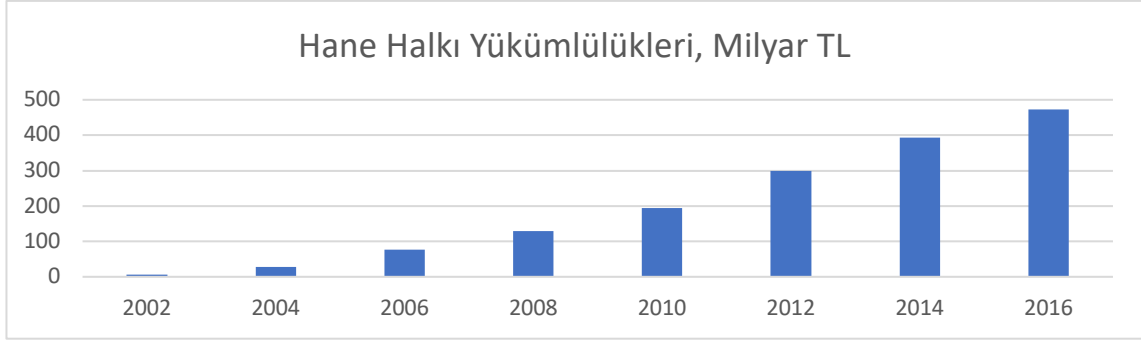
etmektedir. Bu hareket noktasının gereği olarak finansallaşma eksenli ekonomik yapılanmada hem finansallaşma kanallarının açılması hem de çeşitli önlemlerin alınması adına devlet re-aktif hale getirilmiştir.

2000’li yıllarda Türkiye ekonomisinin serüveni neoliberalizmin devleti yeniden çağıran yaklaşımından bağımsız gelişmemiştir. Bilakis devlet özellikle finansallaşma kanallarını açmak suretiyle ekonominin yapısında nitelikli dönüşümlere yol açmıştır. Ali Rıza Güngen’e göre birikimin finansallaşması “hayali sermaye işlemlerinin, finansal türevler ve risk yönetiminin sermaye birikiminde önem kazanması, finansal olmayan şirketlerin artan oranda finansal yatırıma yönelmesi” olarak tarif edilirken, devletin finansallaşması ise “finansal derinleşme doğrultusunda yasal siyasal düzenlemeler, para ve maliye politikası alanlarında uluslararasılaşma ve siyaset dışılaştırma stratejileri, finansal sektörün kayıplarının toplumsallaştırılması” şeklinde tarif edilmektedir (Güngen, 2015, 35).

Buna göre finansallaşma sürecinde hem birikimi hem de devletin kendisini finansallaştıran bir yaklaşım gelişmiştir. Yani “devlet finansal derinleşme ve finansal alanın inşasında önemli bir rol oynamaktadır” (Güngen, 2015, 37). Böylece “borçlanmanın teşviki ve idaresinde devlet kurumları kilit bir konumda olduğu için, başka birçok siyaset alanında olduğu üzere borç siyaseti alanında da devlet merkezi bir konumda yer almaktadır” (Güngen, 2021, 20).

Devletin bir yandan finansallaşmayı hızlandırması diğer yandan ise borçlanmayı kamudan alarak özel sektör/hane/bireylere doğru transfer etmesi neticesinde borç topluma yayılmıştır. Yani devlet ve finansallaşma ilişkisinden toplumun daha fazla borçlanması çıkmıştır.

Grafik 2. Hanehalkı Yükümlülükleri (2002-2016, Milyar TL)

Kaynak: Karataş (2018, 260).

Hanehalkı yükümlülükleri 2002’de 6,7 milyar TL iken yıllar içinde istikrarlı şekilde artarak 2016 yılı itibariyle 472 milyar TL’ye kadar yükselmiştir. Bunun temel sebebi belirtildiği gibi 2000’lerdeki finansallaşma dalgasıyla ortaya çıkan borçlandırmadır. Bu borçlanma düzeyi 2016 yılı itibariyle hane halkı yükümlülüklerinin finansal varlıklarına oranını yüzde 40 civarına, harcanabilir gelire oranını ise yüzde 50 civarına çıkarmıştır (Karataş, 2018, 261). Bir yandan miktar artışı diğer yandan harcanabilir geliri gittikçe çevreleyerek emen bir oransal artış söz konusu olmuştur.

Devlet ve finansallaşma ilişkisinin hem kendisini gösterdiği hem de genişleme sağladığı en temel aktivitelerden biri hayata geçirilen yasal ve kurumsal düzenlemelerdir. Buna göre:

2000’li yıllarda ve özellikle 2009 sonrasında dış sermaye girişleri artarken Türkiye ekonomisi de dış sermaye hareketlerine karşı giderek daha fazla duyarlı ve kırılğan hale gelmiştir. Hem bankacılık sektörünün hem de finansal olmayan işletmelerin dış borcundaki artış (...) ekonomik büyümenin giderek daha fazla kredi genişlemesine bağlı hale geldiğini göstermektedir (Orhangazi, 2020, 17).

Nitekim 2008 krizi sonrası kapitalist merkez ülkelerdeki parasal genişleme kararı Türkiye’de finansallaşma ve borçlandırmanın artmasına neden olmuştur. 2009 ile 2012 yılları arasındaki üç yıllık periyotta merkez ülkelere akan toplam sermaye 4,5 trilyon doları bulmuştur (Orhangazi, 2020, 101). Bu sermaye akışında devletin serbestleştirici müdahaleleri önemli etki yaratmıştır. Yasal ve kurumsal gelişmelerin ivme kazanması, sermaye akışında çarpan etkisi yaratmıştır ve “Türkiye’ye gelen dış sermaye, doğrudan yatırımlara yönelmekten ziyade hisse senedi, tahvil veya

borç piyasalarına yönelmiş, genel olarak ‘sıcak para’ olarak adlandırılan kısa vadeli yatırımlar şeklinde gerçekleşmiştir” (Orhangazi, 2020, 105).

2000’li yıllarda özellikle Merkez Bankası’nın tanımlanan yeni sorumlulukları devletin finansallaşmaya etkisinin esaslı göstergesidir. Merkez Bankası’nın en temel görevlerinden ikisinin fiyat istikrarı ve finansal istikrarı sağlamak olduğu düşünüldüğünde finansallaşmanın ekonominin yapısıyla ilişkisinin hem önemi hem de Merkez Bankası’nın buradaki aktif rolü görülmektedir. Nitekim Ümit Akçay ikinci finansallaşma dönemi dediği 2001 sonrası hanehalkı ve firmalara kayan borçlanmaların temel etkenlerinden birinin Merkez Bankası’nın değişen para politikası olduğunu vurgulamaktadır (Akçay, 2019, 56).

Yasal değişimler kapsamında AKP hükümetlerinin ilk icraatlarından biri 4369 sayılı kanunun yürürlükten kaldırılmasıdır. Bu kanunun yürürlükten kaldırılmasıyla finansal rantın vergilendirilmesi engellenmiştir (Sönmez, 2009, 61). Böylece finansallaşmanın kapıları finansal kuruluşlar açısından ardına kadar açılmıştır. 2005 yılına gelindiğinde TBMM’de yasalaştırılan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu “bankaların küresel finans sistemi ile tamamıyla bütünleşmesini sağlamak için gereken uluslararası ilke ve standartları hayata” geçirmiştir (Erdem, 2015, 149). Yani 2000’li yıllarda küresel finansal sisteme tam entegrasyon sağlanarak finansallaşmaya yeni bir ivme katılmıştır. Nitekim Türkiye’de 2001 ile 2012 yılları arasında temel finansal kurumsal gelişmeleri inceleyen Thomas Marois’e göre, 2005 yılında çıkarılan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu, 2007 yılında çıkarılan 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu, 2011 yılında kurulan Finansal İstikrar Komitesi ve 2012 yılında çıkarılan 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu önemli yasal düzenlemelerdir. 5411 sayılı Bankacılık kanunuyla ulusal bankaların uluslararası finansal sisteme entegrasyonu amaçlanmıştır. Finansal İstikrar Komitesi’nin finansal riskleri öngörmek ve yönetmek gibi temel hedefleri düzenlenmiştir (Marois, 2019, 114-115). Görülebileceği üzere, Türkiye’nin ekonomisi 2000’li yıllarda çubuğu finansallaşmaya devlet eliyle büken kapsamlı ve nitel bir dönüşüme tanık olmuştur.

Finansallaşma ve borçlandırma havuzunun genişlemesini konut kredileri üzerinden sağlayan önemli bir devlet müdahalesi de Toplu Konut İdaresi (TOKİ) üzerinden

gerçekleştirilmiştir. TOKİ üzerinden inşaata dayalı büyümenin ivmelendirilmesi için yasal düzenlemeler art arda TBMM'den çıkarılmıştır. Bu kapsamda “2002-2008 yılları arasında TOKİ'nin faaliyet alanlarını genişleten ve kaynaklarını arttıran 14 adet yasal düzenleme yapılmıştır” (Balaban, 2017, 27). Bu değişikliklerde belediyelerden bağımsız olarak imar yapmak ve uygulamaktan Kamu İhale Kanunu'na tabi olmadan ihale vermeye kadar çok sayıda kolaylaştırıcı düzenleme yapılmıştır (Gülhan, 2017, 42). Bu durum, finansallaşmanın topluma yayılması ve borçlandırılmış insanın imalinde doğrudan etkiler yaratmıştır: “TOKİ ayrıca inşaatla uğraşan özel firmaları destekleyebiliyor, konut sektöründe iş yapan şirketler kurabiliyor, gerekli görürse araştırma ve proje geliştirme işlerini taşeronla devrede biliyordu” (Buğra ve Savaşkan, 2015, 138). TOKİ üzerinden okunduğunda hem yasal düzenlemelerle piyasaya doğrudan müdahale hem de TOKİ üzerinden konut edinmeyi teşvik ederek piyasadan borçlandırma şeklindeki uygulamalar devletin ekonomik yaşama borçla yönetme dispozitifinin tahkim edilmesi bakımından etkisini göstermektedir. Söz konusu dispozitifin nüfusa doğru yayılarak işlevli hale gelmesini krediler üzerinden şu şekilde detaylandırmak mümkündür:

...inşaat ve emlak sektörlerine açılan kredilerin toplam krediler içerisinde payının 2004'te yüzde 7'den 2018'de yüzde 15'e çıktığını görüyoruz. Toplam krediler içerisindeki payı 2004'te yüzde 2,5 olan bireysel konut kredileri ise 2018'de toplam kredilerin yüzde 7,6'sını oluşturuyordu. Toplam inşaat, emlak ve bireysel konut kredileri 2004'te toplam kredilerin yaklaşık yüzde 10'unu oluştururken 2018'de bu oran yüzde 23'e ulaşmıştı. 2005'te GSYH'nin yüzde 3'üne tekabül eden toplam inşaat, emlak ve konut kredileri 2017'de zirveye ulaşarak GSYH'nin yüzde 16'sına ulaştı (Orhangazi, 2020, 148-149).

Bu detaylı kredi verileri ve zamansal akışı dikkate alındığında bir kez daha görülmektedir ki devlet hem kurumsal ve yasal düzenlemeler hem de politik ekonomi kapsamındaki politikalarıyla finansallaşmayı ve borcu genele yaymıştır.

3.2.3. Borcu Genele Yayararak Yönetme

Küresel politik ekonomideki gelişmeler ve devletin piyasalara müdahale ederek hem birikim rejimlerini hem de oyunun kurallarını değiştirmesiyle borç, genele yayılarak bir iktidar dispozitive haline gelmiştir. Özellikle 2000-01 krizinden sonra Türkiye “ekonomiyi finansallaşmanın tam etkisine” (Ergüneş, 2017, 328) açmış ve “uluslararası sermaye ile bütünleşme” (2017, 328) gerçekleştirilmiştir. Nitekim 11 Eylül saldırılarından hemen

sonra Türkiye, IMF ile yaptığı anlaşmalardaki kredi miktarını arttırmıştır (Özçam, 2004, 10). Böylece hem bütünleşmenin gerçekleşmesi için bir adım atılmış hem de 11 Eylül saldırılarının Türkiye ekonomisine etkilerini azaltmak adına bir kredi-borç ilişkisi daha kurulmuştur. Bu anlamda bir çalışmada işaret edildiği üzere: “...borçların özelleştiği son 16 yılda kredi genişlemesiyle hane halklarının yükümlülükleri 84 katına çıkarken, özel sektörün yükümlülükleri 11 katına çıkmıştır. Böylece devlet dışı aktörlerin yükümlülüklerinin GSYİH’ye oranı hızla yükselmiştir” (Karataş, 2018, 269).

Finansallaşma açısından bir dönüm noktası teşkil eden 2000’li yıllarda borçlanma meselesi kritik bir yer işgal etmektedir. Bu yıllarda kredi yoluyla borçlanma hacimleri hızlıca büyümüştür: “Bankacılık sektörünün şirketler ve hane halklarına açtığı kredinin GSYH’ye oranı 2000’li yılların başında yüzde 10 ila 20 arasında seyrederken 2003’ten itibaren artmaya başlamıştır. 2009’da yüzde 50’ye ulaşan bu oran 2015’te yüzde 80’i aşmıştır” (Orhangazi, 2020, 123). Yine 2002 yılında Türkiye’de kredilerin mevduatlara oranı yüzde 43,2’den, 2015 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 123,4’e çıkmıştır. Aynı şekilde bankacılık kredilerinin GSYH’ye oranı 2002 yılında yüzde 16,5’den, 2015 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 65,6’ya çıkmıştır (Arıcan ve Tanınmış Yücememiş, 2018, 141). Hane halkı bazında baktığımızda borçların GSYH’ye oranı 2002’de yüzde 2’den, bu oran 2013’te yüzde 20’ye ulaşmıştır (Orhangazi, 2020, 125).

Sektör ve hane halkı borçlarının yanı sıra kredi kartları, tüketici ve konut kredisi borçları da 2000’li yıllarda artış göstermiştir. Kredi kartı, tüketici ve konut kredisi borçları sadece beş yılda iki kattan fazla artış göstermiştir. Kuşkusuz ki bu artışta 2008 krizi sonrası merkez kapitalist ülkelerin parasal genişleme politikalarının etkisiyle yarı çevre ülkelere doğru finansal kaynak akışının etkisi yadsınamaz.

Tablo 17. 2010-2015 Yıllarında Kredi Kartları, Tüketici ve Konut Kredisi Borçları (Milyar TL)

Kredi Türü	2010	2013	2015
Kredi Kartları	49	100	103
Tüketici Kredileri	65	133	165
Konut Kredileri	62	111	144

Kaynak: Arıcan ve Tanınmış Yücememiş (2018, 145).

Arıcan ve Tanınmış Yücememiş'in çalışmasında da görülmektedir ki, kredi kartı, tüketici kredileri ve konut kredilerinde beş yıllık süreçte ciddi bir artış yaşanmıştır. Kredi kartı borçlarının miktarı yüzde yüzden fazla artarken, tüketici kredilerinin miktarındaki artış yüzde 250 civarında, konut kredilerinde artış ise yüzde 220 civarında artış göstermiştir. Bu durum, borçlandırma politikalarının nüfus tarafından kabul edildiğini ve finansallaşma süreçlerinin derinleşmesine paralel olarak borçlanma miktarlarında ciddi artışlar yaşandığını göstermektedir.

Borcun artmasıyla birlikte Türkiye'nin dış borç stoku büyük bir artış göstermiştir. Aşağıda bulunan Tablo 18'e göre, Türkiye'nin 1990 yılında 49 milyar dolar olan dış borç stoku sadece 18 yılda 6 kata yakın artış göstererek 280 milyar dolara yükselmiştir.

Tablo 18. Dış Borç Stoku (milyar dolar)

Yıl	Dış Borç Stoku
1990	49
2007	250
2008	280

Kaynak: Erdem (2010, 133).

Başka bir çalışmada yer alan verilere göre "Türkiye'nin 2002'de 100 milyar dolar civarında olan toplam dış borç stoku 2017'ye gelindiğinde 450 milyar dolar olarak ulaşmıştı (...) Bu dönemin en çarpıcı özelliklerinden birisi, özel sektörün yurtdışından borçlanmasında yaşanan daha önce görülmemiş artıştır. 2017 sonunda toplam dış borcun yaklaşık 136 milyar doları kamuya, 320 milyar doları da özel sektöre aittir" (Orhangazi, 2020, 115). Bu durum hem artan borç yükünü hem de borcun kamudan özel sektör/hane/bireye doğru transfer edilmesini göstermektedir.

Borcun topluma doğru genişlemesiyle birlikte harcanabilir gelirin borca gitmesinin oranı giderek artmıştır.

Tablo 19. Türkiye’de 2003-2007 Yılları Arasında Borç/Harcanabilir Gelir Oranı (%)

Yıl	2003	2004	2005	2006	2007
Borç/Harcana bilir Gelir	7,5	12,9	20,9	25,1	29,5

Kaynak: Ergüneş (2017, 327).

Görüldüğü üzere, 2003 yılında yüzde 7,5 olan borcun harcanabilir gelire yüzdelik oranı sadece dört yıl içinde yüzde 29,5’e çıkmıştır. Yani bu oran arttıkça harcanabilir gelirden kayıp yaşamamak için yeniden borçlanma döngüsü gerçekleşmeye başlamıştır. Bu durumun “...gelir açığını kapatmak için borçlandırma ve borcun geri ödenmesi için daha fazla borçlandırma üzerine kurulmuş bir yapı” (Bahçe ve Köse, 2019, 268) teşkil ettiği ifade edilebilir. Nitekim Berkay Kabalay, AKP döneminde Türkiye’de borçlandırmanın ekonomik, sosyal ve politik sorunların yönetiminde işlevli halde olduğunu ifade etmektedir (Kabalay, 2018). Ona göre “borçlandırılmışların yaşam tarzları, aile hayatları, sağlıkları, günlük aktiviteleri, inançları ve politik eylem tarzları AKP tarafından bir yönlendirmeye maruz kalır” (Kabalay, 2018). Yani finansal bağımlılık ve borç ilişkisinin kurulmasıyla birlikte siyaset kurumuna bağlılık yeni haller almaktadır. Böylece borç bir iktidar dispozitif haline gelmektedir.

Borcun özel sektör/hane/bireye doğru transfer edilişi nüfusun borçlandırılması, harcanabilir gelire borç arasında giderek kapanan makas ve borçlarını ödemek için belli davranış kalıplarına bürünerek bilgi-davranış yapılarının yeniden şekillendirilmesini getirmektedir. Borçla yönetimin sebep olduğu psiko-politik ruh halini değerlendiren Taşkale’ye göre “birey, kendisini perişan eden, borç batağında yüzmesini sağlayan toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulları sorgulamak yerine kendi kendisini suçlamalıdır. Kaygı ve tecritle yüz yüze kalan birey, böylece daha kolay ‘yönetilebilir’ biri haline gelir... Sırtına borç semeri vurulmuş bir halde yaşaması istenen birey böylece direnemeyecek, tepki veremeyecek hale gelir” (Taşkale, 2015, 120). Yani nüfus için temel hedef borçlarını ödemektir. Ne de olsa “borç yiğidin kamçısıdır.”

3.2.4. Borcun Yatay Genişlemesi: Kadınları Borçlandırmak

Borcun iktidar dispozitifine haline gelmesindeki en önemli gelişmelerden biri borcun yatay genişlemesidir. Borcun yatay genişlemesi hem gelir düzeyi hem cinsiyet kimliği açısından farklı toplumsal kesimlere ulaşması, iktisadi aktivitede dışarıda bırakılanın içerilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 2000’li yıllarda borcun sadece miktar ve/ya oran oran anlamındaki dikey genişlemesini değil, aynı zamanda toplumun farklı kesimlerine yayılması anlamındaki yatay genişlemesini de görmekteyiz. Borçlandırmanın bu yüzyıldaki sureti en alt gelir grubunda olup sayıca en çok olan nüfusun borçlandırılmasıdır. Bir araştırmaya göre, 2011 yılında “0-2000 TL arasında aylık gelire sahip olanlar, bütün gelir gruplarında borçlanma sayılarının yüzde 68,7’sini oluşturmaktadır” (Kabalay, 2018). Geliri 0 TL ile 2000 TL arasında olanların toplam borçlulara oranına bakıldığında borcun alt sınıflara doğru yayıldığını çarpıcı şekilde görebiliriz: “2005 yılında %20 ile başlayan bu oran 2009 yılında üç buçuk kat artarak %70’leri bulmuştur. Bu (...) bir anlamda hanehalkı borcunun artması, yoksulların borçlandırılmasına tekabül eder” (Akçay, 2019, 60).

Alt sınıflara yönelik kredi genişlemesi ve borçlandırmanın bir diğer suretinde kadınların finansal sisteme dahil edilmesi ve borçlandırılması yatmaktadır. Bu hususta çarpıcı bir anekdot Elif Karaçimen tarafından aktarılmaktadır:

Dünya Bankası Eski Başkanı Robert Zoellick (...) ‘Çin ve Hindistan’dan sonraki en büyük yükselen pazar kadınlar olacak. Eğer dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların ve kızların beklentileri, enerjileri ve katkıları geliştirilmezse dünya nasıl tam büyüme potansiyeline ulaşabilir? Tam bu süreçte bir yandan kadın emeği sermaye birikiminin devamlılığını sağlamanın önemli bir aracına dönüşürken, bir yandan da kadınların özellikle finansal sistem üzerinden piyasa sistemine entegre edilmeleri sermaye açısından yeni kar olanakları anlamına gelir (Akt. Karaçimen, 2019, 164).

Küresel kapitalizmin en önemli kurumlarından biri olan Dünya Bankası’nda başkanlık yapmış birinin kadınları yükselen pazar olarak görmesi, finansal sisteme dahil edilmeleri ve borçlandırılmalarına yönelik bir irade beyanı olarak okunabilir. Nitekim bu irade beyanının hayatta somutlaştığı birçok örnek gerçekleşmiştir. Küresel çapta büyük şirketler kadınların piyasaya dahil edilmesini gündeme almıştır:

...2000’li yıllar boyunca *Nike*, *Coca Cola* gibi küresel şirketler ve Goldman Sachs, JP Morgan, Barclays ve Citigroup gibi dünyanın önde gelen bankaları kadınların piyasa sistemine erişimleriyle daha çok ilgilenmeye başlamıştır (Karaçimen, 2019, 162).

Bu şirketlerin yanı sıra finansal kuruluşlar da kadınların borçlandırılması hususunda kolları sıvamıştır. Bu kapsamda “...Türkiye’de de faaliyet gösteren IFC (*International Finance Corporation*) ve EBRD (*European Bank for Reconstruction and Development*) gibi uluslararası finans kuruluşlar, son yıllarda yeni projeler geliştirerek geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki bankalara kadınlara kullandırmaları için yüksek miktarlı fonlar sağlamaya başladılar” (Karaçimen, 2019, 155).

2000’li yıllardaki finansallaşma ve borçlandırma furçasına uygun olarak kadınların Türkiye’deki ilk kredi borçlandırmaları gerçekleşmeye başlamıştır:

...2006 yılında ilk kez bir özel banka kadınlara yönelik kredi sunmaya başlamıştır. Ana sponsoru olduğu KAGİDER işbirliğiyle başlattığı ‘Kadın Girişimci Destek Paketi’ altında *Garanti Bankası* kadınlara 30 bin dolara kadar kredi sağlamayı amaçlamıştır. Banka’nın IFC için hazırladığı bir yayında da belirtildiği gibi hükümetin kadın girişimcileri desteklemeye yönelik politikaları bankanın kadın girişimcilere yönelik faaliyetlere başlanmasında önemli rol oynamıştır (Karaçimen, 2019, 169).

Kadınların kredi yoluyla borçlandırılarak finansal sisteme dahil edilmesi 2000’li yıllar boyunca devam etmiştir. Küresel kurumlar ve Bankalar’ın ortaklığında kadınlara büyük fonlar sağlanarak borçlandırılmış insanın imali genişletilmiştir:

Kadınlara kredi vermek üzere Türkiye’ye ‘Kadınlar için Bankacılık’ programı kapsamında giren IFC, 2012 ve 2013 yıllarında *Abank*, *Fibabank* ve *Şekerbank*’a kadınlara ait KOBİ’lere kullandırması için finansman sağlamıştır. EBRD ise Türkiye’de ilk olarak 2012 yılında *Garanti Bankası* ve *Yapı Kredi Bankası*’na kadın girişimcilerin finansa erişimiyle ilgilenmeye henüz başladığı 2010-2013 yılları arasında koyduğu ‘Stratejik Toplumsal Cinsiyet Girişimi’nin bir parçası olan ‘İş Hayatında Kadınlar’ programı dahilinde özellikle Türkiye’de kadınların finansmanına yönelik projelere ağırlık vermiştir. Bu program kapsamında altı bankaya (*Finansbank*, *Garanti Bankası*, *İş Bankası*, *Şekerbank*, *TEB* ve *VakıfBank*) toplam 300 milyon Euro fon sağlamıştır” (Karaçimen, 2019, 169).

Kadınlara sağlanan bu fonlar, onları finansal sistemin içerisine çekere borçlandırmaktadır. Böylece borçlu sayısı artmaya devam etmiştir.

Tablo 20. IFC ve EBRD'nin Kadınlara Kullandırılmak Üzere Sağladığı Krediler

Yıl	Sağlanan Kredi Miktarı
2012	130 milyon dolar, 20 milyon euro
2013	50 milyon dolar, 50 milyon euro
2014	30 milyon dolar, 100 milyon euro
2015	55 milyon dolar
2016	25 milyon euro
2017	100 milyon euro

Kaynak: Karaçimen (2019, 170).

Kadınlara finansal sisteme dahil edilmesinde devlet ve sivil toplum iş birlikleri gerçekleştirilmiş, deyim yerindeyse kadınların borçlandırılması için tam bir seferberlik hali ilan edilerek adımlar atılmıştır. Uluslararası kuruluşlar, finansal kuruluşlar, kamu kuruluşları işbirliğinde gerçekleşen kadınları finansal sisteme dahil etme ve borçlandırma çalışmaları kapsamında:

...ticari bankaların IFC ve EBRD gibi uluslararası kurumlarla yaptıkları anlaşmalarda Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, KOSGEB ve İŞKUR gibi kurumlar paydaş olarak yer almıştır. Örneğin EBRD'nin 'İş Hayatında Kadınlar' programı kapsamında 300 milyon Euro kredi sağlanması için altı banka ile işbirliği kurulurken, bu işbirliğine Avrupa Birliği, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve İŞKUR da 38 milyon euro destek sunmuştur" (Karaçimen, 2019, 170).

Yasal ve idari düzenlemeler bu süreci desteklemiştir. Bu kapsamda kredi temininde devlete karşı yükümlülükler kadınlar için kolaylaştırılmış ve borçlandırılmaları teşvik edilmiştir: "Türkiye'de bankaların daha çok kadın girişimcilere yönelmeleriyle 2015 yılında yeni bir düzenleme yapılarak KOBİ kredileri için %75 olan kefalet oranı, kadın girişimcilerin kullanacağı krediler için %85 olarak belirlenmiştir" (Karaçimen, 2019, 170).

Kadınlara finansal sisteme dahil edilmesi ve borçlandırılmasında sivil toplum ve üniversitelerin de önemli çalışmaları olmuştur. Bu kapsamda "Kadın girişimciliğinin

teşvik edilmesi ve kadınların finansal sisteme entegre edilmesinde devlet desteğinin yanı sıra KAGİDER ve ANKİGAD gibi STK'lar da önemli rol..." oynamaktadır (Karaçimen, 2019, 171). Öte yandan finansal kuruluşlar ile üniversiteler ortaklığında çalışmalar da gerçekleştirilmiştir:

...2012 yılında başlayan ve halen devam eden 'Kadın Girişimci Yönetici Okulu' projesi ile *Garanti Bankası* Boğaziçi Üniversitesi'nden öğretim üyelerinin hazırladığı bir program Ankara, İzmir, Diyarbakır, Antalya ve Denizli gibi pek çok şehirde sanayi ve ticaret odalarının işbirliğinde binden fazla kadına eğitim verilmesini sağlamıştır. *Garanti Bankası*'nın yanı sıra Türkiye'de ilk kez bir banka, bünyesinde ayrı bir birim açarak kadın bankacılığına yönelik TEB de kadın girişimcilere yönelik eğitim ve danışmanlık hizmetleri sunuyor" (Karaçimen, 2019, 171).

Türkiye'de finansallaşma ve borçlandırma hem farklı sınıf hem de cinsiyet kimlikleri açısından 2000'li yıllar boyunca devlet, finansal kuruluşlar, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarını içine alan bir şebeke dahilinde gerçekleştirilmiştir. Böylece nüfusun büyük çoğunluğu finansal sisteme dahil edilmiştir. Borç, yaşamı sürdürmenin kaçınılmaz parçası olmuştur.

Böylece borçla yönetme dispozitif bir iktidar dispozitif haline gelmiştir. Bu dispozitifin işleyişinde borcun genelleşmesi önemlidir. Çünkü genelleşmesiyle birlikte borç, Bourdieu'nun dediği gibi kalıcı bir minnet duygusuna dönüşür (Akt. Yılmaz, 2013, 41). Bu minnetin ve borcun genelleşmesinin siyasete tahvil edilmesinde hükümette bulunan partiler önemli fayda sağlamaktadırlar. Bu kapsamda:

Artan borçlanma, yoksulların kaderini piyasanın işleyişine ve faiz oranının değişimine daha fazla duyarlı hale getirir, bu ise siyasi istikrar talebinin artmasına neden olur. Dolayısıyla yoksulların borçlandırılması, ekonomik istikrarın bozulmaması için siyasi istikrarın sürdürülmesi düşüncesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu ise, iktidar olan partiye büyük avantaj sağlayan bir mekanizma haline gelmiştir" (Akçay, 2019, 62).

Toplumun gündelik yaşamsal ihtiyaçlarını kredi dolayımıyla sağladığı durum "AKP'nin hanehalklarının artan borçlanmasını kendi iktidarını yeniden üretebilmek için temel bir stratejiye dönüştürdüğünü" göstermektedir (Bedirhanoglu, 2021, 200). Zafer Yılmaz'a göre "borç, borçlandırma, hediye biçiminde sunulan bu hayırseverlik pratiklerin içine kazılıdır" (Yılmaz, 2018, 83). Buradaki borçlandırma eğer sosyal yardımlar ve

hayırseverliğe dayalı yardımlarsa bu ancak maneviyat (şükran hissi vb) üzerinden borçlandırma olarak ifade edilebilir. Oysa borçlandırma AKP döneminde kitlelerin finansal sisteme entegrasyonundan krediye erişimlerine (erişme ihtiyaçlarının ortaya çıkarılmasına) kadar belli bir sistematik içerisinde gerçekleşmiş ve böylece dispoitif olarak tanımlanmayı hak etmiştir. Yine de Yılmaz, her ne kadar hayırseverlik üzerinden okusa da AKP'nin devleti borç üzerinden yükselttiğini belirtmektedir (Yılmaz, 2018, 73).

3.3. Türkiye’de Güvenlik Devletinin Oluşumu

Devleti hem borcun genelleşmesinde işlevli kılan hem de borç üzerinden yükselten AKP, aynı zamanda devleti bir güvenlik devleti olarak yeniden yapılandırmıştır. Güvenlikle sermaye birikiminin iç içe geçtiği, her bir dispoitifin hem kendi serüvenini yaşadığı hem de birbirlerine etki ettiği bir yönetimsellik ağı söz konusu olmuştur. Türkiye’de güvenlik devletinin oluşumunun etkilendiği iki boyut vardır. Bunlardan ilki küresel siyasette güvenlikleştirme anlayışının ön plana çıkmasıyla devletin buna göre yapılandırılmasının Türkiye’ye görülen etkisidir. İkincisi ise Türkiye’nin özgül siyasi deneyiminde bulunan güvenlikleştirme bakiyesinin bu yapılandırmaya etkisidir.

Bir önceki bölümde üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulduğu üzere, küresel siyasette güvenlikleştirme anlayışı yönündeki dönüşüm uluslararası bir meşruluk ortamı oluşturmuştur. 11 Eylül sonrası “güvenlik devletleri’nin kurgulandığı ve vatandaşları ‘terör’ eylemine delalet eden şüpheli hareketlere dikkat kesilmeye sevk eden kampanyaların başlatıldığı bir uluslararası ortamda söz konusu olmuştur” (Berksoy, 2021, 212). Bu uluslararası ortam devletlerin yeniden yapılandırılarak güçlendirilmesini esas almıştır. Bu kapsamda “...farklı sınıfsal, ulusal, kurumsal ve uluslararası stratejilerin çarpıştığı gerilimli bir süreç olan güvenliğin yeniden yapılandırılması, devletin neoliberal mantıkla ‘güçlü devlete’ dönüştürülmesi projesinin temel eksenlerinden biridir” (Bedirhanoglu, 2013, 50). Bedirhanoglu bu dönüşümün devlet, hukuk ve politik ekonomiyle ilişkisi hususunda dile getirdiği şu gözlemi dikkat çekicidir:

Devletlerin güvenlik aygıtlarının neoliberal kaygılarla yeniden yapılandırılması sürecinde göze çarpan temel küresel eğilimler, güvenlik faaliyetlerinin özelleştirilmesi, güvenlik kurumlarının şeffaf, denetlenebilir ve hukuka bağlı kurumlar olarak yeniden yapılandırılması ve 11 Eylül saldırılarının yarattığı

meşruiyet ortamında devletin güvenlik işlevlerinin ideolojik ve stratejik olarak ‘terörizme karşı’ yeniden tanımlanmasıdır (2013, 50).

11 Eylül saldırıları ve ardından gelişen psikolojik ve politik iklimin değişmesine zemin hazırladığı devletin güvenlik eksenindeki dönüşümü her ülke kendi özgül deneyimiyle yaşamıştır. Türkiye deneyiminde de bu kapsamda bir dönüşüm yaşanmıştır. Türkiye’de devlete yüklenen anlam, devletin güvenlik devleti şeklindeki dönüşümüne söylem meşruiyeti ve rıza sağlamıştır. Türkiye devleti “...başka her şeyi dışarıda bırakacak bir biçimde kadir-i mutlak bir devlet ilkesi üzerine kuruludur” (Çiğdem, 2014, 37). Kadir-i mutlak devlet ilkesi daima pusula olarak kabul edilmiştir. Devlete ontolojik kutsallık atfedilmiştir. 2000’li yıllara damgasını vuran AKP Genel Başkanı Erdoğan’ın “ebed-müddet devlet” söylemini dile getirmesi devlete yönelik ontolojik kutsallığın somut bir yansımasıdır.

Devletin kutsallık halesiyle örtülmesi beraberinde devletin çeşitli tahakküme dair haklarının kabulünü getirmektedir. Keyman’ın belirttiği gibi:

Devlet için iktidar, sadece bir yeti (capacity) değil, fakat bir ‘hak’tır (right): Devletin yasa yapma ve uygulama hakkı temelinde, toplumsal ilişkileri dönüştürme, toplumsal aktörlerin hareketlerini sınırlama ve siyaset eylemi üzerine ontolojik sınırlar çizme eylemi, bize devlet iktidarının ikinci-yüzünü gösterir ve burada, yani egemenlik alanında devlet iktidarı özgüllük kazanır (Keyman, 2022, 67).

Bu kapsamda devlet politika üretme, hayata geçirme yani *yapma-etme hakkına sahip* olduğu kadar “ilişkiseldir, tarihseldir, söylemseldir ve bağlamsaldır” (Keyman, 2022, 61). Türkiye devleti özelinde, kutsal olduğu kadar yapma hakkına sahip olan devlet anlayışı hem AKP dönemine taşınmış hem de AKP’nin devlet söylemi ve dolayısıyla dönüşüm taleplerine meşruiyet zemini hazırlamıştır. Dolayısıyla AKP bir yandan devlete kutsallık atfeden geleneğin mirasından beslenmiş, diğer yandan bu mirası “yeni tarzlarda ve farklı şekillerde üretmenin yenilikçi yollarını bulmuştur” (Yılmaz, 2022, 112).

AKP’nin devleti yeni tarz ve farklı şekillerde üretmesinin şifresi güvenlik devletinin oluşumunda yatmaktadır. Bir araştırmaya göre güvenlik kavramı, bir kavram olarak Türkçeye ilk kez 2002 yılında çevrilen bir hukuk sözlüğüyle girmiştir (Özcan, 2010, 310). Bununla birlikte Türkiye’nin milli güvenlik bakiyesinin oldukça zengindir:

Örneğin 1984'te Devlet İstatistik Enstitüsü'yle ilgili yapılan hukuki düzenleme, Enstitü başkanına milli güvenlik siyasetine uygun davranma ödevi veriyordu... Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun hizmet ve faaliyetlerinde uygulanacak ilkelerin içerisinde '*Milli bütünlük ve güvenlik gereklerini* (vba), milli ahlak değerlerini ve milli gelenekleri koruyucu ve gözetici doğrultuda hareket etmek' yer aldı" (Şarlak, 2022, 176). Bir başka örneğe göreyse "1986 yılında yayımlanan *Türk Kültür Planlama Teşkilatı Raporu*'nda şu çok önemli cümle yer alıyordu: 'Kültür politikası devletin milli güvenlik siyasetinin bir parçası olarak görülmektedir (Şarlak, 2022, 176).

Hemen her toplumsal ve kültürel alanı güvenlik dolayımı üzerinden düşünen devlet geleneğine yaslanan AKP her ne kadar kendisini demokratikleşme sürecinin faili olarak tanımlasa da mevcuttaki demokratik düzeyden gerilemeye neden olan güvenlik devletinin oluşumunu faili olmuştur. Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı tarafından basılan ama hem içerik hem de dil açısından hükümet propagandası içeren bir kaynakta Türkiye'nin "11 Eylül sonrasında dünya genelinde güvenlikçi uygulamalar öne çıkmasına rağmen, 2002-2012 döneminde tarihinin en kapsamlı demokratikleşme süreçlerinden birini" (Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, 21) gerçekleştirdiği iddia edilmektedir. Oysa "terörle Mücadele Kanunu ve Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Programı altında hayata geçirilen pek çok düzenleme de güvenlik güçlerinin takdir yetkisini arttırdığı gibi, güvenlik güçlerinin eylemlerinin hukuki denetimini büyük ölçüde erozyona uğrattı..." (Yılmaz, 2022, 47). Ayrıca AKP ilk hükümetleri döneminde Acil Eylem Planı ve Hükümet Programını devreye koymuştur. Bu programların ortak paydası "merkezi idarenin merkezi örgütlenmesinden taşra örgütlenmesine ve yerel yönetimlere varıncaya kadar devlet örgütlenmesinin tümünün dönüşümüne dayanmaktadır" (Fedai, 2015, 163). Bir başka ifadeyle, AKP ilk hükümetleri döneminden itibaren merkezileşmeyi tahkim etmiş ve hatta demokratikleşme iddialarının en güçlü olduğu dönemde bile hukuk devletini kademeli olarak ortadan kaldırmıştır (Şarlak, 2022, 210). Öte yandan AKP'nin ilk dönemi için "devlet de yeniden yapılanma sürecine girmiştir... Devlet içerisinde iktidarın eksenini kaymış ve başka bir hat üzerinde yeniden kurulma sürecine girmiştir. Bu yeni hat hükümet-polis-yargı çizgisinde somutlanmıştır..." (Berksoy, 2017, 14). Bu yeni hat kapsamında yürütme erkine aşırı güç tahkimi yapılmış ve "...devlet formu, benimsenen neo-liberal yönetim rasyonalitesi ile buna uygun olarak belirlenen 'güvenlik' politikaları çerçevesinde ve hükümet-polis-yargı ekseninde bir 'güvenlik devleti'ne dönüşmüştür" (Berksoy, 2017, 14). Bu bağlamıyla güvenlik devletinin inşası sürecinde

üretilen yeni ceza kavramı, nüfusu hedef alan suçlulaştırma pratiğini öne çıkarmıştır (Bedirhanoğlu, Dölek ve Hülagü, 2016, 16).

3.3.1. Güvenlik Devletinin Tahkiminde Yasal ve Kurumsal Gelişmeler

3 Kasım seçimleriyle birlikte hükümet kurma yetkisini elde eden AKP, TBMM'deki sayısal çoğunluğa sahip olarak istediği yasaları çıkarmada zorluk yaşamamıştır. Yasal ve kurumsal düzenlemeler hususunda siyasetin ve yaşamın güvenlikleştirilmesi mantığıyla çok sayıda değişiklik yapılmıştır. Güvenlikleştirme mantığıyla hem yasal-kurumsal değişiklikler ve yeni düzenlemeler hayata geçirilmiş hem de siyasal söylem güvenlikleştirme dolayısıyla yeniden kurulmuş, yürütme erki tahkim edilmiş, güvenlikleştirme yaklaşımı nüfusa genelleştirilmiştir.

AKP, küresel siyasetteki dönüşümlere gerek siyasal söylemi gerekse de yasal mevzuatta yaptığı değişiklikler üzerinden de uyum sağlamıştır. Bu kapsamda özellikle TBMM'deki çoğunluğunu kullanarak çok sayıda yasal değişikliğini, önleyici müdahale doktrininin esas alınması, suçlu-şüpheli ayrımının muğlaklaştırılması ve yürütme kurumlarına geniş yetkiler verilmesi gibi ortak paydalarla gerçekleştirmiştir. Bu değişikliklerle birlikte Türkiye'de güvenlik devletinin oluşumu ve tahkim edilmesi gerçekleşmiştir.

Kurumsal dönüşümde İçişleri Bakanlığı'nın yetkisindeki Emniyet Genel Müdürlüğü önemli bir rol oynamıştır. Çünkü güvenlik devleti, nüfusu içererek güvenlikleştirme politikasını devreye koymuş ve polis teşkilatı daha önemli hale gelmiştir. Bu kapsamda polis bütçesi 2002 yılından 2012 yılına gelindiğinde iki katına çıkmış, 2014 yılında ise sivil güvenlik bütçesi askeri bütçeyi aşmıştır (Elveren, 2021, 173). Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM), gerek yetkileri gerekse de yeniden yapılanmasıyla önemli kurumlar listesinde en üst sıralara tırmanmıştır. Bu dönüşümde önleyici güvenlik mantığı belirleyici olmuştur:

Bu mantık polislik-gözetim ağlarının kurulmasını, geniş çaplı istihbarat toplanmasını, gözaltı yerleri dışında süregiden fiziksel şiddetin yanı sıra ağırlıklı olarak psikolojik şiddet uygulanmasını ve önleyici olmak kaydıyla 'risk' oluşturduğu düşünülen kişilerin cezai alana çekilmesini beraberinde getirmiştir (Berksoy, 2017, 18).

Emniyet Genel Müdürlüğü teknolojiyi de kullanmak suretiyle güvenlikleştirme mantığından türeyen araçları, hemen her sokağa yaymıştır: “Kent Güvenlik Yönetim Sistemi (KGYS) olarak bilinen Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu (MOBESE), yeni bir güvenlik uygulaması olarak emniyet birimlerinin güvenlik sisteminde 2001 yılından bu yana kullanılmaktadır” (Taşcı, 2016, 159).¹⁰ 2022 yılında yayımlanan bir makaleye göre:

MOBESE kameraları esasen kentlerin trafik akışının takibi ve düzenlenmesine yönelik olarak geliştirilmiştir. İlk olarak 2001 yılında Diyarbakır’da Araç Takip ve Suç Analizi Uygulaması olarak kurulmuştur. Daha sonra genişletilmesi amaçlanmış ve 2005 yılında İstanbul Valiliği’nin desteği ile İstanbul Emniyet Müdürlüğü bünyesinde faaliyete geçirilmiştir. Ancak daha sonra büyük kentlerde ana caddeler, meydanlar, kent giriş çıkışları ve kritik yol noktalarında olmak üzere yaygınlaşmaya başlamıştır (Özer, 2022, 481).

Suçla mücadele ve suçu önleme gerekçesiyle 2008 yılında AKP’nin desteğiyle hızlanan bu gözetleme mekanizması hemen her ilçe ve ilde yerleşik bir uygulama haline gelmiştir. 2010 yılında dönemin İçişleri Bakanı Beşir Atalay’ın bir soru önergesine verdiği cevaba göre 2010 Nisan ayı itibarıyla 55’i il ve 18’i ilçe merkezi olmak üzere toplam 73 yerleşim biriminde uygulanmış, kamera sayısı 6 bin 454’ü bulmuş ve ayrıca 17 il ve 7 ilçe merkezinde kurulum çalışmaları, güvenlik yönetim sistemi talep eden merkezlerde de projelendirme çalışmaları devam etmekteydi (Cumhuriyet Gazetesi, 11 Ağustos 2010). Gözetim kameralarının istatistiklerinin çıkarıldığı bir çalışmaya göre Çin açık ara öndeyken, Türkiye’de ise İstanbul bin kişiye düşen 6,97 gözetim kamerasıyla listeye girmiştir (Paul Bischoff, 11 Temmuz 2022).

Polis erkinin artan erkisini Emniyet Genel Müdürlüğü’ne merkezi yönetim bütçesinden ayrılan paydaki artıştan görmek mümkündür.

¹⁰ Teknolojinin kullanımının yaygınlaşmasıyla gözetim uygulamaları bütün dünyada yayılmıştır. Örneğin, Çin’de uygulanan teknoloji destekli gözetim uygulamaları dijital diktatörlük bağlamıyla tartışılmaktadır. DW Türkçe servisinin 2018 yılında yayınladığı bir video habere göre, Çin’de gözetim-teknoloji-güvenlik üçgeninde devreye konan Sosyal Kredi Sistemi’yle birlikte örnek olarak kabul edilen davranışları sergileyenler rol model sayılmakta, krediye erişimleri mümkün olmakta veya çocuklarını okula kaydetme hakkı gibi temel haklara erişim sağlayabilmektedir. Sosyal Kredi Sistemi’ne uygun davrananların rol model sayılanların fotoğrafları belediye panolarına asılmaktadır (DW Türkçe, 2018). Bir başka habere göre ise “Çin’de yaklaşık 200 milyon kamera kişilerin her adımını izlemek için 24 saat kesintisiz gözlem yapıyor” (TRT Haber, 2019). Ayrıca teknoloji ve gözetim arasındaki ilişki kapsamında en az beş eyalette kuş görünümü insansız hava araçları görev yapmaktadır. Bu uygulamalar “dijital diktatörlük” kavramının ortaya atılarak tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

Tablo 21. Emniyet Genel Müdürlüğü'ne Merkezi Yönetim Bütçesinden Ayrılan Miktar (2010-2020) (TL)¹¹

Yıl	Miktar
2010	8.588.395.000
2011	10.578.334.400
2012	12.119.314.000
2013	14.777.121.000
2014	16.557.013.000
2015	17.623.719.000
2016	21.140.638.000
2017	23.537.811.000
2018	27.792.655.000
2019	33.676.247.000
2020	38.973.189.000

Tablo 21’de güvenlikleştirmeye politikalarının merkezindeki polis teşkilatının bütçesi 10 yılda yüzde 350 civarında artış göstermiştir. Bu artışı güvenlikleştirmeye politikalarının yayılmasında anlamlı kılan birkaç karşılaştırmaya bakarsak:

- Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesi yüzde üç yüz elli civarında artarken, toplam bütçenin yüzde iki yüz otuz civarında arttığı görülmektedir. Dolayısıyla güvenlikleştirmeye politikalarının esas kurumlarından birine ayrılan payın genel bütçe içerisinde oranı düzenli olarak yükselmektedir. Bu da devletin güvenlikleştirmeye politikalarına verdiği önemi göstermektedir.
- Yine güvenlikleştirmeye politikalarının asıl hedefi nüfustur. Bu kapsamda, güvenlikleştirmeye politikalarının esas kurumu olan Emniyet Genel Müdürlüğü bütçesi 2010 yılından 2020 yılına kadar beş kat artarken, aynı dönemde nüfusun ise sadece yüzde 15 civarında artış göstermiştir.

¹¹ Bu tablo, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı verilerinden derlenmiştir: <https://www.sbb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-kanunlari/#1550670828653-59ab36d8-1c16> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023).

Dolayısıyla güvenikleştirme politikalarının merkezi kurumu olan polis teşkilatının bütçesi hem toplam bütçeye göre hem de nüfusa göre oransal olarak artmış ve özgül ağırlığını kazanmıştır. Ayrılan bütçedeki yüksek hacimli artış ve teknolojiyi kullanma imkanlarının genişlemesiyle birlikte Emniyet Genel Müdürlüğü gerek yetkileri gerekse de yeniden yapılanmasıyla önemli kurumlar listesinde en üst sıralara tırmanmıştır.

Güvenlik devletinin oluşumundaki konumuyla Emniyet Genel Müdürlüğü teşkilatına bağlı kolluk güçleri sadece güvenliği sağlayan değil, aynı zamanda belli bir siyasal düzeni dayatan güce erişmiştir: “Özellikle terörle mücadele ile özel harekât polisleri hem şiddet temelli stratejileri hem de siyasal düzen kurma ve siyasal alanı düzenleme işlevleri ile giderek öne çıkan birimler haline gelmişlerdir” (Berksoy, 2017, 17). Böylece suç-ceza diyalektiği yerini idarenin yetkisinin artmasıyla önleyici müdahaleye bırakmıştır. Türkiye’nin güvenlik bakiyesinin önemli kurumlarından biri Milli Güvenlik Kurulu’dur (MGK). 1961 Anayasasıyla Türkiye hukukunda tanımlanan Milli Güvenlik Kurulu, Türkiye’de kadir-i mutlak devlet fikrinin gerektirdiklerinin icracısı olarak işlev görmüştür. Yakın ve uzak tehditlerin belirlendiği, hükümetlerin atması gereken adımların önerildiği bu kurul, Türkiye siyasetinde tartışmaların merkezinde olmaya devam etmiştir. Demokrasi tartışmalarının odağındaki kurumlardan biri olan ve vesayet kurumu olarak ifade edilen Milli Güvenlik Kurulu’nun varlığı devam etmiş ama AKP döneminde önemli dönüşümlere uğramıştır:

29 Aralık 2005 MGK toplantısından Terörle Mücadele Yüksek Kurulu’nun (TMYK) işlevsel hale getirilmesi ve bir sekreterliğe sahip olması kararı çıktı. MGK’nın 23 Şubat 2006 tarihli toplantısının ardından hükümet, bu öneri paralelinde Başbakanlık bünyesinde 1984’ten bu yana bulunan Güvenlik İşleri Başkanlığı’nın düzeyini genel müdürlüğe yükselterek geniş yetkilerle donatmaya karar verdi. TMYK’nın sekreterliğini de üstlenecek olan ve ‘Güvenlik İşleri Genel Müdürlüğü’ (GİGM) adını taşıyan bu yeni yapı ile ilgili yasa tasarısı 7 Mart 2006 tarihinde Meclis’e gönderildi. Yasa tasarısının gerekçesinde kurumun amacı ‘güvenlik ve terörle mücadele konularında Başbakanlık’ın daha etkin bir şekilde rol almasını temin’ olarak tanımlandı. Operasyon kabiliyeti olmayan ancak Amerikan Federal Soruşturma Bürosu (FBI) tarzında bir operasyon yapısına sahip olan GİGM, aynı zamanda TMYK’nın sekreterlik hizmetlerini de yürüteceği için, bu kurulun başkanlık görevini yürüten Abdullah Gül’ün fiili yönlendiriciliğinde çalışmaya başladı (Şarlak, 2022, 315).

Görüldüğü üzere, Milli Güvenlik Kurulu’yla ilgili yapılan düzenlemeler de demokratikleşme çıpası yerine sivilleşme çıpasının konusu edilmiştir. Bu sivilleşmeye

rağmen Kırmızı Kitap olarak adlandırılan ve paralel anayasa olarak ifade edilen Milli Güvenlik Siyaset Belgesi, demokratikleşme ve özgürlükler kapsamında değil, sivilleşen otoritenin politik fikirleri ekseninde yeniden düzenlenmiştir:

‘Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’, 2014’te AKP tarafından yeniden kaleme alındı. Hangi esaslar üzerinde ne gibi değişiklikler yapıldığına dair açık bilgi yoktur; çünkü belgenin içeriği ‘devlet sırrı’ olarak kabul edilmektedir. Kamuoyuna yansıtılan değişiklikler hükümetin güncel ihtiyaçlarının ve kendisini koruma ve kurumlaştırma amaçlarının propaganda değeri taşıdığına inanılan bölümleridir. ‘Paralel yapının milli tehlike olarak tanımlanması’, ‘irticanın milli tehdit olmaktan çıkarılması’ gibi kendi gelenekleri açısından iktidar olmanın bir gereği ve amacın gerçekleşmiş olduğunun göstergesi olarak belgeye girmiş... (Çubukçu, 2015, 32).

Yani kurumsal kapasite korunmuş, bu kapasitenin siyasete etkisi azalmamıştır. Sadece kurumsal kapasite ve siyasete etkisini kullanan fail değişmiştir. Bu failin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda vesayet üreten mekanizmalar işler kalmaya devam etmiştir. Dolayısıyla güvenlik devleti oluşurken sivilleşme bir oksimoron duruma değil, değişen biçime uygunluk durumuna denk düşmektedir.

Kurumsal dönüşümün önemli momentlerinden biri 2010 yılında gerçekleşmiş ve 5952 sayılı Kamu Güvenlik Müsteşarlığı Kuruluş Kanunu’na dayanarak Kamu Güvenlik Müsteşarlığı kurulmuştur. Kanunun ilk maddesi Müsteşarlığın kuruluş amacını açıklamaktadır:

MADDE 1- Bu Kanunun amacı; terörle mücadeleye ilişkin politika ve stratejileri geliştirmek ve bu konuda ilgili kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamak üzere İçişleri Bakanlığına bağlı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığının kurulması ile teşkilat, görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin esasları düzenlemektir (Resmi Gazete, 4 Mart 2010, Sayı: 27511)

Kanun kapsamında Müsteşarlığa bağlı olarak Terörle Mücadele Koordinasyon Kurulu, İstihbarat Değerlendirme Merkezi ve Danışma birimleri gibi alt yapılar kurulmuştur. Müsteşarlığın kanunla tanımlanan görevlerinden biri ise “kamuoyunu bilgilendirmek ve halkla iletişimi sağlamak” şeklinde tespit edilmiştir.

Türkiye’de güvenlik devletinin tahkiminde kurumsal dönüşüme yasal dönüşüm de eşlik etmiştir. Yasal dönüşüm kapsamında çok sayıda yasada değişiklik yapılmış ve/ya yeni

yasalar ihdas edilmiştir. Bu kapsamda 2003 yılıyla birlikte başlayan ve güvenlikleştirme mantığına yaslanan yasal-idari değişiklikler süreklilik içerisinde devam etmiştir. Bir araştırmacının ifade ettiği üzere:

11 Eylül sonrasının önleyici güvenlik anlayışı doğrultusunda bir dizi düzenleme yapılmış; işlenmiş suçların cezalandırılmasından çok suçun önlenmesine dayanan bu anlayışa uygun olarak 2005 yılında yeni bir Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) yürürlüğe girmiş; Terörle Mücadele Kanununda (TMK) 2006 yılında ve Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununda (PVSK) 2007 yılında yapılan değişikliklerle terör suçunun kapsamı genişletilerek polisin yetkileri artırılmıştır (Oğuz, 2016, 94-95).

Şebnem Oğuz'un belirttiği gibi, temelde TCK, CMK, TMK ve PVSK'de değişiklikler yapılmış ya da yeni yasa ihdas edilmiş olsa da bunlara ek olarak yapılan ve aşağıda belirtilen tüm kanunların arka planını oluşturan yaklaşımı güvenlikleştirme mantığıdır. Nitekim bu mantık, temelinde 11 Eylül sonrası dönüşen küresel siyasetteki eğilimleri içermektedir. 2014 yılında 6572 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nda yapılan değişikliklere göre arama yapılabilmesine dair mevcut düzenlemedeki "somut delile dayalı kuvvetli şüphe" ifadesinin yerini "makul şüphe" almıştır. Benzer şekilde bu düzenlemeyle:

...taşınmaz mal, hak ve alacaklara el konulması, telekomünikasyon yoluyla yapılan iletişimin denetlenmesi ve teknik araçlarla izleme gibi soruşturma veya kovuşturma sırasında şüpheli veya sanıkların haklarını çok yoğun biçimde sınırlandıran kararların 'anayasal düzene ve düzenin işleyişine karşı suçlar' nedeniyle soruşturulan ya da kovuşturulanlar hakkında da alınabileceği yönünde" değişiklikler yapılmıştır (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 202-203).

Böylece kolluk güçlerinin yetkisi artırılmış, güvenlikleştirme mantığının temelinde bulunan muğlaklık durumu yasal düzenlemelere içkin hale getirilmiştir. Bu yasal düzenlemeler, polis erkinin kullanımından istihbarat üyeleri ve valilik yetkilerine kadar birçok alanda gerçekleştirilmiştir. Söz konusu değişikliklerin güvenlik devleti oluşumu ve tahkiminde Türkiye'ye yansımalarının genel bir panoramasını görmek için 2004 yılında Özel Yetkili Mahkemelerin kurulmasından 2015 yılında yasalaştırılan İç Güvenlik Paketi'ne kadar geniş bir örneklem mevcuttur (Yılmaz, 2022, 96).

Çok sayıda yasada düzenleme yapılması ve/ya yeni yasalar ihdas edilmesiyle Türkiye’de güvenlikleştirme politikalarında süreklilik sağlanmıştır. Nitekim aşağıda bulunan Tablo 22’de görüldüğü üzere hemen her yıl yeni bir veya birden fazla düzenleme TBMM gündemine getirilmiştir.

Tablo 22. Türkiye’de Güvenlik Devletinin Oluşumunda Belli Başlı Yasal-İdari Düzenlemeler (2003-2021)

Yıl	Düzenlemenin Adı	Kanun No.
2003	İl Özel İdaresi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	4897
2004	Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun	5188
2004	Savunma Sanayii Güvenliği Kanunu	5202
2005	Türk Ceza Kanunu	5237
2005	Ceza Muhakemeleri Kanunu	5353
2005	Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	5397
2006	Terörle Mücadele Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	5532
2007	Polis Vazife Salahiyetleri Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	5681
2007	İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun	5651
2008	Türk Ceza Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	5759
2010	Kamu Güvenlik Müsteşarlığı Kuruluş Kanunu	5952
2012	Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	6278
2013	Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun	6415

2014	MİT Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	6532
2014	Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	6545
2015	PVSK, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	6638
20 Temmuz 2016 - 17 Temmuz 2018	OHAL Dönemi ¹²	
2018	Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	7145
2020	Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu	7245
2020	Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun	7262
2021	Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Kanunu	7315

Kaynak: TBMM İnternet Sitesi ve Resmî Gazete'de yer alan bilgilerden derlenmiştir.

Tablo 22'de yer alan yasalar, güvenlikleştirme anlayışının yasal mevzuat ile idareye içkin hale gelmesinde önemli rol oynamıştır. 2002 ile 2016 yılları arasında süreklileşen bu güvenlikleştirme mantığı güvenlik devletinin oluşumuna ve tahkim olmasına neden olmuştur. Tablodaki yasaların yanı sıra, kamuoyunda torba yasa olarak bilinen ve çok sayıda yasada değişiklik yapmayı öngören yasalar ile yürütme erki tarafından yayınlanan genelgeler de güvenlik devletinin yerleşik hale gelmesinde önemli rol oynamıştır. Söz konusu yasal düzenlemelerde öne çıkan ve farklılaşan yasalara bakıldığında güvenlikleştirme mantığı üzerinden yasalar yoluyla güvenlik devletinin tesis edilmesi sağlanırken, güvenlikleştirme mantığı biyo-güvenlikten özel güvenlik hizmetlerine kadar hayatın birçok alanını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Dolayısıyla güvenlik bu

¹² OHAL dönemi gerek çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnamelerin yasalştırılması gerekse de OHAL'in bitimiyle yasalştırılan 7145 sayılı Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la birlikte süreklileştirme yoluna girmiştir.

dönemde “...’yeni’ tehditler, askeri tehditlerin yanı sıra ekonomik eşitsizlik ve adaletsizlik, çevre kirliliği ve doğal kaynakların yok olması, etnik anlaşmazlıklar, uluslararası göç, uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık vb. soruları da içermektedir” (Bilgin, 2010, 79).

Güvenikleştirme politikaları ve güvenlikleştirmenin tüm nüfusa yayılması adına TBMM’de ilk yasa 2003 yılında yasalaştırılmıştır. 24 Haziran 2003 tarihli Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren İl Özel İdaresi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’da değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliğe göre valiler, ilde çıkabilecek veya çıkan olaylarla ilgili askeri birliğin komutanıyla koordineli olmak üzere yetkilendirilmiştir (Resmî Gazete, 24 Haziran 2003, Sayı: 25148). Her ne kadar sivilleşme olarak ifade edilse de bu değişiklikle önleyici güvenlik doktrininin hayata geçirildiğini ifade etmek mümkündür. Öte yandan valilerin güvenlikle ilgili yetkilendirilmesi yürütme erkine ordudan güç transferi anlamına gelmektedir. İlk dönemlerinde sivilleşmeyi demokratikleşme olarak siyasal söyleme tahvil eden AKP’nin pratiği yürütme erkini tahkim eden adımlar atmak olmuştur. Nitekim 2003 yılında yasal mevzuata dahil edilen İl Özel İdaresi Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile demokratikleşme değil, gücün sivillere ve özellikle yürütme erkine transferi gerçekleştirilmiştir.

2004 yılında yasalaştırılan 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun’la kamu güvenliğiyle özel güvenlik entegre hale getirilmek istenmiş ve temel bir düzenleme yapılmıştır. Bu kanunla birlikte güvenlikleştirme mantığı ve dolayısıyla güvensizlik duygusunun giderilmesi için bir yandan kamu güvenliği entegrasyonu sağlanmış, diğer yandan ise güvenliğin bir kısmı özelleştirilerek hem metalaştırılması hem de popülerleştirilmesi sağlanmak istenmiştir.

AKP’nin ilk yıllarıyla birlikte güvenlik devletinin oluşumunu sağlayacak kanun düzenlemeleri hızlıca hayata geçirilmiştir. Özellikle:

2005 yılından itibaren ise AB Anayasası’nın Fransa ve Hollanda tarafından reddedilmesi ve Avrupa’da yükselen sağ partilerin Türkiye’nin adaylığına karşı çıkmasıyla birlikte AB reform süreci momentumunu kaybetmiştir. AKP bir önceki dönemde farklı toplumsal kesimlerin desteğini kazanarak konsolide ettiği gücüne

dayanarak bu durumu fırsata çevirmiş ve demokratik söyleminden hızlıca uzaklaşmaya başlamıştır. Bu dönemde 11 Eylül sonrasında önleyici güvenlik anlayışı doğrultusunda bir dizi düzenleme yapılmış; işlenmiş suçların cezalandırılmasından çok suçun önlenmesine dayanan bu anlayışa uygun olarak 2005 yılında yeni bir Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) yürürlüğe girmiş; Terörle Mücadele Kanununda (TMK) 2006 yılında ve Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanununda (PVSK) 2007 yılında yapılan değişikliklerle terör suçunun kapsamı genişletilerek polisin yetkileri artırılmıştır (Oğuz, 2016 94-95).

Yani toplumsal, siyasal ve iktisadi hayatın hemen her alanında güvenlikleştirme anlayışı ekseninde düzenlemeler yapılarak güvenlik devletinin temel nitelikleri olan muğlaklık, yürütme erkine güç transferi ve önleyici müdahale doktrini sağlanmak istenmiştir.

3 Temmuz 2005 tarihinde TBMM’de yasalaştırılan 5397 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Türkiye’de güvenlik devletinin oluşumunda önemli bir düzenlemedir. Bu düzenlemenin genel gerekçesinde belirtilen “Günümüzde, toplum ve devlete gelecek olan tehlikelerin önceden sezilmesi ve bunların önlenmesi için tedbir alınması, demokratik hukuk devletinin korunması açısından, kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştur” cümlesi birçok açıdan güvenlikleştirme anlayışının köşe taşlarını sunmaktadır (TBMM, 2005). Tehlikelerin sezilmesi ve önlenmesi için tedbirler alınması bu köşe taşlarının başlıcaları olarak kanunun genel gerekçesine girmiştir. Bu kanunun önemli bir parçası güvenlik bakiyesine ait Jandarma istihbarat kurumunun yeniden yapılandırılmasıdır. Kanunun ikinci maddesi şu şekilde düzenlenmiştir:

MADDE 2. 10.3.1983 tarihli ve 2803 sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanununa ek 4 üncü maddesinden sonra gelmek üzere aşağıdaki madde eklenmiştir.
EK MADDE 5. Jandarma, bu Kanunun 7 nci maddesinin (a) bendine ilişkin görevleri yerine getirirken önleyici ve koruyucu tedbirleri almak üzere, sadece kendi sorumluluk alanında istihbarat faaliyetlerinde bulunur. Bu amaçla bilgi toplar, değerlendirir, yetkili mercilere veya kullanma alanına ulaştırır. Devletin diğer kolluk ve istihbarat kuruluşlarıyla işbirliği yapar (TBMM, 2005).

Bu düzenlemeyle birlikte hem JİTEM diye bilinen kurumun JİT olarak yasal hale getirilmesi hem de yeni yetkiler verilmesi hususunda tartışmalar çıktığına işaret eden Şarlak’a göre:

Kamuoyunda JİTEM tartışmaları sürerken 2005’te, çıkartılan 5397 sayılı Kanun ile Jandarma Teşkilatı’nın istihbarat faaliyetleri resmi ve hukuki bir hüviyete büründürüldü. JİTEM, söz konusu kanunla Jandarma İstihbarat Teşkilatı (JİT) adını

olarak yasal statüye ve kendi sorumluluk bölgesinde ‘dinleme’ yetkisine kavuştu (Şarlak, 2022, 261-262).

2006 yılında 5532 sayılı Terörle Mücadele Kanunu’nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun TBMM’de yasalaştırılmıştır. Henüz bir yıl önce, 2005 yılında yasalaştırılan Türk Ceza Kanunu’yla birlikte değerlendirildiğinde toplumsal muhalefetin ‘terör’le suçlanması ve cezalandırılması için zemin hazırlanmıştır. Düzenlemede “örgüte ait amblem ve işaretler” (TBMM, 2006) gibi muğlak ve tam tanımlanmamış ifadelerin yer almış olması, ‘terör’ suçlamasının olabildiğince geniş tutulabileceğine işaret etmektedir.

Kadir Cangızbay’a göre, “...TCK ve TMK’nın, özellikle ‘terör’ kavramına sonsuz bir muğlaklık getirilerek tam bir keyfilik ve zorbalık aracına dönüştürülmesi” söz konusu hale gelmiştir (Cangızbay, 2013, 31). Gerek muğlak ifadeler gerekse de güvenikleştirme mantığının geniş tutulması hükümet için muhalefetin bir risk oluşturmasının önüne geçilmesi adına ilgili kanunu devreye sokarak müdahale etmeyi mümkün kılmıştır (Berksoy, 2017, 19). Öte yandan 2010 yılında 6008 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’da yapılan değişikliklerde Türk Ceza Kanunu’nun 79. maddesine eklenen “suç, teşebbüs aşamasında kalmış olsa dahi, tamamlanmış gibi cezaya hükmolunur” (TBMM, 2010) ibaresi suç-ceza diyalektiğini ters yüz etme potansiyeli yaratmıştır.

Türkiye’nin 2000’li yıllarda kendi güvenlik bakiyesinin kurumsal ve yasal kapasitesini dönüştürmesi ve güvenlik devletinin oluşumuna neden olması açısından Terörle Mücadele Kanunu’na parantez açmak gerekir. Çünkü “terörle mücadele” söylemi altında sağlanan yetkilerle yürütme erki emrinde çalışan kolluk güçleri hukuk yapma işlevini dahi edinmiştir:

Kolluk güçlerinin hukuk yapma ve hukuku uygulamada koruma işlevinin iç içe geçtiği ve örtüştüğü en belirgin yasal düzenlemelerden birini TMK oluşturmaktadır. 3713 sayılı TMK’ya göre terör ‘cebir ve şiddet kullanarak, baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin nitelikleri, siyasi, hukuki, sosyal, laik, *ekonomik* düzeni değiştirmek, ...kamu düzeni ve genel sağlığı bozmak amacıyla kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suçu teşkil eden eylem’ olarak tanımlanmaktadır (Yıldız, 2012, 24).

Türkiye'nin güvenlik bakiyesinin temel yaklaşımını ve yeni hatları yansıtan TMK, defalarca değişikliğe uğramış ve günün şartları ile hükümetlerin tercihlerine göre değişmiştir. Fakat bu duruma rağmen söz konusu kanunun ruhu değişmemiş ve muğlak ifadeler ile hemen herkesi 'terör' sepetine koyacak şekilde varlığını sürdürmüştür:

...yeniden yazılarak 2005'te yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nun 220. ve 314. maddeleri ile Terörle Mücadele Kanunu'nda 2006'da yapılan değişiklik (bilhassa Madde 7 üzerindeki) değişiklikler toplumsal muhalefeti 'terör'le suçlayarak pasifize edecek ve hükümet için herhangi bir 'risk' oluşmasını önleyecek kullanışlı araçlar olarak devreye sokulmuştur (Berksoy, 2017, 19).

Hukuk yapıcı yetkilere kavuşan yürütme erki ve emrindeki kolluk, kanundaki değişikliklerle birlikte herkesi potansiyel risk olarak tanımlama ve 'terör söylemi'ne maruz bırakma imkanına kavuşmuştur. Nitekim 22 Temmuz 2010 tarihinde yasalaştırılan 6008 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'da "suç, teşebbüs aşamasında kalmış olsa dahi, tamamlanmış gibi cezaya hükmolunur" (TBMM, 2010) ibaresinin yasalaştırılması suç-ceza diyalektiğini ortadan kaldırmıştır.

Güvenlik devleti sadece birkaç kurumsal ve yasal düzenlemeyle gerçekleşmez. Birçok alanı ve yasal düzenlemeyi içeren kompleks bir yaklaşımla gerçekleşir. Bu kapsamda suçu şüpheye indirgeyen, herkesi potansiyel suçlu ilan edebilecek muğlak ifadelerle tanımlanan ve suç-ceza diyalektiğini ortadan kaldıran TMK ve TCK gibi yasal düzenlemelerin yanı sıra Polis Vazife Salahiyetleri Kanunu'nda yapılan değişiklikler söz konusu kompleksi tamamlamaya yönelik önemli düzenlemeler içermektedir (TBMM, 2007) Bu düzenlemelerde demokratik hakların engellenmesi riski gözetilmemiş ve polise aşırı yetki verilmiştir:

PVSK 4. Madde ile polis güçleri durumdan edindiği izlenime dayalı olarak kişileri durdurma ve terörle mücadele operasyonlarında ortada herhangi bir açık silah atışı olmadığı durumda bile ateşli silah kullanma yetkisi edinmiştir. Silahlı saldırı o kadar belirsiz tanımlanmıştır ki 'polis, kendisine sopa, pankart, taş vs. ile mukavemet eden kişilere silahlı saldırıya uğradığı gerekçesiyle duraksamadan ateş ederek cevap verecektir (Yılmaz, 2022, 187-188).

Öte yandan PVSK'de yapılan değişikliklerle polise geniş yetkiler verilmiş, üst arama ve kimlik sorma konusunda takdir yetkisinden tatalım da genel ahlak ve edep kurallarına

aykırı davranışta bulunanların belirlenmesine kadar birçok konuda polise büyük yetkiler verilmiştir (Oğuz, 2016, 95).

Güvenlik devletinin oluşumunda teknoloji önemli bir rol oynamaktadır. Teknolojinin gelişimiyle birlikte yasal düzenleme gereksinimi doğmuştur. Hardt ve Negri'nin dediği gibi “güvenlik teknolojileri yakın tarihte büyük bir sıçrama yaparak toplumun, hayatımızın ve hatta bedenlerimizin derinlerine nüfuz etti” (2013, 26). Bu bağlamda 4 Mayıs 2007 tarihinde kabul edilen 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınları Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun bu kapsamda değerlendirilebilir.

5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun TBMM tarafından yasalaştırılmıştır. Bu düzenleme internet yayınlarına ilişkin ilk yasal düzenlemedir. Düzenlemenin yasal hale gelmesiyle internet yasakları hızla artış göstermiştir. Bu yasa 2020 yılında yapılan değişikliklerle varlığını sürdürmüştür. Hükümetin güvenli internet gerekçesini öne sürmesine karşın TBMM Adalet Komisyonu'nda yapılan görüşmelerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) komisyon üyesi milletvekillerinin imzasıyla sunulan muhalefet şerhinde ilgili yasanın Türkiye'de düşünce ve ifade özgürlüğünü kısıtlayacağı belirtilmiştir (TBMM, 2020). Ayrıca bu yasanın anayasaya aykırı olduğunu ifade eden görüşler de bulunmaktadır: “milli güvenlik, kamu düzeninin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi konularında (...) ilgili ve yetkili kurumların (...) karar verme yetkileri gözetilmeksizin tek başına TİB'e erişimin engellenmesi yetkisi verilmesi Anayasa'ya aykırılık oluşturur” (İlkiz, 2015, 135).

2008 yılında Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi TBMM'de görüşüldü ve 5759 sayısıyla yasalaştı (TBMM, 2008, Sıra Sayısı: 215). Bu düzenlemeyle birlikte Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını, askeri veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişiye altı aydan iki yıla kadar hapis cezası verilmesi ve bu suçtan dolayı kovuşturma yapılmasının Cumhurbaşkanının iznine tabi olması öngörülmüştür.

17 Şubat 2012 tarihinde 6278 sıra sayısıyla dört maddeden oluşan Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun TBMM’de yasalaştırıldı (TBMM, 2012). Kanunun birinci maddesi MİT mensupları ve bazı durumlarda görev yapan kamu görevlilerine dair soruşturma izni yürütme erkine bırakılarak yargı erkinin etkisi ortadan kaldırılmıştır:

MADDE 1- 1/11/1983 tarihli ve 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununun 26 ncı maddesi başlığıyla birlikte aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.

“Soruşturma izni

MADDE 26- MİT mensuplarının veya belirli bir görevi ifa etmek üzere kamu görevlileri arasından Başbakan tarafından görevlendirilenlerin; görevlerini yerine getirirken, görevin niteliğinden doğan veya görevin ifası sırasında işledikleri iddia olunan suçlardan dolayı ya da 5271 sayılı Kanunun 250 nci maddesinin birinci fıkrasına göre kurulan ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçları işledikleri iddiasıyla haklarında soruşturma yapılması Başbakanın iznine bağlıdır.”

Böylece yürütme erki, bir kamu görevlisinin yargılanıp yargılanmamasına karar verme yetkisine erişerek erkler ayrımını ortadan kaldıran bir yetkiye sahip olmuştur. Yürütme erki bu kanun kapsamındaki iş ve işlemlerde yargı erkine karşı mutlak üstünlük sağlamıştır.

2013 yılında 6415 sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun, TBMM’de yasalaştırıldı. Kanun koyucu, bu kanunun terörizmin finansmanı suçunun düzenlenmesi ve finansmanın önlenmesi amacıyla çeşitli usul ve esasların belirlenmesi amacını taşıdığını ifade etmiştir. Bu düzenleme “BM Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Uluslararası Sözleşmenin gereklerinin iç hukukumuzla bağdaştırılması...” amacıyla gerçekleştirilmiştir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 7 Şubat 2013). Yasa teklifinin görüşüldüğü TBMM Adalet Komisyonu’ndaki müzakerelerde Halkların Demokratik Partisi (HDP) “...bu (...) düzenlemeyle ‘yargı’ alanına giren konularda bürokratların karar vermesi gibi bir yanlıştın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır...” (TBMM, 2011) şerhini düşmüştür. Komisyon üyesi olan CHP’li milletvekillerinin düştüğü şerhte ise önlem-ceza arasındaki muğlaklığa vurgu yapılmıştır:

...tasarıyla hedeflenen terörizmin finansmanının önlenmesi amacının gerçekleşmesi sağlanırken Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde ve Anayasamızda güvence altına

alınan mülkiyet hakkının ihlali sonucunu doğuracaktır. Bir tedbir niteliğinde olması gereken mal varlığına el koymanın bir cezaya dönüşebileceği gerçeği de göz önüne alınarak bu düzenlemenin idari bir tedbir değil bir yargısal karar olarak düzenlenmesi gerekmektedir (TBMM, 2011).

6532 sayılı MİT Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2014 yılında yasalaştırılmıştır. 6532 sayılı kanunun 6. maddesi şu ibareleri taşımaktadır:

MADDE 6 – 2937 sayılı Kanunun 26ncı maddesinin başlığı “Soruşturma izni ve yargılama” olarak değiştirilmiş ve maddeye aşağıdaki fıkralar eklenmiştir.
“Cumhuriyet savcıları, MİT görev ve faaliyetleri ile mensuplarına ilişkin herhangi bir ihbar veya şikâyet aldıklarında veya böyle bir durumu öğrendiklerinde MİT Müsteşarlığına bildirirler. MİT Müsteşarlığının, konunun görev ve faaliyetlerine ilişkin olduğunu belirtmesi veya belgelendirmesi hâlinde adli yönden başkaca bir işlem yapılmaz ve herhangi bir koruma tedbiri uygulanmaz...” (Resmi Gazete, 26 Nisan 2014, Sayı: 28983).

İbrahim Kaboğlu’na göre: “...Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Yasası’yla, bir yandan hukuk ve yargı dışı bir alan oluşturuldu, öte yandan hukuki işlemler ‘siyasal-yürütme ve tek kişi ekseninde yetki yoğunlaşması’ hizmetine konu” (2015, 25). Bu kanunla yürütme erkinin uhdesinde çalışan MİT personellerine yasal korunma zırhı getirilerek yürütme erki tahkim edilmiştir. Kaboğlu’nun belirttiği gibi:

...merkezileştirici düzenlemeler o denli ileriye götürüldü ki, mesela Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Yasası’yla, bir yandan hukuk ve yargı dışı bir alan oluşturuldu, öte yandan hukuki işlemler ‘siyasal-yürütme ve tek kişi ekseninde yetki yoğunlaşması’ hizmetine konu (Kaboğlu, 2015, 25).

MİT personellerine yasal zırh getiren düzenlemelerle birlikte tanınan tüm halka ilişkin bilgi ve belge toplama yetkisi ile kaydetme serbestisi, anayasal hakların hükümsüz kalması söz konusu olmuştur (Dinçer, 2022, 126).

28 Haziran 2014 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6545 sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’la birlikte yürütmeyi yargının üstünde konumlandırmakla birlikte yargı kararlarına da etki etme imkanını elde etmiştir (Resmi Gazete, 28 Haziran 2014, Sayı: 29044). Haluk İnanıcı’ya göre:

...2014 yılında (...) Sulh ceza mahkemeleri kaldırılarak yerine sulh ceza hakimlikleri kuruldu. Anlaşıldı ki, adil yargılanma hakkına, tabii hâkim ilkesine aykırı numaralı mahkeme/numaralı adalet sistemi de yeterli görülmedi. Tutuklama, basın suçları ile ilgili bazı görevler bu yeni hakimliklere verildi. İstanbul da altı sulh ceza hakimliği kuruldu. Halen yürürlükte olan bu dahiyane sistem kullanılarak altı hakimle İstanbul'un tutsak edilmesi, can sıkı her muhalifin tutuklanması mümkündür" (İnanıcı, 2016, 50).

2015 yılında TBMM'de yasalaştırılan ve kamuoyunda *İç Güvenlik Kanunu* olarak bilinen 6638 sayılı PVSK, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la ilgili çok fazla tartışma yaşanmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İçişleri Alt Komisyonu'nun 05.01.2015 tarihinde kabul ettiği ve kamuoyunda 'iç güvenlik paketi' olarak bilinen 'Polis Vazife Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu, Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' vasıtasıyla birçok kanunda değişikliğe gidildi. Tasarı, yürürlük ve yürütme maddeleri hariç toplam 130 maddeden oluşmaktaydı. Ancak TBMM Genel Kurulu'nda yaşanan uzun tartışmalar sonrasında, 04.04.2015 tarihinde yürürlüğe giren 6638 sayılı Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Kanunu, Nüfus Hizmetleri Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la Tasarı'nın yürürlük ve yürütme maddeleri dahil toplam 69 maddesi kanunlaşabildi. Adı öyle olmamakla birlikte 6638 Sayılı Kanun'a içeriği dikkate alındığında 'İç Güvenlik Kanunu' da denilebilir (Şen, 2015, 87).

Yasanın temelinde yürütme erkinin uhdesinde hareket eden kolluk güçlerinin aşırı yetkilendirilmesi vardır. Bu kanunla jandarmaya bireylerin üstünü, aracını ve eşyasını arama yetkisini genişleten hükümler eklendi. Polis Vazife Salahiyetleri Kanunu'nda yapılan bir değişiklikle polise Anayasa'nın 23. Maddesinde teminat altına alınan barınma ve yerleşme seyahati hürriyetini ihlal edebilecek yetkiler verilmiştir (Şen, 2015, 87-89). Ayrıca 'teşebbüs' gibi muğlak bir kavram üzerinden kolluğun silah kullanma yetkisi keyfi olarak kullanılmasına zemin hazırlamaktadır (Şen, 2015, 89). İç Güvenlik Kanunu'nun 5. Maddesiyle bireyleri dinlemeyle ilgili muğlak ifadeler ve süreler üzerinden "önleyicilik yaklaşımı" öne sürülerek düzenleme yapılmakta ve yargı erki, yürütme erkinin emrindeki kolluk karşısında zayıflatılmaktadır (Şen, 2015, 90).

İç Güvenlik Kanunu'nda suçüstü yakalanan kişinin gözaltına alınmasıyla ilgili kolluk kuvvetlerinin yetkili kılınması, yargının yetki alanını daraltmakta ve yürütmeyi öne

çıkarmaktadır (Şen, 2015, 98). Ayrıca 6638 sayılı kanun, yürütme erkini güçlendirmek pahasına anayasal hakları ve güçler ayrımını zayıflatmıştır. Bu kapsamda:

İç Güvenlik Kanunu ile sıkıyönetim rejiminin olağan rejim haline gelmesi, adli soruşturmanın, adli polisin dolayısıyla savcılarının kaymakam ve valilerin emrine verilmesi; birlikte yaşama kültürünün sürdürülmesi, gelişmesi ile hak ve özgürlükler üzerinde ciddi tehdit oluşturmaktadır (İnanıcı, 2015, 8).

Öte yandan bu kanunla birlikte merkezi idareye bağlı olan valilere suç ihtimaline dayanılarak acele tedbirler alma yetkisinin verilmesi güvenlik devletinin önleyici müdahale doktrini ile suç ve şüphe arasındaki muğlaklık gibi temel özelliklerine uygun düzenlemeler yapılmıştır. Öte yandan İç Güvenlik Kanunu'yla 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda yapılan değişiklik Valilere verilen yetkiler bakımından çarpıcıdır. Merkezi idareye bağlı olan valilere suç ihtimaline dayanılarak verilen acele tedbirler alma yetkileri “normlar hiyerarşisinin tepesinde olan ve herkesi bağlayan Anayasa ile güvence altına alınan ‘kuvvetler ayrılığı’ ilkesine aykırıdır” (Şen, 2015, 101). Oysa İç Güvenlik Kanunu'nu TBMM'ye sunan AKP'li yetkililer komisyon aşamasında yaptıkları savunmalarda kanun tasarısının “suçun önlenmesine yönelik olarak arama yetkisine ilişkin düzenlemeler yapıldığı”, “toplumsal olaylarda kişilerin hayatını tehlikeye düşüren ve bazen silahtan daha ağır etkileri olan yöntemlere karşı kolluk güçlerinin gerekli ve ölçülü tedbirleri alabilmesine yönelik düzenlemeler” için yapıldığını ifade etmiştir (TBMM, 2014, Sıra Sayısı: 684). Bu savunuya rağmen İç Güvenlik Kanunu ile yürütme yasama ve yargı karşısında büyük güç kazanmıştır. Adı konmayan bir OHAL düzeninin zemini hazırlanmıştır. Bu kapsamda:

polis güçlerinin, ‘hakim, savcı kararı olmaksızın, hatta yazılı emir bile gerekmeden arama yapma ve keyfi biçimde kayıtdışı alıkoyma ve istihbari dinleme yetkisi’ kazanmasının sonucu, bir nevi savcılık görevini de üstlenmesi oldu. polis güçlerinin kazandığı bu yeni yetkilerle beraber, polis dinlemeleri üzerine kurulu soruşturmalara dayanan siyasi davaların açılması ve genişletilmesi daha da kolaylaştı... (Yılmaz, 2022, 47).

OHAL'in kaldırılmasından sonra kimi yetkilerinin hukuki mevzuata içkin hale getirilmesi için 7145 sayılı Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun yasalaştırılmıştır (Resmi Gazete, 31 Temmuz 2018, Sayı: 30495). Bu kanunla:

31 Temmuz 2018’de Sıkıyönetim Yasası’nı yürürlükten kaldırdı (...) Yeni yasa OHAL önlemlerini uygulamak için valilere seyahat özgürlüğünü sınırlama hakkı tanıyarak devlet kurumlarındaki yöneticilere, ‘maddenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl süreyle; terör örgütlerine veya Milli Güvenlik Kurulunca Devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu değerlendirilen’ kamu görevlilerini görevden çıkarma yetkisi verdiği gibi, toplanma ve gösteri hakkına ilişkin oldukça katı yeni düzenlemeler getirdi (Yılmaz, 2022, 97).

Bu kanun güvenlik devletinin yerleşik hale getirilmesinde önemli düzenlemeler hayata geçmiştir. Kanunun birinci maddesiyle yürütme erkinin parçası olan valilerin yetkileri yeniden düzenlenmiştir:

MADDE 1- 10/6/1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 11inci maddesinin (C) fıkrasının birinci paragrafına aşağıdaki cümle eklenmiş, mevcut ikinci paragrafının birinci cümlesi yürürlükten kaldırılmış, ikinci cümlesinde yer alan “Bu hususta” ibaresi “Bu fıkra kapsamında” şeklinde değiştirilmiş ve aynı fıkraya birinci paragrafından sonra gelmek üzere aşağıdaki paragraf eklenmiştir.

“Bunları sağlamak için vali gereken karar ve tedbirleri alır.”

“Vali, kamu düzeni veya güvenliğinin olağan hayatı durduracak veya kesintiye uğratacak şekilde bozulduğu ya da bozulacağına ilişkin ciddi belirtilerin bulunduğu hâllerde on beş günü geçmemek üzere ildeki belirli yerlere girişi ve çıkışı kamu düzeni ya da kamu güvenliğini bozabileceği şüphesi bulunan kişiler için sınırlayabilir; belli yerlerde veya saatlerde kişilerin dolaşmalarını, toplanmalarını, araçların seyirlerini düzenleyebilir veya kısıtlayabilir ve ruhsatlı da olsa her çeşit silah ve merminin taşınması ve naklini yasaklayabilir.”

Vali’nin anayasa ve uluslararası hukuktan kaynaklı hakları muğlak gerekçelerle kısıtlaması güvenlik devletinin alamet-i farikalarından biridir. Yine bu kanun ile 4/1/1961 tarihli ve 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanun’da değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerle beraber “önleme araması” adı altında bir yetki kanuni hale gelmiştir.

Kanunun 8’inci maddesiyle PVSK’de önemli bir değişiklik yapılmıştır. Buna göre:

MADDE 8- 6/10/1983 tarihli ve 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununun 6 ncı maddesinin ikinci fıkrasına “genel asayışı bozmayacak” ibaresinden sonra gelmek üzere, “vatandaşların günlük yaşamını aşırı ve katlanılmaz derecede zorlaştırmayacak” ibaresi eklenmiştir.

Yani temel haklardan biri olan toplantı, gösteri ve yürüyüş hakkının kısıtlanmasının alanı genişletilip muğlak ifadelerle tanımlanarak yürütme erkinin uhdesine bırakılmıştır. Kanun teklifinin TBMM görüşmelerinde muhalefet partileri teklife şerh düşmüştür.

CHP'ye göre yürütme erki bu düzenlemeyle OHAL yetkilerini kullanmaya devam edecektir. Ayrıca CHP anayasa aykırılıklarının olduğu bir düzenleme olduğunu ifade etmiştir. Muhalefet partisi HDP ise AKP'nin OHAL'in kalıcılaştırma isteğine parlamento meşruiyeti sağlamak istediği şeklinde eleştiride bulunmuştur (TBMM, 2018).

2020 yılında 7262 sayılı Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun TBMM'de kabul edildi ve 31 Aralık 2020 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girdi (Resmî Gazete, 31 Aralık 2020, Sayı: 31351). İlgili kanuna dair rapor hazırlayan Sivil Toplum Geliştirme Derneği birçok maddede anayasaya aykırılık tespit etmiş ve dernek faaliyetlerinden alıkoyma ile organlarda görevlilerin görevlerinden uzaklaştırılması gibi yetkilerin yürütme erkine verilmesinin anayasa ve uluslararası hukuka aykırı olduğunu ifade etmiştir (Sivil Toplum Geliştirme Derneği, 20 Aralık 2020).

Türkiye'de güvenlikleştirme mantığı yasal düzenlemelerin konusu olmaya OHAL ilanından sonra da devam etmiştir. Bunun en bariz örneği 18 Haziran 2020 tarihinde Resmi Gazete'de yürürlüğe giren, 7245 sayılı Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu'dur (Resmi Gazete, 18 Haziran 2020, Sayı: 31159). Bu kanunla birlikte "bekçilere, önceki kanunla (no: 772) yer almayan 'durdurma ve kimlik sorma' ile 'durdurduğu kişi üzerinde veya aracında silah ya da tehlike oluşturan diğer bir aracın bulunduğu hususunda yeterli şüphenin varlığı halinde' kaba üst araması yapma yetkisi tanınmıştır (madde 7)" (Berksoy, 2021, 232).

Güvenlikleştirme politikalarının nüfusa yayılması ve güvenlik aygıtları ile ilgili kamu personellerinin her an/her yerde olması gerçeğinin bir göstereni de polis ve bekçi sayılarındaki değişimdir. Tablo... 23'e göre Türkiye'de 2003 ile 2020 yılları arasında polis sayısındaki artış yüzde 65 civarında gerçekleşmiştir. Aynı tabloda görüldüğü üzere, 2016 yılında yalnızca 3.147 olan bekçi sayısı, 2018 yılında TBMM'de yasalaştırılan teklif sonrası iki yıl içinde 28.773'e yükselmiştir. Türkiye nüfusundaki artışa oranla hacmi oldukça fazla artan polis ve bekçi sayılarından güvenlikleştirme politikalarının nüfusa yayılımının yoğunluğu görülmektedir.

Tablo 23. Türkiye’de Yıllara Göre Polis¹³ ile Çarşı ve Mahalle Bekçisi¹⁴ Sayıları (2003-2020)

Yıl	Polis	Çarşı ve Mahalle Bekçisi
2003	171.330	---
2011	228.419	---
2016	250.738	3.147
2020	283.971	28.773

Bu verilerle birlikte değerlendirdiğimizde güvenlik devleti gerek teknolojik araçlar gerek devlet erkleri arasındaki güç paylaşımı gerekse de ‘terör’, ‘tehdit’ üzerinden ürettiği alarmist söylem aracılığıyla güvenlikleştirme mantığını genele yaymıştır. Güvenlik, toplumsallaştıkça ve güvenlikleştirme anlayışı yurttaşların zihinlerine yerleştikçe bir sektör haline gelmiştir. Sektör haline gelme güvenliğin bir meta olarak yeniden kurulmasına neden olmuştur.

Güvenlik hem kutsal devletin korunması hem yaşamın tehditlere karşı savunulması hem de yaşam alanlarının güvenlik dolayısıyla metalaştırılması üzerinden çok boyutlu şekilde tahayyül edilmeye başlanmıştır. Bu yönüyle bir yandan metalaşma süreci yaşanırken diğer yandan “...devlet, neoliberal dönemde güvenlik işlevleri bağlamında yaşadığı değişimleri aynı zamanda toplumsallaştırmaktadır da” (Bedirhanoglu, 2013, 61). Neoliberal dönemde devletlerin güvenlik işlevlerinin yeniden yapılandırılarak güçlendirilmesi, bu işlevlerin aynı zamanda özelleştirilmekte de olduğu karmaşık bir süreç içinde işlemektedir (Bedirhanoglu, 2013, 59).

Bu karmaşık süreç bir yandan güvenliği kamunun ve devletin yürütme erki özelinde güç tahkimine doğru yönlendirirken diğer yandan özel güvenlik hizmetlerini teşvik ederek metalaştırma sürecini başlatmaktadır.

¹³ Türkiye’de polislerin yıllara göre sayıları şu açık kaynaktan alınmıştır: <https://www.drdatastats.com/yillara-gore-turkiyede-cinsiyetlere-gore-polis-sayilari/> (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2023).

¹⁴ Türkiye’de çarşı ve mahalle bekçilerinin yıllara göre sayıları şu açık kaynaklardan alınmıştır: <https://kisadalga.net/yazar/rejimin-koruyucusu-bekciler-ve-siddet-6917> ve <https://www.haber7.com/guncel/haber/3019316-bakan-soylu-toplam-bekci-sayisini-acikladi> (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2023).

Güvenliğin metalaştırılması Türkiye’de de yaşanmıştır. AKP’nin ilk icraatlarından biri 2004 yılında TBMM’den geçirilen 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun olmuştur. Kanunun amacı “kamu güvenliğini tamamlayıcı mahiyetteki özel güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesine ilişkin esas ve usulleri belirlemek” olarak belirlenmiştir (Resmî Gazete, 26 Haziran 2004, Sayı: 25504). Kanun kapsamında “özel güvenlik izninin verilmesine, bu hizmeti yerine getirecek kişi ve kuruluşların ruhsatlandırılmasına...” demek suretiyle güvenliğin metalaştırılma durumuna vurgu yapılmıştır.

Güvenliğin metalaştırılmasıyla birlikte birçok yaşam alanı özel güvenliğin konusu haline gelmiştir. İçişleri Bakanı, Türkiye’de özel güvenlik sektörünün, 3 milyar avro ticaret hacmine sahip, 350 bin personel, 1633 özel güvenlik şirketi, 493 eğitim kurumu ve 96 alarm izleme merkezinin faaliyet gösterdiği bir sektör olduğunu ifade etmiştir (İçişleri Bakanlığı, 13 Mart 2022).

Güvenikleştirme politikalarının OHAL ilanından sonra da süreklilik gösterdiğine işaret eden bir başka örnek yasal düzenleme, 17 Nisan 2021 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 7315 sayılı Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Kanunu’dur (Resmî Gazete, 17 Nisan 2021, Sayı: 31457). Kanunun amacı birinci maddesinde şu şekilde tanımlanmaktadır:

...güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasının yapılmasına ve elde edilecek verilerin kullanılmasına ilişkin temel ilkeleri, kimler hakkında yapılacağını, araştırma konusu edilecek bilgi ve belgelerin neler olduğunu, bu bilgilerin ne şekilde kullanılacağını, hangi mercilerin soruşturma ve araştırma yapacağını, Değerlendirme Komisyonunun oluşumu ve çalışma usul, esaslarını, veri güvenliği ile verilerin saklanma ve silinme sürelerini düzenlemektedir.

Kanun teklifinin TBMM görüşmelerinde teklife şerh düşen muhalefet partilerinden CHP Anayasaya aykırılık eleştiri yapmış ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir diğer muhalefet partisi HDP de Anayasa ve uluslararası hukukun ihlali üzerinden değerlendirme yapmış ve olağanüstü hâl ile fişlenmenin sıradanlaşması olarak eleştirilerini sunmuştur (TBMM, 2021).

Tüm bu kurumsal ve yasal düzenlemelerden açık bir şekilde görülebileceği gibi, 2000’li yılların başlangıcıyla beraber Türkiye’de, küresel siyasetteki güvenlik devletine geçiş sürecine paralel olarak yasal, kurumsal ve idari dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm sürecinde hükümet, nüfusu hedef alarak topyekûn gözetleme ve önleyici müdahale ekseninde uygulamalar devreye koymuştur. İbrahim Kaboğlu’nun belirttiği üzere:

...AK Parti’nin TBMM’de çoğunluğa sahip olduğu 2003-2015 döneminde baskın eğilim, ‘hukuku siyasal çoğunluğa sahip grup yöneticilerinin iradesine tabi’ kılma yönünde oldu. İçerik olarak, yasalar ve kanun hükmünde kararname (KHK) yoluyla, yerel ve çevresel yetkiler giderek merkeze aktarıldı; merkezde ise tek kişi üzerinde yoğunlaştırıldı (Kaboğlu, 2015, 13).

Kaboğlu’nun belirttiği yürütme erkinde gücün toplanmasının güvenlikleştirme alanındaki sonuçlarından biri yıllara göre Türkiye’deki tutuklu ve hükümlü sayıları ile ceza infaz kurumu sayılarıdır.

Tablo 24. 2011-2016 Yıllarında Cezaevlerinde Bulunan Kişi Sayısı¹⁵ ve Türkiye Nüfusu

Yıl	2011	2016	Artış Oranı (Yaklaşık %)
Cezaevlerinde Bulunan Kişi Sayısı	80.096	187.730	225
Nüfus	73.058.638	79.814.871	9

Tablo 24’te görüldüğü üzere, Türkiye’de 2011 ile 2016 yılları arasında nüfus yüzde ondan daha az artmasına rağmen ceza infaz kurumlarında bulunan kişi sayısı yüzde 225 civarında artmıştır. Bu durum güvenlikleştirme politikaları ve bu kapsamda gerçekleşen dönüşüm sonucunda Türkiye’de tutuklu ve hükümlü sayısında muazzam bir artış gerçekleşmiştir.

Güvenlik devletinin tahkimi kapsamında süre esaslı kırımını 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişiminin akabinde, 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen OHAL’le birlikte yaşamıştır. Söz konusu kırım bir yandan yetkilerin aşırı devriyle yeni bir döneme, diğer yandan güvenlik devletinin derinleştirilmesiyle sürekliliğe işaret etmiştir.

¹⁵ Türkiye’de 2007 ile 2015 yılları arasındaki tutuklu ve hükümlü sayılarına şu açık kaynaktan ulaşılmıştır: <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-cezaevi-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 8 Ocak 2023).

3.3.2. Güvenikleştirme ve Yürütme Erkinin Tahkimi

Güvenlik devletinin hâkim öznesi yürütme erkidir. Bu dispoitif, iktidar üretirken yürütme erkinin icrası ve performansına ihtiyaç duyar. Bu sebeple yasama ve yargı güvenlik devletinin oluşumu geliştikçe yürütme erkinin etkisi altına alınır. Yürütme erki hem karar alma hem de bürokratik uzantılarıyla yaşamın her yerine sirayet etme potansiyeline sahiptir. Güvenikleştirme anlayışının her an her yerde olma niteliğini karşılayabilecek en temel eyleme gücü yürütme erki üzerinden gerçekleştirilir. Dolayısıyla güvenlik devletinin oluşumunda önemli süreçlerden biri yürütme erkinin tahkim edilmesidir.

AKP, hükümetleri boyunca yürütme erkini tahkim etmede merkezileşme çabalarını ön planda tutmuştur. AB uyum ve sivilleşme politikaları kapsamında yerelleşme söylemlerine rağmen gerçekleştirdiği yasal düzenlemeler merkezileşme eğilimini beslemiştir (Fedai, 2015, 187). Fedai'ye göre, AKP “hem ülkenin başkentinde hem de yerelde siyasi merkezileşmeyi” kurmuş ve “yeni bir merkezileşmeye” neden olmuştur (Fedai, 2015, 164-165). Bunu ise şu şekilde sağlamıştır: “Devlet, gücünü artırmak için bir yandan merkezdeki aygıtlarını, kurum ve kuruluşlarını güçlendirirken öte yandan merkezileşerek bu gücünü yerele taşır” (Fedai, 2015, 168). Fedai bu süreci üç başlıkta incelemektedir. Ona göre “bakanlıkların merkezileşmesi”, “karar alma süreçlerinde merkezileşme” ve “yerelin piyasacı akıma kapılması: genişleyen sınırlar ve siyasi merkezileşme” üzerinden AKP döneminde merkezileşme yaşanmıştır (Fedai, 2015, 169-194). Merkezileşmeyle birlikte hem merkezde yasama ve yargı erklerine karşı yürütme tahkim edilmiş hem de yürütme erki ülke sathında daha etkili hale gelmiştir. İllere kadar varan bu sivilleşme ve demokrasiden uzaklaşmanın en bariz örneklerinden biri şudur: 27 Mayıs 2015 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda yapılan değişiklikle “kamu düzenini ve güvenliğini veya kişilerin can ve mal emniyetini tehlikeye düşürecek toplumsal olayların baş göstermesi hâlinde vali tarafından kamu düzenini sağlamak amacıyla alınan ve usulüne göre ilan olunan karar ve tedbirlere aykırı davrananların, üç aydan bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılacağı” hükmüyle yargı yetkisi olan ve dolayısıyla savcılara ait olan suç soruşturma yetkisi vali ve kaymakamlara devredilmiştir.

Yürütme erki sadece yereller üzerinde merkezin gücünü tahkim etmemiş, aynı zamanda yasama ve yürütme erki üzerinde de güç tahkimi yapmıştır. Yürütme erki gücünü denge ve denetleme ağlarının işlevsiz kılınması üzerinden gerçekleştirmiştir. Kaboğlu'na göre, “Kasım 2002 – Haziran 2015’e kadar (...) gerek erkler içi ve erkler arası denge ve denetim yolları, gerekse, merkez-çevre ilişkisinde geçerli denetim düzenekleri aşamalı olarak kaldırıldı veya işlevsiz hale getirildi” (Kaboğlu, 2015, 24). Böylece yürütme erki hem kendisini bağlayan denetleme kuralları bakımından sınırsız sayılabilecek bir etkinlik alanına sahip oldu hem de etkisini sadece halihazırda merkezi devlet görünümünde olan devleti daha fazla merkezileştirerek genişletti. Söz konusu merkezileşme sürecinde “hukuku siyasal çoğunluğa sahip grup yöneticilerinin iradesine tabi” yaklaşımı ön plana çıktı (Kaboğlu, 2015, 13). Hukukla yönetme stratejisi kapsamında bizatihi “yasalar ve Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) yoluyla, yerel ve çevresel yetkiler giderek merkeze aktarıldı...” (Kaboğlu, 2015, 13).

Yürütme erkinin tahkimi AKP'nin hükümetleri boyunca temel ajandası olarak kalmıştır. “Hızlı bir karar verme mekanizması anlamına gelen KHK'ler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden (TBMM) alınan yetki kanunları ile birçok alanda dönüşüme sebep olmuştur” (Fedai, 2015, 170). Böylece yasamaya karşı yürütme erki tahkim edilmiştir. Öte yandan “HSYK Kanunu'nu değiştirmek suretiyle, yargının demokrasi faktörü, aktörü ve antrenörü olması bir yana, yargıyı, '12 Eylül dönemi'nden bu yana hiç görülmedik bir biçimde ‘yürütmenin güdümü’ne koyma çalışmalarına ivme” kazandırmıştır (Kaboğlu, 2015, 22).

Ayrıca yürütme erki etkisinin olduğu tartışılan bazı yargısal süreçlerin sonucunda da gücünü arttırmıştır. Bu yargısal süreçlerin tipik örneklerinden biri olan ve kamuoyunda Ergenekon Soruşturması olarak bilinen süreçte, hükümet muhaliflerine karşı yargı süreçlerini teşvik ettikçe bir hegemonya projesine de sahip olmuştur (Aydın, 2018, 186). Bu hegemonya projesinde yapılandırılan öteki, esasında söz konusu projenin otoriter eğilimlerine işaret etmekteydi (Aydın, 2018, 190).

Otoriterleşmenin gerçekleşmesinde yürütme erkinin diğer erkler göre ayrıcalıklı ve yetkili kılınması oldukça kritiktir. Bu kritik güç farklılaşmasında, yürütme erkinin yasama ve yargı erki üzerindeki güç tahkiminin en önemli bileşeni kolluk güçleridir:

Yasamanın önemsizleştirilmesiyle, yürütme geniş, merkezi bir polis aygıtının sorumluluğunu tek başına yüklenir ve gittikçe tanrısal bir görüş elde eden istihbarat mekanizması doğrudan başkanlığın kontrolüne verilir. Muğlak ve tam tanımlanmamış yasal hükümler, yürütmenin hedefleri seçip yönetici kadroların kişisel görüşlerine uygun hareket edebilmesi için tam takdir yetkisini sağlar (Boukalas, 2016, 47).

Türkiye’de güvenlik devletinin oluşumunda yürütme erki ve emrindeki idari teşkilat erkler ayrımının var olan dengesini bozarak yeniden kurmuştur. Bu bağlamda, Aylin Topal’ın belirttiği üzere, yürütmenin güçlendirilmesiyle devlet biçiminin otoriterleşmesi arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır (Topal, 2022, 154). Dolayısıyla güvenlik devleti, yürütmenin gücünü tahkim ederek devletin otoriterleşmesine yol açmaktadır. Bu yönüyle:

Otoriter devlet biçimi, yürütme erkinin diğer erkleri himayesinde toplaması, egemen kitle partisinin devlet aygıt aygıtları içerisindeki hareket kabiliyetinin artması, seçimler dışında plebisiter popülist rıza tekniklerinin sıkılaşması gibi özellikleri itibari ile liberal demokrasi ile faşist rejimler arasında, yaygınlık gösteren bir aramomenttir (Yıldırım, 2015, 178).

Yani güvenlik devletinin oluşumunda ve tahkiminde sağlanan ilerlemeler, devletin mevcuttaki demokratik düzeyinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bunun AKP’nin siyasal söylemindeki müesses nizama karşı demokratikleşme ifadesinin yerine sivilleşme ve demokrasiden daha fazla uzaklaşma şeklinde ifade etmek mümkündür.

Bu kapsamda, 2002 ile 2016 yılları arasında gerek borcun nüfusa yayılması gerekse de güvenlikleştirme politika ve uygulamalarının nicel ve nitel dönüşümü Türkiye’de devletin dönüşümünde çubuğun güvenlik devletine doğru bükülmesine neden olmuştur. Bu dönüşümde 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişiminin hemen akabinde, 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen OHAL ve OHAL şartları altında yaşanan hukuki, siyasal ve sosyal gelişmeler önemli bir kırılma noktasına işaret etmiştir. Bu kırılmayla birlikte Türkiye’de devletin dönüşümü güvenlik devletiyle süreklilikler-kopuşlar diyalektiği üzerinden belirlenmiş, yeni bir yönetim sistemi ve siyasal söylem ile işleyişte

farklılaşmalar yaşanmıştır. Öte yandan 2016 yılından sonra ekonomideki gelişmeler negatif yönde seyretmiştir. Bu duruma hükümetin ekonomi politikaları eklenince borçla yaşamın sınırlarına işaret eden gelişmeler yaşanmıştır.

4. BÖLÜM: POST-GÜVENLİK DEVLETİ VE BORÇLA YÖNETMENİN SINIRLARI, 2016-2020

Türkiye siyaseti 2013 yılındaki Gezi protestoları ile başlayan sırasıyla 17-25 Aralık yargı operasyonları ve 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde AKP'nin tek başına hükümet kurma yetkisini kaybetmesiyle devam eden, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ve 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) ile süren fırtınalı ve şok terapileri içinde bir döneme tanıklık etmiştir. 2013-2016 yılları arasında esen fırtına dindiğinde özellikle OHAL ilanı ile birlikte Türkiye siyasetinde başka bir hikâyenin başladığına dair gelişmeler görülmüştür. Elbette yeni başlayan hikâyeye bir milada değil, geçmişten esintiler içeren ve fakat yeni denebilecek durumları da barındıran niteliklere sahiptir. Bu kapsamda, 2016 yılını tarihsel bu tezin odağı bağlamında bir dönüm noktası olarak kabul etmenin aynı anda gözlemlenen iki olgu üzerinde temellenmektedir. Birincisi, önceki bölümde gösterildiği gibi, Türkiye'de yatay olarak genişleyen borçla yönetme artık sınırlarına ulaştığı gözlemdir. Bu tezin 2016'yı bir dönüm noktası olarak almasının temelinde yatan ikinci unsur ise devletin güvenlik devletinden post-güvenlik devletine doğru geçiş yaptığı gözlemdir.

Bu bölümde *post* ön ekinin güvenlik devleti ve borçla yönetmenin sınırlarına işaret eden ortak payda olmasından hareketle, 2016 yılı öncesi ve sonrasını sınırlar, kopuşlar ve süreklilikler üçgeninde incelememizi mümkün kılmaktadır. Post ön eki üzerinden güvenlik devletinden post-güvenlik devletine ve borçla yönetmenin sınırlarında beliren borçla yaşamaya geçiş Türkiye siyasetinde yeni bir döneme işaret etmektedir. Bu kapsamda, önce post-güvenlik devletine ve borçla yaşamaya geçiş süreci anlatılmaya çalışılacaktır. Bu örneklerde sınırların, kopuşların ve sürekliliklerin izleri sürülmektedir. Bu süreklilik ve kopuş diyalektiğinde 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen OHAL ve etkileri önemli bir noktada durmaktadır. Dolayısıyla bu bölüm, OHAL ve OHAL'in politik ekonomiye etkileri üzerine bir tartışma içermektedir. Bölüm içerisinde borçla yönetme dispozitifinin geldiği noktada borçla yaşamaya doğru mesafe kat ettiği üzerinde durulmaktadır. Gerek küresel politik ekonomi gerekse de Türkiye'de yaşanan gelişmeler

kapsamında borçlanma artık yaşamı idame ettirirken dahi yeni kaynakların bulunmasının zorlaşmasından ötürü sınıra gelmiştir. Bu bağlamda temel kamusal hizmetlere erişimde dahi maliyet ve borçlanma denkleminin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim borçla yaşamının sınırlarının aşılmasında 2018 ekonomik krizinin sebep ve sonuçları üzerinde durulmaktadır.

2016 yılında OHAL'in ilanı, AKP'ye devleti dönüştürme amacını gerçekleştirmek üzere gerekli yetkileri sağlamıştır. OHAL'in yarattığı siyasi iklimde, AKP bu yetkileri kullanarak devletin dönüşümünü yasal, anayasal ve OHAL Kanun Hükmünde Kararnameleri (KHK) eliyle devletin mimari yapısı ve ideolojik söylemi üzerinden gerçekleştirmek istemiştir. Bu dönüşümün mimarisi Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi (CHS) adı verilen ve kimi durumlarda "Türk Tipi Başkanlık" ve/ya "Başkancılık Sistemi" denen yönetim sistemiyle hayata geçirilmiştir. 2016-2020 yılları arası, AKP'nin iktidar üretim ilişkilerinde devlet dispozitifine daha fazla yer vermeye başladığı dönem olarak öne çıkmaktadır. Öyle ki, bir yandan devletin dönüşümü sağlanırken öte yandan bu dönüşümde iktidar üreten ilişkiler ağı genişletilmektedir.

Post-güvenlik devleti aşamasının çatısı olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini anlamak için yasal ve kurumsal karakterini incelemek gerekmektedir. Bu amaçla, bu bölümde OHAL'in politik ekonomisi değerlendirilmekte ve sonrasında post-güvenlik devletinin siyasal söylem ve işleyişini çerçevelemeye yönelik bir tartışma yürütülmektedir. Ayrıca post-güvenlik devletinin siyasal söylemin nasıl kurulduğu üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, bu devlet kipinin işleyişinin belli bazı köşe taşlarına dair örnekler ve veriler üzerinden değerlendirmeler yapılmaktadır. Son olarak ise post-güvenlik devletinde borç, toplum, sermaye ve devlet arasındaki ilişkilere yoğunlaşarak bu dört olgu arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğu ve iktidar üreten ilişkilerde etki ile kapsamının nasıl geliştirildiğine ışık tutulmaktadır.

4.1. OHAL'in Politik Ekonomisi

15 Temmuz 2016 tarihinde akşam saatlerinde başlayan ve Türkiye siyasi tarihine adını yazdıracak bir darbe girişimi gerçekleşmiştir. Akamete uğrayan darbe girişimi sonunda 251 yurttaş yaşamını yitirmiştir. Yüzlerce yurttaşın yaralandığı darbe girişimi esnasında

ve sonrasında yaşananlar Türkiye’de hem politik ekonomi hem de bağlantılı olarak devletin dönüşümü açısından bir milat olarak kayıtlara geçmiştir. Darbe girişiminden bir gün sonra TBMM’de yapılan özel oturumda tüm partiler darbeye karşı ortak paydada buluşan bir tutum sergilemiştir. Bu oturumda partileri adına konuşan milletvekilleri demokrasi savunusu yapmış ve siyasi partilerin darbe girişimine karşı ortak tutumundan bahsetmiştir. Bu oturumda AKP adına konuşan Genel Başkan Binali Yıldırım’ın “Bugün AK PARTİ’nin, Cumhuriyet Halk Partisinin, Milliyetçi Hareket Partisinin, Halkların Demokratik Partisinin, Meclis dışındaki tüm siyasi partilerin ortak bir sesle ‘Darbeye hayır!’ dedikleri, demokrasiye birlikte sahip çıktıkları gündür” (TBMM, 16 Temmuz 2016) cümlelerinin aktardığı demokrasiyi sahiplenme duygusu 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen OHAL’le birlikte dağılmaya başlamıştır. OHAL’in ilanıyla birlikte yürütme erki olağandışı usullerle yasal düzenlemeler yapma yetkisi elde etmiştir. Böylece OHAL dönemi Kanun Hükmünde Kararnemeleriyle Türkiye’de yasal ve idari dönüşümler hızlanmıştır. Bu KHK’lerin TBMM’de yasal hale getirilmesi ile 7145 sayılı Bazı Kanun ve KHK’lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un yürürlüğe girmesiyle güvenlik devletinin sınırları zorlanmış ve post-güvenlik devletine geçiş yapılmıştır.

Post ön eki, Latince kökenlidir. “-den sonra” anlamına gelmektedir. Bu ek, bir şeyden/durumdan sonraya işaret ederek sınır çizgisini belirtmektedir. Fakat bu çizgi sadece yeni olana değil, sınırlardan taşan eskinin yenilenecek sürmesi ve/ya yeninin ortaya çıkmasını içinde birlikte barındırmaktadır. Böylece post ön eki, önüne konduğu şeyin/durumun sınırı ve sınır ihlalidir. Her sınır bir yeniyi imlerken, sınırın her ihlali sürekliliğe işaret etmektedir. Bu kapsamda, 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen OHAL, 2000’li yılların başından beri yerleşen güvenlik devletinin post-güvenlik devletine evrilmesine neden olmuştur. Fakat bu transfigürasyon hem güvenlik devleti uygulamalarını barındırmakta hem de güvenlikleştirme mantığını aşan düzenlemeler ve uygulamaları hayata geçirmektedir. Post-güvenlik devleti kendine has nitelikleri olan ama aynı zamanda güvenlik devletinin niteliklerini de barındıran kapsama sahiptir.

Post-güvenlik devletine geçişte OHAL’in yetkisini dayandırdığı temel kavram iltisak olmuştur. Bu kavram “hukuki müeyyide” vasfının yüklenmesiyle birlikte devletin dönüşümü önündeki birçok engel kaldırılmıştır. İltisak kavramı “Arapça l-ş-ğ kökünden

gelen iltisāk التصاق ‘yapışma’ sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Arapça ‘yapıştı’ fiilinin (*laşaka*) VIII. masdarıdır” (Nişanyan Sözlük, 2022). Tanıl Bora’nın dediği gibi, “demiryolları mevzuatı dışında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Mevzuat Bilgi Sistemi’nde zikri geçmeyen bu kelime, 1 Eylül tarihli Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararname’sinde, ‘terör örgütlerine veya Milli Güvenlik Kurulunca Devletin milli güvenliğine karşı faaliyette bulunduğu karar verilen yapı, oluşum veya gruplara üyeliği, mensubiyeti veya iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu ilgili valilerce tespit edilenler,’ ibaresiyle hukuk terminolojisine dahil oldu” (Tanıl Bora, 21 Aralık 2016).

Söz konusu kavram esas alınarak OHAL döneminde kamudan 125 bin 678 kişi ihraç edilmiştir (OHAL Komisyonu, 27 Mayıs 2022). İltisaklı diye tanımlanan bu kişilerle ilgili kesinleşmiş herhangi bir yargı kararı bulunmaksızın alınan ihraç kararıyla güvenlik-tedbir denklemi aşılmış ve sınır ihlal edilmiştir. Nitekim OHAL’in gerektirdiği acil durumun dışına taşan sınır ihlallerinin bir başka açıdan değerlendirmesi OHAL yetkilerini sürekli kılan 7145 sayılı yasa ve OHAL’le siyasal, toplumsal ve ekonomik alanı dönüştürmek için KHK’lerle yapılan düzenlemelerdir. İstisna-kural ikilemi üzerinden bu dönüşüm şu şekilde ifade edilebilir: “OHAL yasaları (...) istisnayı düzenlemekle kalmaz, dili, söylemleri, kültürel yeniden üretimi, sosyoekonomik ilişkileri ve siyasal olanı devlete doğru çeken bir mıknatısa dönüşerek norm haline gelir” (Polat, 2022, 250). Dolayısıyla post-güvenlik devleti aşaması politik ekonomi, toplumsal yaşam ve hukukun düzenlenmesi gibi birçok alanda devleti güçlendiren ve devlet gibi bakan bir devlet kipinin imalidir. Bu yönüyle güvenlik devletinden post-güvenlik devletine geçişte milat olan 20 Temmuz 2016 tarihli OHAL ilanı, acil durum kapsamını aşan düzenlemeler yapılmış ve KHK’leri olağan birer yasal düzenleme haline getirerek hayata geçirilmiştir. Güven Gürkan Öztan ve Egemen B. Bezci’nin belirttiği gibi: “normun gücünün etkisizleşmesi yasanın, o yasayı koruyan ve koyanın neredeyse sınırsız bir yorum yapma gücüne erişmesine neden olurken, olağanüstü hâl durumunun sürekliliği ise yeni bir norm olarak olağanüstü halin, kendini norm yerine yerleştirmesine kadar varmaktadır” (2015, 162). Bu bağlamıyla OHAL dönemi düzenlemeleri, anayasanın OHAL için çizdiği sınırları aşmış, yapılan düzenlemelerle toplumsal ve siyasal yaşam yeniden düzenlenmiştir.

20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen Olağanüstü Hal ile güvenlik devletinin sınırları zorlanmış ve OHAL'in son bulmasıyla yürürlüğe giren 7145 sıra sayılı Bazı Kanun ve KHK'lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun çok sayıda OHAL dönemi yetkisini yürütme erki uhdesinde olağan hale getirmiştir. Böylece OHAL döneminin sadece gerekli tedbirleri almayı değil siyasi, toplumsal ve ekonomik yaşamın dönüşümünü hedeflediği ortaya çıkmıştır. Berksoy'un belirttiği gibi, “özellikle terörle mücadele ile özel hareket polisleri, hem şiddet temelli stratejileri hem de siyasi düzen kurma ve siyasal alanı düzenleme işlevleri ile giderek öne çıkan birimler haline gelmişlerdir” (Berksoy, 2017, 17). Bu dönüşümün geniş kapsamına işaret eden en önemli göstergeler anayasal ve yasal olarak OHAL'i gerektiren acil durum için düzenleme yapılması gereken KHK'lerle darbe girişimi dışındaki konularda çok sayıda düzenleme yapılmasıdır. Örneğin, normalde olağan yasama sürecinden geçirilmesi gereken birçok düzenleme 29 Ekim 2016 tarihinde yayımlanan 676 sayılı KHK'de yer almıştır. Buna göre, “geçici köy korucularının unvanı ‘güvenlik korucusu’ yapıldı. İçişleri Bakanlığı'na yurtdışı teşkilatı kurma yetkisi verildi. Üniversitelerdeki eğilim yoklaması kaldırıldı. Rektörlerin, YÖK'ün önerdiği üç aday arasından Cumhurbaşkanınca atanması kararlaştırıldı” (T24, 26 Aralık 2017). Benzer şekilde 9 Şubat 2017 tarihinde yayımlanan 687 sayılı KHK'yle “kış lastiği kullanımı zorunluluğuna ilişkin yaptırımlar yeniden düzenlendi, bu yükümlülüğe uymayanlara 625 lira para cezası getirildi” (T24, 26 Aralık 2017). Tüm bu düzenlemeler yürütme erkinin yayımladığı KHK'lerle gerçekleştirilmiştir. Yürütme erkinin merkezinde olduğu devletin dönüşümü temel politika haline gelmiştir.

OHAL'in ilanı ve OHAL yetkisiyle yapılan düzenlemeler Türkiye'nin güvenlik devletinden post-güvenlik devletine geçişinin zeminini hazırlamıştır. Bu süreçte olağandışı durumdan gücünü alan düzenlemelerin olağan hukukun bir parçası haline gelmesi ve siyasi, toplumsal ve ekonomik yaşamın yeniden düzenlenmesini esas alan uygulamalar neticesinde post-güvenlik devletinin çerçevesi çizilmiştir. Post-güvenlik devleti sadece hukuk ve siyaset alanının değil, aynı zamanda sermayeye dair alanlar ve işlemlerin de muhatabı haline gelmiş, niteliğini bu muhataplıkta da göstermiştir. OHAL yetkilerinden faydalanılarak siyasi ve ekonomik alanın dönüşümünü sağlamaya yönelik en temel düzenlemelerden biri grevlerin yasaklanması yetkisinin yürütme erkine verilmesidir. Bu düzenlemeyle birlikte OHAL dönemi boyunca hak arayışlarının önü

kesilmiştir. Hatta AKP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 12 Temmuz 2017 tarihinde yaptığı açıklama hakların kısıtlanmasıyla OHAL yetkilerinin kullanımı arasında kurulan ilişkiye dair şunları ifade etmiştir:

Olağanüstü hali biz iş dünyamız daha iyi çalışsın diye yapıyoruz. Soruyorum, iş dünyanızda herhangi bir sıkıntınız, aksamanız var mı? Biz göreve geldiğimizde OHAL vardı. Ama bütün fabrikalar grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri. Şimdi böyle bir şey var mı? Tam aksine. Şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL'den istifadeyle anında müdahale ediyoruz. Diyoruz ki hayır, burada greve müsaade etmiyoruz, çünkü iş dünyamızı sarsamazsınız (Evrensel, 12 Temmuz 2017).

OHAL'den istifade edilmesi sadece işçi haklarının engellenmesinde değil, aynı zamanda sermaye transferindeki bazı durumlarda da görülmüştür. İltisak kavramı, bu dönemde iltisaklı denilen şirketlerin mal varlığını üstüne alma gibi bir kapı aralamıştır. Böylece anayasal güvenceye alınan mal ve mülk hakkına hanel getirilmiş ve sermaye transferi gerçekleştirilmesinin aracı olmuştur. Bu kapsamda iltisak kavramı kullanılarak şirketler Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu'na (TMSF) devrilmiş, bir kısmı daha sonra özelleştirilmiştir. TMSF'nin kamuoyuna açıkladığı bilgiye göre:

Resmi Gazete'nin 01.09.2016 tarih ve 2918 sayılı mükerrer nüshasında yayımlanan 674 sayılı KHK'nın (10.11.2016 tarihli 6758 sayılı Kanun ile kanunlaşmıştır) 19 ve 20. maddeleri kapsamında; FETÖ/PDY terör örgütlerine aidiyeti, iltisakı veya irtibatı nedeniyle Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 133'üncü maddesi uyarınca kayyım atanan/atanacak olan şirketlerdeki kayyımlık görev ve yetkilerinin TMSF'ye devredilmesine karar verilmiş ve aynı KHK ile söz konusu şirket ve varlıkların satış ve tasfiyesine ilişkin hükümler de düzenlenmiştir (TMSF, 15 Temmuz 2016).

30 Eylül 2022 tarihinde TMSF'nin verdiği bilgilere göre, kayyım olunan şirketlerin toplam aktif büyüklüğü 76,25 milyar TL'dir (TMSF, 14 Ekim 2022). Sadece şirketlere el konulmamış, iltisak kavramı üzerinden değerlendirilen kişilerin birçok işte çalışması da yasaklanmıştır. Bu kapsamda "...örneğin Arabuluculuk Kanunu'nun 20. maddesine, Noterlik Kanunu'nun 7. maddesine ve Bilirkişilik Kanunu'nun 10. maddesine eklenen hükümlerle, 'terörle örgütüyle iltisaklı veya irtibatlı' olanların bu meslekleri yapamayacakları düzenlenmiştir (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 208).

Görüldüğü üzere, bir yandan post-güvenlik devletine geçiş sağlanırken diğer yandan sermaye-devlet-toplum ilişkileri yeniden düzenlenmektedir. Kuşkusuz ki bu durum her zaman yeni yöntemlerin konusu olmamaktadır. Aynı zamanda önceki düzenin sınırlarına

riayet edilmesi de söz konusudur. Bu sebeple hem finansallaşma ve borç hem de devlet bakımından süreklilikler ve kopuşlar denkleminde değerlendirilebilecek örnekler vardır.

Post-güvenlik devleti, borç çıkmazının ortaya çıkmasına paralel zaman aralığında güçlenmiştir. Bu bağlamıyla, 2013 yılında ABD başta olmak üzere merkez ülkelerin parasal genişlemeye son vermesi, dünyadaki parasal bolluğun sonuna gelindiğine işaret etmiştir. Bu durum sermaye akışlarının serbest olduğu ve özellikle bu akışlara ekonomisini açan Türkiye gibi ülkeleri doğrudan etkileme potansiyeli yaratmıştır. Böylece Türkiye gibi ülkeler finansal bolluğun sonuna gelmiş, borçlarını çevirmede çeşitli zorluklar yaşamış ve borçlar toplumsallaştırılmıştır (Bedirhanoglu, 2021, 205) Dolayısıyla tezin birinci bölümünde belirttiğimiz üzere, küresel politik ekonomideki gelişmeler Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Bu genel manzara içerisinde bir borç çıkmazı söz konusu olmuştur. AKP çıpasından mevcut manzarayı analiz eden Pınar Bedirhanoglu, çıkmazın çok boyutlu niteliğini gözler önüne sermektedir:

AKP iktidarının siyasi yeniden üretiminin koşullarının her iki yönden de daralmasının arkasında, küresel finansal sermayenin talep ettiği yüksek faizin, diğer kesimlerden önce kendi fakir seçmen tabanını vuracak olması bulunmaktadır. Bu kesim ya borçludur, dolayısıyla yüksek faiz, bunların borç çevirerek idame ettirdikleri gündelik yaşamlarını tehdit edecektir ya da borçlu işletmelerde çalışmaktadır, dolayısıyla işletmeleri iflas ederse işsizlik tehdidiyle karşı karşıyadır (2021, 205).

Bu çıkmaz bir yandan ekonomide yazılan hikâyenin sonunu göstermiş diğer yandan ise iktidar üreten ilişkilerin başka bağlamlarda güçlendirilmesi ihtiyacını hasıl etmiştir. Borçla yönetme aşamasındaki çıkmaz derinleştikçe borçla yaşam çağırılmıştır. Borçla yaşamın genelleşmeye başlamasıyla birlikte borçla yönetmenin sınırları görülmeye başlanmıştır. Çünkü borçlanma hem yaşamı idame ettirmenin temel şartı haline gelmiş hem de küresel politik ekonomideki gelişmelerden ötürü borca erişmenin zorluk derecesi artmıştır.

Borçla yaşamının rıza eksikliği yarattığı noktada post-güvenlik devletinin iktidar üretici ilişkileri devreye konmuştur. Bu yönüyle borçla yönetme aşamasındaki ilişkiler borç çıkmaz sebebiyle zora girdikçe, yani borçla yaşama aşamasına geçilmesiyle post-güvenlik devletinin ortaya çıkışı arasında zamansal bir paralellik, siyasal bir diyalektik

vardır. Nitekim bir çalışmada da 2013 yılı sonrası ortaya çıkan küresel etkiyle finansallaşma ihtimalinin daralmasının AKP'nin otoriter bir çizgiye kaymasındaki etkisine işaret edilmektedir (Akçay, 2019, 46).

Türkiye'de devletin dönüşümündeki bu çizgi kaymasını 2013 yılından itibaren daha net izlemek mümkündür. 2013 yılında Gezi protestoları sırasında antagonizmayı nüfusa indirgeyerek “yüzde 50’yi evde zor tutuyoruz” diyen hükümet 2015 yılıyla birlikte bu söylemini keskinleştirmiştir:

.... Güvenikleştirme politikalarının ayırt edici bir özellik taşıdığı 2015 sonrası siyasi pratik ve söylemler, Kürt meselesiyle ilgili çok daha geniş bir tehdit algısının inşa edildiği; bazı bakımlardan ‘topyekûn bir savaş anlatısı’na yönelik emarelerin görüldüğü yeni bir döneme işaret etmektedir (TİHV, 2021a, 26).

Bir başka ifadeyle, hükümet muhaliflerine karşı nekropolitik söylemlerle güvenikleştirici ve kriminalize edici bir kullanıma gitmiştir (Yılmaz ve Ertürk, 2021, 1531).

Post-güvenlik devleti nüfusun güvenikleştirilmesinin yanı sıra geleneksel olan ama güçlendirilen güvenlik aygıtlarına yenilerinin eklenmesiyle Türkiye tarihinde bir kopuşa işaret etmiştir. Güvenlik devletinin oluşumunda JİT gibi örgütlerle geçmişe ait yapılar içerilerek post-güvenlik devletiyle birlikte bu içerilmeye yeni yapılar dahil edilmiştir. Sivil ama militarist, ideolojik motivasyonları olan ama metalaştırma sürecinde yer alan yapılar önem kazanmıştır. Bu durumu inceleyen Şarlak, güvenliği tesis etme amacının piyasalaştığını belirterek SADAT, Alperen Ocakları ve Osmanlı Ocakları gibi yapıları bu kapsamda değerlendirmiştir (2022, 334).

2015 yılı ile güvenikleştirme mantığının sınırları görülmüştür. Bu süreçten sonra “...toplumsal alanda güvenlik sorunu olmayan pek çok meselenin ‘savaş’ ve ‘terör’ diline aktarıldığı; özellikle hak temelli çalışmalar yürüten örgütler, savunucular, muhalif siyasetçiler ve hakikat ısrarında devam eden gazetecilerin düşman ilan edildiği ve/veya güvenlik tehdidine dönüştürüldüğü izlenmektedir” (TİHV, 2021a, 25). Güvenlik devletinde suç, varsayılan bir şey olma ihtimali barındırırken, post-güvenlik devletinde uydurulan bir şey olarak sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Örneğin Gaziantep’in Nizip

ilçesinde 57 öğrencinin gözaltına alınmasının sebebi “ideolojik halay çekmek” şeklinde uydurulmuş ve örgüt propagandası suçundan işlem yapılmıştır (TİHV, 2021b, 37).

Güvenlik sadece şüpheli-önleme denkleminde çıkarılmış, hemen herkese güvenlik görevlisi misyonu yüklenecek aşamaya geçilmiştir. Buna göre artık güvenlik kompleksiyle şüpheliyi önlemenin yanı sıra hemen herkesin bir anda güvenlik görevlisi olabileceği düzleme geçilerek güvenlik devletinin sınırları bir kez daha aşılmıştır. AKP Genel Başkanı Erdoğan’ın 2014 yılında dillendirdiği şu ifadeleri bu durumun bariz örneklerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir: “Bizim... milli ve medeniyet ruhumuzda esnaf ve sanatkâr gerektiğinde askerdir, alperendir, gerektiğinde cephede vatanını savunan şehittir, gazidir, kahramandır. Gerektiğinde asayiş tesis eden polistir, gerektiğinde adaleti sağlayan hakimdir...” (Akt. Berksoy, 2021, 225).

Post-güvenlik devleti aşamasında süreklilikleri görmek açısından yasal ve kurumsal düzenlemelere bakılabilir. Daha önce değindiğimiz Çarşı ve Mahalle Bekçileri kanunuyla istihdam edilen bekçilerin sayısı İçişleri Bakanlığı 2019 yılı duyurusuna göre şu şekildedir: “Halen ülke genelinde 21 bin 349 Çarşı ve Mahalle Bekçisi görev yapıyor. Bu sayı 8 bin alımı devam eden Çarşı ve Mahalle Bekçisi ile 30 bine çıkarılacak” (İçişleri Bakanlığı, 26 Temmuz 2019). Yani 2020 yılı itibariyle 30 bin civarında Çarşı ve Mahalle Bekçisi güvenlikleştirme mantığı kapsamında sokaklarda olmuştur. Bir diğer örnek ise 2022 yılında TBMM İçişleri Komisyonu’na kabul edilen ve Genel Kurul’a sevk edilen Polis Yüksek Öğretim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifinde görmekteyiz (TBMM, 2022, Sıra Sayısı: 366). Bu teklifle Polis Meslek Yüksekokulu bünyesinde birlikte İç Güvenlik Fakültesi kurulmuştur. Böylece hem akademik anlamda iç güvenlik devlet yapısında özgül bir yere ulaşmış hem de askeri-sınai-akademik kompleks ilişkisi geliştirilmiştir.

2013 yılından başlayarak 2015’te önemli bir dönemeci geçen ve nihayetinde 2016 yılıyla belirginleşen Türkiye siyasetindeki dönüşüm süreci, 2016 yılı ile 2020 yılı arasında bir ara çağa girmiştir. Bu ara çağda bir yandan önceki dönemle süreklilikler bir yandan da geleceğe doğru ipuçları veren kopuşlar gerçekleşmiştir. Bu ara çağın en temel özelliği ise norm ile istisnanın yer değiştirmesidir: “Normun gücünün etkisizleşmesi yasanın, o

yasayı koruyan ve koyanın neredeyse sınırsız bir yorum yapma gücüne erişmesine neden olurken, olağanüstü hal durumunun sürekliliği ise yeni bir norm olarak olağanüstü halin, kendini norm yerine yerleştirmesine kadar varmaktadır” (Öztañ ve Bezci, 2015, 162).

Bu yer değiştirmeyle birlikte borçla yaşama derinleşmiş ve post-güvenlik devleti ağsal iktidar üretiminde daha fazla öne çıkmıştır. Böylece iktidarın üretimi rıza ve zor dengesinde, zorun öne çıktığı bir sürece girmiştir. Borçla yaşama dahi güvenlikleştirme mantığının içerisinde bulunan tehdit, risk ve bunlara karşı feda kültürünün konusu haline gelmiştir. Bu sebeple önce borçla yaşama aşamasını betimlemek, sonra post-güvenlik devletini çerçeveleyen köşe taşlarına bakmak ve en sonda da borçla yaşamayı post-güvenlik devletinin çerçeveleri üzerinden yorumlayacak gelişmeleri irdelemek gerekmektedir.

4.2. Borçla Yönetmenin Sınırları: Borçla Yaşama

Türkiye ekonomisinde borç çıkmazının anlaşılması için iki bakış açısı gerekmektedir. İlk bakış açısı lenslerini küresel politik ekonomideki son gelişmelere, ikincisi ise yakın geçmişteki politik ekonomi eksenli iç gelişmelere çevirmek durumundadır. Bu iki bakış açısı birbirinden ayrılamaz şekilde iç içe girmiştir. Çünkü 1980 darbesiyle birlikte Türkiye politik ekonomisi küresel kapitalizme entegrasyonunu hızlandırmış ve hız AKP döneminde ivme kazanmıştır.

Borçla yaşama aşamasına geçişin hemen öncesinde küresel politik ekonomi eksenindeki gelişmeleri 2013 yılından başlatmak gerekmektedir. 2013 yılında ABD merkezli bir gelişme tüm dünyayı etkilemeye başlamıştır. Dönemin FED Başkanı Ben Bernanke, faiz artışlarını yakında arttırmaya başlayacağını ifade etmiş ve bu açıklamayla birlikte “aralarında Türkiye’nin de olduğu yükselen piyasa ekonomisi olarak kategorize edilen ülkelerden sermaye çıkışlarını tetiklemiştir. Böylelikle, 2008-2009 yılları arasındaki kesintiyi saymazsak 2000’lerin başından itibaren küresel ekonomide var olan bol ve ucuz likidite döneminin kapanması gündeme gelmiştir” (Akçay, 2019, 63).

Ucuz ve bol likidite döneminin kapanması politik ekonomide önemli gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle ekonomi yapısını finansallaşmayı derinleştirme,

bol ve ucuz para akışlarına bağımlı hale getirme, kuralsızlaştırma yönünde inşa eden ekonomiler için bu gelişmeler kara kışın kapıyı çaldığına işaret etmiştir. Bu kapsamda “... ABD kökenli yatırım bankası Morgan Stanley, 2013 yılı ağustos ayında yayınladığı küresel görünüm raporunda, FED’in parasal genişleme programını sonlandırmasından en fazla etkilenecek ülkeleri kırılğan beşli olarak nitelendirdi.” (Ölmezoğulları, 2019, 229) Bu beş ülkeden biri de Türkiye idi.

AKP hükümetleri döneminde finansal derinleşme yaşayan ve dış para akışlarına bağımlı hale gelen Türkiye ekonomisi, özellikle 2008 krizi sonrası parasal bolluk illuzyonuna kapılmasıyla birlikte yapısal sorunlarını derinleştirerek 2013 dönemecine varmıştır. 2013’te likidite bolluğunun biteceğine dair işaretler, hemen akabindeki yıllarda somut gelişmelerle hayata geçmiştir. Merkez Bankası 2015 yılının sonundan itibaren faiz oranlarını da arttırmaya başladı: “Bu gelişmenin, çevre ülkelere yönelik sermaye girişlerinde bir azalmaya yol açacağı beklentisi, sermaye girişlerine giderek daha fazla bağımlı hale gelen başta Hindistan, Türkiye, Endonezya, Brezilya ve Güney Afrika gibi ülkelerde kırılğanlıkların başlamasına yol açtı” (Orhangazi, 2020, 57). Türkiye’nin kırılğan ekonomiler arasında gösterilmesinin temel nedeni 2000’li yıllarda dış sermaye girişlerine bağımlı, borç artışına dayanan ve inşaat odaklı büyüme modelidir (Orhangazi, 2020, 239). Bu modelle birlikte küresel sermaye açısından risk iştahı yüksek olduğu durumlarda hızlı büyüme, iştahın düştüğü durumlarda ise aşırı kırılğanlıklar söz konusu olmaya başlamıştır.

Bu kırılğanlıklara karşı AKP hükümetleri parasal genişleme politikalarında ısrarcı olmuştur. 1 Kasım 2015 genel seçimleri, 16 Nisan 2017 Anayasa Referandumu, 24 Haziran 2018 genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve daha sonra da 31 Mart 2019 tarihli yerel yönetimler seçimleri Türkiye’yi art arda seçim atmosferine sokmuşken hükümet pragmatist bir tavırla seçimleri kazanmayı öncelemiş ve yapısal sorunlarla baş etmek yerine ağı kesici tedaviler uygulama yolunu seçmiştir. Ağı kesici tercihler ise sorunların ertelenip birikmesine yol açmıştır.

AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2016 yılında “Şu anda Türkiye’de en yüksek parayı kazanan reel yatırımcı değildir, finans sektöründe olanlardır” demiş olmasına

rağmen finans sektörünün kazançlarını arttıracak adımlar atmaya devam etmiştir (Akt, Tatlıyer, 2018, 123). Özellikle kamu bankaları eliyle faizler düşük tutularak kredi hacimleri arttırılmıştır (Orhangazi, 2020, 208). Bu yolla borç sorunları ertelenmek istenmiş ve ekonomik büyümede aksama olmaması için bu müdahaleler art arda gerçekleştirilmiştir (Orhangazi, 2020, 199).

Bu dönemde hem küresel politik ekonominin etkisi hem de iç politik ekonominin yapısı nedeniyle borçla yönetmenin sınırları görünmeye başlasa da hükümet borcu borçla kapatma yönünde bir tercihle hareket etmiştir. Borcun borçla kapatılması, yaşamın daha fazla borçla idame ettirilmesine neden olsa da hükümet birtakım önlemlerle bu yönlü gelişmelere ivme kazandırmıştır. Bu önlemlerle kredi yoluyla borçlandırma büyük bir hacim kazanmıştır. Bu borçlandırmada hükümet politikaları önemli bir moment olarak gerçekleşmiştir. Bu kapsamda sorunların ortaya çıkmasını engellemek için önlemler devreye konmuştur. Bu açıdan:

...önlemlerin başında Kredi Garanti Fonu'nun (KGF) devreye sokularak kredi büyümesindeki yavaşlamanın önüne geçilmesi ve ödenmesinde zorluk çekilen borçların yarattığı sorunların ötelenmesi yer aldı... 2009 krizinde Hazine fona 1 milyar TL'lik bir katkıda bulunmuş... 2017'de ise KGF tarafından verilebilecek Hazine garantilerin toplamı 200 milyar TL'ye, şirket başına verilebilecek garanti miktarı da 200 milyon TL'ye çıkarıldı... 2006'da sadece bir yıl içerisinde toplam 19 bin 506 işletme 6,7 milyar TL kredi ve 5,1 milyar TL kefalet kullandı. 2017'de ise Hazine garantilerin artırılmasıyla 300 bine yakın işletmeye 208 milyar TL kredi, 187,5 milyar TL kefalet kullanıldı (Orhangazi, 2020, 205-206).

Hükümet bu kredileri kullanarak "...hem şirketlerin borç krizini ötelemiş hem de zor durumdaki işletmelere Hazine desteği ile bankalardan kredi kullanma imkânı sağlamasıyla bankaların kredi risklerini Hazine üzerine almış oluyordu" (Orhangazi, 2020, 206). Hükümetin bu hamleleriyle yurttaş-hane-özel sektör borçtan kurtulmamıştır. Bilakis borçlarını borçla ödeme ve öteleme şansı edinmiştir. Oysa borçluluk düzeyi artmış, yanı sıra kamu riskleri üstüne alarak 2000'li yılların başında devreye konan kamunun daha az borçlanmasıyla oluşan opsiyonu kullanmak istemiştir. Alınan önlemlerle birlikte özellikle devlet müdahalesiyle kredi büyümesinin gerçekleşmesi, küresel politik ekonomi ve jeopolitik gelişmelerin lehte seyretmesi gibi nedenlerle borçla yaşama aşamasına geçilse de şiddeti yüksek olmamış ama kırılğanlıklar arttığı için kriz momentine varılması için 2018 yılı beklenmiştir.

Türkiye’de borçla yaşama aşaması hem bir anda gerçekleşmemiş hem de küresel politik ekonomideki gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Pınar Bedirhanoglu kronolojik olarak borç artışlarının tablosunu, neden-sonuç ilişkileriyle birlikte şu şekilde anlatmaktadır:

Finansallaşma sürecinde 2000’ler (...), borçlanmanın kamudan özele kaydığı, dolayısıyla devletin üzerindeki doğrudan borçlanma baskısının görece olarak azaldığı bir dönemdir. Bu, iç sermayenin artan borçlanmasının yanı sıra, istihdamsız büyüme koşulları içinde emekçi kitlelerin hızlı ve sistematik bir biçimde kredi piyasalarının şiddetli disiplini altına girmesi anlamına gelmiştir. Bu süreç sonucu, Türkiye’de 2003’e gayri safi yurtiçi hasılanın %3’ü düzeyindeki hanehalkı borçlanma oranı, 2013’te 23,8’e çıkmıştır. Aynı yıllar içinde, hanehalkının kullanılabilir geliri içindeki borç oranı %7,4’ten %55,2’ye yükselmiştir. Bu yıllarda durağan seyreden reel ücretler ve güvencesiz çalışma koşulları içinde, hanehalkı borçlanmasının ücretlerin yetersizliğini ikame ettiği, alınan borçların temel olarak geçim amaçlı kullanıldığı görülmektedir (Bedirhanoglu, 2021, 200).

Hane halklarının borçlanarak yaşamı idame ettirmesi artık kaçınılmaz hale gelmiş ve borçla yönetmenin sınırları harcanabilir gelirin borç ödemelerine daha fazla ayrılmasıyla birlikte görülmeye başlanmıştır. Bu durum hükümetin borç çıkmazını derinleştirmiştir. Bir yandan borçlandırmaya devam etme diğer yandan borçla yaşamının rıza üretiminde ortaya çıkarabileceği sorunları daha fazla borçlandırarak çözme gibi ikili bir strateji tercih edilmişse de Türkiye’de finansallaşma ve borçlandırmanın geldiği düzey itibariyle artık hanehalkları harcamalarını karşılamak için daha fazla borçlanmak durumunda kalmıştır (Akçay, 2017, 76). Yani geçinmek ve yaşamak için borçlanma esas hale gelmiştir. Bu yönüyle de hükümetten borçlanma kapılarını aralamaya dönük beklentiler oluşmuş ve siyasal bağımlılıklar yaratılarak borçla yönetme dispozitif borçla yaşama sınırlarına varılsa da güçlenmiştir. Borçla yönetmenin sınırlara dayandığı ve bu yönüyle işlevli kılındığına dair TÜİK’in 2016 yılına ilişkin Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması ve sonrasındaki finansal genişleme politikalarına bakmak gerekmektedir. TÜİK’in araştırmasına göre, 2016 yılı itibariyle:

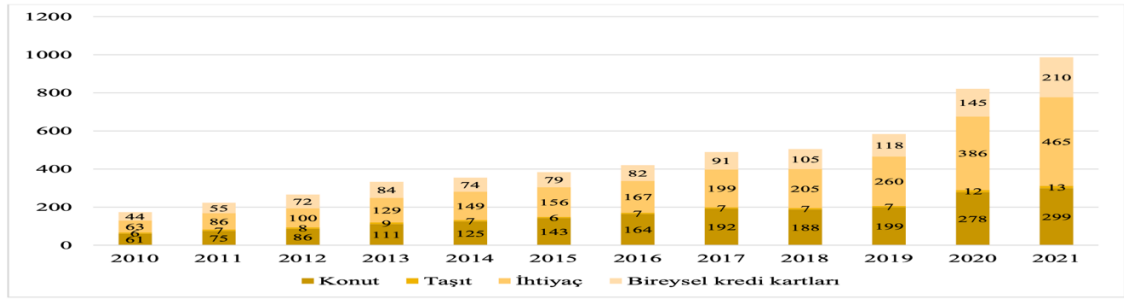
Nüfusun, yüzde 68’i konut alımı ve konut masrafları dışında taksit ödemeleri veya borçları olduğunu yüzde 65,4’ü yıpranmış ve eskimiş mobilyalarını yenileme ihtiyacını ekonomik nedenlerle karşılayamadığını ve yüzde 17,4’ü konut masraflarının hanelerine çok yük getirdiğini beyan etti (Evrensel Gazetesi, 18 Eylül 2017).

Bu sınıra ulaşma durumuna karşı AKP, 2018 ve 2019 yıllarındaki seçimlerin de etkisiyle kredi musluklarını açmış ve borçla yaşamının sınırlarını genişletmiştir. Bu kapsamda:

2003 yılında hanehalkı borcunun hanehalkı gelirine oranı %7,5 olup bu oran her geçen yıl artmıştır. Sırasıyla 2004 yılında %12,9, 2005 yılında %20,9, 2006 yılında %25,1, 2007 yılında %29,5 olan oran 2010 yılından sonra %43 ile %53 arasında değişmiştir. 2020 yılı 4. çeyreğinde %52 (...) olarak gerçekleşmiştir (Alpar, 2022, 1319)

Böylece 2002-2017 yılları arasında hanehalkı yükümlülükleri 84 kat artmıştır (2022, 1319).

Grafik 3. Türkiye’de Tüketici Kredileri ve Bireysel Kredi Kartlarının Tutarı (2010-2021) (Milyar TL)

Kaynak: Alpar (2022, 1321).

Grafik 3’te görüldüğü üzere 2010 yılından 2015 yılına beş yıllık periyotlar halinde konut kredisi miktarındaki 82 milyar TL artış olurken 2015-2020 yılları arasındaki beş yıllık periyottaki artış ise 135 milyar TL olmuştur. Aynı beş yıllık dönemler için taşıt kredisi miktarında değişim yaşanmazken, ihtiyaç kredilerinde ilk beş yıllık periyotta artış 93 milyar TL olurken, ikinci beş yıllık periyotta ise 212 milyar TL’ye çıkmıştır. Bireysel kredi kartlarındaki artış ilk periyotta 35 milyar TL olurken, ikinci periyottaki artış ise 66 milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Gerek Grafik 3’te bulunan krediler üzerinden gerekse de hanehalkı yükümlülüklerindeki artışa baktığımızda borçla yaşamada ciddi bir eşişe varıldığı anlaşılmaktadır.

4.2.1. Sınırdaki Borç: Temel Hizmetlere Borçla Erişmeden Yaşamın Borçla İdamesine

Temel kamusal hizmetler, yurttaşların ve şirketlerin vergi ödemeleri yapmaları karşılığında devletlerin sağlaması gereken hizmetlerdir. Bu gereklilik, devletle yurttaş arasında imzalandığı varsayılan toplumsal sözleşmenin bir parçasıdır. Neoliberal uygulamalar devletin görevleri ile yurttaşın haklarını aşındırılmış ve temel kamusal hizmetleri vergi dışında ücretlendirme yoluna gitmiştir. Bu yaklaşıma uygun şekilde AKP döneminde temel kamusal hizmetler giderek daha fazla ücretlendirilmiş, zaten harcamak için borçlanmak durumunda olan hane halkları temel kamusal hizmetlere ulaşmanın gerektirdiği harcamalar için de borç riskini büyütülmüştür.

Türkiye’de özellikle 2013 sonrası borçla yaşamın özgül bir yönü temel kamusal hizmetlere borçlanarak erişimdir. Bir yandan Kamu Özel İşbirliği (KÖİ) projelerinin niteliği diğer yandan ise hane halkı gelirlerinin borçla yaşamayı dayatması birlikte düşünüldüğünde, temel kamusal hizmetlere erişim borçla yaşama düzeyini arttırmıştır. KÖİ kapsamında yapılan kara yolları, hastaneler ve köprüler yurttaşların kullanımına açılmıştır. Fakat bu hizmetlerden yararlanmak için devlet ile yüklenici şirketler arasında gerçekleştirilen sözleşmeler gereği yararlanacak kişilerden ücret alınması ve garanti verilen kullanımın tamamlanmaması durumunda kamu bütçesinden farkın karşılanması sağlanmıştır. Böylece temel kamusal hizmetler olan sağlık ve ulaşım gibi alanlarda hizmetlere erişim zaten borçlu yaşayan yurttaşlar için yeni maliyetler çıkarmıştır. Yararlanmayanlar için ise garanti kullanım farkının bütçeden karşılanmasıyla maliyet dağıtılarak bu kesimlere de yansıtılmıştır.

AKP hükümetleri döneminde borçla yaşamaya verilebilecek en bariz örneklerden biri Şehir Hastaneleridir. 2003 yılında Dünya Bankası’nın desteklediği sağlık reformu kapsamında Şehir Hastaneleri gündeme gelmiştir (Tangün, 2021, 134). Bu reformun arka planı sağlık alanında devlete olan maliyetleri, topluma doğru yaymaktır. Bu yönüyle temel kamusal hak olan sağlığa erişim kişisel harcamaların ve dolayısıyla borcun konusu olmaktadır. Şehir Hastaneleri gerek hasta garantileri gerekse de mekansal düzenleme bakımlarından borçluluğun kaçınılmaz olarak üretilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamıyla “hastane mekânı ve Şehir Hastaneleri’nin üretiminde kurulan neoliberal

özellik, borç ekonomisinin meşruiyetini yeniden üreten en önemli bileşendir” (Tangün, 2021, 144). Temel kamusal hizmete erişimde yurttaş hakkı ve devlet sorumluluğu ortadan kaldırılmış olup sağlığa erişim hastalık üzerinden değil, borcun ölçüm birimi üzerinden kurgulanmıştır (Tangün, 2021, 146). Bu ilişki bir iktidar üretim diyalektiğini ortaya çıkarmıştır:

...mekan ve beden arasında kurulan iktidar ilişkisi, mimari bir formun uygulanmasından ziyade borç ekonomisi etrafında kurgulanmış finansal işleyiş aracılığıyla yerine getirilmekte (...) Şehir Hastaneleri'nin finansal modeli itibarıyla borç ile düğümlenen zaman ve mekan ilişkisi (...) yönetme mantığını göstermektedir (Tangün, 2021, 137).

Sağlık gibi temel kamusal hizmet alanı üzerinden bir yandan borçla yaşam aşaması derinleştirilmiş, diğer yandan iktidar üretim ilişkisi kurularak yönetim mantığı güçlendirilmiştir. Çünkü artık temel kamusal hizmet olarak sağlığa erişim dahi borçlanmanın, borçla yaşamının ve daha fazla tabiiyetin konusu haline gelmiştir.

Bir diğer temel kamusal hizmet olan ulaşım için de benzer durum söz konusudur. En yakın bitiş tarihinin 2015 yılında başladığı ve mega projeler denen bu ulaşım hizmetleri ücret karşılığında gerçekleştirilmiştir. Geçiş garantisi verilen bu yollar ve köprülerden mevcutta geçenler belli bir maliyete katlanmak durumunda kalmıştır. Ayrıca bu geçişler, devlet ile şirket arasındaki garanti kapasitesini doldurmadığında ortaya çıkan fark bütçeden karşılanarak maliyetler tüm nüfusa doğru aktarılmaktadır.

Tablo 25. Mega Projeler

Adı	Maliyeti	Başlama-Bitiş Tarihi
Yavuz Sultan Selim Köprüsü	4,4 milyar TL	2013-2015
3. Havalimanı	6,7 milyar TL	2014-2018
Avrasya Tüneli	1,2 milyar Dolar	2011-2017
1915 Çanakkale Köprüsü	10 milyar TL	2017-2023

Kaynak: Karagöl ve Kaya (2018, 104).

Tablo 25'ten görüldüğü üzere milyar liralık maliyete sahip projelerle temel kamusal hizmetlere erişim, yurttaş olmaktan kaynaklı verilen vergilerin yanı sıra ek maliyetlerle ancak karşılanabilmektedir. Bu da 2000'li yıllarda Türkiye'de yurttaşlığın haklardan

ayrılarak bir tür *homo-debitor*'a dönüşmesine neden olmakta, yaşamın tümünü kapsayan ve kaçılmayacak şekilde maliyetler yüklenen bir varlığa indirgemektedir.

Bu kapsamda Hazine garantili projelerin kapsamlı bir dökümünü çıkaran İbrahim Ekinci'ye göre Avrasya Tüneli, şirketlere verilen garantiyi karşılayacak tek proje gibi gözükmemektedir (Ekinci, 2021, 27). Ekinci'nin çalışmasına göre, Hazine'den aktarılan ödemelerde:

...ilk başlayan Zafer Havalimanı ödemeleri idi. Arkasından iki köprü, hastaneler ve otoyollar geldi. 2017 garanti ödemeleri için 793 milyon lira ödenek konulmuştu bütçeye. Harcama 1,1 milyarı buldu... 2018'de 6 milyar konuldu... 2019 bütçesinde 9,7 milyar konuldu... 2020 için 18,3 milyar... (Ekinci, 2021, 12).

Yani temel haklara erişim iki yönlü borçlandırmayı getirmektedir. Bir yandan temel kamusal hizmete erişen açısından maliyetleri karşılamak için borçlanma söz konusudur. Diğer yandan ise bu hizmetlere erişmeyenler açısından şirketlere devlet garantisi verildiği için belli maliyetleri ve/ya bütçeden bulunan kaynaklardan yararlanmaktan feragat ederek maliyetlere katlanmayı getirmektedir.

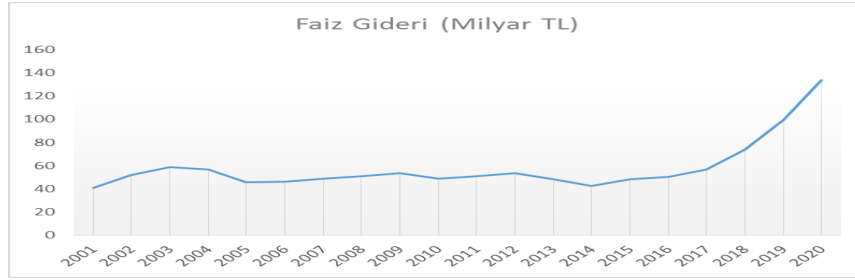
Borçla yaşamının derinleştirilmesi olarak öne çıkan bu uygulamalarla yurttaşlar temel kamusal hizmetlerden yararlanmak için borç yükünü/riskini arttırmakta, devlet ise özel şirketlere borçlandığı miktarı nüfusun tamamına dağıtarak borçluluk riskini arttırmaktadır. Bu manzara içinde ise özel sektöre sermaye transferi yapılmaktadır. Çünkü bu uygulamalarda özel sektör yüklenicisi devlet garantisi olmaktadır:

Şirket ile devlet kaynaşması ve bu durumun toplumsal yansımaları... Türkiye'de de köprü, yol, havaalanı ve birçok altyapı projesi... özel sermaye gruplarına ihale edilmektedir, bu projelerin finansmanı için devlet garantileri verilmekte, bu şekilde kamu ve devlet kaynakları kontrolsüz bir şekilde özel sermayeye aktarılmaktadır (Coşkun, 2019, 51).

Bunun yanı sıra temel kamusal hizmetler kapsamında özelleştirme uygulamalarının devam etmesi de hane halkı ve yurttaşların maliyetlerini arttırmaktadır. Örneğin, sağlık sektöründe özel hastanelerin oranı 2002'de yüzde 23 iken bu oran 2019 yılında yüzde 38'e yükselmiştir (Ayman Güler, 2021, 424). Bu durum ise temel kamusal hizmetlere erişimde ek maliyetlerin artması anlamına gelmektedir.

Öte yandan makro ekonomik gelişmeler ve hükümetin borç çıkmazına karşı post-güvenlik devleti uygulamalarını devreye koyması da genel maliyetleri arttırarak ekonomik yaşamın açmazlarını derinleştirmiştir. Bu durumun en bariz örneğini faiz giderleri üzerinden görmekteyiz. Faiz giderleri, hane halkı geliri tüketiminin altında kalan kesimler için ek bir maliyet olarak belirmektedir. Bu kapsamda özellikle 2018 yılından itibaren küresel dünyayla negatif ayrışan Türkiye politik ekonomisinde faiz giderleri çarpıcı şekilde artmıştır. Grafik 4’te görüldüğü üzere 2001-2018 yıllarında bir önceki yıla göre yüzde 10 artıp azalan faiz giderleri, 2018 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık yüzde 40 oranında artmıştır. 2018 yılında yüzde 90’a yakın artış göstermiştir.

Grafik 4. 2001-2020 Yılları Arasında Faiz Giderleri

Kaynak: Euronews (28 Mart 2022).

Borçla yönetme dispoitifi, 2013’ten başlayarak 2016 yılında belirginleşen küresel ve ulusal politik ekonomi manzarası karşısında AKP hükümetinin borç çıkmazıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. AKP’nin borç çıkmazına karşı parasal genişlemede ısrarcı olması ve kapitalizmin seyrine dair yanlış öngörülerde bulunması başta olmak üzere çok sayıda politik ekonomi kapsamındaki nedenle Türkiye halkı borçla yönetmenin sınırlarında beliren borçla yaşama aşamasına gelmiştir. Kamu bütçesinin arttırdığı riskler ve yükler bu duruma basınç uygulamış, deyim yerindeyse temel kamusal hizmetler dahi bu basıncın bir parçası haline gelmiştir. AKP’nin bu manzaradan kaçış politikaları ağır kesici rolü oynasa da gelinen aşamada kırılan ekonomi, politik birçok sebeple iç içe girerek kriz momentini getirmiştir. Bu kriz momentine girerken gerek borçla yönetmenin sınırlarına gelinmesi gerekse de borçla yaşama ve KÖİ, faiz giderleri gibi genel ve dolaylı basınçlar yurttaşlık ve hak nosyonlarını arafta bırakmıştır. Nitekim “dayatılan bu arafta yurttaş olma hali, yurttaşın haklarını aramasını, geliştirmesini ve bu doğrultuda siyasal

iktidara muhalefet etme kapasitesini ortadan kaldırmayı” amaçlayarak bir yönetim kipine işaret etmektedir (Yılmaz, 2022, 33).

4.2.2. Borçla Yaşamın Sınırları: 2018 Krizi

Türkiye 2018 yılındaki kriz momentine birçok sebepten ulaşmıştır. Öncelikli olarak 2013 yılı sonrası gelişen politik ekonomiyi yeterince doğru değerlendiremeyen ve art arda gelen seçimlerin cazibesine kapılan hükümet pratiği bunun en temel sebebidir. Ayrıca küresel politik ekonomideki gelişmeler de Türkiye’yi doğrudan etkilemiştir.

2017 yılı itibariyle hem Birleşmiş Milletler (BM) hem de Uluslararası Para Fonu (IMF) küresel ekonomi ve Türkiye ekonomisi için çanların çalmaya başladığını ifade etmiştir.

Bu raporda öne sürülen fikirler arasında şunlar sayılabilir:

Birleşmiş Milletler’in 2017 yılında yayınladığı raporda ‘dünya ekonomisinin sadece dışlayıcı olmakla kalmayıp istikrarsız olduğuna, gezegenin siyasi, toplumsal ve çevresel sağlığı için tehdit oluşturduğuna (...) ekonomik büyüme dönemlerinde elde edilen edilen kazançların orantısızca ayrıcalıklı bir azınlık tarafından biriktirildiğine (...) küresel talebin ücretleri arttırmak suretiyle canlandırılması ve kamu harcamalarının arttırılması için yürütülecek anlamlı ve sürdürülebilir çalışmalar olmaksızın, küresel ekonominin yavaş bir büyümeye, hatta daha da kötüsüne mahkum olacağına...” vurgu yapmıştır (Akt. Coşkun, 2019, 9-10).

BM’nin uyarılarına paralel olarak IMF de risklere işaret etmektedir. Bu risklerin arasında finansal riskleri saymakta ve devlet müdahalesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır:

...özellikle 2017’den itibaren yeni bir finansal çöküş uyarıları yapılmaya başlandı bile. Örneğin, IMF’nin Ekim 2017 *Finansal İstikrar Raporu* artan borç yükü ile aşırı yükselen varlık fiyatlarının küresel riskleri arttırdığına dikkat çekerken, risklerin yeniden fiyatlandırılmasının finansal istikrarı bozacak sonuçları olduğuna vurgu yapıyor. Rapora göre, risk fiyatlandırmalarında aniden ortaya çıkabilecek artışlar, varlık fiyatlarında düşüşler ve piyasalarda artan dalgalanmalar küresel bir finansal krize yol açabilecek seviyede ki bu da yeniden merkez bankası müdahalelerini gerektirecek bir durum yaratacaktır. *Financial Times*’a konuşan bir IMF yetkilisi ise finansal yatırımcıların yüksek kâr amacıyla egzotik finansal ürün kullanımındaki artışın bilinmeyen riskler yarattığına ve bu risklerin finansal piyasalarda sert şoklara yol açabileceğine dikkat çekiyor (Orhangazi, 2020, 236).

Küresel politik ekonomideki bu manzara ve küresel kapitalizmin başat kurumlarının uyarılarıyla birlikte Türkiye ekonomisi kırılğan yapısında bir kırılma aşamasına 2018 yılı

itibariyle gelmiştir. Küresel kapitalist kurumların uyarılar yaptığı dönemde Türkiye ekonomisinde alarm zilleri çalmaya başlamıştı: “2017 yılında Türkiye yüzde 7,4'lük bir ekonomik büyüme yakalamış olsa da uluslararası alanda kredi imkânlarının zorlaşmaya başlamasıyla Türkiye’de faiz oranları kıpırdamaya başlamıştı. Devlet borçlanma limitinin aşılmasıyla iç piyasada faizler daha yükselirken Türk Lirası önceki yıllara nazaran hızla değer kaybediyordu” (Güngen, 2018, 449).

Türkiye ekonomisi, 2018’de başlayıp 2019’da derinleşme aşamasına geçen (Ölmezoğulları, 2019, 228) bir kriz momentiyile karşı karşıya gelmiştir. Özgür Orhangazi bu krizi şu şekilde betimlemektedir:

Türkiye ekonomisi, 2018’den itibaren makroekonomik istikrarsızlığın ve belirsizliklerin hızla arttığı bir döneme girdi. 2018’in sonunda Türk lirasının ABD doları karşısındaki 1 yıllık değer kaybı yüzde 40’a ulaştı, döviz piyasaları oldukça çalkantılı bir hal aldı. Ekonomi küçülmeye, işsizlik ve enflasyon hızla artmaya başladı... 2018’in ortalarında yaşanan döviz krizi, yıl sonuna doğru hızla borç krizine doğru evrildi. Birçok şirket borç ödemelerini aksatmaya başladı, önemli miktarda borç yeniden yapılandırılmaya başlandı. Resmî açıklamalara göre Aralık 2018 itibariyle konkordato ilan eden şirket sayısı 846’ya ulaşırken, bankaların takipteki kredilerinde yaşanan artış da 2018 ortalarından itibaren hızlandı (2020, 11).

Pınar Bedirhanoglu’nun aktardığı gibi, başta sermaye birikim imkânı olan kredi genişlemeleri daha sonra sınırlarına ulaşarak bir tür durgunluğa neden olmuştur:

Clarke’a göre, kredi genişlemesi sermayeye, birikimin önündeki engelleri kaldırma mücadelesinde zaman ve gevşeme olanağı sağlar ve tam da bu nedenle sermayenin aşırı birikim ve eşitsiz gelişme eğilimini daha da güçlendirir. Kredi genişlemesinin sınırlarına ulaşıldığında, piyasanın geçici canlılığı da sona erecektir (2010, 125).

Kredi genişlemesi ve borçlanması sınırlarına ulaşıncaya ortaya bir kriz momentiyi çıkmıştır. Bu krizden ötürü icra ve iflaslar gündelik yaşamın konusu haline gelmiş, borçlar sürdürülemez noktaya doğru savrulmuştur. Bu duruma karşı:

2019 yıl sonunda bankaların takipteki kredi oranları toplam kredilerin yüzde 6’sına dayanmış, bankaların, kuracakları bir varlık yönetim şirketi aracılığıyla sorunlu kredileri bilançolarından temizlenmesi işlemi 2022 baharına kadar halen tamamlanamamıştı (Güngen, 2022, 210).

2018 yılında krizin ortaya çıkmasının nedeni 2002'den bu yana yeniden biçimlendirilen Türkiye ekonomisinin finansal hareketlere olan duyarlılığı ile 2013 itibarıyla küresel bol likidite konjonktürü bitmesine rağmen AKP'nin buna uygun pozisyon alamamasıdır. Bu bağlamıyla Türkiye'nin yaşadığı kriz, 2000'li yıllarda başlayan küresel ekonomiye tam uyum ve finansallaşmadan ayrı değerlendirilemez. Nitekim krizin her bir aşamasının finansallaşma ve borçlarla doğrudan ilişkisi söz konusudur:

Şubat 2019 itibarıyla görüldüğü şekliyle 2018-2019 krizinin üç aşaması vardır: Bunlardan ilki 2018 Ağustos'unda yaşanan döviz krizidir. 2018'in Ocak ile Ağustos ayları arasında TL'nin ABD dolarına karşı değer kaybı %40'ı geçmiştir. TCMB, döviz krizi sonrasında TL'deki değersizleşmeyi durdurabilmek için şok bir faiz artışı yaparak politika faizini tek seferde 6,25 puan arttırmıştır. Döviz krizi, ardından gelen faiz şoku ile birleştiğinde ortaya çıkan kredi çöküşü, Türkiye ekonomisini derin bir resesyona itmiştir. Krizin ikinci aşaması, ekonomi yönetiminin krizin kendisini olmasa da sonuçlarını görünmez kılma çabalarından oluşuyor. Bu süreçte enflasyonu düşürmek için ekonomi yönetimi tarafından başlatılan kampanyalara, fiyat artışı durdurulamayan soğan ve patates gibi ürünlerin fiyatlarının düşürülebilmesi için yapılan depo baskınları eşlik etmiştir. Bu sürecin son halkası ise Ocak 2019'da gıda fiyatlarındaki artışın durdurulmaması karşısında belediyelerce organize edilen ucuz sebze satış noktalarının kurulmasıdır (Akçay, 2019, 65).

Bu krize karşı hükümet politik ekonomi ekseninde iki temel adımı atmıştır. Bunlardan ilki Akçay'ın bahsettiği gibi kriminalize etme, fiyat artışlarına karşı temel tüketim ürünlerini hedef alma gibi devletin zor aygıtlarını ve düşmanlaştırıcı söylemini ön plana çıkarmadır. İkincisi ise alınan tedbirlerle borç krizini zamana yaymaya yönelik iktisadi adımlardır: "2018'de TL'nin çok hızlı değer kaybının yarattığı döviz krizi sonrasında borç krizine evrilsede alınan tedbirlerle kriz zamana yayılmaktaydı" (Orhangazi, 2020, 219). Bu kapsamda hükümetin önlemlerinden biri "...2018 Eylül ayında sert bir faiz artışı ve 2019'da tekrar devlet destekli kredi genişleme hamlesi" oldu (Güngen, 2022, 205).

Borçluluğun borç ödeme kapasitesini aşması ve kırılğanlıkları arttırması Türkiye'de borçla yönetmenin sınırlarına işaret etmekteydi. Nitekim 2020 yılına gelindiğinde Covid-19 pandemisinin tüm yerküreye yayılması, merkez ülkelerde finansal desteklerin artmasına neden oldu ama Türkiye'de destek şeklinde değil, borçlandırma şeklinde hükümet politikaları izlendi. Bu durum da borçlu yaşama düzeyine ivme kattı.

Pandemide halkın karşılıksız desteklenmesi 2013'te başlayan ve 2018'de sübute eren ekonomik kriz sebebiyle borçlandırma şeklinde gerçekleşmiş ve ayrıca borçlandırma olmasına rağmen genel destek miktarı başka ülkelere göre az olmuştur:

...Türkiye'de uygulamaya konan mali destek çok düşüktür. Japonya bu dönemde pandemiye karşı gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) %20'si oranında bir mali desteği uygulamaya koymuşken ve aynı oran Türkiye gibi finansal olarak kırılgan olarak tanımlanan Güney Afrika'da dahi %10 iken, Türkiye'nin mali desteği GSYH'nin %2'si düzeyinde kalıp zamanında ekonomiyi teğet geçtiği iddia edilen 2008-2009 krizi sonrası sağlanan %6'lık desteğin de gerisinde kalmıştır (Bedirhanoglu, 2021, 202).

Borçlandırma şeklinde gerçekleşen destek diğer ülkelere göre az olsa da borçlandırılmış insanın imali açısından çok sayıda kişiyi içermiştir. Pandemideki destek politikalarıyla yüz binlerce kişi borçlandırılarak borçla yönetme dispozitifini tekrar üretmiştir:

Zor durumda olan beş milyon haneye tek seferlik gelir desteği sağlanırken, toplamda yedi milyonu aşan sayıda kişi bir kampanya kapsamında duyurulan temel ihtiyaç kredisine başvurdu. Piyasadaki oranlardan daha düşük faizli ve devlet bankaları tarafından verilen bu kredi yanı sıra 190 bin küçük ve orta ölçekli işletmeye ve bir milyonu aşkın esnafa yine devlet bankaları aracılığıyla aynı dönemde kredi sağlandı. Mart ayından Mayıs ayına kadar o dönemde ihtiyaç kredisi borcu bulunmayan veya ihtiyaç kredisi kullanmamış 1,8 milyon kişi borçlandırıldı (Güngen, 2021, 19).

Bu borçlandırmaya karşın pandemide Türkiye ekonomisinde büyüme negatif olması, istihdamın azalması ve enflasyondaki artış hem borçlanan sayısının artışı hem de borçla yaşama sorununun derinleşmesini aynı zaman diliminde denk getirmiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022, 132-136). Hükümet borçla yaşama sınırlarını genişletmiş, borçla yaşamayı nüfusa yaymıştır.

Türkiye'de ekonomik krizin belirmesine ardıl olarak Covid-19 pandemisinin başlaması, ekonominin daha da kötü etkilenmesine yol açmıştır. Özel sektör-haneler-yurttaşlar gündelik yaşamı idame ettirmekte zorlanmış, devlet bir kez daha hem ekonomik hem politik anlamda sahneye çağırılmıştır. Türkiye'de güvenlik devletinden post-güvenlik devletine geçiş, pandemi süreciyle birlikte ivme kazanmış, hem borçlandırma ve borçla yaşama derinleşmiş hem de kamu sağlığı adına post-güvenlik devleti uygulamaları daha fazla meşruluk kazanarak devreye konmuştur. Bu yüzden pandeminin Türkiye'de 2016

yılından itibaren devrede olan post-güvenlik devletini güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Borcun sınırlarına ulaşacak kadar genişlemesinde ve sonuçlarının açığa çıkmasında devletin rolünü Deleuze ve Guattari'nin fikirleri üzerinden tartışan bir araştırmacının şu gözlemleri bu sınırların isabetli bir ifadesi gibidir:

devletle birlikte 'borç blokları vergi biçiminde sınırsız bir ilişki haline' gelirken, 'borç bir varlık borcu, öznelerin kendi varoluşlarının bir borcu haline gelir' (...) Kapitalist aksiyomatik ise bilindiği gibi sınırsız borcun, despotun-imparatorun bedenine değil, ama finansallaşma yoluyla sermayenin genişlemesine ve gerçekleşmesine dayalı hale geldiği, sınırsız borçlanmanın sürekli ve helezonik evrenini kurar ve bu evreni sürekli genişleterek derinleştirir. Kredi ve bankacılık sistemi, borcu kapitalizmin sınırsız evrenine demirler (Yılmaz, 2013, 41-42).

Bu evrende artık borçlu olmak "toplumsal yaşamın genel koşulu haline geliyor. Borca girmeden yaşamak neredeyse imkânsız (...) Öznelliğimiz artık borç temelinde şekilleniyor. Borç olarak hayatta kalıyorsunuz" (Hardt ve Negri, 2013, 18). Arjantin başta olmak üzere Güney Amerika ülkelerinde kadınlar özelinde borçlanma ve borca karşı itirazları inceleyen kitaplarında Gago ve Cavallero'nun dediği gibi "...sırf hayatta kalmanın kendisi borç yaratıyor" (2022, 44).

4.3. Post-Güvenlik Devleti

2008 krizi otoriter popülist liderlerin başta ABD olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde hükümet etme yetkisine sahip olmasına neden olmuştur. Yerkürenin hemen her kıtasında çok sayıda popülist lider kendilerine has siyaset yapma tarzı ve içerikleriyle politik ekonomik bir eğilimi temsil eder hale gelmiştir. Wendy Brown otoriter popülist liderlerin yükseldiği dönemin genel manzarasını şu şekilde betimlemektedir:

Dünya çapında liberal demokrasilerde iktidara gelen aşırı sağcı güçler bu işe kendileri bile şaşılar. Her seçimde yeni bir şok yaşanıyor: Alman Meclisi'nde neo-Naziler, İtalyan meclisinde neo-faşistler, bol resimli gazetelerin beslediği yabancı düşmanlığının kapı araladığı Brexit, İskandinavya'da beyaz milliyetçiliğin yükselişi, Türkiye ve Doğu Avrupa'da şekillenen otoriter rejimler, bir de elbette Trumpizm. Irkçı, İslam karşıtı ve Yahudi karşıtı nefret ve kavgaya susamışlık hem sokaklarda hem de internette artıyor; yıllardır gölgelerde yaşayan aşırı sağ grupların yeni oluşturdukları koalisyonlar şimdi büyük bir cesaretle kamusal aydınlığa fırlıyor. Siyasetçiler ve siyasal zaferler aşırı sağ hareketleri cesaretlendiriyor, siyasal

rehberler ve sosyal medya uzmanları mesajı şekillendirirken bu hareketler de olgunluk kazanıyor (Brown, 2021, 11).

Siyaset gittikçe tek elde toplanan güce ve çoğunlukçu anlayışın tahkim edilmesine daha fazla dayanmaktaydı. Bu dönemsel benzerlik Türkiye’de önce 7 Haziran 2015 genel seçimleri sonraysa sırasıyla popülizmin ivme kazanması ve OHAL ilanı ile devam etmiştir. 16 Nisan 2017 tarihinde, OHAL şartlarında anayasa değişikliği yapılmış ve 24 Haziran 2018 tarihindeki seçimlerle Türkiye bir yönetim değişikliğine giderek gücün tek elde toplanmasını kurumsal olarak gerçekleştiren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmiştir.

Bashirov ve Lancaster’a göre, hegemonik arayışa sahip dominant bir parti olmak isteyen AKP, dış şoklar ve iç etkiler nedeniyle radikalleşmiştir. Gezi protestoları, 17-25 Aralık soruşturmaları, 2015 yılı Haziran seçimleri ve 2016 yılında darbe girişimi gibi dış şoklar ile Erdoğan’ın partiyi domine etmesi gibi iç etkiler nedeniyle AKP radikalleşmiş ve yönetim sistemini değiştirecek şekilde siyasal iklimi dönüşüme uğratmıştır (Bashirov ve Lancaster, 2018, 1219). 2015 yılı sonrasında AKP’nin ideolojik dönüşümü sağlanmış ve ‘tek millet, tek bayrak, tek vatan ve tek devlet’ sloganı etrafında propaganda sürmüştür (Duran, 2020, 21). 7 Haziran seçimlerinin sonuçlarına dair yapılan şu gözlem ilgi çekicidir:

13 sene sonra ilk defa iktidar olamayan AKP, yürüyen koalisyon tartışmalarını sıklıkla istikrarsızlık ve kaos olgularıyla bağdaştırarak, ontolojik güvensizlik inşa etti ve Kürt siyasi hareketini tekrar ötekileştirerek ve Kürt Sorunu’nu tekrar güvenlikleştirerek, kendi seçim yenilgisini kısa bir süre içinde geniş tabanlı bir ‘varoluşsal krize’ çevirdi (Rumelili ve Uzunoglu, 2022, 223).

Bu varoluşsal kriz algısı, Çözüm Süreci’nin bitirilmesi ve Kürt sorununda çatışmalı sürece dönülmesiyle yaşam bulmuştur. Varoluşsal tehdidin uyandırdığı devlet aklı devreye girmiştir. Devlet aklı “...aklı öncelikli olarak devleti yönetmeye ilişkin bir akıl yürütme biçimi, tasavvur bütünüdür. Devlet aklının ‘normal’ akıldan temel farkı, devletin gündelik hayatta tabi olunan kurallarla yönetilemeyeceği, devlet yönetiminin tabi olacağı kurallar bütünüünün sıradan ilişkileri düzenleyen normlardan farklı olduğu vurgusudur” (Öztan ve Bezci, 2015, 161). Dolayısıyla varoluşsal kriz algısı, devlet aklı ve AKP’nin ortak paydada buluşmasına neden olmuştur. Bu sebeple de gündelik hayatın normları

giderek askıya alınmış ve siyasal iklim bir kriz, tehdit ve risk üçgeninde yönetilmek üzere örgütlenmiştir.

Bu dönem bir devlet krizi algısı ve somut darbe girişimi olana kadar beslenmiştir. 15 Temmuz 2016 tarihinde “...gerçekleşen darbe girişimiyle bir devlet krizi seviyesine vardığı bir dönem” olarak işaretlenmiştir (Berksoy, 2017, 11). 15 Temmuz 2016 tarihinde akşam saatlerinde Türkiye, yakın tarihinin en unutulmaz olaylarından birini yaşamıştır (Ezikoğlu, 2021, 149). Türkiye siyasi tarihinde sıkça tanık olduğu bir darbenin girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. 15 Temmuz Darbe girişimi “251 insanın ölümüne ve 2 bin 193 kişinin de yaralanmasına sebep olmuştur” (Miş ve Sobacı, 2018, 146). Bu darbe girişimi AKP tarafından Fethullah Gülen’in liderliğindeki yapılanma tarafından hükümeti devirmeye yönelik bir girişim olarak adlandırıldı (Gümüşçü, 2016, 9). Darbe girişiminin bastırılmasının hemen ardından 20 Temmuz 2016 tarihinde Türkiye’de Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edildi. Temel amacı devletin varlığını sürdürmesi ve tehditlerin bertaraf edilmesi olan devlet aklı, OHAL’i bir hamle olarak, operasyonel bir mecranın ortaya çıkmasını sağlamak üzere arzu etmiştir (Öztan ve Bezci, 2015, 162). Böylece OHAL devlet krizi ve varoluşsal tehdit algısının darbe girişimi sonrası şiddetlenmesiyle ortaya çıkmıştı. Fakat sadece bir tedbir olarak değil, aynı zamanda devletin ve siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamın dönüştürülmesinin de aracı olarak kullanılmaya başlandı. Bu kapsamda OHAL:

...(emergency) kökleri ‘ortaya çıkmak, zuhur etmek’ (emerge) fikrinde yatar. Oxford İngilizce Sözlüğü ‘zuhur etmek’in ‘batmış bir bedenın sudan çıkması’, ‘gizlendiği yerden çıkmak, saklanmaktan, karanlıktan çıkmak’ olduğunu yazar. ‘Zuhur etmek’in her iki anlamı da bir zamanlar ‘olağanüstü hal’in anlamının parçalarıydı, fakat ilk anlam artık çok kullanılmıyor, ikincisi ise tümüyle ortadan kalktı. Onun yerine Olağanüstü halin modern anlamı öne çıktı. Bu da acil eylem gerektiren ani veya beklenmedik olay ve siyasi dilde, normal anayasanın askıya alındığı, savaşa yakın bir durumdur. Fakat bu bize olağanüstü halde bir şeyin bazı olaylarla gizlenmekte, tıkdıldığı yerden çıkmakta olduğu fikri yattığını söylüyor. ‘Olağanüstü’ bu yüzden istisnadan daha iyi bir kategoridir. ‘Olağanüstü hal’de ‘boy gösterme, çıkma’ hissi vardır, istinada ise bir *ex capere* (dışarı çıkarılmış) hissi vardır. Olağanüstü yetkiler kanun dışı olmaktan çok uzaktalar, tam da onların içinden zuhur ederler. Modern devletin siyasi idaresi için hukukun üstünlüğü kadar gereklidirler (Neocleous, 2012, 195).

Yani OHAL yasanın içinde durarak yasayı, dolayısıyla devleti ve yaşamı dönüştürme gücünü yürütme erkine vermiştir. Bazı yorumcular AKP’nin OHAL’i siyaset kurumunu

korumak zorunda kaldığı için ilan ettiğini ifade etmiştir (Aslan, 2018, 46). Oysa Türkiye tarihi açısından bakıldığında OHAL ilanlarının siyaset kurumunu korumak için değil, güç dengelerini yeniden oluşturmak ve devletin dönüşümünü gerçekleştirmek için ilan edildiğini göstermektedir. Zafer Yılmaz'ın belirttiği gibi:

...OHAL politikalarının sürekliliğinin ardındaki temel nedenlerin, sadece devlet iktidarının kurumsal düzenlenişinde, yani devletin farklı organları arasındaki ilişkilerin anayasal organizasyonunda değil, devlet ile toplum arasındaki ilişkileri ve daha da önemlisi yurttaşlığın yasal ile anayasal temelini yapılandıran siyasal toplumun kuruluşunda aranması gerekmektedir (Yılmaz, 2022, 67).

Sıkıyönetim ve OHAL toplamda Cumhuriyet'in doksan sekiz yılının yaklaşık kırk yılını kapsamaktadır (Yılmaz, 2022, 77-78). Bu kapsamla birlikte "OHAL yasaları (...) istisnayı düzenlemekle kalmaz, dili, söylemleri, kültürel yeniden üretimi, sosyoekonomik ilişkileri ve siyasal olanı devlete doğru çeken bir mıknatısa dönüşerek norm haline" gelerek dönüşüme etki etmiştir (Polat, 2022, 250). OHAL'in verdiği yetki de devletin dönüşümünde kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

20 Temmuz 2016 yılında ilan edilen OHAL'i 1990'lı yıllardaki olağanüstü halden ayıran temel özelliği "...ülkenin sadece belirli bir bölgesinde yaşayanlara yönelik olarak uygulanan anayasaya aykırı istisna halinin tüm ülkeye yaygınlaştırılmasıdır" (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 204). OHAL ilanı ile birlikte hükümet çok sayıda OHAL Kanun Hükmünde Kararnamesi (KHK) yayımlamıştır. Toplamda otuz iki tane OHAL kararnamesi yayımlanarak bu kararnameler neticesinde çok sayıda sendika, yurt ve okul kapatılmıştır. Darbe girişiminin faili olarak ifade edilen Gülen'in takipçilerine yönelik başlayan tasfiye süreci kısa sürede laikler, liberaller ve Kürtler gibi diğer muhalif gruplara yayılmıştır (Ezikoğlu, 2021, 152; Yılmaz, 2017b, 496; Castaldo, 2018, 14). Bunun en bariz örneklerinden biri hükümetin 28 Eylül 2016'da yani darbe girişiminden yaklaşık iki buçuk ay gibi bir süre sonra çoğunluğu "sol, Kürt yanlısı ve Alevi olan 12 TV kanalını ve 11 radyo istasyonunu" kapatmasıyla gerçekleşmiştir (Ezikoğlu, 2021, 153). Dolayısıyla toplumsal ve siyasal ölçekte OHAL yetkilerine dayanılarak kamusal alanlar dönüştürülmüştür.

Hükümet OHAL KHK'leriyle yönetirken, Olağanüstü Hal'in kendinde bulunan anlamı olarak devletin, toplumun, siyaset ve ekonominin dönüşümünün eşliğinde olduğu anlaşılmıştır. Böylece yeni bir rejim ve yönetim sisteminin kapıları aralanmıştır. Bu kapsamda:

kamu gücünü elinde tutan makamlar, OHAL ilanının yürürlükte olduğu ve üçer aylık periyotlarla yenilediği iki uzun yıl boyunca, Anayasa'nın *belli sınırlar çerçevesinde* kendilerine tanıdığı olağanüstü hâl yetkilerini kullanmakla yetinmeyerek alenen ve taammüden söz konusu sınırların dışına çıkan, dolayısıyla anayasal zemini ve tanımını olmayan bir yönetim biçimi tesis ettiler (TİHV, 2021b, 25).

Bu yeni dönemde AKP'ye yakınlığıyla bilinen Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) bir raporunda partideki dönüşümü şu şekilde açıklamıştır: "... yeni konjonktürde AK Parti muhafazakarlık zemininde hareket etmeyi sürdürmekle birlikte iktidarının başlarında yürüttüğü hak ve özgürlükler odaklı siyasetin yerine toplumsal sorumluluklar, düzen ve güvenlik duygusu daha ağır basan bir siyaseti koymuştur" (Aslan, 2018, 14). Yani OHAL'le birlikte AKP düzeni tehditlerden koruma ve politik ekonomiyi güvencileştirme üzerinden bir kez daha biçimlendirmiştir. Bunu yapmak için ise "...biz ve onlar ayrımında demirlenmiş, reaksiyoner-milliyetçi popülizmi nihai aşaması olan plebisiter otoritarizme evriltme çabası" gütmüştür (Yılmaz, 2016, 44). Çünkü OHAL "...düzen mantığı ve zorlayıcı iktidarın yeniden üretimini sağlayan, devletin meşruiyet üretme mekaniğinin katalizörü olarak ortaya çıkan bir 'durum'dur. Bu durum, korku ve güvenliğin tehdit altında olduğu duygusunun bir iktidar teknolojisi olarak kullanımıyla ilintilidir" (Polat, 2022, 251). Onlar olarak kodlanan antagonizmanın öte tarafındakiler korku ve güvenliğin kaynağı olarak gösterilmiş, bu güvenlik ve korku duyguları üzerinden devletin dönüşümünü meşruluk aranmış, yapma yetisi ise OHAL'in yetkileriyle sağlanmıştır. Bu iktidar teknolojisi KHK'lerle vücut bulmuştur. OHAL, KHK'lerinin Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenmesi talebinin yüksek mahkemece reddedilmesiyle birlikte KHK'lerin politik ekonomi eksenli dönüşümünün önünde engel kalmamıştır. Böylece yürütme erki, KHK'lerle çok sayıda değişiklik yapmıştır:

...araştırma görevlilerinin kadro nakillerinden, kış lastiği uygulamalarına, kamu görevlilerinin genel nitelikli, soyut ve objektif olması gereken OHAL KHK'larına ekli listelerle eklenerek kamu görevlerinden süresiz ve OHAL'i aşar şekilde ihraç edilmelerine kadar bir dizi düzenleme yapıldığını ve olağanüstülüğün sınırları ve

güvencelerinin, tek bir uygulamanın keyfi hükmüne terk edildiğini görürüz (Türmen ve Kurnaz, 2021, 83).

Bu dönüşümde siyasal ve toplumsal alan olabildiğine güvenleştirildi. Yani “...OHAL süreci siyasal ve toplumsal alanın kalıcı biçimde ‘güvenleştirilmesinin’ yolunu açtı” (Şarlak, 2022, 331). Bu güvenleştirmenin yoğunluğu öyle bir noktaya vardı ki:

birilerinin özgürlüğünün derecesi diğerlerinin hakimiyet derecesine bağlı hale geldi. Soruşturma ve kovuşturma dahil tüm yargılama sürecine sirayet eden ‘düşman ceza ve infaz hukuku’ uygulamaları ile ‘iltisaklı teröristlere’ devletin tüm olanakları ile saldırıldı. İstisna devletine güçlü itirazların sönmüldürildiği alan ‘devletin güvenliği ve bekası’ söylemi oldu (Özdoğan, 2021, 150).

Bunun yanı sıra hükümet “...696 sayılı kararname ile açıktan 15 Temmuz darbe girişimi ve terör eylemleri ile bunlarında devamı niteliğindeki eylemlerin bastırılması kapsamında hareket eden kişilere’ dokunulmazlık” getirdi (Yılmaz, 2022, 121).

Yürütme erkinin OHAL yetkisine dayanarak attığı bu adımlar siyasi rejimin olağanüstü devlet biçimine evrilmesini hızlandırdı ve yürütme “...temel yargı işlevlerini de üstlendi ve böylelikle yargıyı yürütmenin kontrolüne aldı” (Güzelsarı, 2019). Özellikle Anayasa Mahkemesi’nin OHAL KHK’lerini denetlememesi ve darbe girişiminin yarattığı iklimin siyaset kurumunda çekinceler yaratması ve yargı ile yasama erklerinin yürütme karşısında güçsüzleşmesiyle birlikte OHAL otoriter konsolidasyonun aracı haline gelmiştir (Yılmaz, 2017b, 496). Böylece OHAL yetkileri ve denetimsizlikle birlikte AKP, siyaseti olanaksızlaştıran bir yönetim aparatı ve zemini elde etmiştir” (Polat, 2022, 250).

Nihayetinde 7 Haziran 2015 tarihiyle belirginleşen eğilim varoluşsal tehdit ve risk algısını büyüterek Türkiye’de post-güvenlik devletine geçişi ve siyaseti olanaksızlaştıran bir yönetim sistemini var etmiştir. Çünkü:

varoluşsal tehdit, güvenleştirmenin altındaki en önemli itici güçtür. Varoluşsal tehditler diğer bütün konuların önüne geçer, acil çözüm gerektirir çünkü normal siyasi mekanizmaların o konuyu çözmekte etkisiz kaldığı söylenir. Bu yüzden sorun olağanüstü önlemlerle giderilmelidir (Kurç, 2022, 365).

Aciliyet hissi kabul edildiği ölçüde yürütme erkinin politikaları da kabul edilebilir ölçüye gelmiş, erkler ayırımına dair tartışmalar askıya alınmıştır. Olağanüstü halin

kalıcılaştırılmasıyla yürütme erkinin bekası arasındaki bağa değinen Akman ve Hacımuratoğullarına göre: "...Türkiye’de bir yandan kalıcı olağanüstü hal kurulu ve bu sayede düşmanlaştırılanlar ‘hukuk’un artık hüküm sürmediği önlem devleti alanına itilirken, diğer yandan norm alanı da siyasi iktidarın bekası amacıyla araçsallaştırılmaktadır” (2021, 192). Yani devletin güvenliği ile yürütme erkinin bekası birbirinden bağımsız düşünölemeyecek noktaya gelmiştir. Bu bağlamda bir yandan OHAL’in verdiği yetkiler ve bu yetkilerin denetlenmemesi diğer yandan siyasi iklim ve devletin risk altında olduğu tehdit algısı belli bir alarmist ruh hali yaratmıştır. Bu alarmist ruh hali ve yürütme erkinde toplanan yetkilerle birlikte post-güvenlik devletini tanımlayan ve çatısını oluşturan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne hem anayasa referandumunda hem de genel ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde OHAL şartları altında geçilmiştir. Nihayetinde korku ve güvenlik duygularını tatmin etmeye dair önlemler yönetim sisteminin değışmesine kadar uzanmıştır. Yasmina Khaled Elazazi’nin oluşturduğu zaman tüneline göre, 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbeyle güçlü başkanlık sistemi dediği Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçiş arasında sıkı ilişki vardır (Khaled Elazazi, 2021, 8).

2013 yılında belirmeye başlayan ve 7 Haziran 2015 tarihli seçimleri sonrası oluşan yeni rotayla siyasal iklimi oluşturulan post-güvenlik devletinin çatısı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle olmuştur. Bu sistem hem güvenlik devletinin yürütme erkini tahkim eden, suç-ceza diyalektiğini ortadan kaldırarak erkler ayrımını askıya alan hem de post-güvenlik devletinin söylem ve işleyişinin hayata geçmesini sağlayan bir çerçeve sunmuştur.

4.3.1. Yönetim Sistemi: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, Türkiye siyasetinde Turgut Özal’dan beri yürütme erkini tahkim etme arzusunun cisimleşmiş hali olmuştur. Türkiye sağının yıllardır “başkanlık sistemi” şeklinde dillendirdiği yürütme erkinin aşırı güç tahkimini talep eden bu sistem, 15 Temmuz darbe girişiminin ardından oluşan siyasal iklimle birlikte Türkiye gündemine girdi ve yaşanan gelişmeler neticesinde yakın geçmişin anayasal teminatı olarak değerlendirildi (Çınar, 2017b, 13). Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş için

yapılan referandumda medya, maddi güç ve OHAL'den gelen aşırı güç kullanma yetkisi önemli avantajlar sağladı (Castaldo, 2018, 15).

Yani bir anlamda 15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimiyle birlikte AKP, kendisinin 'Yeni Türkiye' dediği Türkiye sağının tahayyülündeki sistemin inşasını gerçekleştirme fırsatı buldu (Yılmaz ve Ertürk, 2021, 1529). Miş ve Sobacı, 2016 yılında başlayan sürecin siyasi kronolojisini şöyle özetlemektedir:

AK Parti-MHP uzlaşısı ile hazırlanan Anayasa değişikliği AK Parti'li milletvekillerinin imzasıyla 10 Aralık 2016'da TBMM'ye sunulmuştur. İlk olarak Anayasa Komisyonunda görüşülen 21 maddelik teklif yapılan değişikliklerle birlikte kabul edilmiş ve 18 madde olarak Meclis Genel Kuruluna gönderilmiştir. Genel Kuruldaki sert tartışmaların ardından Anayasa değişiklik teklifi MHP ve AK Parti'li milletvekillerinin oyları ile 26 Ocak 2017'de kabul edilmiştir. 330'un üzerinde bir oyla kabul edilen değişiklik kanunu hukuki prosedür gereği referanduma sunulması için Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan ise 10 Şubat 2017'de referanduma sunulmak üzere Anayasa değişikliği kanununu onaylamıştır. Son olarak da Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Anayasa değişikliği referandumunun 16 Nisan'da yapılmasını uygun bulmuştur" (Miş ve Sobacı, 2018, 147-148)

16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen Anayasa referandumunda anayasa değişikliği yüzde 51,41 oranıyla kabul edilerek yasallaşmıştır. Bu referandumla birlikte yürütme erki muazzam bir güç tahkimi yapmıştır. Yürütme erkini tahkim eden düzenlemeleri belli başlıklar altında toplayan Zafer Yılmaz'a göre Cumhurbaşkanında toplanan yetki hukukun neredeyse tümüyle askıya alınmasını olanaklı kılmış, devlet iktidarına olağanüstü bir nitelik kazandırmıştır. Çünkü bu düzenlemelere göre:

(i) Cumhurbaşkanının yürütme ile ilgili konularda kanun hükmünde kararname çıkarma ve (ii) olağanüstü hal ilan etme yetkisini kazanması, (iii) cumhurbaşkanının, başkanı olduğu partinin mecliste çoğunlukta olması durumunda, Hakim ve Savcılar Kurumu'nun yarısından fazlasını ve Anayasa Mahkemesi'nin 15 üyesinden 12'sini seçme şansını edinmesi ve dolayısıyla da yargıyı tümüyle denetimi altına alma olanağına sahip olması, (iv) cumhurbaşkanının meclisi feshederek seçime gitme yetkisi kazanması, (v) cumhurbaşkanının eylemlerinin denetiminin ve yargılanmasının neredeyse imkansız hale getirilmesi, (vi) cumhurbaşkanının tarafsızlığının ortadan kalkarak siyasi parti lideri vasfını muhafaza edebilmesi, (vii) cumhurbaşkanının bütçe hazırlama otoritesi kazanması [mümkün oldu] (Yılmaz, 2022, 42).

Referandumun evet oy tercihiyle yasalaşmasının hemen ardından 24 Haziran 2018’de erken seçim kararı alınmış ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin tam anlamıyla yürürlüğe girmesi hedeflenmiştir. 2018 yılında MHP’nin desteğiyle Cumhur İttifakıyla girilen meclis seçimlerinde yüzde 49,5 oy alınsa da Cumhurbaşkanlığı seçiminde Cumhur İttifakı yüzde 52,59 oy alarak seçilmiştir (Bedirhanoglu, 2020, 23). Bu değişikliğin kabul edilmesi ve yürürlüğe girmesiyle Türkiye Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçmiştir. Bu sistemle birlikte beş yıllığına doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı yürütme yetkisini tek başına kullanma ve partili cumhurbaşkanı olarak görevini sürdürme imkanlarını elde etmiştir. TBMM tarafından kullanılan gensoru müessesesi kaldırılmış, bütçe kanununun TBMM’ye sunulma yetkisi cumhurbaşkanına verilmiştir (Miş ve Sobacı, 2018, 151-153). Bu durumla birlikte yasama erki olarak meclisin yürütme erkini denetlemesinin önüne geçilmiştir (Yılmaz, 2018, 56).

Temel özelliklerinden biri yürütmenin tek elde toplanması, yürütmenin ise partili cumhurbaşkanı şahsında kullanılması olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’yle yürütmenin mutlak üstünlüğünü esas alan ve kuvvetler ayrılığını fiilen ortadan kaldıran bir yönetim sistemi tesis edilmiştir (TİHV, 2021b, 18). Bu kapsamda “sistem değişikliğiyle birlikte 200’den fazla kanunda toplam 1.100 hususta yetki cumhurbaşkanına verilmiştir” (Gümüşçü, 2021, 57). Bu düzenlemeler dahil olmak üzere atılan adımlarla sermaye, toplum ve devlet formasyonu değiştirilmiştir (Küçük ve Özselçuk, 2019, 11). Böylece politik ekonomi ekseninde yeni bir yapı kurularak antagonizmanın da yeniden kuruluşu sağlanmıştır (Read, 2014, 31).

Yürütme erkinin güçlenmesi OHAL ile başlamış ve “devletin yeniden yapılandırıldığı bu süreç, 16 Nisan 2017 referandumu ile zirveye ulaşmış ve parlamenter sistem feshedilerek, yerine ‘Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ adı altında bir çeşit başkanlık sistemi getirilmiştir” (Berksoy, 2021, 222-223). Bu sistemde yürütmenin güç tahkim etmesini sağlayan enstrüman Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri (CBK) olmuştur. Cumhurbaşkanının CBK çıkarma yetkisi çeşitli sınırlamalar içerse de uygulamada farklı sonuçlar doğurma potansiyelini sürekli olarak barındırmaktadır: “sadece cumhurbaşkanının hali hazırda kanunla düzenlenmiş konuları CBK ile düzenleyemeyeceği, ayrıca temel hak ve özgürlüklerince CBK ile sınırlanamayacağı

maddede açıkça öngörülmüştür. Türkiye’de hali hazırda kanunla veya KHK ile düzenlenmiş olan alanın genişliği düşünüldüğünde ilk bakışta cumhurbaşkanına verilen asli düzenleme yetkisi çok sınırlı bir alana ilişkin olduğu izlenimi doğabilir. Ne var ki, anayasa değişikliğinin uygulamaya geçme biçimi bu iyimser izlenimi geçersiz kılmıştır” (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 214).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde katı güçler ayrılığı ilkesinin aksine yürütme, yasama ve yargıyı kontrolü altına almaktadır. Çınar’a göre: “milletvekili ve Cumhurbaşkanı seçimlerinin aynı gün yapılması, Cumhurbaşkanının parti başkanlığının ve parti disiplininin devam etmesi bu iki organın farklılaşmasını zorlaştırmıştır” (Çınar, 2017b, 14). Seçimlerin aynı gün yapılmasıyla oluşan milletvekili dağılımında hükümetteki partiden milletvekili seçilerek yasama erkinin kullananlar, yürütme erkinin ajandası, görevleri ve tekliflerinin etkisi altında çalışmaktadır (Kabasakal, 2019, 180). Ayrıca: “... sistem, bir başka halkoyuna dayanan erk olan yasamayı, Meclis’i, denge, denetleme ve hesap sorma kabiliyetlerinden mahrum bırakmaktadır” (Çınar, 2017b, 14). Kabasakal’a göre, başkanlık sistemi denge ve denetleme ağlarına sahip değildir (Kabasakal, 2019, 171). Bu durum yürütme erkini tek başına üstlenen Cumhurbaşkanına yasama erki ve hatta yargı erki karşısında mutlak üstünlük sağlama şansını vermiştir. Zafer Yılmaz’a göre “yeni sistem, olağanüstü iktidar niteliklerine sahip bir yürütme gücü ile donatılmış bir başkan, görevi neredeyse sembolik düzeye indirgenmiş zayıf bir parlamento, plebisite dönüşmüş seçimler ve stratejik yasallık çerçevesinde bağımsızlığı tümüyle ortadan kaldırılmış bir yargı gücünün bileşiminden oluşuyor” (Yılmaz, 2022, 35). Bu yönüyle OHAL ilanı Cumhurbaşkanı’na bırakılıp bütçe hakkı Meclis’ten alınmış ve yasama erki olabildiğince güçsüzleştirilmiştir. Bu durumu KHK’lerin çıkarılması ve sonuçları açısından görmek mümkündür. KHK’ler yoluyla herhangi bir yargı kararı olmaksızın binlerce kişi meslekten men edilirken TBMM önce yetkisizlikten herhangi bir müdahalede bulunamamış, sonrasında ise çoğunluk hükümete mensup olduğu için KHK’ler onaylanarak kanun yerine geçmiştir. Böylece yürütme artık özerk güçler arası birinci değildir. Bilakis özerklikleri ortadan kaldıran, gücü totalleştiren asli merkezdir. Böylece 20. yüzyılın sonunda başlayan yürütmenin güçlenmesi eğilimi, devam etmiştir (Kabasakal, 2019, 170).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle birlikte sadece yasama değil, yargı erki de yürütme erkine karşı olabildiğine güçsüzleşmiştir. Kirişçi ve Sloat'a göre: “darbe girişiminden beri, Türkiye'nin hukukun egemenliği sistematik olarak yürürlükten kaldırılmıştır” (Kirişçi ve Sloat, 2019). Yine “yeni rejimde kuvvetler ayrılığı kaldırıldı, (...) Cumhurbaşkanı'na ve Meclis'te MHP ile birlikte çoğunluğa sahip AKP grubuna tanınan atama yetkileriyle yargının bağımsızlığı da ortadan” kaldırıldığına dair fikirler öne sürülmüştür (Türmen ve Kurnaz, 2021, 83). Nitekim 2017 Anayasa değişikliklerinden sonra AYM üyelerinin seçiminde Cumhurbaşkanına ağırlık verilmesi bu fikirlerin kaynaklarından biri olmuştur. Bu değişikliklerle birlikte:

Cumhurbaşkanı Yüksek Mahkeme üyelerinin on ikisini doğrudan ve dolaylı olarak seçebilecek geri kalan üyeler ise TBMM tarafından seçilecektir. 12 üyeden dördünün seçimi, gerçek anlamıyla cumhurbaşkanı iradesine ve takdirine bırakılmışken, geriye kalan sekiz üye ise Yargıtay, Danıştay ve Yükseköğretim kurulunun göstereceği adaylarla dolaylı olarak Cumhurbaşkanı tarafından belirlenecektir. Fakat unutmamak gerekir ki Yargıtay üyelerinin tamamı HSK tarafından seçilmektedir. Keza Danıştay üyelerinin dörtte üçü HSK, dörtte biri ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir (Keskinsoy ve Kaya, 2021, 1194).

Böylece “...2017 Anayasa değişiklikleri ile (...) Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun (HSK) üye yapısı tamamen değiştirilmiş ve cumhurbaşkanının kurul üzerinde etkisi ve kontrolü pekiştirilmiştir” (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 200). Yani yüksek yargı, seçimleri aynı gün yapıldığı için seçilen Cumhurbaşkanı ve meclis çoğunluğunun aynı renkten oluştuğu bir siyasi yapının sonucunda belirlenmekte, tümüyle hükümet eden Cumhurbaşkanı ve partinin etkisi altında seçilerek görev yapar duruma gelmektedir.

Yürütmenin yasama ve yargı erkleri üstündeki baskın konumu ve siyasal, iktisadi ve toplumsal yaşamı düzenleme yetkisinin Cumhurbaşkanı'nda toplandığı yürütme erkine terk edilmesiyle Türkiye başka bir devlet kipine doğru yol almıştır. Bu devlet kipinde: “...Cumhurbaşkanı'na kanunla düzenlenmemiş her konuda, sosyal ve ekonomik haklar ve devlet alanı dahil olmak üzere birinci elden düzenleme yapma yetkisi verilmiştir” (Türmen ve Kurnaz, 2021, 85). Cumhurbaşkanı'nda kişiselleşen ve özelleşen güç, her türlü yargısal sürece ve denetime kapalı hale getirilmiştir (Bedirhanoglu, 2021, 188). Yeni sistemde ilk Cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan, bu yetkileri tam anlamıyla kullanmaya başlamış ve “devletli-milliyetçi bir ‘güçlü devlet, güçlü liderlik’ söylemi”ne yaslanmıştır

(Bora, 2017, 503). Böylece “Erdoğan her seçimden zaferle çıkarken (...) daha cesur ve daha güçlü olurken aslında küçük küçük adımlarla bir zamanlar karanlık yüzüyle tanıştığı şeye dönüşüyor; devletleşiyor, devlet gibi düşünmeye başlıyor” (Türk, 2014, 14). Böylece Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle Erdoğan arasında doğrudan bağ kurmak mümkün hale gelmektedir: “CHS’ye geçiş ise Erdoğan’ın başbakanlığı süresince gayri resmi olarak tek elde topladığı yetkilerin kurumsallaşması sürecidir” (Gümüüşçü, 2021, 56).

Cumhurbaşkanını tek yetkili yapan ve bakan atamaları başta olmak üzere hemen her idari ve siyasi işlemden Cumhurbaşkanını sorumlu yapan ve fakat yargılanmasının önünü kapatan bu sistemde, Cumhurbaşkanlığı idari teşkilat yapısı paralel bir devlet olarak işlev görmektedir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi şunlardan oluşmaktadır:

16 Bakanlıktan Oluşan Bakanlar Kurulu: Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı, Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Ulaştırma ve Alt Yapı Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı.

9 Kuruldan Oluşan Politika Kurulları: Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Kurulu, Eğitim ve Öğretim Politikaları Kurulu, Ekonomi Politikaları Kurulu, Güvenlik ve Dış Politikalar Kurulu, Hukuk Politikaları Kurulu, Kültür ve Sanat Politikaları Kurulu, Sağlık ve Gıda Kurulu, Sosyal Politikalar Kurulu, Yerel Yönetim Politikaları Kurulu.

Bağlı Kurumlardan Oluşan 8 Başkanlık: Devlet Arşivleri Başkanlığı (içinde Devlet Denetleme Kurulu), Diyanet İşleri Başkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, İletişim Başkanlığı (içinde Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği), Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı, Milli Saraylar İdaresi Başkanlığı, Savunma Sanayi Başkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı (içinde Türkiye Varlık Fonu).

Çalışma Grupları Olarak 4 Ofis: Dijital Dönüşüm Ofisi, İnsan Kaynakları Ofisi, Yatırım Ofisi, Finans Ofisi.

Bu sistemde erkeler arası görev paylaşımında yürütme erki öne çıkmıştır. Bu kapsamda, Cumhurbaşkanı siyasi ve temel haklar ile mevcut yasalardaki düzenlemeleri kapsamaması şartıyla kararname yayınlama yetkisine kavuşmuş, TBMM’de çıkarılan yasa Cumhurbaşkanınca kabul edilmez ve TBMM’ye geri gönderilirse tekrar yasa haline getirmek için salt çoğunluk aranması şartıyla Cumhurbaşkanına güçleştirici veto yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanı OHAL ilanına yetkili tek mercii haline gelmiştir. Bakanlar Cumhurbaşkanını tarafından belirlendiği için gensoru hakkı ortadan kaldırılmış, ayrıca güvenoyu müessesesi lağvedilmiştir. Bütçe hazırlama hakkı TBMM’den alınarak Cumhurbaşkanına devredilmiş, sözlü soru önergesi denetimi kaldırılmıştır. Partili Cumhurbaşkanlığı getirilmiş, devletin üst düzey bürokrat atama yetkileri tümüyle Cumhurbaşkanına verilmiştir. Anayasa Mahkemesi ve HSK, Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Kişisel Verileri Koruma Kurulu (KVKK) gibi üst kurullara üye seçiminde Cumhurbaşkanının etkisi artmıştır.

Erkler arası yetki paylaşımında da görüldüğü üzere gerek yargı, yasama ve yürütme erkleri arasındaki güç matrislerinde değişen durum gerekse de hâkim gücü kişiselleştiren, özelleştiren ve kristalize eden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle Türkiye’de demokrasi mevcuttaki düzeyinden daha geri noktalara doğru savrulmuştur (Ayan Musil, 2022, 27). Post-güvenlik devleti çöken demokrasinin kalıntıları üzerinden inşa edilmiştir. Post-güvenlik devletin yönetim sistemi olarak çatısı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi olsa da bu devlet kipinin kuruluşundaki aktörleri, dost-düşmanı belirleyerek siyasi olanı kurduğu söylemi ve gündelik yaşamdaki işleyişinin köşe taşlarını incelemek, post-güvenlik devletin niteliğini daha iyi serimlemeye yaramaktadır. Bu bağlamda, OHAL’le birlikte oluşmaya başlayan post-güvenlik devletin belli bir kurumsallaşma üzerinden köşe taşlarına bakmak gerekmektedir.

4.3.2. Siyasal Olanın Belirlenmesi ve Sistemin İşleyişi

Post-güvenlik devletin meşruluk derecesini belirleyen siyasi söylemidir. Siyasal söylemin gücü oranında post-güvenlik devlete rıza üretilmekte, rıza üretilmeyen

durumlar/alanlar/kesimler açısından zor aygıtları devreye sokulmaktadır. Fakat zor aygıtlarının devrede olması bile belli söylem tertibatlarıyla çevrenmek zorundadır. Bu kapsamda post-güvenlik devletinin siyasal söylemi önemli bir noktada durmaktadır. Siyasal söylemin kurucu niteliği post-güvenlik devletinin işleyişini doğrudan etkilemektedir. Bu yönüyle söylem ve işleyişi var eden zemini anlamak için post-güvenlik devletine yüklenen değerler ve kurucu özneler ile kuruluşundaki siyasal iklimi değerlendirmek gerekmektedir.

15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL şartları altında hayata geçirilen yeni sistem, “yeni bir hukuki-siyasi rejimin inşası ve hukuk alanının öngörülemez ve belirsiz hale gelmesiyle sonuçlanmıştır” (Akman ve Hacumuratlar Sevinç, 2021, 170). Bu belirsizlik durumu devleti kutsallaştıran söylemle çevrenmiştir. Tehdit, endişe ve korku söylencesi üretilerek kurtarıcı liderlik ile devlet-millet bütünlüğü sağlanmıştır. Bu kapsamda:

...başlangıçta ifade edilen ‘kurucu lider’ söylemi yerini ‘kurtarıcı lider’ söylemine bırakmaya başladı. Zaten bir süredir yürürlükte olan bir istiklal ve istikbal mücadelesi verdiğimiz iddiası daha fazla vurgulandı. Böylece, verilemeyen gelecek umudu, korku ve endişe siyaseti ile telafi edilmeye çalışıldı (Çınar, 2017a, 11).

Uğruna istiklal ve istikbal mücadelesi verilen şey devlettir. Fakat bu devlet bir yandan güçlü geçmişe ve köklere, diğer yandan ise reel siyasal iklimde tehdit altındadır. Bu yaklaşıma göre millet-devlet bütünleşmesi gereklidir: “Kutsallaştırılan devlet, millete de yüceliğini bahşeden olur. Böylece, devletle övünme gereksinimi, zorunluluk haline dönüşür. Nihayetinde; kutsal devlet, şanlı tarih ve bunların neticesinde oluşan yüce millet imajının kurulması bu kitle psikolojisi üzerinde toparlayıcı bir etki gösterir” (Özger, 2021, 343). Milleti devlete indirgenerek meşrulaştırılmak istenen OHAL’le temel hakların dahi askıya alınması söz konusu olmuştur. Oysa temel insan haklarıyla halk/millet egemenliği arasındaki sıkı bağlar tarih boyunca hep teslim edilmiştir (Sancar, 2000/2001, 7).

Bu siyasal arka planın yerleşmesinde siyaset alanında kurulan ortaklık ve bu ortakların ideolojik yönelimleri belirleyici olmuştur. AKP ve MHP, 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerinde AKP’nin tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu kaybetmesinin hemen ardından ittifak kurma yoluna girdiler. Bu süreçte Çözüm

Süreci'nin sonlandırılması ve 1 Kasım 2015 tarihinde erken seçim kararı alınmasıyla birlikte milliyetçi-muhafazakâr oylara yönelik AKP, MHP'yle yakın temasa geçti ve aşırılaştırılmış bir güvenlik algısı yaratarak seçimlerden tekrar çoğunluğu sağlayan parti olarak çıktı (Cizre, 2016, 7-8).

Söz konusu özne-motivasyon diyalektiğini Ahmet İnsel çok iyi bir şekilde betimlemektedir. Ona göre ideolojik geçişkenlik ve devlete yüklenen temel motivasyon ile reel çıkarların örtüşmesi bu diyalektiğin oluşmasına oldukça etkili olmuştur:

Aralarında her zaman tabanda büyük bir geçişkenlik olan ülkücü ve İslamcı akımların, 2015 seçimleri sonrasında yeniden benzer bir dinamikte iktidar katında yan yana gelmelerini, Cumhuriyet İttifakı'nı kurmalarını İttihatçıların beka kaygı ve davasının yeniden vücut bulması, bir tür tenasühü olarak ele alabileceğimize işaret ediyordu... Muhafazakar ve milliyetçi/ulusalcı kesimlerin hepsinin hep ortak paydası olan, ruhlarında var olan, çeşitli dönemlerde kendini gösteren bu 'beka sorunu' saplantılı zihniyetin, yeni bir İttihatçı bileşim içinde ruh göçünü tamamlamasını sağlayan olgu, Cumhuriyet İttifakı'nın üçüncü ayağını, resmen olmasa da fiilen laik rozetli faşizan ulusalcılığın oluşturması oldu (İnsel, 2020, 6).

Ahmet İnsel'in bahsettiği İslamcı ve ülkücü ideolojik ortaklığın bir diğer bileşeni ise Avrasyacılıktır. AKP'nin, kökleri 2013'teki Gezi Protestolarına dayanan süreçten itibaren krize girdiğini ifade eden Açıkel, bu krizden kaçış ideolojisi olarak AKP'nin İslami ulusalcılık ve Avrasyacı jeopolitikaya sarıldığını ifade etmektedir. Ona göre AKP:

...15 Temmuz sonrası süreçte, bir yandan Ergenekon, Balyoz vb. davalar nedeniyle mağdur ettiği TSK'nın ulusalcı olarak adlandırılan kanatlarıyla işbirliğine girişti; diğer yandan da Doğu Perinçek'in Vatan Partisinin de girişimleriyle Vladimir Putin Rusya'sı ile yeniden yakınlaşma ve stratejik işbirliği arayışına girdi. Türkiye, bu çerçevede, aralarında Rusya ve İran'ın ağırlıklı rol oynadığı eksene dahil olarak, Batı'ya karşı anti-empyralist bir varoluş mücadelesi yürüten bir hareket olarak kodladı kendini. İslami ulusalcılık, tam da bu konjonktürde Milli Görüş İslamcılığı ile anti-Batıcı Avrasyacı ulusalcılığın bileşimi bir ideolojik ve stratejik işbirliği başlattı. Anti-ABD'ci ve anti-Batıcı söylemler bu dönemde en üst düzeye çıkmış oldu (Açıkel, 2016a, 31-32).

Post-güvenlik devletine geçişte önemli aktörlerden biri Milliyetçi Hareket Partisi'dir (MHP). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin yasalaştırılmasında MHP önemli bir role sahiptir. Bu sisteme geçerek post-güvenlik devletinin çatısının çatılmasını sağlayan 11 Ekim 2016'da çağrı yapan MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli olmuştur (Yılmaz,

2018, 43). Avrasyacı ideoloji ise Türklük ekseninde bir araya gelen ittifakın tutunum ideolojisi olmuştur.

Türkiye’de yönetim sisteminin kurulmasına neden olan bu ittifakın kurulmasını 2012 yılına kadar götürmek mümkündür. 2012 yılının şubat ayında MİT Müsteşarı’nın ifadeye çağrılması ve 2013 yılında gerçekleşen Gezi protestoları AKP’nin radikalleşmesine neden olurken bu yılın sonlarında yaşanan 17-25 Aralık operasyonları bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreç AKP’nin siyasi yörüngesinin değişmesinde kritik bir eşik olmuştur. Bu operasyonlarla AKP “...Ergenekon ve Balyoz gibi davalardan dolayı tutuklu veya gözaltında olanların serbest bırakılması yoluyla disiplinci iktidarı temsil eden kurumlarla zımnî hatta açık bir ittifakın kurulması ve kendini darbe tehdidi altında hisseden iktidar için görece bir güvenlik alanının sağlanması” (Keskin, 2016, 197) yoluna gitmiştir. 2015 yılında Çözüm Süreci’nin bitirilmesi ve 7 Haziran seçimlerinin yenilenmesi sonrası AKP ve MHP ittifak kurarak Türkiye’nin yeni statükosunu oluşturmuştur (Oktay, 2020). MHP, AKP’nin otoriter dönüşümünde önemli müttefiki olmuş ve MHP, AKP’nin gücü elinde bulundurmasını desteklemiştir (Coşkun, 2022). AKP bu gücü otoriterliği arttırarak ve devleti post-güvenlik devleti şeklinde yeniden kurarak kullanmıştır (Yılmaz ve Ertürk, 2021, 1528).

4.3.2.1. Siyasal Söylem: Dost-Düşman Diyalektiğini Kuruluşu

Siyasal söylem fail ile hedefi arasındaki ilişkiyi duygu ve bilgi yapılarını harekete geçirerek kurmaktadır. Bu kurucu moment siyasal söylemin başat özelliğidir. Siyasal söylemin kurucu olması için dost-düşman ikileminin kurulması gerekmektedir. Carl Schmitt’in siyasal olana yüklediği dost ve düşmanı belirleme kertesidir (Schmitt, 2006). Bu kertede siyasal olan, dost ve düşman her belirlendiğinde yeniden kurulur: “Her dini, ahlaki, ekonomik ya da diğer antitezler, insanları etkin olarak dost ve düşman olarak gruplandırarak kadar güçlüyse, siyasal olana dönüşür” (Orhan Kandemir, 25 Mart 2011).

Siyasal söylem yoluyla antagonizmanın kurulması siyasal olanı belirlemektedir. Bu kapsamda 2013 yılından itibaren AKP’nin siyasal söyleminde kırılmalar yaşandığı ve post-güvenlik devletine geçişle birlikte bu söylemin uç noktalara vardığı görülmektedir. 2013 yılında gerçekleşen Gezi Protestoları “...2013 Haziran’dan itibaren önce İstanbul’da

Taksim Meydanı'nda ve kısa süre içinde tüm Türkiye'de halkın kendiliğinden örgütlülüğü ile kamusal alan taleplerine/iddialarına hükümet nezdinde verilen yanıt, artık yapısal şiddetin sessizleştirilemediği bir evre"ye varıldığını göstermişti (Coşar ve Özdemir, 2014, 12). Bu evre ve protestolara karşı AKP Genel Başkanı ve dönemin başbakanı Erdoğan'ın "yüzde 50'yi evinde zor tutuyorum" açıklaması toplumu ikiye bölerek siyasi tarihteki yerini almıştır (Hürriyet, 4 Haziran 2013).

2013 yılında siyasal olanı var eden antagonizmada nüfusun tam ortasından bölünmesi ile 20 Temmuz 2016 tarihinde ilan edilen OHAL'le elde edilen devletin sahipliği arasındaki ilişkiye yerleşen AKP ve lideri Erdoğan siyasetinde:

Dost ve düşmanın kim olduğuna karar veren ve örgütlenmiş bir siyasal birlik olan devlet, yabancı ya da öteki olarak nitelendirilen siyasal düşmanlar yaratmak mecburiyetindedir; böylece dost ve düşman ayrımı, kurulan bağ veya ayrılığın, birleşme ya da ayrışmanın yoğunluk derecesini tanımlayan bir işlev görmeye başlar (...) Lidere itaatın sürekliliğinin sağlanabilmesi için devletin dışarıdan ya da içeriden gelebilecek ve bekayla özdeşleştirilen tehlike veya tehditlerle karşı karşıya olduğu algısı sürekli ön plana çıkarılır. Hayali düşmanlar yaratılıp bunlara karşı ancak birlikte mücadele verilebilirse ülke aleyhine kurulan tuzaklardan kurtulanabileceği düşüncesi, kitle iletişim araçlarının propaganda imkanlarından da yararlanılarak sürekli gündemde tutulup kamuoyunu etkilemek ve dönüştürmek amaçlanır. Böylece devlet ile onun idari ve yargısal mekanizmalarının tüm imkanları da kullanılarak toplumda kalıcı bir olağanüstü hal algısı yaratılır, paranoya ve korku iklimiyle ülkenin geleceği lider şahsın varlığıyla özdeşleştirilir; lider kültürüne itaat ve bağlılık hem zorunluluk hem de vicdani bir sorumluluk olarak sunulmaya çalışılır (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 181).

Devlet ve milletin kesiştiği sıfır noktada ortak sembolik değerlerin ortadan kalkması söz konusudur: "...dost-düşman çatışması üzerine kurulmuş bu siyasal kutuplaşma, terör söyleminin her geçen gün daha fazla dolaşımda tutulması ve iktidara muhalif olan herkesin kolayca terörist olarak adlandırılmasıyla, artık daha farklı bir boyuta taşınmış durumdadır. Terörist kavramı, son örneklerde de görüldüğü üzere, işaret ettiği kişiyi basitçe ceza hukukunun konusu haline getirmemekte, onu siyasal topluluğun dışına çıkarırken haklarını da tümüyle askıya almaya yaramaktadır" (Yılmaz, 2022, 33). Böylece ortak haklar ve ortak sembolik değerlerin ortadan kalkması durumu gerçekleşmektedir.

Devlet, parti ve lider özdeşleşmesiyle birlikte artık halk, AKP’yi ve/ya Cumhurbaşkanı’nı değil, hükümet halkı seçer hale gelmiş ve düşmanlaştırıcı söylemini bu ters yüz etme üzerinden kurmuştur: “Cumhurbaşkanı’nın seçmediği halk, Türkiye’de artık görünmez, ihmal edilebilir ve gözden çıkarılabilir bir kitleyi temsil ediyor. Onlar, Schmitt’in tanımlanmasıyla düşmandır. Daha yerli ve milli deyimleriyle, ‘teröristtir’” (Türmen ve Kurnaz, 2021, 83).

Post-güvenlik aşamasında AKP’nin siyasal söylemine içkin hale gelen yerli ve milli olma, terörist olmamanın sınırlarını belirlemiştir. Yerli ve milli olmayanlar düşmanlaştırıcı söylemin muhatabı haline getirilmektedir:

Cumhurbaşkanı’ndan başlayarak hükümet yetkilileri ve siyasi müttefikleri tarafından ‘yerli ve milli’ iktidara karşı ‘yabancı güçler’le eylem ve söylem birliği içinde olmakla suçlanıyor; ‘milli güvenliğe tehdit’ olarak yaftalanıyor; hatta artık neredeyse rutinleşmiş ve sıradanlaşmış bir biçimde ‘terör’le ilişkilendiriliyor. Bu düşmanlaştırıcı söylem zaman zaman spesifik bir muhatabı olmaksızın ‘yerli ve milli biz’ ile ‘onlar’ arasındaki sınırları ve karşıtlığı tahkim etmek; zaman zaman spesifik kişi ve grupları doğrudan hedef almak; zaman zaman da ihlalleri ve ihlalcileri savunup meşrulaştırmak üzere kullanılıyor (TİHV, 2021b, 29).

Bu kapsamda hem hukukun dışına hem de siyasal olanın dışına atılma aynı anda gerçekleşmektedir: “AKP/Erdoğan önerdikleri sistemin yerli ve milli olduğunu, tercüme olmadığını ve yerli ve milli olan bütün demokratların (...) bu sistemi sahiplendiğini iddia etmektedir. ‘Yerli ve milli’ uzunca bir süredir, AKP’nin/Erdoğan’ın hiçbir demokratik kritere uymayan keyfi girişimlerini meşrulaştırmak, iktidar kendi ellerinde merkezileştirmeyi amaçlayan eksik demokrasi anlayışlarını mutlaklaştırmak, bunlara yönelik eleştirileri savuşturmak ve eleştirilenlerini/muhaliflerini İslamofobik, Avrupa-merkezci, yabancı diyerek yaftalamak için başvurageldikleri bir söylem oldu” (Çınar, 2017b, 15). Bu düşmanlaştırıcı söylemin muhataplarına karşı seferberlik çağrısı belli bir alarmizm seviyesi yaratarak gündelik yaşamın sıradışlaştırılmasına neden olmaktadır. Erdoğan’ın “21 Mart 2016 tarihli konuşmasında ‘Buradan tüm milletime karşı çağrıda bulunuyorum; terör örgütlerin karşı, Malazgirt ruhuyla, Anadolu Selçuklu ruhuyla, o heyecanla, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşı’nın azmiyle yeni bir seferberlik çağrısı yapıyorum’ diyerek, bu kez bütün milletin eline seferberlik emrini tutuşturmuş” ifadelerini kullanması bu halet-i ruhiyenin en bariz örneklerinden biri olarak kayda

geçmiştir (Şakar, 2016, 59). Bu seferberlik çağrısının alt metninde hep devletin korunması yatmaktadır. Fakat devletin hep hükümetle ve/ya Erdoğan'la özdeşleşmiş olması şartıyla: "...AKP'ye muhalif tüm toplumsal ve siyasal unsurlar, ister Kemalist-ulusalcı, ister sosyalist solcu veya isterse Kürt hareketinden olsun, AKP'nin artık kendisini özdeşleştirdiği devlete karşı terörist örgütlerin ve eylemlerin parçası olarak konumlandırılmaktadır" (Akça, 2018, 58). Böylece post-güvenlik devletin söylem gücü arttıkça "...devletin kurumsal yapısını değiştirerek ve muhalif siyasal eylemliliği bastırarak rejim dönüşümünün önü" açılmıştır. (Yılmaz, 2022, 102).

Türkiye'de güvenlikleştirmeden post olanın kopuş boyutuna *Polis Dergisi* üzerinden de izini sürmek mümkündür. Türkiye'deki söylemsel dönüşümü *Polis Dergisi* üzerinden inceleyen Berksoy, çarpıcı değerlendirmeler yapmaktadır:

Ocak-Haziran 2013 döneminde yayımlanan 74-75. sayısından, Eğitim Daire Başkanlığı'nın Ocak-Şubat-Mart 2015 döneminde çıkardığı son sayı olan 82. sayıya kadar nüshaları incelendiğinde, dergide, ekseriyetle, pro-aktif suç önleme ve riski azaltma stratejileri (74.-75., 77.-78. ve 79. sayılar), durumsal suç önleme yaklaşımları ve problem temelli polislik (77.-78. sayı), polislikte 'önleyici hekimlik' mantığı (77.-78. sayı), güvenlik ve özgürlük arasında denge kurma ve devletin gücünü göstermekle insan hakları arasındaki ölçüyü iyi ayarlama gereği (76. sayı), (...) gibi temaların ele alındığı görülür. Nisan-Mayıs-Haziran 2015 döneminde yayımlanan 83. sayı ile birlikte kullanılan söylemlerin ve temaların değişiklik gösterdiği ve bundan Kürt illerinde yaşanan çatışmaların da etkisi olduğu iddia edilebilir. Terörle mücadele polislerinin eğitim kurumlarındaki faaliyetleri (özellikle 84. sayı), polis-halk işbirliği ve toplum destekli polislik (84. ve 86. sayılar) konu edilmeye devam edilirken, metinlerdeki söylemler giderek daha fazla 'devletin bekası' teması çerçevesinde İslami muhafazakar, milliyetçi ve militarist bir ton almıştır. (...) 83.- 85. sayıların editörlüğünü yapan Prof. Dr. Osman Köse, Güneydoğu Anadolu'da kendi ifadesiyle 'şehir merkezlerinin savaş alanına çevrilmesi' ile '1915 öncesi Ermeni terör olayları' arasında benzerlik kurmuş, 'dış mihraklar' temasına gönderme yapmış ve devletin 1915'te uyguladığı politikaların aynısının bugün de uygulanacağına inandığını belirtmiştir (...). 86. sayıda (s. 7, 8) Şırnak'ın Cizre ilçesinde askerin ve özel hareket polislerinin yaptığı operasyonlara ilişkin ve 'Söz Konusu Vatanı Gerisi Teferruatı' başlıklı yazıya, '(g)öğsü iman dolu, vatanın bütünlüğü için bendini çiğnetmeyen ve arkasına halkının desteğini alarak, bayrak inmesin ve ezan dinmesin diye gecesini gündüzüne katan polislerimiz ve askerlerimiz şehit olmayı ödül sayıyor' cümlesi ile başlanmış, '(d)esteğini halktan alan güçlü bir Türkiye'nin bekası için canının acısını hiçe sayan Türk Milleti, 'Vatan bölünmez' sözleriyle kimbilir kimlerin yüreğine korku salıyor!' cümlesi ile devam edilmiş; yazıda, 'Yüce Türk milletinin duaları', 'al bayrağa sarılı na'şıyla Peygamber'e komşu olmaya giden kahramanlarımız', 'karlı dağları kanıyla yıkayan şehidimiz', 'şehitler ölmez vatan bölünmez', 'gözünü kırpmadan vatan hainlerinin karşısına dikilen yiğitler' gibi ifadeler kullanılarak, İslami-milliyetçi bir söylem

üzerinden Sünni Türk kimliğine vurgu yapılmış, savaş/şehitlik/fena temaları yüceltilmiştir (Berksoy, 2017, 20-21).

Gerek AKP'nin gerekse de yürütme erkine bağlı çalışan polis gücünün dost-düşman kurgusunu yeniden düzenleyen siyasal söylemi 2013 yılıyla başlayan ve 2015 yılıyla birlikte netleşmiştir. Post-güvenlik devletinde AKP'nin söylemindeki keskinlik artmıştır. AKP tekelci ve otoriter bir partiye dönüştüğü ölçüde rıza arayışının yerini tahakküm mekanizmaları almaya başlamış ve rıza aramanın sınırları varoluşsal tehditler üzerinden kurulmuştur. Bunun yanı sıra iç-dış düşmanlar birbirine karışmış ve hemen her yerde herkesi kapsayabilecek bir “terör/ist” ifadesi dolaşıma sokulmuştur.

4.3.2.2. Sistemin İşleyişi

Post-güvenlik devleti belli bir tarihsel bağlam ve siyasal iklimde, OHAL'in verdiği yetkiyi kullanarak Türkiye'de hayat bulmuştur. Post-güvenlik devletinin yönetim sistemi/kurumsal yapısı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve siyasal olanı kuran söylemi aşırı düşmanlaştırıcı-antagonistik olmuştur. Belli bir tarihsel aralıkta ve şartlarda zemin bulan bu devlet kipinin işleyişi, iktidarın üretimini nasıl sağladığını göstermektedir. Bu sebeple, çeşitli alt başlıklarda işleyişe ışık tutmak, post-güvenlik devletinin nasıl işlediğinden ne olduğuna doğru gitmeyi sağlayacaktır. Dolayısıyla mevcut iktidar üreten ilişkilere ışık tutarken belli tanımlamalardan kaçınmak da mümkün olacaktır. Bu kapsamda post-güvenlik devleti etrafında —çoğu zaman bu şekilde isimlendirilmeden— yürütülen tartışmaları belli başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

Post-güvenlik devletinin gerek çatısı olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi gerekse de aşırı düşmanlaştırıcı siyasal söylemi kimi durumlarda anayasanın çizdiği sınırların aşılmasına ve kurumsal kapasitenin etkilenmesine neden olmuştur. 1982 Anayasası'nda yapılacak en kapsamlı değişiklik ile ortaya çıkan bu sistem, Türkiye'nin anayasal değil, anayasalı devlet olarak kabul edilmesi tartışmasını beraberinde getirmiştir (Gönenç, 2017, 9). Ömer Keskinsoy ve Semih Batur Kaya'ya göre anayasalı devletin liberal anayasacılığa dayalı kurumları görünüşte vardır ama işlevsizdir. Seçimler serbest ve yarışmacı görünür ama dominant parti tarafından manipüle edilebilir. Muhafif unsurlara yönelik vergi ve kamu hizmetine erişimden men edilme dahil çeşitli yaptırımlar

uygulanabilmektedir. Medya ve ifade özgürlüğü hususlarında sorunlar vardır (Keskinsoy ve Kaya, 2021, 1158-1159). Bu yönüyle post-güvenlik devletinin kurumsal yapısı ve siyasal söyleminin özelliklerine bakıldığında anayasalı devlet halinde işlediğini ifade etmek mümkündür. Nitekim başka bazı görüşlere göre de: "...Türkiye'nin mevcut siyasal rejiminde bugün kurum ve kurallarıyla işleyen bir anayasal yönetim anlayışından söz edilemez. Türkiye 2010 yılındaki 'suistimalci anayasa değişikliği'nden itibaren tedricen anayasasızlaştırılmıştır" (TİHV, 2021b, 17).

Post-güvenlik devletiyle geçilen yeni devlet biçimi yeni bir normallik yaratmıştır (Karahanoğulları ve Türk, 2018, 410). Bu da anayasalı devletin özelliklerini taşıyan bir normalliktir. Bu normalliğin yerleşmesinde post-güvenlik devleti anayasacılık ilkesini hemen her düzeyde aşındırmıştır (Yılmaz, 2022, 39-40). Özellikle OHAL döneminde Anayasa Mahkemesi'nin KHK'lerle ilgili denetim yapmayı ret etmesi anayasalı devlete geçişte önemli bir momenttir. Anayasalı devlet olarak post-güvenlik devleti kurumların yönetimini aşırı güç tahkim etmiş yürütmenin başına yakın unsurlar, ağlar, ittifaklar, çıkar grupları arasında parselleyerek gerçekleştirmektedir. Bu yönüyle bir de-kurumsallık değil, yeniden-kurumsallaşma süreci söz konusudur. Bu yeniden-kurumsallaşmaya eşlik eden kadrolaşmayla birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, post-güvenlik devletinin işler hale gelmesine neden olmuştur.

Post-güvenlik devletinin işleyişinin hayata geçmesi için bürokrasi ve kamu personel rejiminin denetim altına alınması önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bu dönemde bürokrasi ve kamu personel rejimi iki açıdan önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Bunlardan ilki iltisak kavramına dayanarak gerçekleştirilen ihraçlardır. Bu ihraçlar, sadece 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgisi olanları değil çok daha geniş bir çeperi içerisine alarak gerçekleştirmiştir. Böylece post-güvenlik devleti tehdit ve güvenlik algısını kendi personeline doğru genişletmiş ve kamu idari alanını homojenize etmiştir.

Yasal süreç işletilmeksizin tümüyle yürütmenin takdiriyle "...sadece 16 Temmuz 2016 ile 20 Mart 2018 arasında 228.137 kişi tutuklama kararıyla tutuk evlerine konuldu; 129 bin kamu çalışanı görevden ihraç edildi" (Yılmaz, 2022, 108). Bu uygulamayla birlikte yürütme organı yargı organının yetkilerini kullanarak onun görevlerini ifa etmiştir

(Berksoy, 2017, 16). İhraç edilenler sadece kamu görevlerinden alınmamıştır. Bu kişiler mülk alıp satmaları, evlat edinmeleri, koruyucu aile olmaları, mevduat hesaplarındaki paralarını çekmeleri, bankadan kredi almaları, herhangi birisine kefil olmaları engellenerek (...) bu kişiler, medeni ölüme mahkûm edilmişlerdir (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 207).

Bürokrasi ve kamu personel rejiminde ikinci önemli gelişme, neredeyse tüm bürokrasinin yürütmenin başında bulunan Cumhurbaşkanı'na bağlanmasıdır. Cumhurbaşkanı'na verilen yetkiyle kamu kurum ve kuruluşlarının kadrolarının oluşturulmasında Cumhurbaşkanı'na aşırı yetkiler verilmiştir (Türmen ve Kurnaz, 2021, 85). Cumhurbaşkanı'na verilen yetkilerle kamu bürokrasisini doğrudan kontrol eder hale gelmiştir. Böylece yargının siyasallaşması ve muhalefeti susturmanın aracı olması kaçınılmaz olarak post-güvenlik devletinin bir parçası olmuştur.

Post-güvenlik devletinin düşmanlık söylemi ve önleyiciliğe dayanan yaklaşımı hukuk dışı alanların yaratılmasına neden olmuştur. Güvenlik devleti aşamasında AKP, MİT gibi doğrudan yürütmeye bağlı çalışan kurumlara dair soruşturmaların izne bağlanması, yani yargının yürütmenin yetkili olmasına bağlanması örnekleri yaşanmıştır. Bu yönüyle bir süreklilik söz konusu olsa da hukuk dışı alanların genişletilerek sürdürüldüğü görülmektedir. Nitekim “İl İdaresi Kanunu kapsamında görevlendirilen TSK personelinin işlediği suçlar açısından 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun hükümlerinin uygulanacağı düzenlemesiyle, haklarında soruşturma açılması izne tabi tutuldu” (Özdoğan, 2021, 155-156). Hukuk dışı alanların genişletilmesinin en önemli özelliği ise bunun bizatihi hukuki mevzuatın içerisine giydirilmesiyle birlikte gerçekleştirilmesidir. Bu yönüyle “hukukun basitçe alınıp bir kenara konmadığı, tümüyle rafa kaldırılmadığı; ‘hukuksuzluğun hukuk aracılığıyla yapıldığı’ bir durumla karşı karşıyayız” (Köker, 2021, 68).

Post-güvenlik devletinde herkes güvenlik görevlisi olduğu ölçüde ihbarcı da yapılmak istenmektedir. Yani ihbar bir yönetim teknolojisi olarak kullanılmaktadır (Berksoy, 2021, 214). Bu yönetim teknolojisinin özünde herkesin bir başkasını potansiyel suçlu olarak görmesi durumunun yaratılması yatmaktadır. Çünkü ihbarcılık daha fazla gözetleme, belli

yaşam biçimi dayatmayı amaçlar ve dolayısıyla “her aileye, her apartmana, her mahalleye, her iş yerine girer (...) İktidarın artık her yerde gözü ve kulağı vardır (Uysal, 2021, 79). Ayşen Uysal’ın belirttiği gibi, ihbar ve muhbirlik üzerine yapılan tartışma bir yanıyla siyasal rejimin işleyişine dair düşünmeyi mümkün kılmaktadır (2021, 69). Çünkü yapılan araştırmalara göre demokratik toplumlarda ihbar marjinalleştirken demokrasiden uzaklaşıldığı ölçüde ihbar da daha fazla gerçekleşmektedir (2021, 74). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçişle birlikte ihbar açısından önemli gelişmeler olmuştur: “Böyle bir ortamda cumhurbaşkanı ‘muhbirlik’ çağrılarını bizzat yaptı” (2021, 82). Bu kapsamda “2006 ve 2013 yılları arasında yapılan tüm başvurular dört milyon civarındayken (...), sadece 2018 yılı içinde, hızlı bir artışla, neredeyse üç milyona ulaşmıştır” (Berksoy, 2021, 227).

Türkiye’de ihbarcılık Terörle Mücadele Kanunu’na dayanmaktadır: “...ilk olarak 2015’te kabul edilen, 2019’da bazı değişikliklerle yeniden yürürlüğe giren ve Terörle Mücadele Kanunu (TMK) çerçevesinde yapılan ihbarlara ödül verilmesini düzenleyen yönetmeliğin de içinde olduğu yasal düzenlemelerdir” (Berksoy, 2021, 213). Yürütme erki yasal mevzuat içine alınan ihbarcılığı toplum içerisinde örgütlemek üzere çalışmalar yapmıştır: “...polis teşkilatının ihbara yönelik kullanıma soktuğu telefon hatları (örneğin ALO 140 Terör İhbar Hattı, 2016) ve web sitelerine ek olarak toplum destekli polislik stratejileri çerçevesinde polislik ağlarının oluşturulması” hayata geçirilmiştir (Berksoy, 2021, 212). İhbarcılık, post-güvenlik devletine geçişle birlikte ivme kazandırılan ve herkesin kendisini hem tekinsiz hem de güvenliği sağlayıcı olarak görebildiği durumlar yaratmıştır. Böylece post-güvenlik devletinin söylemini güçlendirecek şekilde topluma yayılmıştır.

Post-güvenlik devletinde kararların tek merciden alınması esas işleyiştir. Siyaset kurumunun istişare ve ortaklaşma üzerinden politika üretmesi ve işleyişi aşındıran bir tehdit olarak görülmektedir. Bu tehdide karşı hükümet yargı eliyle siyaset kurumunun gerilemesinin önünü açmaktadır. Böylece “siyasetin mahkemelere çekilmesi ve siyasetin yargısallaşması, siyasal muhalefeti kontrol etmeyi ve pasifleştirmeyi amaçlayan baskıcı bir strateji olarak beraber iş” görmektedir (Yılmaz, 2022, 195).

Her ne kadar Türkiye siyasi tarihinin hemen her döneminde parlamenterlerin yargı yoluyla siyaset dışına atılması örneklerine rastlanmaktaysa da bu deneyimin post-güvenlik devletine geçişle birlikte ivme kazandığı söylenebilir. Nitekim siyaset kurumunun gerilemesine neden olan bu hal, hukuki mevzuata dahil edilen yeni düzenlemeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. 20 Mayıs 2016 tarihinde yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması önemli bir dönüm noktası olmuştur (Özdoğan, 2021, 155).

Tablo 26. Milletvekillerine Yönelik İhlaller

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Gözaltı	-	13	52	3	1	69
Tutuklama	-	13	4	-	-	17
Ceza Davası	-	6	51	7	10	74
Mahkûmiyet	1	-	18	11	5	35
Vekillik	-	-	6	5	-	11
Düşürme						

Kaynak: TİHV (2021b, 79).

Tablo 26’den görüldüğü üzere milletvekillerine yönelik ihlaller 2016 yılı sonrası artmaya başlamıştır. Bu durum aynı zamanda yasama erki olarak TBMM’nin zayıflatılmasını getirmiştir.

Post-güvenlik devletinin işleyişinde mahalli idarelerin yetkileri kısıtlanmış ve her yönüyle merkeze bağımlı hale getirilmiştir. Dolayısıyla sadece merkezin merkezileşmesi değil, aynı zamanda yerelde de kendi içinde merkezileşme ve güç odağı haline gelme gerçekleşmiştir (Güzelsarı, 2019). OHAL döneminde çıkarılan 674 sayılı KHK ile:

Cumhurbaşkanı ve İç İşleri Bakanlığı’na belediyelere kayyum atama, valilere ise belediyelerin taşınır mallarına el koyma ve çalışanlarını görevden uzaklaştırma yetkisi verilmiştir. 674 nolu KHK’nın hemen ardından 11 Eylül 2016’da HDP’nin bileşenlerinden biri olan DBP’den seçilmiş 3 büyükşehir, 10 il, 63 ilçe ve 22 belde ile toplam 95 belediyeye kayyum atamaları gerçekleşmiştir (TİHV, 2021a, 26).

Devamında Kanun Hükmünde Kararname TBMM’de oylanarak yasalaştırıldı. 19 Ağustos 2019’dan sonra kayyum atanan HDP’li belediye sayısı toplam 48’e ulaştı (TİHV,

2021b, 78). Akman ve Hacımuratlar Sevinç'e göre 674 sayılı OHAL KHK'si ile Belediye Kanunu'nun 45. Maddesine eklenen madde kapsamında anayasaya tamamen aykırı olmasına rağmen yerel yönetimlere kayyum atama uygulaması yasal bir kılıfla sürekli hale getirilmiştir (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 209). Böylece hem merkezi daha fazla tahkim eden hem de yerelde merkezileşmeyi, halk iradesinden uzaklaşmayı ve dolayısıyla demokrasinin gerilemesini getiren bir süreç yaşanmıştır. Gücün merkezileşmesi denge ve denetleme ağlarını zayıflattığı gibi devlet, toplum ve partiyi içeren bir merkezileşmeyi de getirmiştir (Taş, 2015, 780).

Post-güvenlik devletinde merkezileşen güç, lider kültürle birleştirilmektedir. AKP'nin lideriyle kurduğu ilişkiye dair farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerdeki farklılığın temelinde AKP'yi dönemlere ayırma söz konusudur. AKP'lilere göre: "...AK Parti kurulduğu andan itibaren belli bir liderin cazibe kazanmasıyla öne çıkmıştır" (Akdoğan, 2018, 106). Yine bir başka görüşe göre AKP ile Erdoğan'ın güçlenmesi arasında paralellik vardır. Bu görüşe göre AKP'nin Türkiye siyasetini domine etmesi, Erdoğan'ın partisinin gücünü tahkim etmesi olarak anlaşılabilir (Moudouros, 2014, 847). Bir başka fikre göre ise 2007-2008 yıllarıyla birlikte parti içinde güç Erdoğan'da merkezileşmiştir (Khalid Elazazi, 2021, 64). Yine bir başka görüşe göre başlangıçta oydaşma üzerinden gerçekleşen yaklaşım liderin gücü tekelleştirmesiyle devam etmiştir (Açıkel, 2016b, 33).

Dönemlendirmeye ilgili farklı görüşler olsa da ortak yan liderin gücüdür. Nitekim lider olarak "...Erdoğan, devlet kurumlarını yeniden yapılandırmaya çalıştı" (Ezikoğlu, 2021, 155). Bu yeniden yapılanmaya Yeni Türkiye adı verildi ve beka kaygısı ile yeniden güçlü olma hayalleri arasında yankılanan çizginin ortasına lider yerleştirilmiştir (İnsel, 2020, 7). Nitekim lider de hayat hikayesini millet ve devletle özdeşleştirerek kurmuştur: "Erdoğan hayat hikayesini siyasi amaçlarına paralel bir anlatımla kullanır: 'Benim hikayem... Bu milletin hikayesidir. Ya hak kazanacak, iktidara gelecek ya da Anadolu'ya yabancı, zalim ve dik kafalı, halka tepeden bakan bir azınlığın monarşik idaresi devam edecek. Karar verme yetkisi halkın elindedir'" (Hale, 2010, 116). Erdoğan'ın güçlenmesi AKP'de Erdoğancı çizginin büyümesine neden olmuştur. Bu kapsamda, tehdit algısının güçlendirdiği lider etrafında kenetlenme artmıştır (Yılmaz, 2016, 43). Lider kültürünün yaratılması ve liderde toplanan aşırı yetkilerle birlikte devlet tüm kurumlarıyla Erdoğan'ı

korumaya yönelmiştir. Bu bütünleşmeyle birlikte devlet-millet-lider özdeşliği oluşturulmuştur (Şarlak, 2022, 335). Erdoğan'a yönelik aşırı korumacı tavır "...Erdoğan ile taraftarı medya tarafından lidere yönelik herhangi bir muhalefet, vatana ve millete ihanet olarak görülmüştür" (Yılmaz, 2022, 128-129). Çünkü "gerçek, liderin tekelindedir ve liderin her söylediği gerçektir" (Türmen ve Kurnaz, 2021, 84). Özellikle 2015-2019 yılları arasında Cumhurbaşkanı'na hakaret davalarının sayısında yaşanan olağandışı artış post-güvenlik devleti aşamasına geçişle aşamasının bir yansıması gibidir (TİHV, 2021b, 37).

Tablo 27. Cumhurbaşkanına Hakaret Suçlaması Kapsamındaki Soruşturma ve Davaların Sayısı

Yıl	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Soruşturma Sayısı	451	487	571	613	682	7216	38.254	20.539	26.115	36.066
Dava Sayısı	145	164	153	118	110	2076	3999	5281	4880	11.371

Kaynak: TİHV (2021b, 39).

Erdoğan kültürünün yükselmesi tedrici bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu tedricilikte iki endeksi ekleyen Castaldo'nun gösterdiği gibi sivil özgürlükler ve basın özgürlüğü ile lider kültürünün yükselişi arasında ters orantı vardır. Yani kronolojik olarak sivil özgürlükler ve basın özgürlüğü geriledikçe lider kültürü artmaktadır (Castaldo, 2018, 13).

Post-güvenlik devletinin muğlak ama geniş tehdit algısı ve hükümet ile lideri etrafında toplanan gücü, medya ve sivil toplumun dizayn edilmesini getirmiştir. Gerçeği öğrenme ve bilgilenme hakkı demokratik toplumların önemli özelliklerinden biridir. Bu bağlamıyla "...özgür olduğu ve yozlaşmadığı sürece basın, fevkalade önemli bir işlevi yerine getirir, bu nedenle hükümetin dördüncü organı olarak adlandırılması doğrudur" (Arendt, 2018, 60). Fakat post-güvenlik devletinde basın özgürlüğünü engellemeye yönelik baskı, tutum ve girişimleri ile yasal düzenlemeler yapması demokratik siyasi yapıyı aşındırmıştır (İlkiz, 2015a, 104). 20 Temmuz 2016'da ilan edilen OHAL ile ortaya çıkan post-güvenlik devletinde 204 medya kuruluşu kapatılmıştır (TİHV, 2021a, 27). Öte yandan medyaya yönelik devletin yasaklayıcı müdahaleleri uluslararası raporlara da yansımıştır:

...Freedom House'un yıllık raporlarına göre 1990'dan 2017'ye kadar 'kısmen özgür' ülkeler arasında sınıflandırılan Türkiye, 2018'den itibaren 'özgür olmayan' ülkeler grubunda yer alıyor. Dünya Bankası verileri Türkiye'nin hukukun üstünlüğü açısından 2015 ve sonrasında 1990'lardan daha kötü bir noktaya geldiğine işaret ediyor (TİHV, 2021b, 18).

Yedi puanının tam demokrasiye işaret ettiği Freedom House'un demokrasiyi ölçtüğü endekste Türkiye'deki demokrasi puanı 2016 yılı itibariyle dramatik şekilde düşmüştür. 2018 yılında 1972 yılından bu yana en düşük puan ölçümü yapılmıştır (Balta, 2019, 203).

Tablo 28. Medya Çalışanlarına Yönelik Polis ve Yargı Baskısı

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Gözaltı	124	275	379	197	143	1.118
Tutuklama	13	109	85	56	18	281
Ceza Davası	46	34	140	67	178	465
Hapis Cezası	15	21	59	113	103	311
Toplam Süre (Ay)	213	1.094	2.303	9.466	6.035	19.111
Para Cezası	2	1	17	11	10	41
Toplam Para Cezası Miktarı (TL)	17.700	2.000	204.220	90.000	198.260	512.180

Kaynak: TİHV (2021b, 42).

Tablo 28'den görüldüğü üzere, medya çalışanların yönelik baskılar 2016 yılı itibariyle yani post-güvenlik devletine geçişle birlikte olabildiğine artmıştır. Benzer şekilde, Tablo 29'da da medyanın bir diğer kategorisi olan sosyal medya kullanıcılarına dair baskılar 2016 yılı itibariyle çok fazla artış gerçekleştirmiştir.

Tablo 29. Sosyal Medya Kullanıcılarına Yönelik Polis Baskısı ve Yargısal Taciz

	2015	2016	2017	2018	2019	Toplam
Sosyal medya paylaşımları nedeniyle gözaltına alınan kişi sayısı	50	1.054	750	1.836	996	4.684
Başka nedenlerle gözaltına alınıp sosyal medya paylaşımları gerekçesiyle tutuklanan kişi sayısı	17	1.725	224	269	122	2.357
Sosyal medya paylaşımları nedeniyle hapis cezasına mahkûm edilen kişi sayısı	14	16	45	46	28	149

Hapis cezalarının toplam süresi (ay)	267	477	884	1.294	818	3.740
---	-----	-----	-----	-------	-----	-------

Kaynak: TİHV (2021b, 46).

Natalie Martin'in gazetecilerin güvenlikleştirmeye maruz kalmasıyla ilgili yıllar itibariyle yaptığı sınıflandırmaya göre 2007 yılı ile 2016 yılı ilk yarısı arasında gazeteciler ikinci hedef haline getirildiği, 2016 yılının ikinci yarısı ile 2019 yılı ve sonrasında ise gazetecilerin öncelikli hedef haline getirildiği ifade edilmektedir (Martin, 2020, 119).

Devletin medya organlarını denetlediği kurumlardan biri olan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu 2015 yılı itibariyle tamamen AKP'nin kontrolüne girmiş ve hükümet propagandasına yardımcı olmuştur (Esen ve Gümüşçü, 2016, 1588). Diğer taraftan ana akım olarak bilinen medya kuruluşları hükümet yanlısı bir konuma itilmiştir. 2013 yılı itibariyle tedrici olarak ana akım medya hükümet ve Erdoğan tarafından domine edilmeye başlandı (Onbaşı, 2020, 199). Yani "...muhalefeti pasifleştirmeye yönelik uyguladığı stratejiler çerçevesinde çoğu medya kuruluşunu kontrol altına almış, bu kuruluşları birer propaganda aygıtına dönüştürmüştür" (Berksoy, 2021, 225). Bu kapsamda toplumdan rıza üretmek için gerçek dışı kaynaklara başvurma derecesi artmıştır. Yani bir anlamda Hannah Arendt'in belirttiği üzere hiçbir zaman tesadüfi gelişmemiş, "yurtiçi tüketim için" üretilmiştir (Arendt, 2018, 23). Nitekim "Açık Toplum Enstitüsü'nün 2018'de yayınladığı bir araştırmaya göre Türkiye kamuoyu, 35 Avrupa ülkesi arasında, yalan habere karşı — Makedonya'dan sonra— en savunmasız ikinci toplum" (Mcintyre, 2019, 18) olarak tespit edilmiştir.

Ana akım medyanın kontrol altına alınması, yanlı medyanın oluşturulması ve bu iki kategoriye girmeyen muhalif medyanın cezalandırılması söz konusu demokratik siyasal yapının yokluğuna işaret etmektedir (Esen ve Gümüşçü, 2016, 1590). Bu durum çeşitli değerlendirmelerle desteklenmektedir. Buna göre 2015'in ikinci yarısına kadar Türkiye illiberal demokrasi kategorisinde iken 2015 Haziran seçimleri ve 2016 Temmuz itibariyle otoriteryanizm kategorisinde değerlendirilmeye başlanmıştır (Akkoyunlu, Öktem, 2016, 506).

Özellikle 2015 yılı sonrası “başta ifade, medya, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü olmak üzere, çoklu ihlallerine neden olan bu durumun giderek sivil alanı kapattığına tanık” olunmuştur (TİHV, 2021a, 15). 2015-2019 yılları arasında dernek, vakıf, sendika, federasyon ve konfederasyonlardan oluşan sivil toplum örgütlerinin 1.788’i kapatılmıştır. Bunlardan sadece 4’ü 2015 yılında mahkeme kararıyla, toplamda 16 dernek ve 3 vakıf ise bu yıllar arasında olmak kaydıyla mahkeme kararıyla kapatılmıştır. Geriye kalan tüm örgütler ise KHK yoluyla kapatılmıştır (TİHV, 2021b, 69). Medya ve sivil topluma yönelik post-güvenlik devleti uygulamaları bir yandan Türkiye’yi demokrasiden daha fazla uzaklaştırmış diğer yandan ise iktidar üretimini muhalif basına yönelik zora, yanlış basına yönelik rıza üretimine dayalı şekilde sürdürmeye çalışmıştır.

Post-güvenlik devletinde yetkiler kutsallık halesiyle sarılmış liderde ve politika yapma süreçleri ise dar bir kesimde toplanmıştır. Bu durum işleyişte klientalizm, personalizm ve patronaj ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. AKP’nin klientalistik tarzı ekonomik kaynaklar muhalifleri cezalandıran, destekçilerini ise ödüllendiren ilişki ağları üzerinden dağıtılmıştır. Bu kapsamda kamu bankalarının kredi temini destekçilerin fazla olduğu bölgelerde daha çok dağıtılırken daha az oy alınan bölgelere daha az kredi temin edilmesi şeklinde vücut bulmuştur. Bu konuya dair çalışan Gümüşçü’ye göre:

Örneğin, muhalefetin güçlü olduğu bölgelerdeki firmalar, AKP’nin güçlü olduğu bölgelerdeki rakiplerine oranla, finansal kaynakların kısıtlılığında şikâyet ederken, mahkemelerin işleyişini de işletmeler için bir engel olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Yine aynı firmalar rakiplerine oranla daha fazla vergi denetimine maruz kalmakta ve vergi mevzuatını da ticarete engel olarak görmekte idirler (Gümüşçü, 2021, 61-62).

Nitekim “özelleştirmeden kamu ihalelerine ekonomik düzenlemeler piyasa koşullarından ve hukukun üstünlüğünden daha çok siyasi öncelikte gözetilerek yapılırken, iktidarın sivil toplum ve sosyal yardım politikalarına kadar geniş sosyal kesimlerle bağı da esasen siyasallaşmış klientalist bir ilişkidir” (Gümüşçü, 2021, 55). AKP’nin devlet kaynaklarına erişimi destekçi-karşıt denklemde değerlendirmesi ve hukukun normlarını askıya alması post-güvenlik devletinin temel ilişki biçimlerinden biri olarak öne çıkmıştır. AKP klientalist bağları kendisine bağlı sermayenin oluşturulmasında kullanmıştır. Bu kapsamda yeni sermaye grupları desteklenmiştir. Birçok sermaye grubu veya ailesi enerji

ve dağıtım işleri başta olmak üzere çok sayıda devlet kaynaklı iş verilerek desteklenmiştir (Ercan ve Oğuz, 2020, 108).

Şahsı ön planda tutan ve siyasetin kurumsallık ve program yerine şahısların öne çıkarılması, imajlarının tesis edilmesi olarak personalizm post-güvenlik devletinin iktidar üreten ilişki ağlarında yerini almıştır (Baykan, 2019, 22). Doğaları gereği adil olmayan (Baykan, 2019, 28) personalist iktidar ilişkileri post-güvenlik devletinin çatısı olan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin işleyişinin köşe taşlarından biri olmuştur. Bu kapsamda:

Cumhurbaşkanı sadece üst kademe kamu yöneticilerinin atanması suretiyle değil, kamu personel rejiminde yapılan değişikliklerle de bürokrasi üzerinde hakimiyet kurmuştur. Bir defa 2 Sayılı CBK ile cumhurbaşkanı düzenleyici denetleyici kurumlar haricinde tüm idari teşkilata ilişkin kadro ihdas yetkisini kendisinde toplamıştır. Cumhurbaşkanının kadro ihdas yetkisine sahip olduğu kurumlar arasında özerk olması gereken üniversiteler dahi vardır. Bu durum idari teşkilatlarla da sınırlı olmayıp, cumhurbaşkanı yüksek yargı yerlerinde görev yapacak yargı mensupları hakkında kadro ihdası yetkisini kendisine vermiştir (Akman ve Hacımuratlar Sevinç, 2021, 216).

Bu atama gücünü konsolide etmek, yasal aksiyonlar ve otoriterliğin ilerlemesine neden olarak patronajlık ve klientalist ilişkileri geliştirmiştir (Yılmaz ve Ertürk, 2021, 1531). Patronaj ilişkilerine içkin olan gözetme ve kayırma, demokratik ve hukukun üstünlüğüne dayanan normları aşındırmaktadır. Çünkü:

Patronaj kelimesinin kökeninde '*patron*' ifadesi bulunur ve patron kelimesi de Latince '*pater*', yani peder/baba kelimesinden türer. Daha sonraları *pater* kelimesinden bir grubu ya da müşterileri koruyan kimse manasında '*patron*' ya da '*patronus*' kelimesi türemiştir. Patronaj kelimesinin kökeninde de *patronus* kelimesi yer alır. Aynı kelime modernlik öncesi İtalya'da plebler karşısında güçlü ve varlıklı toplumsal kesimleri tanımlamak için kullanılan patrici kelimesiyle de ilişkilidir. Özellikle Rönesans döneminde İtalya'da sanatçıları koruyan, sanatçılara hamilik eden 'patrici' aileler de aslında 'patron'lardır. Türkiye'de lider merkezli siyaset ile patrimonyalizm arasında sıkı bir ilişki de mevcuttur (...) ve patrimonyalizm ve patronaj arasında da, kelimenin etimolojisinin işaret ettiği gibi sıkı bir bağ vardır (Baykan, 2019, 30).

Asimetrik bir iktidar ilişkisi olarak patronaj:

...Türkiye siyaseti için o kadar merkezi bir dinamiktir ki, popüler sözcüğümüze da bu ilişki biçimi ile ilgili birçok önemli kelime sokabilmiştir. Kadrolaşma, torpil, -

kimi bağlamlarda- referans, arpalık, kayırmacılık (ya da adam kayırma) gibi kelimeler, birtakım ayrıcalıklardan faydalandıkları düşünülen belirli kimselerin, ‘dayılarından’, kendilerine sahip çıkan ‘abilerinden’, ‘büyüklerinden’ bahsedilmesi, değişik düzeylerde cereyan eden patronaj uygulamalarına gönderme yapan, siyasetle ilgili popüler sözcüklerimizin ve kültürümüzün önemli parçaları haline gelmiştir (Baykan, 2019, 29).

Bu personalist ve patronaja dayalı siyaset tarzı, Türkiye siyaset tarihinin önemli ve yapısal bir sorunu olmakla birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle söz konusu tarz devlete taşınmış ve esaslı bir yönetim tekniği olarak işlevsel hale getirilmiştir. Yani başka bir deyişle “başkanlık sistemine geçişle birlikte ise fiiliyattaki tek adam rejimi resmiyete kavuşmuş ve patrimonyal rejimin kurumsal konsolidasyonu tamamlanmıştır” (Gümüştü, 2021, 64).

4.4. Post-Güvenlik Devletinde Sermaye, Borç ve Devlet

Akan üç dere (sermaye, borç ve devlet) kimi zaman temas ederek ama hep aynı yönetimsellik ağının içinde bulunarak aynı denizi beslemektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi bu denizin sınırlarıdır. Çünkü bir yandan post-güvenlik devletinin çatısı diğer yandan ise CEO olarak yönetilmesi gereken bir devletin yönetim sistemidir (Güzelsarı, 2019). Bu sistemin çatısını çattığı post-güvenlik devletinde borçlandırma varoluşsal tehdidin dolayısıyla meşrulaştırılmak istenmiştir. Yani sermaye, borç ve devlet bir arada bir yandan kâr sağlamak, diğer yandan borçla yaşamaya daha fazla mahkûm etmek için işlemiştir.

Post-güvenlik devletinde sermaye, borç ve devlet ilişkisinin en temel göstergelerinden biri ekonominin vatanlaştırılması, tehditlere karşı vatan savunmasının önemli bir parçası olarak sunulmasıdır. Örneğin “28 Ağustos 2018’de dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum, TIKV tanıtım toplantısında konut kampanyasını milli bir seferberlik olarak tasvir etti” (Güngen, 2021, 154). Kurum inşaat sektörünün bekasıyla devletin bekasını bağlayan bir politik söylemi kullanmış, sektöre dair yeni uygulamaları milli seferberlik ve fedakârlık ekseninde değerlendirmiştir:

... Gezi olaylarıyla başlayan 17-25 Aralık süreciyle devam eden şu anda da ekonomik kuşatmayla karşı karşıya kaldığımız ülkemizde, bu milli duruş bu milli birlik, milli seferberlik birilerini rahatsız ediyor. Rahatsız etmeye de devam edecek.

Bugün sektörümüzün kazanma günü değil bugün fedakârlık günü (Akt. Gügen, 2021, 155).

Oysa konut almak en basitinden kredi çekmeyi ve borçlanmayı gerektiren bir durumdur. Çünkü "...inşaat sektöründe hem arz hem talebin yaratılmasında kredi mekanizmasının oynadığı rol giderek artmıştır" (Karaçimen ve Çelik, 2017, 86). Bu haliyle Bakan Kurum'un seferberlik çağrısı bir borçlanma çağrısıdır ama dolayımı devletin varoluşsal tehdit altında olmasıyla bağlanmıştır.

Borçlandırmayı devlete yüklenen beka ve vatan savunması gibi histerik bir şekilde kurma AKP'nin temel söylem hatlarından biri olmuştur. Ali Rıza Güngen'in ifade ettiği gibi:

Türkiye'de borç siyaseti 2018-2019 krizi döneminde daha açıktan bir biçimde hane, ekonomi ve vatan özdeşliğinin kurulmasına varmıştır. Borç yönetimi ve tasarrufların değerlendirilmesi artan oranda bireysel kazanımla değil vatan savunmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bir politik yönelim olarak finansal içerilme giderek, Türkiye'nin ait olduğu ileri sürülen çıkarlarının korunması amacıyla siyaset yapıcılarının uygun gördüğü davranışların ardı arkasına sergilenmesi haline bürünmüştür (Güngen, 2021, 151-152).

Devletin güvenliği ve hükümetin bekası ile ekonomi alanı arasında en çok ilişkinin kurulduğu zaman 2018 krizinden sonra gerçekleşen 2019 Mahalli İdareler seçimi dönemidir. Bu dönemde Cumhur İttifakının bileşenleri AKP ve ortağı MHP bir yandan ekonomideki kriz durumunu dış saldırılara bağlayarak beka söylemini öne çıkarmış diğer yandan ise bu saldırıların içerideki bağlantılarını terör üzerinden tanımlamıştır. AKP Genel Başkanı Erdoğan 2019 Mahalli İdareler seçimlerine giderken Aday Tanıtım Toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda seçim manifestosunu açıklayan Erdoğan sözlerine başlarken "Söz konusu vatansa gerisi teferruattır. Cumhur İttifakı'nın tanımı budur" demiş ve içerideki rakiplerini "terör söylemi" etrafında dizmiştir: "Bir tarafta zillet ittifakı öbür tarafta Cumhur İttifakı. Cumhur İttifakı ile bu PKK terör örgütünün kol kola girdiği CHP, öbür tarafta malum partilere artık söz söylememe gerek yok" (Anadolu Ajansı, 30 Ocak 2019).

Post-güvenlik devletinde hukuk, hem güvenlikleştirme mantığının süzgecinden geçerek hemen herkesi "terörist" olarak düşmanlaştırma-suçlama yetisine hem de kar marjlarını yükseltmeye yarayan bir olgudur. Nitekim "...Türkiye'de 2017 yılında yapılan

referandumdan sonra, Maliye Bakanının ‘hukukun işlediği ülkelerde iş yapmak kolay, ancak kar marjları yüksek değil’ yönündeki açıklaması...” yapması hukukun kâr ile kurduğu şirket eksenli bağı göstermektedir (Coşkun, 2019, 55). Hukukun yanı sıra yürütme erki de bir yandan güç tahkimini elinde bulundurmakta (özellikle Cumhurbaşkanında toplamakta) diğer yandan kabine aracılığıyla birçok sektörde iş yapan holding kompozisyonunu andırmaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde kurulan ilk kabinenin bileşenlerinin geçmişleridir: “Kabine üyelerinin neredeyse tamamının ortak özelliği ağırlıklı olarak özel sektörde görev yapmış olmalarıdır” (Güzelsarı, 2019). Öte yandan yürütme kendisinde topladığı erki sermaye ve kâr için kullanmakta beis görmeyecek kadar şirketleşmiştir. Bu kapsamda:

2016 darbe girişiminin ardından devreye sokulan OHAL de özellikle grev ertelemeleri ile birlikte çalışanlara karşı kullanılmaya başlandı. Sermaye çevrelerine hitaben yaptığı bir konuşmada Cumhurbaşkanı bunu açıklıkla dile getirmekten kaçınmadı: “Bu millet bize bu yetkiyi vermiştir, milletimizin verdiği yetki ile de olağanüstü hali biz iş dünyamız daha rahat çalışsın diye yapıyoruz. Soruyorum, iş dünyasında herhangi bir sıkıntınız, bir aksamanız var mı? Biz göreve geldiğimizde, 15 sene önce Türkiye’de olağanüstü hal vardı ama bütün fabrikalar hep grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri ama şimdi böyle bir şey var mı? Tam aksine, şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL’den istifade ile anında müdahale ediyoruz. Diyoruz ki ‘Hayır, burada göreve müsaade etmiyoruz çünkü bir iş dünyamızı sarsamazsınız.’ Onun için kullanıyoruz biz OHAL’i (Orhangazi, 2020, 208-209).

Post-güvenlik devletinde aşırı güç tahkimi yapan yürütme erki devlet adına sermayeye ve dolayısıyla piyasaya daha fazla müdahale etmeye başlamıştır. Bu bağlamda:

Gayri resmî kurumların eşi görülmemiş biçimde genişlemesi, yasaların uygulamasındaki keyfilik, yargı süreçlerine aleni müdahaleler ekonomi yönetimindeki benzer pratikleri pekiştirmiştir. Serbest piyasa ilkelerinden uzaklaşarak, hükümetin kendisine sadık bir sermaye grubu yaratması rekabetçi otoriter iktidarın belirgin bir özelliği olup, devletin özerkliğinin ortadan kalktığı ve piyasada kimin kaybedip kimin kazanacağına karar verici bir role büründüğü anlamına gelmektedir (Kutun, 2021, 166).

Kutun’un izlediği yoldan gidersek yürütme erki gittikçe karar verici olmakta ve hatta piyasa yapıcılardan biri olarak etki gücünü arttırmaktadır. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nde Cumhurbaşkanına bağlı Türkiye Varlık Fonu bir yandan Türkiye’nin en büyük şirketlerini bünyesine katmakta, diğer yandan denetim dışı

bırakılmakta ve borçlanarak Fon'un ve bağılı şirketlerin bu borcunu topluma doğru yaymaktadır.

Post-güvenlik devletinin alamet-i farikası olan güvenlikleştirme mantığının işlediği her denklemde, istisnanın kaide haline getirilmesi ekonomi alanında görülmektedir. Post-güvenlik devletinin geçiş dönemlerinde “Kamu İhale Kanunu’na (...) eklenen ‘terör örgütlerine iltisakı yahut bunlarla irtibatı olduğu Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından bildirilen gerçek ve tüzel kişiler ile bu kapsamda olduğu Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından bildirilen yurt dışı bağlantılı gerçek ve tüzel kişilerin’ ihalelere katılamayacağı” maddesiyle” hukuki mevzuat post-güvenlik devleti çerçevesinde dönüştürülmüştür (Çeviker Gürakar, 2019, 98). Aynı kanunda yer alan 21/b maddesi can ve mal güvenliği veya beklenmedik durumlarda ihalenin ivedilikle yapılması için pazarlık usulünü düzenlemektedir. 21/b maddesi güvenlik-sermaye ilişkisinin post-güvenlik devletinde kolayca kurulabildiğini göstermektedir. Post-güvenlik devletinin alarmist, korku ve güvensizlik yayan söylemsel gücüne dayanarak oluşturulan iklim sonucunda Pazarlık usulü ile yapılan ihaleler 2016 yılında yüzde 86,1 artmış ve 21,7 milyar TL’ye ulaşmıştır. Bu ihalelerden “2017 yılının ilk altı ayında pazarlık usulüyle yapılan ihalelerin yüzde 81’i 21/b’ye göre” yapılmıştır. (Toker, 2019, 142).

Nihayetinde, neoliberalizmin geçerli olması devletin sadece piyasa ekonomisini yeniden düzenlemesini değil, aynı zamanda kurumsal güç aracılığıyla sosyo-ekonomik ve politik gerilimleri yönetilmesi ve düzenlenmesini de sağlamıştır (Çelik, 2020, 104). Gerek muhalifleri susturmanın aracı olan ceza mekanizmaları gerekse de ahbap-çavuş ilişkisine dayanan post-güvenlik devleti, Türkiye’de otoriterliğin yükselmesine ve dolayısıyla devletin gücünün tahkim olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda post-güvenlik devletinde söylem olarak kullanılan ulusalcı ekonomi retoriği ulusalcı-Sünni bloğu konsolide etmeye yönelmiştir (Madra ve Yılmaz, 2019, 46). Aynı zamanda bir kesimi güvenlikleştirme mantığına dayanarak sermaye transferi yapmak üzere borçla yaşayan çoğunluğa dönüştürmektir.

Türkiye 2016 yılında ilan edilen OHAL ile 2020 yılları arasında bir yandan OHAL’in kurucu etkisiyle devletin dönüşümüne tanık olmuş diğer yandan küresel politik

ekonominin de etkisiyle ekonomideki daralmayı olabildiğince hissetmiştir. Bu iki durum bir yandan post-güvenlik devletinin inşası ve iktidar üretmede yönetimsellik ağında daha fazla işlevli olmasına neden olmuştur. Diğer yandan ise borçla yönetmenin sınırları yaşamın giderek daha fazla borçla idaresinin zorunlu hale gelmesiyle görünmeye başlamıştır. Elbette ki, bu durumun oluşmasında küresel politik ekonomideki finansal sorunlar etkili olmuştur. Nitekim post-güvenlik devletine geçiş ve borçla yönetmenin sınırlarına gelinmesi, sermaye-devlet-borç ilişkilerini kredi çekerek borçlanmanın ve/ya birikimleri devletin işaret ettiği yere yatırmanın bile post-güvenlik devleti söylemine, örneğin yerli ve milli olmaya, hizmet ettiği bir dönem yaşanmıştır.

SONUÇ

Tezin giriş kısmında kavramsal okumalar ve araştırmalarımın eşlik eden kişisel deneyimlerimin önde geleninin babam ve ağabeyim arasındaki “finansallaşma” gerilimi olduğunu ifade etmiştim.

Bu gerilimde zaman galip geldi ve yeni döneme uygun şekilde finansallaşan hayata adım attık. Çek koçanları miadını doldurdu, ödemeler nakitten IBAN transferlerine bağlandı. Sonra krediler çekilmeye ve borçlanılmaya başlandı. Her borç, yeni bir borcu çağırırdı. Borcu ödeyip haciz memurundan uzak durmak bir “haysiyet meselesi” olarak telakki edilmekteyken zamanla kredi çekmenin ve borçlanmanın karakterize ettiği yeni finansal pratiklerin dışında kalarak ticaret yapmak artık imkânsız hale geliyordu. Babamla ağabeyim arasında başladığı andan itibaren tanık olduğum bu ikilik ve ikilem benim kendimi içinde bulduğum toplumsal zamanlarımdı. Ağabeyimin kredi çekerek borçlandığı her anda başka bir kredi daha çekmeye hazır beklemesi artık işinin doğal bir parçası haline geldi. Bu sürecin başlamasından bu yana yaklaşık yirmi yıl geçti. Kredi musluklarının açılıp sonu gelmez borçlanma döngüsünün devam ettirilmesi esasına bağlanmış ticaret bugün de devam ediyor.

Aynı dönemdeki bir başka tanıklığım da borçlandıkça yurttaşlık haklarından ve siyasal taleplerden geri çekilme ile icra memurunun eve gelmemesi arasında doğrudan bağ kurulması vardı. Sadece esnaf veya KOBİ’lerde değil, hane ve birey bazında da borçlandıkça yurttaşlık haklarını talep etme hususunda geri çekilmeler yaşanıyordu. Bu geri çekilmeye yasal ve idari dönüşümler ivme kattı. Anayasal hakların kullanılması esnasında yanlışlıkla da olsa gözaltına alınmak işsiz kalma ve o ayki kredi taksitini ödeyememe durumuyla yüz yüze gelmek anlamına geliyordu. Halbuki verili bir gelir hesabıyla takip eden on ya da yirmi yılı taksit ödemeye mahkûm edilmiş olduğundan artık tek amaç daha iyi sayılabilecek bir evde oturmaktı. Bir başka ifadeyle, borçlanma ilişkisi genişleyip derinleştikçe birey borç batağıyla daha yakından tanışmakta ve borcun geri ödenmesine dair kaygıları onu daha yönetilebilir hale getirmektedir (Taşkale, 2015, 120).

Yurttaşlar 2000’li yıllarda, haklarından ve bunları talep etmekten geri çekilerek yönetilme deneyimi yaşamaya başladı. Devlet ve borç birbirini tamamlamaya devam ettikçe disiplin, kontrol ve yönlendirme gibi iktidar taktiklerini de daha etkili ve işlevsel kılma yoluna yöneldi. Bir süre sonra yeni öznellikler yaratıldı, tüm nüfus da bu iktidar taktiklerinin konusu haline geldi. Bankaların yanılmayı esas alan müşteri hizmetleriyle herkes kendisini özel kredilerin “özel kişisi” saymaya başladı, oysa herkes aynı öznellik içerisinde aynılaştırıldı. Aynılaştıkça devletin güvenikleştirme politikalarında yurttaşlarını yeniden tanımlaması ve kategorize etmesi daha kolay hale geldi: Scott’ın ifade ettiği gibi teknikler: “...finans kapitaldeki ve iletişimin yoğunluk ve temposundaki muazzam artış... Bu teknikler daha önceki zamanlarda mümkün olmayan ayrıntılı bir denetim türünü de ortaya çıkarmıştır” (2016, 46). Yani çokluklardan oluşan bir toplum ve yurttaşlardan *homo-debitor*lara dönüşüm yaşandı. Benzer şekilde, güvenikleştirme politikalarının müphemlik dairesine girmekten sakındık ve denetim teknolojilerinden kaçış olmadığının farkına vardık zira “...hepimiz, insan ruhunun esir alındığı kapitalist bir borç çağıının çocuklarıyız” (Taşkale, 2015, 158).

Bu kişisel tanıklıklar, içinde yetiştiğim aile, kent ve Türkiye ile sınırlı olmayıp küresel ölçekte de gözlemlenebilmektedir. Gözetim ve finansallaşma arasında teknoloji dolayısıyla kurulan ilişkiler devletler arası anlaşmalarda yaygın hale geldi. Petrol ile yüz tanıma teknolojileri, değiş tokuş yapılabilir hale geldi, devletler arası yatırımlar kredi dolayımına bağlanmaya başladı (Aposto, 12 Aralık 2022). Yani 1970’li yıllardan beri kapitalist bölüşümde özel yeri bulunan ve savaşların temel gerekçesi olarak kabul edilen petrol ile kamera gibi teknolojilerin takas edilebilir hale gelmesi, yeni bir zamana işaret ediyor. Söz konusu takasın ticari anlaşmalar ve borçla dolayımlanması ise finansallaşma ve borçlandırmanın devletler arası ilişkilerin merkezine doğru yerleştiğini gösteriyor. Güvenlik devletiyle finansallaşma teknolojik gelişmeler düzleminde bir araya geldikçe disiplin, kontrol ve tabiiyet biçimleri çeşitlenmeye devam ediyor. Yerkürede yaşayan herkes aynı araçlarla yönetilmeye, benzer şekilde kategorize edilmeye ve iktidar üreten benzer dispozitiflere daha fazla maruz kalıyor. Risk ve riski önleme gibi kavramlar üzerinden finansallaşma ve güvenliği ortak kavramsal paydada buluşturan yeni bir küresel güvenlik rejimi yurttaşların egemene tabiiyetlerini arttırıyor. Böylece bu rejim

askerileştirmeye dijitalleşme arasında simbiyotik ilişkiler kurup faydalıyor ve gözetim tekniklerini genelleştiriyor (Mbembe, 2022, 158).

İşte kişiselden küresele uzanan gözlemlerden yola çıkan bu tez, güvenlikleştirme rejiminin borçla yönetmeyle ilişkili olarak Türkiye’deki yansımalarının bir resmini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, güvenlik devleti ve borçla yönetme, 2000’li yılların yaklaşık ilk yirmi yılında özgül bir gelişim seyri sergilemektedir. Bir yandan küresel siyasetteki dönüşümlerden etkilenen, öte yandan özgül gelişmelerin yaşandığı Türkiye deneyiminde, güvenlik devleti ve borç, nüfusu yönetmeyi mümkün kılan dispoitifler olmuştur. 2000’li yılların başından itibaren devlet dispoitifi güvenlik bağlamında yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırma devlet söylemi, kurumlar, yasal mevzuat ve bütçe ayrılması gibi hemen her alana etki etmiştir. Güvenlik devletinin söylem ve araçları hızlıca ulus-devletlerin yeniden yapılandırılmasında temel referans haline gelmiştir. Böylece hem siyasal hem ekonomik bir aktör olarak devlet 21. yüzyılda yeni suretlerle varlık kazanmıştır. Güvenlikleştirme politikalarının gelişmesi başlı başına bir endüstri yaratmıştır. Karl Marx’ın dediği gibi, “Güvenlik sivil toplumun en yüce toplumsal kavramı” haline gelmiştir (1997, 35). Öte yandan 21. yüzyılda devlet Merkez Bankası ve düzenleyici kurumları aracılığıyla ekonomik alana doğrudan müdahalede bulunmuştur.

Devletin güvensizlik duygusunu arttırmasıyla güvenliğin metalaşmasının kesişim noktasında iktisadi geçime ve insan onuruna yaraşır bir yaşama dair kaygılar hak arayışının konusu olmaktan çıkarak, riske karşı hayatta kalma çabasının parçası haline gelmiştir. Böylece geleceği ipotek altına alacak olan krediyle borçlanma hususu devreye girmiştir. Borçlandırma politikaları bir yandan güvensizlik duygularından beslenmiş, diğer yandan kapitalizmin finansallaşması aracılığıyla borçlu insanın imalinde rol oynamıştır. Küreselleşmenin ulaştığı düzey göz önünde bulundurulduğunda itibari ve/ya hayali paranın serbest dolaşımı borçlu insanın imali ve borçla yönetmeyi, güvenlik devletinin yayılımındaki gibi küresel bir fenomen haline getirmiştir. Böylece devlet ve borçla yönetme dispoitifleri nüfus üzerinde iktidar üreten şebekeler haline gelmiştir. Bu dispoitifler, 2000’li yılların AKP hükümetleri döneminde Türkiye’de yürürlüğe girmiş ve karar alıcıların politik tercihleri kapsamında iktidar dispoitifleri olarak hayat bulmuştur.

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ile Türkiye politik ekonomisindeki dönüşümler hızlanmıştır. 2013 yılında küresel ekonominin merkezinde bulunan ülkelerin parasal daralmaya işaret etmesiyle birlikte finansallaşmış gelişmekte olan ekonomiler için kötü şartların başlayacağı anlaşılmıştı. Bu süreç Türkiye ekonomisini doğrudan etkilemeye başlamış ve AKP, yönetsellik ağı içerisinde olan dispoitiflerin iktidar üretme potansiyellerini yeniden değerlendirmiştir. Yani borçla yönetmenin sınırları göründükçe devlet, daha işlevli kılınmıştır: Pınar Bedirhanoğlu'nun kaydettiği üzere, finansallaşma sürecinden kaynaklı ortaya çıkan sınıfsal ve siyasal gerilimler, 2010'lu yıllardan sonra modern parlamenter devlet yapısının değiştirilmesiyle karşılanmıştır (2021, 206).

Bu süreç yürütmenin merkezileşmesi, yasamanın denetim altında olması, rantiyer birikim, kriminalize etme ve suçlama gibi neoliberalizmin cevaz verdiği bir yönetimi mümkün kılmıştır (Borsuk vd., 2021). Neoliberalizm gerek öngördüğü sınıfsal kompozisyon gerekse Yeni Sağ'la yakın bağlar açısından otoriterlikle kurduğu ilişki bileşik bir ilişkidir (Kutun, 2021, 160). Nitekim Türkiye'de 2002-2020 yılları arasında neoliberalleşme sürecinin devamının yaşandığı göz önünde bulunduğunda neoliberalizmin demokrasiyle gerilimler yaşadığını ifade etmek mümkündür (2021, 160). Türkiye'de neoliberalizmin demokrasiyle geriliminde güvenlikleştirme yaklaşımına yaslanması hem demokrasideki gerilemede hem de güvenlikleştirmenin hayata geçirilmesinde kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur (Esen ve Baysal, 2022, 135).

2020 yılı itibarıyla Covid-19 pandemisi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de etkisini gösterdi. Pandemi sadece yaşam biçimlerimizi değil, düşünme ve eyleme biçimlerimizi de doğrudan etkiledi. Kuşkusuz egemenler de bu etkilenmeden muaf değildi. Pandeminin yarattığı şok etkisi ve düşünme ile eyleme biçimlerini kökten dönüştürmesi ciddi değişimlerin olabilme potansiyeline işaret etmiştir. Bu kapsamda kimi karamsar gözlemlere göre gözetleme-denetleme mekanizmalarının daha işler hale gelmesi söz konusudur. Bu kapsamda “Macaristan, Çin gibi ülkelerde görüldüğü üzere otoriter liderler gözetleme-denetleme (*surveillance*) mekanizmalarına ‘kamu sağlığı’ kılıfıyla daha fazla yatırım yapmaya başladı” (Kutlay ve Öniş, 2020, 49). Öte yandan pandemi

sonrasına dair bir öngörülemezlik halinin belirdiğini ifade eden görüşler söz konusudur (Laçiner, 2021, 3). Bu anlamda 2020 yılı itibariyle gerek küresel siyasette gerekse Türkiye’de politik ekonomide olumlu ve/ya olumsuz yönlerde ciddi değişimlerin olacağı ve pandeminin insanlar ve egemenlerde kurucu bir değişim fikrine sahip olacağı beklentisi güçlenmiştir. Bu kapsamda tez, 2020 yılı itibariyle Türkiye politik ekonomisinde güvenlik devleti ve borçla yönetmenin röntgenini çekip durmayı esas almıştır.

Bu tez, birkaç bakımdan literatüre özgün bir katkı sağlamayı amaçlamıştır. Küresel siyasetteki dönüşümlerin Türkiye’deki izdüşümleri takip edilmiştir. Bu yönüyle AKP dönemini hem dispositif kavramı hem de küresel siyaset ölçeğinde değerlendirerek aradaki bağlantılar ile ayrışma noktaları incelenmiştir. Bu yönüyle tez, AKP’nin Batı’daki güç odaklarıyla yakın ilişkisini esas alan aktör merkezli okuma yerine, yapı ve süreç merkezli okumayı esas alarak Türkiye’nin 2000’li yıllarını anlamaya çalışmaktadır. Bir başka deyişle, bu tez Türkiye’de 2000’li yıllarda güvenlikleştirme yaklaşımıyla oluşturulan güvenlik devleti ve borçla yönetme dispositiflerinin bir arada nasıl işlediğine işaret etmesi açısından özgünlük arz etmektedir. Böylece iktidarın statik değil, dinamik ve üretken şekilde ortaya çıktığına ve ilişkisel bir biçimde işleyen dispositifler aracılığıyla üretildiğini Türkiye örneğinde incelemektedir.

İktidar üreten dispositifler Türkiye özelinde 2016 yılı itibariyle etki farklılıkları yaşamıştır. Yani yöneten-yönetilen ilişkilerinde devlet ve güvenlikleştirme politikaları ön plana çıkarken borçla yönetme ulusal ve küresel sebeplerle geri çekilme yaşamıştır. Tez, bu ilişkisel durumu 2016 yılında ilan edilen OHAL’in politik ekonomisiyle bir arada ele alarak mevcut akademik tartışmalara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Yine bu katkıyı sağlamaya çalışırken *post-* öneki üzerinden süreklilik-kopuş ikiliğini yönetsel olarak tartışmaların merkezine yerleştirmektedir.

Tez ele aldığı iki iktidar dispositifi olan devlet ve borçla yönetmenin benzer yaklaşımlarla bir yönetme konsepti ürettiğini tartışmaktadır. Her iki dispositif de risk algısı yüksek, önleyici tedbirler ve idari kararların etkin olduğu bir siyasal karar alma ortamını hem geliştirir hem de bundan faydalanır. Ortak kavramlar etrafında düşünülen güvenlik ve

borç, hep bir tehdit algısı varsayarak aynı duygu durumuna bağlanır. Bu ortak kavramlar etrafında toplaşarak egemenin yeniden üretimini sağlar. Dolayısıyla bu tezde söz konusu edil(mey)en dispoitiflerle birlikte egemen artık ne bir midye ne de bir yilandır (Deleuze, 2001). Egemen artık iktidar üreten bir ahtapottur. Midye gibi nüfusu sadece kapatmaz veya yılan gibi tek bir güzergâhta ilerlemez. Birçok güzergâhta aynı anda hareket eder. Hareket etmesini sağlayan kolları yani iktidar dispoitifleridir. Bir diğer ifadeyle, egemenin merkezde bulunduğu, kollarının her birinin bir dispoitif olarak kabul edildiği, iktidar üreten ilişkilere sahip olarak gücü egemene kanalize ettiği ve bu akışların iktidar dispoitifleriyle mümkün olduğu bir ahtapottur. Bu ahtapot ölçer, kategorize ve kaydeder, özneleştirir ve yönetir. Yetkin bir akla, deneyime ve esnekliğe sahiptir. Yönetirken sadece bir dispoitifi değil, birçok dispoitifi bir arada çalıştırır. Bu dispoitifler kendileri olarak ya da kendi aralarında statik değildir. Bilakis değişen, dönüşen, kabuk ve biçim değiştiren özelliklere sahiptir. Kimi zaman kollarından birini koparabilme yetisi dahi vardır. Küresel siyasetteki değişimler bir renk değişimi olarak kabul edilecek olursa ahtapot, renk değiştirerek ortama uyum sağlama yeteneğine sahiptir. Bu özellikleri ve çok sayıda iktidar dispoitifine sahip olmasıyla birlikte egemen olarak ahtapot kollarını her yere uzatır. Tüm nüfus hedeftir: İster bireysel ister kollektif olsun, her entite için bir fikri ve planı vardır.

Son olarak, araştırma sürecinde veri eksikliğinin ve verilere ulaşmanın önündeki güçlüklerin tezi özgün kılma çabamda karşı karşıya kaldığım engellerin başında geldiğini kaydetmeliyim. Güvenikleştirme yaklaşımının odağında yer alan gözetleme-denetleme mekanizmalarına dair ciddi veri eksikliği söz konusudur.¹⁶ Bu veri eksikliği neticesinde hangi kentte ve hangi toplumsal grupların ilk olarak güvenikleştirme yaklaşımının konusu haline getirildiği gibi sorulara cevap bulmak mümkün olmadı. Yine çeşitli yasal düzenlemelerle haklarındaki kovuşturma ve soruşturmaların izne bağlandığı kamu görevlilerinin kimlerden oluştuğu, neden kovuşturma ve soruşturma izni alamadığı gibi bilgileri açık kaynaklardan öğrenmek mümkün olmadı. Görüldüğü üzere, Türkiye’de devleti, toplumu ve yurttaşları ilgilendiren ve iktidar dispoitifleri alanına giren önemli konularda veriye ulaşmak kimi zaman çok zor ya da imkansızdır. Bu veri eksikliği veya

¹⁶ Örneğin, MOBESE kameralarının yıllar itibarıyla hangi ilde, kaç tane kurulduğuna dair resmi bilgilere erişemedim.

veriye ulaşamama durumunun elbette teknik ve idari sorunlarla da ilişkisi bulunmaktadır. Ama bu durumun aynı zamanda egemenin sadece bilgi yapılarını oluşturduğu bilgiler, kanaatler ve inançlarla değil, aynı zamanda bilgi yapılarında yer almasını istemediği bilgileri dışarıda bırakmak suretiyle de yönettiği fikrini öne çıkarmaktadır. Yani egemen, sadece dolaşıma soktuğu bilgilerle değil, dolaşım dışı bıraktığı bilgilerle de yönetmektedir. Dolayısıyla sadece bilgiyle değil, bazı bilgileri dışarıda bırakarak veya saklayarak da yönetmek söz konusu olabilmektedir. Merak edip erişmeye çabaladığım çeşitli verilere ulaşmak mümkün olsaydı bu tez kapsamında gözetleme-denetleme araçlarının nüfusa nasıl yayıldığı ve hangi kriterlerin esas alındığı gibi farklı noktalara da ışık tutmak mümkün olurdu.

Bildiklerimiz ve bilmediklerimizle bugün artık birçok sohbetten bahsediyoruz. Bir yurttaş, kamusal mekanlarda neredeyse her an bir kameradan gözetlenir duruma gelmiş olmasına rağmen günde kaç defa ve nerelerde gözetime takıldığını bilmekten uzak kalmaktadır. Bir an olsun ev dışında geçirdiğimiz her anın, fark ettiğimiz biri tarafından gözetlendiğini düşündüğümüzde kendimizi kötü hisseder, rıza göstermeyiz. Oysa kameralar ve diğer gözetim araçları tarafından her an gözetlendiğimizi ve takip edildiğimizi bilmemize rağmen buna rıza gösteririz. Aynı gözetime maruz kalmamıza rağmen iki farklı davranış sergilememiz, egemenin gözetim tekniklerine ve gözetimi toplumsal yaşamın hemen her anına sirayet ettirmesine rıza göstermemiz, bu gözetim araçlarının dispozitif olarak işlevli olduğuna işaret etmektedir.

Gerek ulaşabildiği gerekse ulaşamadığı veri, analiz ve sonuçlarıyla bu tezin çağdaş Türkiye siyaseti ve politik ekonomisi tartışmalarına mütevazı bir katkı sunması umulmaktadır. Bu teze kaynaklık eden araştırma ilgisinin alan araştırmaları sayesinde ‘test edilmesi’ mümkün olabilir. Bu anlamda, dispozitiflerin rıza üretme potansiyelinin sahayı esas alarak çalışılması bu potansiyellerin aşağıdan nasıl alımlandığını veya tecrübe edildiğini gösterebilir. Benzer şekilde, borçların geri ödenmesi gerektiği kanaati ile geleneksel değerlerin ihlal edilmemesi arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu ve toplumda ayıplanmamanın bankalara olan borcu ödemeye ilişkisine dair sahayı esas alan çalışmaların gerçekleştirilmesi bu tezdeki gözlem ve analizlerin ‘aşağıdan’ doğrulanmasını veya yanlışlanmasını sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Açikel, F. (2016a), “AKP İslamcılığının Üç İdeolojik ve Üç Jeopolitik Dönüşümü: İslami liberalizm, pan-İslamist liberalizm ve İslamcı ulusalcılık”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 332, 10-41, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Açikel, F. (2016b), “Mevlâna ve Makyavel: AKP Modelinin ve İslami Makyavelizmin Krizi”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 325, 22-39, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Agamben, G. (2004), “Güvenlik ve Terör”, Çev. Sinem Özer, *Conatus Dergisi*, Sayı: 2, ss. 159-160.
- Agamben, G. (2006), *İstisna Hali*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Agamben, G. (2009), *What is an Apparatus?*, Çev. David Kishik & Stefan Pedatell, Stanford: Stanford University.
- Agamben, G. (2019), “Hukuk devletinden güvenlik devletine”, Çev. Haldun Bayrı, Online Erişim: <https://medyascope.tv/2019/01/06/giorgio-agamben-hukuk-devletinden-guvenlik-devletine/> Erişim Tarihi: 25 Mart 2022.
- Akal, C. B. (2013), *İktidarın Üç Yüzü*, 6. Baskı, Dost Yayınları, Ankara.
- Akça, İ. (2018), “1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri”, “*Yeni Türkiye’ye Varan Yol-Neoliberal Hegemonyanın İnşası* iç. Der. İsmet Akça vd., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akçabay, C. F. (15 Kasım 2018), “Hukuk Devletinin Krizi”, *Ayrıntı Dergi*, Online Erişim: <https://ayrintidergi.com.tr/hukuk-devletinin-krizi/> Erişim Tarihi: 25 Mart 2022.
- Akçay, Ü. Güngen, A. R. (2016), *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş-Küresel Kapitalizmin Geleceği*, 2. Baskı, Notabene Yayınları, İstanbul.
- Akçay, Ü. (2017), “Finansallaşma, Merkez Bankası politikaları ve Borcun ‘Özelleştirilmesi’”, *Finansallaşma Kiskancında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek* iç., Der. Pınar Bedirhanoglu, Özlem Çelik, Hakan Mihçı, NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Akçay, Ü. (2019), “Türkiye’de Neoliberal Popüizm, Otoriterleşme ve Kriz”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 147, 46-71, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akdoğan, Y. (2004), *AK Parti ve Muhafazakâr Demokrasi*, Alfa Yayınevi, İstanbul.

- Akdoğan, Y. (2010), “Muhafazakâr-Demokrat Siyasal Kimliğin Önemi ve Siyasal İslamcılıktan Farkı”, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* iç., Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Akdoğan, Y. (2018), “AK Parti ve Erdoğan’ın Liderliği”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* iç., 2. Baskı, Der. Nebi Miş ve Ali Aslan, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, Ankara.
- Akgül Açıkmeşe, S. (2021), “Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları ve Güvenlikleştirme”, *Küresel Siyasete Giriş-Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* iç., Ed. Evren Balta, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akkanat, S. (2014). “Güvenlik Siyasetini Aşmak: İstisna ve Hukuk İlişkisi Üzerine Bir Tartışma”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 69, Sayı: 2, 279-307.
- Akkoyunlu K., Öktem, K. (2016), “Existential insecurity and the making of a weak authoritarian regime in Turkey”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 16:4, 505-527.
- Akman, Ş. T., Hacımuratlar Sevinç, Z. (2021), “Liberalizmde Otoriteryanizme Hukuk Düzeninin Yapısal Niteliklerinin Dönüşümü ve Türkiye Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 158, 169-223, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akyol, T. (2009), “AKP Büyük Sermayenin Değil, Yükselen Anadolu Sermayesinin Temsilcisidir”, *AKP Yeni Merkez Sağ mı?* iç., Haz. Ümit Kurt, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Alpar, B., I. (2022), “Türkiye’de Hanehalkı Borçluluğuna İlişkin Güncel Bir Değerlendirme ve Hanehalkı Borçluluğunun Muhtemel Sonuçları”, *Erciyes Akademi Dergisi*, 36 (3), 1314-1346.
- Alper, E. (2012), *Tepenin Ardı*, Film, Yönetmen ve Senaryo: Emin Alper, Türkiye: Bulut Film.
- Altıok, M. (2007), “Neo-liberal Yapısal Uyum Sürecinde Son Evre: AKP Hükümeti”, *Toplum ve Demokrasi*, 1 (1), Eylül-Aralık, 57-72.
- Anadolu Ajansı (30 Ocak 2019), Cumhurbaşkanı Erdoğan AK Parti'nin seçim manifestosunu açıkladı, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/cumhurbaskani-erdogan-ak-partinin-secim-manifestosunu-acikladi/1379887> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Aposto (12 Aralık 2022), Çin-Arap Zirvesi: Stratejik ortaklık anlaşmaları ve yeni işbirlikleri, <https://aposto.com/s/cin-arap-zirvesi> Erişim Tarihi: 23 Ocak 2023.
- Appadurai, A. (2017), “Demokrasi Yorgunluğu”, *Büyük Gerileme-Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* iç., Haz. Heinrich Geiselberger, Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen vd., Metis Yayınları, İstanbul.

- Arditi, B. (2010), *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset*, Çev. Emine Ayhan, Metis Yayınevi, İstanbul.
- Arendt, H. (2018), *Siyasette Yalan*, Çev. İmge Oranlı ve Berfu Şeker, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Arıcan, E., Tanınmış Yücememiş, B. (2018), “2002-2016 Yılları Arasında Türk Bankacılık Sektörü”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Ekonomi* iç., 2. Baskı, Der. Nurullah Gür, Sadık Günay, Şerif Dilek, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, İstanbul.
- Arslan, Z. (2006), “11 Eylül Sonrasında Yeni Güvenlik Anlayışı, İnsan Hakları ve Demokratik Kolluk”, *Polis Bilimleri Dergisi-Turkish Journal of Police Studies*, Cilt: 8, Sayı: 2, 121-136.
- Aslan, A. (2018), “Post-Kemalist Türkiye’de Siyaset”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* iç., 2. Baskı, Der. Nebi Miş ve Ali Aslan, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, Ankara.
- Ayan Musil, P. (2022), “Küresel Liberalizmin Demokrat Olamama Hali ve Bu Durumun Türkiye’ye Yansımaları”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 393/394, 22-30, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Aybar, S. (2017a), “Banka ve Finansın Neo-liberal Hali: 1990’lar Türkiye’sinde Suç Ekonomisi, Kirli Piyasalar ve Kurnaz Devlet”, *Modernizmin Yansımaları: 90’lı Yıllarda Türkiye* iç, Haz. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zurcher, Efil Yayınevi, İstanbul.
- Aybar, S. (2017b), “Serbest Piyasa Otoriteryanizminin Yükselişi: 1980’ler Türkiyesinde Finansal Yapının Evrimi ve ‘Dadı’ Devletin Doğuşu”, *Modernizmin Yansımaları: 80’li Yıllarda Türkiye* iç., Haz. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zurcher, Efil Yayınevi, Ankara, sf. 161-203.
- Aybar S., Doğru C. (2013), “Finansallaşma ve İktisadi Sonuçları: Türkiye Örneği”, *Maliye Finans Yazıları*, Yıl: 27, Sayı: 100.
- Aydın, D. C. (2021), “Covid-19 Pandemisinde Yaşananlar Üzerinden Foucault’yu, ‘Yeni Normal’i ve İktidar Kavramını Düşünmek”, *Ayrıntı Dergi*, Çev. Seyhan Meriç Karaca, Sayı: 38, 12-24, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Aydın, U. U. (2018), “Lanetli Süreklilik: Neoliberal Militarizmden Otoriter Muhafazakarlığa”, *Yeni Türkiye’ye Varan Yol-Neoliberal Hegemonyanın İnşası* iç. Der. İsmet Akça vd., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aydın S, Taşkın Y. (2018), *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Ayman Güler, B. (2021), “Küreselleşmecî Reformların Sonrası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 76, No: 2, 413-435.
- Balaban, O. (2017), “İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi?”, *İnşaat Ya Resulallah* iç., Der. Tanıl Bora, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Balkan, N. (1994), *Kapitalizm ve Borç Krizi*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Balseven, H., Önder, İ. (2009), “Türkiye’de Kamu Kesiminde Neoliberal Dönüşüm”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* iç., Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Balta, E. (2012), *Küresel Güvenlik Kompleksi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Balta, E. (2019), *Tedirginlik Çağı-Şiddet, Aidiyet ve Siyaset Üzerine*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Barbaros, F. R. Kozal Erdölek, Ö. (2017), “1990’lı Yılların Küreselleşen Dünyasında Türkiye’de Sanayileşme: Beklentiler ve Açmazlar”, *Modernizmin Yansımaları: 90’lı Yıllarda Türkiye* iç., Haz. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zurcher, Efil Yayınevi, İstanbul.
- Bauman, Z. (2019a), *Borçlu Zamanlarda Yaşamak*, Çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2019b), *Kapımızdaki Yabancılar*, 2. Baskı, Çev. Emre Barca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bashirov, G., Lancaster, C. (2018), “End of Moderation: The Radicalization of AKP in Turkey”, *Democratization*, 1210-1230.
- Başak, C. Mutlu, O. (2017), “Türkiye’de Neoliberalizm: Birikim, Bölüşüm ve Finansallaşma”, *İktisat Dergisi*, Sayı: 536, 50-61.
- Baştürk, E. (2013), “Bir Kavram İki Düşünür: Foucault’dan Agamben’e Biyopolitikanın Dönüşümü”, *Alternatif Politika*, 5 (3), 242-265.
- Bayhan, Z. (2011), *Demokratik, Ekolojik, Cinsiyet Özgürlükçü Paradigma*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Baykan, S. T. (2019), “Türkiye’de İdeolojik ve Programatik Olmayan Parti-Seçmen Bağları Üzerine Kavramsal Bir Tartışma: Popülizm, personalizm, patronaj”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 147, 10-46, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Baykan, S. T. (2021), “Türkiye’de Otoriterliğin ‘uzun süre’si Üzerine: Çifte Vesayet Sistemi, Siyasal Partiler Düzeni, Popülizm ve Klientelistik Parti-Seçmen Bağları”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 158, 27-53, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Bayra, E. A. (2019), “Güvenlik Devleti: Leviathan’dan Hukuk Devletine, Hukuk Devletinden Leviathan’a”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, 93-129.
- Bayramoğlu Özuğurlu, S. (2009), “Türkiye’de Devletin Dönüşümü: Parlamenter Popülizmden Piyasa Despotizmine”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* iç., Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bedirhanoğlu, P. (2010), “Küresel Kapitalist Krizlerin Nedenlerini Simon Clarke’la Yeniden Düşünmek”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 119-126.
- Bedirhanoğlu, P. (2013), “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Bedirhanoğlu, P. vd. (2016), “Eleştirel Güvenlik Çalışmalarının Marksist Eleştirisine Katkı: Devlet, Zor ve Sınıf Mücadelesi Bağlamında ‘Güvenliği’ Yeniden Düşünmek”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 40, 9-41, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Bedirhanoğlu, P. (2020), “Social Constitution of the AKP’s Strong State Through Financialization: State in Crisis, or Crisis State?”, *Turkey’s New State in the Making* iç., Ed. Pınar Bedirhanoğlu, Çağlar Dölek vd., Zedbooks, Londra.
- Bedirhanoğlu, P. (2021), “Kapitalizmin Finansallaşması, AKP’nin Kriz Devleti ve Türkiye’de Modern Demokratik Devlet Yapısının Çözülüşü”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 155, 187-212, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bedirhanoğlu, P., Yalman, G. L. (2010), “State, Class and the Discourse: Reflections on the neoliberal transformation in Turkey”, *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries* iç., Ed. Alfredo Saad-Filho ve Galip L. Yalman, Routledge, New York.
- Bekmen, A. (2018), “Neoliberal Dönemde Türkiye’de Devlet ve Sermaye”, *Yeni Türkiye’ye Varan Yol-Neoliberal Hegemonyanın İnşası* iç. Der. İsmet Akça vd., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Benjamin W. (2010), “Şiddetin Eleştirisi Üzerine”, Haz: Aykut Çelebi, *Şiddetin Eleştirisi* iç., çev. Zeynep Direk, Metis Yayınevi: İstanbul.
- Berezin, M. (2011), *Neoliberal Zamanlarda Liberal-Olmayan Politikalar*, Çev. Enis Köksaldı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Berksoy, B. (2017), “2010’larda Türkiye’de “Güvenlik Devleti” “Olağanüstü Devlet” Biçimine Evrilirken”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 335, 11-27, Birikim Yayınları, İstanbul.

- Berksoy, B. (2021), “İhbar Mekanizmaları, Neoliberal Yönetim Rasyonalitesi ve Faşistleşme Potansiyelinin Açığa Çıkışı: 2010’larda Türkiye Vakası”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 155, 212-240, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bilgin, P. (2010), “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi*, 8 (14), 69-96.
- Bilgin, V. (2018), “Türkiye’de Devlet-Toplum İlişkileri ve Demokratikleşme Sürecinde AK Parti”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* iç., 2. Baskı, Der. Nebi Miş ve Ali Aslan, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, Ankara.
- Blockmans, S., Yılmaz, S. (2017), Turkey and Codification of Autocracy, http://aei.pitt.edu/85021/1/PI2017-10_SB%2BSY_Turkey_final_0.pdf Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.
- Bonner, B., Wiggin, A. (2006), *Empire of Debt-The Rise of an Epic Financial Crisis*, Agora Publishing, New Jersey.
- Bora, T. (2017), *Cereyanlar-Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bora, T. (2009), “AKP: Yeni Merkez Sağ”, *AKP Yeni Merkez Sağ mı?* iç., Haz. Ümit Kurt, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Boratav, K. (2021), *Türkiye’nin Faşizmleri ve AKP*, 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara.
- Borsuk, İ. vd. (2021), Consolidating and Contesting Authoritarian Neoliberalism in Turkey: Towards a Framework, https://www.researchgate.net/publication/355116611_Consolidating_and_Contesting_Authoritarian_Neoliberalism_in_Turkey_Towards_a_Framework Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.
- Boratav, K. (1995), “1994 Bunalımı”, *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995* iç., Cem Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (2009), “Bir Çevrimin Yükselişi Aşamasında Türkiye Ekonomisi”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* iç., Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K. (2019), “Krugman’ın Senaryosu ve Türkiye Krizi”, *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 285-292.
- Boratav, K. (2021), *Dünyadan Türkiye’ye, İktisattan Siyasete*, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Boukalas, C. (2016), “Olağanüstülük Yok: Otoriter Devletçilik, Agamben, Poulantzas ve İç Güvenlik”, *Praksis Dergisi*, Çev. Anıl Aygen, Sayı: 40, 2016(1), Dipnot Yayınları, Ankara.

- Bourdieu, P. (2015), *Devlet Üzerine*, Çev. Aslı Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2009), “Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neoliberalizmin Özü”, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* iç., Ed. Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon, İstanbul.
- Boyraz, C. (2021), “Küresel Üretim, Ticaret ve Finans”, *Küresel Siyasete Giriş-Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* iç., Ed. Evren Balta, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Brenner, R. (2011), “Kredi Krizi 2007-08”, *Marksist Kriz Teorisi ve Kredi Krizi* iç. Haz. Richard Brenner ve Michael Pröbsting, Çev. Senem Çakmak Şahin ve Aslı Şen Taşbaşı, Yordam Kitap, İstanbul.
- Brown, W. (2018), *Halkın Çözülüşü-Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*, Çev. Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul.
- Brown, W. (2021), *Neoliberalizmin Harabelerinde-Batı’da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*, Çev. Bülent Doğan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Burke, P. (2002), *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Çev. Mete Tunçay, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Camacho, C. M, Nieto, J.A.R. (2009), The Globalisation of Financial Capital, 1997-2008, Research on Money and Finance, Discussion Paper: 6, 1-32. https://www.academia.edu/8872264/The_Globalisation_of_Financial_Capital_1997_2008 Erişim Tarihi: 10 Mart 2022.
- Camacho, C. M, Nieto, J.A.R. (2017), “Finansal Sermayenin Küreselleşmesi: 1997-2008”, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* iç., 2. Baskı, Çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Cangızbay, K. (2013), “AKP, Korsan/Gayri Nizami Kapitalizmin İktidarındır”, *AKP, İlmli İslam, Neoliberalizm* iç. Ed. Fikret Başkaya, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Castaldo, A. (2018), Populism and Competitive Authoritarianism in Turkey, <https://repositorio.ul.pt/bitstream/10451/35719/1/draft-populism%20and%20competitive%20authoritarianism%20in%20turkey.pdf> Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2022.
- Ceylan, O. (2006), “Türkiye’de Yıllara Göre Kredi Kartı Kullanım Durumu Ve Batık Kredi Kart Borç Sahiplerinin Profili” Yüksek Lisans Tezi, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/41819.pdf> Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021.
- Chomsky, N. (1991), “International Terrorism: Image and Reality”, *Western State Terrorism* iç., Ed. Alexander George, Routledge, New York.

- Chomsky, N. (2000), *Halkın Sırtından Kazanç-Neoliberalizm ve Küresel Düzen*, Çev. Deniz Hakyemez vce Barış Zeren, Om Yayınevi, İstanbul.
- Ciddi, S. (2016), “Kemalist Advocacy in a post-Kemalist era?”, *The Turkish AK Party and its Leader* iç., Ed. Ümit Cizre, Routledge, New York.
- Cizre, Ü. (2016), “Introduction: The Politics of Redressing Grievances-The AK Party and its leader”, *The Turkish AK Party and its Leader* iç., Ed. Ümit Cizre, Routledge, New York.
- Clarke, S. (2004), “Devlet Tartışmaları, Devlet Tartışmaları Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru” iç., Ed. Simon Clarke, Çev. İbrahim Yıldız, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Claudia, A., Rens, van M. (2007), “Governing terrorism through risk: Taking precautions, (un) knowing the future”, *European Journal of International Relations*, 13 (1), 89-115, Online Erişim: <http://oro.open.ac.uk/8945/1/8945.pdf> Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022.
- Cumhuriyet Gazetesi (11 Ağustos 2010), “MOBESE'li kent sayısı artıyor”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/mobeseli-kent-sayisi-artiyor-169932> , Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Cumhuriyet Gazetesi (4 Haziran 2013), Bir Tek O Anlamadı, Cumhuriyet Gazetesi.
- Çelik, B. (2020), Turkey’s Communicative Authoritarianism, 16:1, 102-120.
- Coşar, S. Y., Özdemir G. (2014), “Giriş: AKP Türkiye’si’nde Neoliberalizmin İslamcı Politikalara Eklemlenişini Çözümlemeye Yönelik Bir Girişim”, *İktidarın Şiddeti-AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar* iç., Haz. Simten Coşar, Gamze Yücesan-Özdemir, Metis Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, B. (2019), *Neoliberal İktidar ve Özne Foucault’nun İzinde Güncel Bir İnceleme*, 2. Baskı, Notabene Yayınları, İstanbul.
- Crouch, C. (2014), *Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü*, Çev. Uğur Gezen, Açılım Kitap, İstanbul.
- Çalkıvık, A. (2021), “Soğuk Savaş ve Sonrası Güvenlik Siyaseti”, *Küresel Siyasete Giriş-Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* iç., Ed. Evren Balta, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelebi, A. (2001), “Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek: Carl Schmitt ve Walter Benjamin Üzerine Bir İnceleme”, *Değer Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 42, ss.109-146.
- Çelikpala, M., Öztürk, D. (2012), “The Only Thing We Have to Fear: Post 9/11 Institutionalization of In-security”, *Uluslararası İlişkiler Derneği Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 32, 49-65.

- Çeviker Gürakar, E. (2019), *Kayıma Ekonomisi*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çiğdem, A. (2014), *Geleceği Eskitmek AKP ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çınar M., Sayin Ç., (2014), “Reproducing the Paradigm of Democracy in Turkey: Parochial Democratization in the Decade of Justice and Development Party”, *Turkish Studies*, 15:3, 365-385.
- Çınar, M. (2013), “AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Der. İlhan Uzel ve Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Çınar, M. (2017a), “16 Yaşında AKP: Nereden Nereye?”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 341, 8-14, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Çınar, M. (2017b), “AKP’nin İkinci ‘başkanlık sistemi’ Hamlesi”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 336, 12-18, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Çizakça, M. (2004), Muhafazakarlık ve Ekonomi, Erdoğan, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, AK Parti Kütüphanesi, <http://www.akparti.org.tr/media/272223/uluslararasi-muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu.pdf> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Çubukçu, A. (2015), “AKP’nin Kültür Politikası”, *Marka Takva Tuğra AKP Döneminde Kültür ve Politika* iç., Haz. Kemal İnal vd., Evrensel Kitabevi, İstanbul.
- Dağı, İ. D. (2010), “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arasında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* iç., Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Dale, G., Fabry, A. (2018), “Neoliberalism in Eastern Europe and the Former Soviet Union”, *The SAGE Handbook of Neoliberalism* iç., Ed. Damien Cahill, Melinda Cooper vd., SAGE Publications.
- Demir, G. Öztogay, A. D. (2017), “İstisnai Devlet Biçimi ve Polis: 12 Eylül Döneminde İç Güvenlik Aygıtının Yeniden Yapılandırılması”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 50, Sayı: 1, 85-116.
- D’entreves, A. P. (2005), *Devlet Kavramı*, Çev. Başak Baysal, Ed. Cemal Bali Akal, Devlet Kuramı iç., Dost Yayınevi, Ankara.
- Deleuze, G. (2001), “Denetim Toplulukları Konusunda Bir Ek”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 142-143, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-142-143-subat-mart-2001/2334/denetim-toplumlari-konusunda-bir-ek/4382> , Erişim Tarihi: 15 Ekim 2021.

- Deleuze, G. (2023), *Foucault Üzerine Dersler, 7 Ocak-15 Nisan 1986*, Çev. Sinem Özer ve Münevver Çelik, Otonom Yayınları, İstanbul.
- Della Porta, D. (2017), “Geç Neoliberalizmde İlerici ve Gerici Siyaset”, *Büyük Gerileme-Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* iç., Haz. Heinrich Geiselberger, Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen vd., Metis Yayınları, İstanbul.
- Derrida, J. (2008), “Otoimmünite: Gerçek ve Simgesel İntiharlar”, *Terör Günlerinde Felsefe* iç., Haz. Giovanna Borradori, Çev. Emre Barca, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Dicle, H. D. (2022), “MOBESE İzleme ve Kayıtları: Gözetim Toplumu Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2022, s. 459-500.
- Dienst, R. (2015), *Borç Bağları*, Çev. Sercan Karadoğan, Açılım Kitap, İstanbul.
- Dikmen Alsancak, N., Küçük, M. N. (2022), “Güvenliğe Postkolonyal Bakış: Avrupa-Merkezci Güvenlik Anlayışlarının Eleştirisi”, *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye-Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* iç., Der. Berk Esen, Başar Baysal, İletişim Yayınları İstanbul.
- Dinçer, H. (2022), Reconfiguration of the Regime of Impunity and Authoritarian Statecraft in Turkey, Global Authoritarianism, Perspectives and Contestations from the South iç., International Research Group on Authoritarianism and Counter-Strategies (ed.), <https://www.transcript-verlag.de/media/pdf/15/97/a3/oa97838394620963FiV51IH8BpMH.pdf> Erişim Tarihi: 4 Ocak 2023.
- Doğan S. (2019), *Mahalledeki AKP*, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dos Santos, P. L. (2017), “Günümüz Kapitalizmde Bankacılığın İçeriği Üzerine”, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* iç., 2. Baskı, Çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Duman, E. (2021), *Leviathan'dan Neoleviathan'a-Suç, Ceza, Hapsetme*, Notabene Yayınları, İstanbul.
- Dumenil G., Levy D. (2007), “Neoliberal (Karşı) Devrim, Neoliberalizm Muhafız Bir Seçki” iç., Der. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Dumenil G., Levy D. (2009), “Neoliberalizmin Doğası ve Çelişkileri”, *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* iç., Ed. Gülsüm Akalın ve Uğur Selçuk Akalın, Kalkedon, İstanbul.

- Duran, B. (2018a), “AK Parti’nin İdeolojik Dönüşümünün Kodları”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* iç., 2. Baskı, Der. Nebi Miş ve Ali Aslan, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, İstanbul.
- Duran B. (2018b), “Takdim”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Ekonomi* iç., 2. Baskı, Der. Nurullah Gür, Sadık Günay, Şerif Dilek, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, İstanbul.
- Duran, B. (2020), “Chapter 1: The Codes of the AK Party’s Ideological Transformation”, *AK Party Years in Turkey* iç., Ed. Kılıç B. Kanat, Burhanettin Duran, Seta Yayınları, İstanbul.
- Ekinci, İ. (2021), *AKP Ekonomide Ne Yaptı*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Ekzen, N. (2013), “AKP İktisat Politikaları (2002-2007)”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Ercan, F., Oğuz, Ş. (2021), “Understanding the Recent Rise of authoritarianism in Turkey in terms of the Structural Contradictions of the Process of Capital Accumulation”, *Turkey’s New State in the Making* iç., Ed. Pınar Bedirhanoğlu, Çağlar Dölek vd., Zedbooks, Londra.
- Erdem, N. (2010), “Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 2, 117-135.
- Erdem, N. (2015), “Finansal Birikim Rejimi Altında Türkiye’de Bankacılık”, *Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat* iç., Der. Hakan Mihçı, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Erdem, N. (2019), “Az Gelişmiş Ülkelerde Borç Açmazı”, *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 203-219.
- Erdoğan, R. T. (2004), Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, AK Parti Kütüphanesi, <http://www.akparti.org.tr/media/272223/uluslararasi-muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu.pdf> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Erdönmez Ataman, P. (2009), “Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 68, 85-101.
- Eren, A.A, Saraçoğlu, M. (2017), “Kapitalizmin Tarihinde Finansal Krizler: Tarih Tekerrür mü Ediyor?”, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Yıl: 2017 Cilt-Sayı: 10 (1) ss: 87-97.
- Ergüneş, N. (2017), “Finansallaşma Döneminde Türkiye Ekonomisinin Küresel Bütünleşmesi”, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* iç., Haz. Costas Lapavitsas, Çev. Tuncer Öncel, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul.

- Elazazi Khaled, Y. (2021), Backsliding to Autocracy: The Case of Turkey under Erdoğan, Kahire Amerikan Üniversitesi, <https://fount.aucegypt.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2639&context=etds> Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2022.
- Elveren, A. Y. (2021), *Askeri Harcamalar ve Ekonomi-Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev. Çağdaş Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Esen B., Gümüşçü Ş. (2016), “Rising Competitive Authoritarianism in Turkey”, *Third World Quarterly*, 37:9, 1581-1606.
- Esen, B., Baysal, B. (2022), “Güvenikleştirme ve Demokratik Gerileme İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye-Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* iç., Der. Berk Esen, Başar Baysal, İletişim Yayınları İstanbul.
- Euronews (28 Mart 2022), Türkiye'nin faiz giderleri ne kadar, verginin ne kadarı faize gidiyor?, <https://tr.euronews.com/2022/03/28/turkiye-nin-faiz-giderleri-ne-kadar-verginin-ne-kadar-faize-gidiyor> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Evrensel (12 Temmuz 2017), Erdoğan'dan itiraf: OHAL'le grevlere müsaade etmiyoruz, <https://www.evrensel.net/haber/326078/erdogandan-itiraf-ohalle-grevlere-musaade-etmiyoruz> Erişim Tarihi: 7 Eylül 2022.
- Evrensel (18 Eylül 2017), Yoksullaşıyoruz, borçla yaşıyoruz, <https://www.evrensel.net/haber/332729/yoksullasiyoruz-borcla-yasiyoruz> Erişim Tarihi: 21 Ocak 2023.
- Ezikoğlu, Ç. (2021), *Türk Siyasetinde Bir Survivor Hikayesi: AKP*, Efil Yayınevi, Ankara.
- Fedai, R. (2015), “Kamunun Yönetiminde Artan Merkez Etkisi”, *AKP Nasıl Yönetti?* iç., Der. Barış Övgün, Nika Yayınevi, Ankara.
- Figenkaplan, T. (2019), “G-20 Ülkelerinde Finansallaşma ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi”, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı:3, 15-38.
- Fine, B. (2010), “Neoliberalism as Financialisation”, *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries* iç., Ed. Alfredo Saad-Filho ve Galip L. Yalman, Routledge, New York.
- Fraenkel, E. (2020), *İkili Devlet Diktatörlük Kuramına Bir Katkı*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Foster, J. B. (2008), *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, Çev. Çiğdem Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul.

- Foster, J. B. (2011), *Tekelci Finans Sermayesi*, Çev. Barış Baysal vd., Kalkedon Yayınevi, İstanbul.
- Fumagalli, A. Mezzadra, S. (2012), *Küresel Ekonomide Kriz-Finansal Piyasalar, Toplumsal Mücadeleler ve Yeni Politik Senaryolar*, Çev. Irmak Ertuna Howison, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Gago, V., Cavallero, Luci (2022), *Borcun Feminist Reddi*, Çev. Bilge Tanrısever, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Gambetti, Z. (2012), “Foucault’dan Agamben’e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi”, *Cogito Dergisi*, Sayı: 70-71, 21-39.
- Gauchet, M. (2005), “Anlam Borcu ve devletin kökenleri. İlkelerde din ve siyaset”, Çev. Ozam Erözden, Ed. Cemal Bali Akal, *Devlet Kuramı* iç., Dost Yayınevi, Ankara.
- Gülhan, T. S. (2017), “Devlet Müteahhitlerinden Gayrimenkul Geliştiricilerine, Türkiye’de Kentsel Rant ve Bir Meta Olarak Konut Üreticiliği”, *İnşaat Ya Resulallah* iç., Der. Tanıl Bora, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gümüşçü, Ş. (2016), *The Clash of Islamists: The Crisis of the Turkish State and Democracy*, Contemporary Turkish Politics iç., Rice University’s Baker Institute For Public Policy, <https://pomeps.org/the-clash-of-islamists-the-crisis-of-the-turkish-state-and-democracy> Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2022.
- Gümüşçü, Ş. (2021), “AKP’nin Siyasal İktisadı ve Patrimonyal Rejimin Yükselişi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 158, 53-68, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Güngen, A. R. (2015), “Çevresel Finansallaşma ve Devletin Rolü”, *Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat* iç., Der. Hakan Mihçı, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Güngen, A. R. (2018), “Türkiye’nin 2018 Krizi: Nereden Nereye?”, *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 449-452.
- Güngen, A. R. (2020), “Turkey’s Financial Slide: Discipline by Credit in the Last Decade of the AKP’s Rule”, *Turkey’s New State in the Making* iç., Ed. Pınar Bedirhanoglu, Çağlar Dölek vd., Zedbooks, Londra.
- Güngen, A.R. (2021), *Borçlandırma Siyaseti: Türkiye’de Finansal İçerilme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Güngen, A. R. (2022), “2018-19 Türkiye’inde Kriz Yönetiminin Krizini Nasıl Anlayabiliriz?”, *21. Yüzyılda Devletin Dönüşümü* iç., Ed. Aylin Topal, Ömür Birler vd., İmge Kitapevi, Ankara.
- Gürcan, E. C. (2019/2), “Küresel Kapitalizmin Krizi, Sınıflar ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 50, 71-95, Dipnot Yayınları, Ankara.

- Gürel, B. (2013), “İslamcılık: Uluslararası Bir Ufuk Taraması”, *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP* iç., Haz. Neşecan Balkan vd., Yordam Kitap, İstanbul.
- Güzelsarı, S. (15 Ocak 2019), Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, *Ayrıntı Dergisi*, <https://ayrintidergi.com.tr/neoliberal-otoriterlesme-devletin-sirketlesmesi-ya-da-sirket-devlet-cumhurbaskanligi-hukumet-sistemi/> , Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2022.
- Graeber, D. (2015), *Borç-İlk 5000 Yıl*, 2. Baskı, Çev. Muammer Pehlivan, Everest Yayınları, İstanbul.
- Goffman, E. (2020), *Damga-Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, 5. Baskı, Çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S. N. Ağırnaslı, Heretik Yayıncılık, Ankara.
- Gönenç, L. (2017), “2017 Anayasa Değişikliği Sürecine Dair Notlar”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 335, 7-11, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Quiggin, J. (2018), “Neoliberalism: Rise, Decline and Future Prospects”, *Neoliberalism* iç. Ed. Damien Cahill vd., Sage Publications, California.
- Habermas, J. (2008), “Köktendincilik ve Terör”, *Terör Günlerinde Felsefe* iç., Haz. Giovanna Borradori, Çev. Emre Barca, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Haiven, M. (2016), *Hayali Sermaye-Popüler Kültürde ve Gündelik Yaşamda Finansallaşma*, Çev. Yasin Emre Kara, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Hale, W. (2010), “Hristiyan Demokrasi ve AKP, Benzerlikler ve Zıtlıklar”, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* iç., Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hardt, M., Negri, A. (2013), *Duyurular*, Çev. Abdullah Yılmaz, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Harrison, G. (2019), “Authoritarian neoliberalism and capitalist transformation in Africa: all pain, no gain” *Globalizations*, 16 (3), 274-288.
- Harvey, D. (2012), “Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm”, Çev. Eylem Çamuroğlu Çığ, Ünsal Çığ, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 67-88.
- Harvey, D. (2004), “Baskı Rejimine Rıza Göstermek” Çev. Münevver Çelik, *Conatus Dergisi*, Sayı: 2, 29-43.
- Harvey, D. (2005), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, Çev. Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, İstanbul.

- Hirigoyen, M.F. (2021), *Narsistler İktidarda*, Çev. Ayşen Gür, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hirsch J. (2004), “Fordist Güvenlik Devleti ve Yeni Toplumsal Hareketler”, *Devlet Tartışmaları Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* iç., Ed. Simon Clarke, Çev. İbrahim Yıldız, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Husson, M. (2008), Toksik Kapitalizm, Çev. Osman S. Binatlı, <http://gesd.free.fr/toksik.pdf> Erişim Tarihi: 22 Mart 2022.
- Hürriyet (4 Haziran 2013), Başbakan: Yüzde elliye evde zor tutuyorum, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/basbakan-yuzde-50-yi-evinde-zor-tutuyorum-23429709> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- İba, Ş. (2013), “AKP Nasıl İktidar Olmuştu?”, *AKP, İlimli İslam, Neoliberalizm* iç. Ed. Fikret Başkaya, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- İçişleri Bakanlığı (26 Temmuz 2019), Çarşı ve Mahalle Bekçileriyle Sokaklar Artık Daha Huzurlu, <https://www.icisleri.gov.tr/carsi-ve-mahalle-bekcileriyle-sokaklar-artik-daha-huzurlu> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- İçişleri Bakanlığı (13 Mart 2022), “Bakanımız Sn. Soylu: Kolluk Kuvvetlerimize 350 Bin Kişilik Bir Güvenlik Desteği Sağlamayı Hedefliyoruz”, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanimiz-sn-soylu-kolluk-kuvvetlerimize-350-bin-kisilik-bir-guvenlik-destegi-saglamayi-hedefliyoruz> Erişim Tarihi: 01 Aralık 2022.
- İlkiz, F. (2015), “İnternet İletişim Özgürlüğü ve Sosyal Medya”, *Türkiye’de Hukuku Yeniden Düşünmek* iç. Der. Haluk İnanıcı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnanıcı, H. (2015), “Giriş”, *Türkiye’de Hukuku Yeniden Düşünmek* iç. Der. Haluk İnanıcı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnanıcı, H. (2016), “Buhran Günlerinde Hukuk ve Yargı Dünyasının Haysiyeti”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 325, 44-58, Birikim Yayınları, İstanbul.
- İnsel, A. (2020), “Yeni İttihatçı İttifak”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 378, 6-10, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Kabalay, B. (2018), Borçlandırma ve Kriz: Güvenlik, Üretim ve Tüketim, *Ayrıntı Dergisi*, Sayı: 28, Online Erişim: <https://ayrintidergi.com.tr/borclandirma-ve-kriz-guvenlik-uretim-ve-tuketim/> Erişim Tarihi: 25 Mart 2022.
- Kabasakal, M. (2019), “Deparliamentarization in Turkey: A Major Decline in the Scrutiny Function”, *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 7:1, 168-190.
- Kaboğlu, Ö. İ. (2015), “Hukuk ve Siyaset”, *Türkiye’de Hukuku Yeniden Düşünmek* iç., Der. Haluk İnanıcı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Karaçimen, E., Çelik, Ö. (2017), “Türkiye’de Gayrimenkul ve Finansın Derinleşen ve Yeniden Yapılanan İlişkisi”, *Finansallaşma Kıskaçında Türkiye’de Devlet, Sermaye Birikimi ve Emek* iç., Der. Pınar Bedirhanoglu, Özlem Çelik, Hakan Muhci, NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Karaçimen, E. (2019), “Türkiye’de Finansallaşmanın Bir Ayağı Olarak Kadınlara Yönelik Bankacılık Faaliyetlerinin Yaygınlaşması”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 147, 152-178, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karadağ, U. (2020), Modern Toplumlarda Piyasa Temelli Zorun Analizi ve Neoliberal Borçluluk, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karahanogulları, Y. (2008), “Küresel Kapitalizmin Krizi” Tanımlanmasını Hak Eden Krizin Henüz Sonlanmamış İzleği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 63, Sayı:4, 223-235.
- Karahanogulları, Y. (2019), “Türkiye’de Neoliberalizmin Kuruluş Süreci: 1980-1994”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 74, No. 2, 2019, s. 429 – 464.
- Karahanogulları Y. Türk, D. (2018), “Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye”, *Mülkiye Dergisi*, 42 (3), 403-448.
- Karaman, K. Pamuk, K. (2009), “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri Ve Mali Yapının Evrimi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 191, 26-33.
- Karatani, K. (2008), *Transkritik Kant ve Marx Üzerine*, Çev. Erkan Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karatani, K. (2017), *Dünya Tarihinin Yapısı*, Çev. Ali Karatay, Metis Yayınları, İstanbul.
- Karataş, T. (2011), “Küreselleşme Sürecinde Finans Kapitalin Yükselişi Ve 2007 – 2009 Dünya Ekonomik Krizi”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karagöl, E. T., Kaya, S. (2018), “Sürdürülebilir Ekonomik Büyümenin Anahtarı: Altyapı Yatırımları”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Ekonomi* iç., 2. Baskı, Der. Nurullah Gür, Sadık Günay, Şerif Dilek, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, İstanbul.
- Karataş, T. (2018), “Bir Finansallaşma Göstergesi Olarak Türkiye Ekonomisinde Borçların Dönüşümü: 2002-2017”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 2, 255-273.
- Kaya, R. (2009), “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Öğeleri”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* iç.,

- Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kaygusuz, Ö. (2021), “Egemenlik ve Vestfalyan Düzen”, *Küresel Siyasete Giriş-Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler* iç., Ed. Evren Balta, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kaynar, M. K. (2013), “Merkez Sağ ve AKP”, *AKP, İlimli İslam, Neoliberalizm* iç. Ed. Fikret Başkaya, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Keskin, F. (2016), “Hükümranlıktan Yönetimselliğe Türkiye’de Neoliberalizm”, *Felsefelogos*, Yıl: 23, Sayı: 73, 189-199.
- Keskinsoy, Ö., Kaya, S. B. (2021), “Hukuk Devletinden Kanun Devletine Anayasal Devletin Anayasalı Devlete Evrilmesi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 70, Sayı: 3, 1147-1206.
- Keyman, F. (2022), “Küreselleşen Dünyada Devlet, Demokrasi ve Siyaset”, *21. Yüzyılda Devletin Dönüşümü* iç., Ed. Aylin Topal, Ömür Birler vd., İmge Kitapevi, Ankara.
- Kingstone, P. (2018), “The Rise and Fall (and Rise Again?) of Neoliberalism in Latin Amerika”, *Neoliberalism* iç. Ed. Damien Cahill vd., Sage Publications, California.
- Kirişçi, K., Sloat A. (2019), The rise and fall of liberal democracy in Turkey: Implications for the West, <https://www.brookings.edu/research/the-rise-and-fall-of-liberal-democracy-in-turkey-implications-for-the-west/> Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2022.
- Klein, N. (2010), *Şok Doktrini-Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, Çev. Selim Özgül, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Koç, A. (2015), “Küresel Kapitalizmin Finansallaşmasına Türkiye Ekonomisinin Eklemlenme Süreci”, *Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat* iç., Der. Hakan Mihçı, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Konukman, A. (2019), “Kriz, Bütçe ve Mali Politikalar”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 43, Sayı: 1, 293-304.
- Koselleck, R. (2013), *Kavramlar Tarihi/Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, Çev. Atilla Dirim, 2. Basım, İletişim Yayınları: İstanbul.
- Koyuncu B. (2014), *‘Benim Milletim...’ Ak Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köker, L. (2005), “Yeni Savaşlar Çağında Hukukun Üstünlüğü ve Uluslararası Politika”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 54, Sayı: 4, 53-63.
- Köker, L. (2021), “Kemalizm’den Kaçarken Faşizme Tutulmak”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 382-383, 57-65.

- Köse A. H., Bahçe S. (2019), “Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi”, *Mülkiye Dergisi*, 43 (1), 257-269.
- Kraska, B. P. (2007), “Militarization and Policing-Its Relevance to 21st Century Police”, *Policing: A Journal of Policy and Practice*, Volume 1, Issue 4, 2007, 501–513.
- Krastev, I. (2017), “Çoğunlukçu Gelecekler”, *Büyük Gerileme-Zamanımızın Ruh Hali Üstüne Uluslararası Bir Tartışma* iç., Haz. Heinrich Geiselberger, Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen vd., Metis Yayınları, İstanbul.
- Kurç, Ç. (2022), “Yerli, Milli ve Dokunulmaz: Türkiye’de Savunma Sanayinin Güvenlikleştirilmesi”, *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye-Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* iç., Der. Berk Esen, Başar Baysal, İletişim Yayınları İstanbul.
- Kurt, Ü. (2009), “Giriş”, *AKP Yeni Merkez Sağ mı?* iç., Haz. Ümit Kurt, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Kutlay, M., Öniş, Z. (2020), “Otoriter Kapitalizmin Yükselişi: Değişen Küresel Dengeler ve Demokrasinin Geleceği Üzerine”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı: 120, 42-53).
- Kutun, M. (2021), “Güncel Otoriterlik Çalışmalarındaki Yöntemsel Sınırlılıklar Üzerine”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 155, 157-187, İletişim Yayınları İstanbul.
- Küçük, B. (29 Mayıs 2020), “Orta Sınıf Küçülüyor, İki Ulus Oluyoruz”, <https://www.diken.com.tr/sosyolog-kucuk-orta-sinif-kuculuyor-iki-ulus-oluyoruz/> Erişim Tarihi: 25 Ekim 2021.
- Küçük, B, Özselçuk, C. (2019), “Fragments of the Emerging Regime in Turkey: Limits of Knowledge, Transgression of Law, and Failed Imaginaries”, *The South Atlantic Quarterly*, 118:1, 1-21.
- Martin, R. (2002), *Financialization of Daily Life*, Temple University Press, Philadelphia.
- Mıhçı, H. (2015), “Giriş: Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat”, *Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat* iç., Der. Hakan Mıhçı, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Mouffe, C. (2019), *Sol Popülizm*, Çev. Aybars Yanık, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Müller, J. (2017), *Popülizm Nedir?*, Çev. Onur Yıldız, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Laçiner, Ö. (2012), “AKP: “Ne”yin iktidarı?”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 283, 10-15, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Laçiner, Ö. (2021), “Pandemiden Sonra: Riskler ve İmkanlar”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 382-383, 3-8, Birikim Yayınları, İstanbul.

- Lapavitsas, C. (2017a), “Giriş: Finansallaşmanın Krizi”, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* iç., 2. Baskı, Çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Lapavitsas, C. (2017b), “Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere”, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* iç., 2. Baskı, Çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Lapavitsas, C. (2019), *Üretmeden Kar Etmek-Finans Hepimizi Nasıl Sömürüyor*, Çev. Yasin Emre Kara, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Lazzarato, M. (2015), *Borçla Yönetmek*, Çev. Şule Çiltaş, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Lazzarato, M. (2020), *Borçlandırılmış İnsanın İmali*, Çev. Murat Erşen, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Lemke T. (2015), *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*, Çev. Utku Özmakas, Pharmakon Yayınevi, Ankara.
- Lemke, T. (2016), *Biyopolitika*, 3. Baskı, Çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lenin, V. İ (1995), “Kapitalizmin En Yüksek Aşaması-Emperyalizm”, *Lenin Seçme Eserler* Cilt: 5 iç. Çev. Süheyla Kaya, İnter Yayınları, İstanbul.
- Lourau, R. (2001), *Bilinçaltında Devlet*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Madra, M. Y., Yılmaz, S. (2019), “Turkey’s Decline into (Civil) War Economy: From Neoliberal Populism to Corporate Nationalism”, *The South Atlantic Quarterly*, 118:1, 41-59.
- Magdoff, F. (2008), “Borç ve Spekülasyon Patlaması”, *Neoliberalizm ve Kriz* iç, Çev. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı vd. Der. Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Marazzi, C. (2014), *Sermayenin Komünizmi*, Çev. Durdu Kundakçı, Otonom Yayınları, İstanbul.
- Martin, N. (2020), “*The Securitisation of News in Turkey Journalists as Terrorists?*”, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland.
- Marx, K. (1997), *Yahudi Sorunu*, Çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx K. Friedrich E. (2018), *Komünist Manifesto*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Max, W. (2004), *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Marois, T. (2019), “The Transformation of the State Financial Apparatus”, *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey* iç., Ed. Galip L. Yalman, Thomas Marois ve Ali Rıza Güngen, Routledge, New York.
- Mbembe, A. (2020), *Düşmanlık Politikaları*, Çev. Ayşen Gür, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mbembe, A. (2022), *Brütalizm*, Çev. P. Burcu Yalım, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mcintyre, L. (2019), *Hakikat-Sonrası*, Çev. Mehmet Fahrettin Biçici, Tellekt Yayınları, İstanbul.
- Michel F. (2011a), *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınbay, 3. Basım, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Michel F. (2011b), “Michel Foucault’nun Oyunu”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi* iç., 3. Baskı, Çev. Osman Akınbay, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Michel F. (2011b), “Yönetimsellik”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi* iç., 3. Baskı, Çev. Osman Akınbay, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Mills, C. (2021), *Biyopolitika Düşünürler ve Temalar*, Çev. Mert Karbay, NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Minqi L. (2008), “Piyasa Ekonomisi mi Oligapol-Finans Kapitalizmi mi?”, *Neoliberalizm ve Kriz* iç, Çev. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı vd. Der. Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Miş, N. (2011), “Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 345-381.
- Miş, N., Sobacı, M. Z. (2018), “AK Parti ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* iç., 2. Baskı, Der. Nebi Miş ve Ali Aslan, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, Ankara.
- Moudouros, N. (2014), “The ‘Harmanization’ of Islam with the Neoliberal Transformation: The Case of Turkey”, *Globalizations*, 11: 6, 843-847.
- Munck, R. (2007), “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”, *Neoliberalizm Muhaliif Bir Seçki* iç., Der. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Nesvetailova, A. (2007), *Fragile Finance-Debt, Speculation and Crisis in the Age of Global Credit*, Palgrave Macmillan.
- Neocleous, M. (2012), *Güvenlik, Şiddet ve Savaş*, Çev. Gül Çorbacıoğlu ve Ersin Embel, Dipnot Yayınevi, Ankara.

- Neocleous, M. (2014a), *Savaş Erki, Polis Erki*, Çev. Beyza Sumer Aydaş, Notabene Yayınları, Ankara.
- Neocleous, M. (2014b), *Güvenliğin Eleştirisi*, Çev. Tonguç Ok, Notabene Yayınları, Ankara.
- Neocleous, M. (2015), *Devleti Tahayyül Etmek*, 2. Baskı, Çev. Akın Sarı, Notabene Yayınları, Ankara.
- Neocleous, M. (2016), *Evensel Hasım-Güvenlik, Sermaye ve Tüm İnsanlığın Düşmanları*, Çev. Beyza Sumer Aydaş, Notabene Yayınları, Ankara.
- Nişanyan Sözlük (2022), İltisak, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/iltisak> Erişim Tarihi: 7 Eylül 2022.
- OECD (2022a), Household debtTotal, % of net disposable income, 2021 or latest available, <https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm> Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022.
- OECD (2022b), Household debt Total, % of net disposable income, 2015, <https://data.oecd.org/hha/household-debt.htm#indicator-chart> Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022.
- OECD (2022c), General government debtTotal, % of GDP, 2008 – 2015, <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm> Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2022.
- Oğuz, Ş. (2010), “Türkiye’de Otoriter Devletçiliğin Gelişimi”, *Tarih, Sınıflar ve Kent* iç., Der. Besime Şen, Ali Ekber Doğan, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Oğuz, Ş. (2016), “Yeni Türkiye”nin Siyasal Rejimi”, *Yeni Türkiye: Kapitalizm, Devlet, Sınıflar* iç., Ed.Tolga Tören, Melehat Kutun, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Oktay, S. (2020), Turkey’s Phantom Coalition: The AKP-MHP Partnership and Turkish Foreign Policy, <https://apsamena.org/wp-content/uploads/2020/11/Oktay-31.pdf>, Erişim Tarihi: 11 Ağustos 2022.
- Onbaşı, N. (2020), The role of populist strategies in differing outcomes of corruption scandals in Brazil and Turkey, *Turkish Studies*, 21:2, 188-207.
- Orhan Kandemir, (25 Mart 2011), “Düşleri Kafana Hapset, Karabasanları Sokağa Sal, Kaos GL, <https://kaosgl.org/gokkusagi-forumu-kose-yazisi/dusleri-kafana-hapset-karabasanlari-sokaga-sal> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Orhangazi, Ö. (2020), *Türkiye Ekonomisinin Yapısı*, İmge Yayınevi, Ankara.

- Ökçesiz, H. (2015), “Ülkemin Hukukunu Düşünürken”, *Türkiye’de Hukuku Yeniden Düşünmek* iç. Der. Haluk İnanıcı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ölmezoğulları, N. (2019), “Küresel Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde 1994’ten 2018’e Türkiye’nin Krizleri”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 43, Sayı: 1, 227-233.
- Öniş, Z. (2005), “Domestic Politics versus Global Dynamics: Towards a Political Economy of the 2000 and 2001 Financial Crises in Turkey”, *The Turkish Economy in Crisis* iç., Ed. Ziya Öniş ve Barry Rubin, Frank Cass, London.
- Öniş, Z. (2010), “Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Ekonomi Politikası”, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* iç., Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Öniş, Z., Erdoğan, M. M. (2002), “11 Eylül Dengeli Küreselleşme”, iç. *Foreign Policy* (Türkiye Baskısı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, ss. 14-22, İstanbul.
- Özcan, G. (2010), “Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* iç., Der. Evren Balta Paker ve İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Özcan, E. (2017), “Borçlu Öznelliğin Üretimi Üzerine Düşünmek: Kapitalist Makinede Borcun Aksiyomatığı Nasıl Çalışır?”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, 77-103.
- Özçam, M. (2004), “Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye”, *Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu* (Kamuya Açık), 30.09.2004.
- Özden, B. A., Akça İ., Bekmen A. (2017), “Antinomies of Authoritarian Neoliberalism in Turkey: The Justice and Development Party Era”, *States of Discipline* iç., Ed. Cemal Burak Tansel, Rowman Littlefield, London.
- Özdoğan, N. (2021), “Otoriterleşmede Yasal ve Yargısal Süreçlerin Fotoğrafı”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 158, 147-169, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özel, M. (2004), Muhafazakarlık ve Ekonomi, Uluslararası Muhafazakarlık ve Demokrasi Sempozyumu, AK Parti Kütüphanesi, <http://www.akparti.org.tr/media/272223/uluslararasi-muhafazakarlik-ve-demokrasi-sempozyumu.pdf> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Özkazanç, A. (1998), “Türkiye’de Siyasi İktidar Tarzının Dönüşümü”, *Mürekkep Dergisi*, Sayı: 10/11.
- Özger, O. (2021), “AKP Siyasetinde Popülist Bir İnşa Pratiği Olarak Milli İrade Söylemi”, *Moment Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 8:1, 330-352.
- Öztaş, G. G., Bezci, B. (2015), “Türkiye’de Olağanüstü Hal: Devlet Aklı, Askerler ve Siviller”, *Mülkiye Dergisi*, 39:1, 159-186.

- Painceira, J. P. (2017), “Finansallaşma Döneminde Gelişmekte Olan Ülkeler: Sürekli Açıktan, Döviz Rezervi Biriktirmeye”, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* iç., 2. Baskı, Çev. Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2021), “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi”, 13. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Panitch, L. (2004), “Devlet: Emperyalizmin Ana Halkası?”, Çev. Selen Göbelez, *Conatus Dergisi*, Sayı: 2, 55-63.
- Panitch, L., Gindin, S. (2019), *Küresel Kapitalizmin Oluşturulması*, Çev. Ümit Şenesen, Yordam Kitap, İstanbul.
- Paul Bischoff (11 Temmuz 2022), Surveillance camera statistics: which cities have the most CCTV cameras?, <https://www.comparitech.com/vpn-privacy/the-worlds-most-surveilled-cities/> Erişim Tarihi: 3 Ocak 2023.
- Paye, J. C. (2009), *Hukuk Devletin Sonu*, Çev. G. Demet Lüküslü, İmge Kitabevi, Ankara.
- Piketty, T. (2014), *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, Çev. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Polat, Y. C. (2022), “Olağanüstü Halin Teolojik-Politik Soy Kütüğü ve Bir OHAL Cumhuriyeti Olarak İsrail”, *Mülkiye Dergisi*, 46:1, 250-275.
- Rana J., Rosas, G. (2006), “Managing Crisis, Post-11”, *Policing and Empire, Cultural Dynamics*, 18 (3), 219-234.
- Read, J. (2014), *Sermayenin Mikropolitikası Şimdiki Zamanın Tarihöncesi ve Marx*, Çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul.
- Resmi Gazete (24 Haziran 2003) 4897 Sayılı İl İdaresi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı: 25148 <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/06/20030624.htm#2> Erişim Tarihi: 2 Eylül 2022.
- Resmi Gazete (26 Nisan 2014), Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Millî İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı: 28983, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140426-1.htm> Erişim Tarihi: 3 Eylül 2022.
- Resmi Gazete (26 Haziran 2004), Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun, Sayı: 25504, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/06/20040626.htm#2> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.

- Resmi Gazete (28 Haziran 2014), Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı: 29044, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140628-9.htm> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Resmi Gazete (31 Temmuz 2018), Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı: 30495, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180731-1.htm> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Resmi Gazete (18 Haziran 2020), Çarşı ve Mahalle Bekçileri Kanunu, Sayı: 31159, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/06/20200618-7.htm> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Resmi Gazete (31 Aralık 2020), Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun, Sayı: 31351, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201231M5-19.htm> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Resmi Gazete (17 Nisan 2021), Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Kanunu, Sayı: 31457, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210417-1.htm> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Resmi Gazete (11 Ağustos 1989), *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/20.5.8914391.pdf> Erişim Tarihi: 23 Ekim 2021.
- Revel, J. (2012), *Foucault Sözlüğü*, Çev. Veli Urhan, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Robinson W. L. (2019/2), “Küresel Kapitalist Kriz ve 21. Yüzyıl Faşizmi: Trump Örneği”, *Praksis Dergisi*, Sayı: 50, 13-37, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Ross, A. (2015), *Krediokrasi*, Çev. Emrullah Ataseven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Rumelili, B., Uzunoğlu, G. (2022), “Ontolojik Güven(siz)lik ve Popülizm”, *Eleştirel Güvenlik ve Türkiye-Uluslararası İlişkilerde Alternatif Yaklaşım* iç., Der. Berk Esen, Başar Baysal, İletişim Yayınları İstanbul.
- Saad-Filho A., Johnston D. (2007), “Giriş”, *Neoliberalizm Muhalef Bir Seçki* iç., Der. Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston”, Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul.
- Sabuktay, A. (2010), *Devletin Yasal Olmayan Faaliyetleri*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sancar, M. (2000/2001), “Demokrasi-İnsan Hakları-Hukuk Devleti: Zorlu Bir Birlikteliği Çözümleme Denemesi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 87, 7-27.

- Sancar, M. (2020), “*Devlet Aklı*” *Kıskacında Hukuk Devleti*, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Saracoğlu, C. (2015), “1980-2002 Tank Paletiyle Neoliberalizm”, Der. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu ve Ateş Uslu, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat* içinde, 3. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul.
- Savaşkan, O., Buğra, A. (2015), *Türkiye’de Yeni Kapitalizm-Siyaset, Din ve İş Dünyası*, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Savran, S. (2004), “20. Yüzyılın Politik Mirası”, *2000’li Yıllarda Türkiye Süreklileşen Kriz Politikaları*, Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.
- Schmitt, C. (2005), *Siyasi İlahiyat/ Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm*, Çev. Emre Zeybekoğlu, Dost Yayınları, Ankara.
- Schmitt, C. (2006), *Siyasal Kavramı*, Çev. Ece Göztepe, Dost Yayınları, Ankara.
- Scott, J. C. (2008), *Devlet Gibi Görmek*, Çev. Nil Erdoğan, Versus Yayınları, İstanbul.
- Scott, J. C. (2016), *Toplum Gibi Görmek*, Çev. Çev. Soner Torlak, Zoom Kitap, İstanbul.
- Sidel, M. (2004), *More Secure Less Free?*, The University of Michigan Press.
- Skidelsky, R. (2021), *Para ve Devlet-Ana Akım İktisadın Eleştirisi*, Çev. Barış Gönülşen, Tellekt Yayınları, İstanbul.
- Sivil Toplumunu Geliştirme Derneği (20 Aralık 2020), Kitle İmha Silahlarının Yayılmasının Finansmanının Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi Hakkında Genel Görüşler, https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-12/kisyok_bilginotu_stgm-1.pdf Erişim Tarihi: 4 Eylül 2022.
- Soedeberg, S. (2016), *Borç Refahı Devletleri ve Yoksulluk Endüstrisi-Para, Disiplin ve Artık Nüfus*, Çev. Eren Karaca, Notabene Yayınevi, İstanbul.
- Sönmez, S. (2009), “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* iç., Der. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Şakar, M. (2016), “Saltanat Kayığından Bugüne Devletin Güvenliği ve Yurttaşın Görevleri”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 325, 58-66, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Şarlak, Z. (2022), *Türkiye’nin Milli Güvenlik Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şeker, H. Demirel, B. (2019), “2008 Finansal Krizi Sonrası Para Politikası Üzerine Teorik Bir İnceleme”, *PEK-Politik Ekonomik Kuram Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 1-18.

- Şen, E. (2015), “6638 Sayılı İç Güvenlik Kanunu”, *Türkiye’de Hukuku Yeniden Düşünmek* iç. Der. Haluk İnanıcı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- T24 (26 Aralık 2017), Kış lastiği düzenlemesinden ilçe taşımaya; işte OHAL KHK'larının getirdikleri, <https://t24.com.tr/haber/kis-lastigi-duzenlemesinden-ilce-tasimaya-iste-ohal-khklarinin-getirdikleri,521222> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Tabb, W. K. (2008), “ABD Kapitalizminin Finansal Krizi”, *Neoliberalizm ve Kriz* iç, Çev. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı vd. Der. Hakan Tanıttıran, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Tangün, Y. A. (2021), “Borçlu Beden ve Borç Mekânı Arasında Şehir Hastanesi İşletmek”, *Biyoiktidarın Suretleri: Yaşam İpotek Altında Biyopolitika Cilt 3* iç., Ed. Onur Kartal, NotaBene Yayınları, İstanbul
- Tanıl Bora (21 Aralık 2016), İltisak, <https://birikimdergisi.com/haftalik/8087/iltisak> Erişim Tarihi: 15 Ekim 2022.
- Tanör, B. (1995), “Siyasi Tarih (1980-1995)”, *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995* iç., Cem Yayınevi, İstanbul.
- Tansel, C. B. (2019), “Reproducing authoritarian neoliberalism in Turkey: Urban Governance and State Restructuring in the Shadow of Executive Centralization”, *Globalizations*, 320-335.
- Taş, H. (2015), “Turkey – from tutelary to delegative democracy”, *Third World Quarterly*, 36:4, 776, 791.
- Taşcı, U. (2016), “Güvenlik Amaçlı Gözetim Aracı Olarak Türkiye’de Mobese ve Eleştiriler”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14: 2, 159-190.
- Taşkale, A. R., (2015), *Neoliberal ve Militarist Post-Politika*, Çev. Müge Serin, Ankara.
- Taşkale, A. R. (16 Ekim 2021), *Squid Game: Borcun Şiddeti*, <https://terrabayt.com/kultur/squid-game-borcun-siddeti/> Erişim Tarihi: 20 Ekim 2021.
- Taşkın, Y. (2012), “AKP’nin İkilemi: Post-Vesayet Toplumunda Çoğunlukçu-Tekçi Popülizm ve Sınırları”, *Dipnot Dergisi*, Sayı: 11-12, 111-125, Mitani Basın ve Yayıncılık, İstanbul.
- Taşkın, Y. (2017), “Referanduma Giderken: Tek Adam Vesayetçiliğini Millet-Lider-Devlet Kaynaşması Üzerinden Meşrulaştırma Çabalarına Dair Biri Eleştiri”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 336, 18-23.
- Tatlıyer, M. (2018), “AK Parti’nin Para Politikası Yaklaşımı”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Ekonomi* iç., 2. Baskı, Der. Nurullah Gür, Sadık Günay, Şerif Dilek, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, İstanbul.

- TBMM. (1993), 2 Temmuz 1993 Günü Sivas'ta Meydana Gelen Olayların Sebep ve Sorumluları ile Olayların Oluş Şeklinin Ortaya Çıkarılması ve Maddi Zararların Tespiti Amacıyla (...) Meclis Araştırması Açılmasına İlişkin Önergeler ve Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Ankara: TBMM.
- TBMM (1996a), Özelleştirme Uygulamalarıyla İlgili Usulsüzlük ve Yolsuzluk İddialarını Araştırarak Alınması Gereken Tedbirleri Tespit Etmek Amacıyla (...) Meclis Araştırması Raporu, Ankara: TBMM.
- TBMM (1996b), Refah Partisi'nin Süleyman Mervcümek ile Bağlantılarının ve Maddi İlişkilerinin Araştırılarak İddia Edilen Hukuk Dışı Mali Kaynaklarının Tespiti Amacıyla (...) Meclis Araştırması Komisyon Raporu, Ankara: TBMM.
- TBMM (2005), Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı: 962, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss962m.htm> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- TBMM (2006), Terörle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5532.html> Erişim Tarihi: 2 Eylül 2022.
- TBMM (16 Temmuz 2016), Tutanak Dergisi, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanak/donem26/yil1/ham/b11401h.htm> Erişim Tarihi: 5 Eylül 2022.
- TBMM (2007), Polis Vazife ve Salâhiyet Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 5681, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5681.html> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- TBMM (2008), Türk Ceza Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi, Sıra Sayısı: 215, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss215.pdf> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- TBMM (2010), Terörle Mücadele Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6008, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6008.html> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- TBMM (2011), Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı ile İçişleri Komisyonu ve Adalet Komisyonu Raporları, Sıra Sayısı: 409, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss409.pdf> Erişim Tarihi: 4 Eylül 2022.
- TBMM (2012), Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6278, <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6278.html> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.

- TBMM (2015), Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, Sıra Sayı: 684, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss684.pdf> Erişim Tarihi: 2 Ocak 2023.
- TBMM (2018), Bazı Kanun ve KHK’lerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sıra Sayı: 1, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss1.pdf> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- TBMM (2020), Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekili Tokat Milletvekili Özlem Zengin ve Milliyetçi Hareket Partisi Grup Başkanvekilleri Manisa Milletvekili Erkan Akçay, Sakarya Milletvekili Muhammed Levent Bülbül ile 5 Milletvekilinin İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi (2/3050) ve Adalet Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı: 226, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss226.pdf> , Erişim Tarihi: 3 Eylül 2022.
- TBMM (2021), Güvenlik Soruşturması ve Arşiv Araştırması Kanunu Teklifi (2/2972) ve İçişleri Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı: 220, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss220.pdf> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- TBMM (2022), Polis Yüksek Öğretim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi ve İçişleri Komisyonu Raporu, Sıra Sayısı: 366, <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss366.pdf> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (7 Şubat 2013), 6415 Sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun, <https://www.hmb.gov.tr/6415-sayili-terorizmin-finansmaninin-onlenmesi-hakkinda-kanun> Erişim Tarihi: 4 Eylül 2022.
- Tekeli, İ. (2017), “1980’li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm, Modernitenin Aşınması ve Planlama”, *Modernizmin Yansımaları: 80’li Yıllarda Türkiye iç.*, Haz. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zurcher, Efil Yayınevi, Ankara, sf. 7-49.
- Temizel, M. (2014), “Terörizmde Yeni Milat: 11 Eylül 2001”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14 (1-2), 311-348.
- TMSF (15 Temmuz 2016), OHAL Süreci ve Kayyımlık, <https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Kayyim/kayyim.ohal> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- TMSF (14 Ekim 2022), Kayyım Olunan Şirketlere İlişkin Veriler, <https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Kayyim/kayyim.veri> Erişim Tarihi: 1 Aralık 2022.
- Toker, Ç. (2019), *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*, 2. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul.

- Topal, A. (2022), “Otoriterlik Tartışmalarında Siyasal ve Ekonomik Alan: Liberal Demokrasi ve Azgelişmişlik İlişkisi”, *21. Yüzyılda Devletin Dönüşümü* iç., Ed. Aylin Topal, Ömür Birler vd., İmge Kitapevi, Ankara.
- TİHV (2021a), *Türkiye’de Güvenikleştirme Söylem ve Pratikleri Bileşenler, İşleyiş ve Sonuçlar*, Haz. Zeynep Özen, Güldem Özatağan, Feride Aksu Tanık, Hanifi Kurt, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları 144, Ankara.
- TİHV (2021b), *Kuşatma Altındaki Yurttaşlık Alanı Susturma, Baskılama ve Suçlaştırma Pratikleri*, Haz. Aslı Davas ve Serdar Tekin, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları 145, Ankara.
- Timur, T. (2014), *AKP’nin Önlenebilir Karşı-Devrimi*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Timur, T. (2015), “AKP: Sosyal sınıf, siyaset, kültür”, Haz. Kemal İnal vd., *Marka, Takva, Tuğra, AKP döneminde Kültür ve Politika* iç., Evrensel Basım, İstanbul.
- Tuğal, C. (2011), *Pasif Devrim-İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, 2. Baskı, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turhan, F., Aksu, M. (2011), “11 Eylül Sonrası ABD’de Özgürlük ve Güvenlik Dengesi Açısından Terörü Önleme Amaçlı Tedbirler/Özellikle Patriot Kanunu ile Getirilen Kısıtlamalar”, *S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 47-90.
- Türel, O. (2021), *Küresel İktisadi Tarihçe, 1980-2009*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Türk, B. H. (2015), *Muktedir-Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türmen, R., Kurnaz, I. (2021), “Yerli ve Milli Rejimden Faşizm Tartışmalarına”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 382-383, 78-87, Birikim Yayınları, İstanbul.
- TÜRMOB (2016), *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu*, <https://www.turmob.org.tr/ekutuphane/Read/7a2c4eee-a11b-4cd2-9b15-a8c88d3b0684> Erişim Tarihi: 24 Ekim 2021.
- Uymaz Yılmaz, F. B., (2018), “Neoliberalizmin Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesindeki Yansımaları”, *Praksis Dergisi*, 1037-1056.
- Uysal, A. (2021), “Muhbirliğin Kurumsallaşması ve Korku Rejiminin Konsolidasyonu”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 158, 68-87, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uzgel İ., Duru B. (2013), *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Uzgel, İ. (2013), “AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”, *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, Der. İlhan Uzgel ve Bülent Duru, 3. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara.

- Ünal Çınar, R. (2020), *Ecdadın İcadı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ünal, M. (2018), “AK Parti Döneminin Demokratikleşme Adımları”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* iç., 2. Baskı, Der. Nebi Miş ve Ali Aslan, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, Ankara.
- Ünüvar, İ, Aktaş, H. (2022), “Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25:1, 124-140.
- Virilio, P. (2003), *Enformasyon Bombası*, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul.
- Quiggin, J. (2018), “Neoliberalism: Rise, Decline and Future Prospects”, *The SAGE Handbook of Neoliberalism* iç., Ed. Damien Cahill, Melinda Cooper vd., SAGE Publications.
- Yalman, Galip L. (2002), “The Turkish state and bourgeoisie in historical perspective: a relativist paradigm or a panoply of hegemonic strategies?” in Neşecan Balkan and Sungur Savran (ed.), *The Politics of Permanent Crisis. Class, Ideology and State in Turkey*. New York: Nova Science. 21-54.
- Yalman, L. G. (2004), “Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi”, *2000’li Yıllarda Türkiye Süreklileşen Kriz Politikaları*, Haz. Neşecan Balkan, Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.
- Yavuz H. (2010), “Giriş: Türkiye’de İslami Hareketin Dönüşümünde Yeni Burjuvazinin Rolü”, *AK Parti Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri* iç., Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Yeldan, E. (2016), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yeldan, E. (2017a), “1990’lar: Türkiye’nin Kayıp On Yılı”, *Modernizmin Yansımaları: 90’lı Yıllarda Türkiye* iç, Haz. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zürcher, Efil Yayınevi, İstanbul.
- Yeldan, E. (2017b), “Üretim, Bölüşüm ve Büyüme Dinamikleri Açısından 80’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, *Modernizmin Yansımaları: 80’li Yıllarda Türkiye* iç., Haz. R. Funda Barbaros ve Erik Jan Zürcher, Efil Yayınevi, Ankara, sf. 92-105.
- Yeşiltaş, M. (2018), “AK Parti Döneminde Sivil-Asker İlişkileri”, *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Siyaset* iç., 2. Baskı, Der. Nebi Miş ve Ali Aslan, Ed. Mehmet Akif Memmi, SETA Kitapları, Ankara.
- Yıldırım, C. (2011), “Birinci ve İkinci Washington Uzlaşması: Neoliberal İktisat Politikalarının 1980’den Sonraki Evrimi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 1-23.

- Yıldırım, K. (2015), “Otoriteryen Kişilik, Otoriter Söylen”, *Marka Takva Tuğra AKP Döneminde Kültür ve Politika* iç., Haz. Kemal İnal vd., Evrensel Kitabevi, İstanbul.
- Yıldız, O. (2017), “Popülizmin Normatif İmkanları: Hınç ve Diğer Popülist Siyaset Biçimleri”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, 7-33.
- Yıldız, N. (2012), “Hukuk, Yasanın Gücü, Polisin Şiddeti”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 3, 5-31.
- Yılmaz, B. (2018), *The Presidential System in Turkey*, Palgrave Macmillan, Cham, Switzerland.
- Yılmaz, I., Ertürk Ö. F. (2021), “Populism, Violence and Authoritarian Stability: Necropolitics in Turkey”, *Third Quarterly*, 42:7, 1524-154.
- Yılmaz, S. (2011), “11 Eylül Sonrasında ABD ve Türkiye’deki İç Güvenlik Yeniden Yapılanmalarının Karşılaştırması”, *Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3, 361-380.
- Yılmaz, Z. (2013), “AKP ve devlet hayırseverliği: Minnet ekonomisi, borç toplumu ve siyasal sermaye birikim”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 128, 32-71.
- Yılmaz, Z. (2016), “OHAL ve Plebisiter Otoriterlik: Korkuyu Beslemek ya da demokrasiyi kazanmak”, *Birikim Dergisi*, Sayı: 332, 41-49, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Z. (2017a), “Popülizm, Halk ve Demokrasi: Temsili Demokrasinin Açmazları ve Radikal Demokratik Bir Popülizmin İmkanları”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, 33-67.
- Yılmaz, Z. (2017b), “The AKP and the Spirit of the ‘New’ Turkey: İmaged Victim, Reactionary Mood, and Resentful Sovereign”, *Turkish Studies*, 18:3, 482-513.
- Yılmaz, Z. (2022), *Erdoğan’ın Başkanlık Rejimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Z. (2018), *Yeni Türkiye’nin Ruhu*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wood, E. M. (2004), “Küreselleşme ve Devlet: Sermayenin İktidarı Nerede?” Çev. Başak Can, *Conatus Dergisi*, Sayı: 2, 43-55.
- Zabcı, F. (2014), “Bağımlılığın İçselleştirilmesi: AKP ve Neoliberalizmin Uluslararası Kuruluşları”, *İktidarın Şiddeti-AKP’li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar* iç., Haz. Simten Coşar, Gamze Yücesan-Özdemir, Metis Yayınları, İstanbul.
- Zender, L. (2003), “Too Much security?”, *International Journal of the Sociology of Law*, Sayı: 31, 155-184.

Zürcher, E. J. (2021), Türk Ulusal Direniş Hareketinin İdeolojisini Bağlamsallaştırmak, <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2022/10/20/turk-ulusal-direnis-hareketinin-ideolojisini-baglamsallastirmak-erik-jan-zurcher/> Erişim Tarihi: 22 Kasım 2022.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:

Tez Başlığı : Türkiye Siyasetinde Devlet ve Borçla Yönetmek, 2002-2020

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin,/...../..... tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Hasan KILIÇ
Öğrenci No: N19142974
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Siyaset Bilimi
Statüsü: Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Metin YÜKSEL

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

Date:

Thesis Title : State and Governing Through Debt in Turkish Politics, 2002-2020

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on/...../..... for the total of pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Hasan KILIÇ
Student No: N19142974
Department: Political Science and Public Administration
Program: Political Science
Status: Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Doç. Dr. Metin YÜKSEL

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

Date:

Thesis Title: State and Governing Through Debt in Turkish Politics, 2002-2020

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Hasan KILIÇ
Student No: N19142974
Department: Political Science Nnd Public Administration
Program: Political Science
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Doç. Dr. Metin YÜKSEL

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih:

Tez Başlığı: Türkiye Siyasetinde Devlet ve Borçla Yönetmek, 2002-2020

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Hasan KILIÇ

Öğrenci No: N19142974

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Siyaset Bilimi

Statusü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Doç. Dr. Metin YÜKSEL

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr